

پژشنگ

1

1989

تەڭرىتاغ ژورنىلىنىڭ ئىككى يىللىقىغا تەقدىم

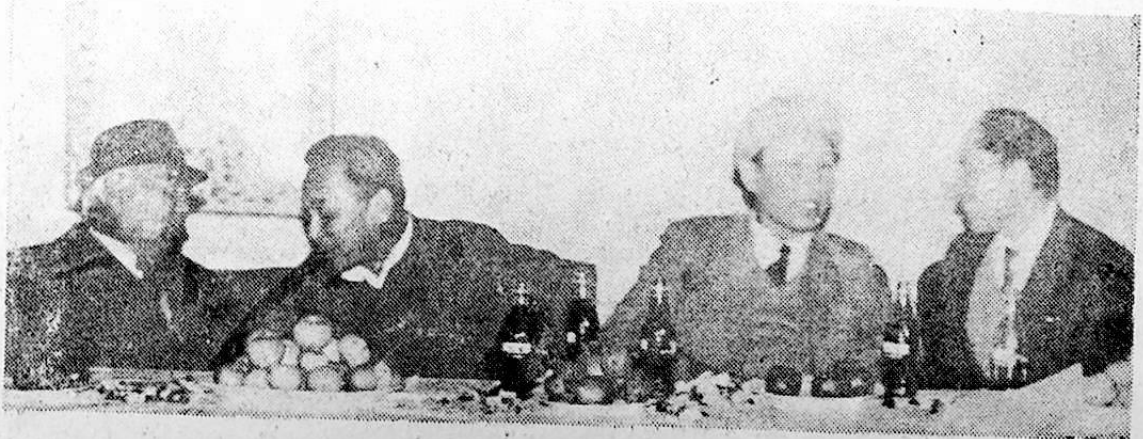
نامىڭ ئۇلۇغ تەڭرىتاغ،
 ئەتراپلىرىڭ گۈزەل تاغ،
 ئوغلانلىرىڭ شۇنچە كۆپ،
 روناق تاپقىن تەڭرىتاغ،

— يۈسۈپ ئەيسا
 ئۈرۈمچى 22. نويابىر

«تەڭرىتاغ ئەدەبىياتى» بويىچە مۇكاپاتلاش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى

1988 - يىلى 11 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خەلق تىياتىم -
 رىدا ئۆتكۈزۈلگەن كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتىدە توققۇز نەپەر
 ئادىر ئەسەرنىڭ ئاپتورى مۇكاپاتلاندى.
 پائالىيەتتە شەھەر باشلىقى يۈسۈپ ئەيسا مۇھىم سۆز
 قىلدى ۋە بېغىشلما يېزىپ بەردى، شۇنىڭدەك ئاپتورلارغا
 مۇكاپات سوممىسى ۋە گۈۋاھنامە تارقىتىپ بەردى.

تەڭرىتاغ

دەۋر روھى، يەرلىك خۇسۇسىيەت
ياشلار ئالاھىدىلىكى، مەللى ئۇسلۇب

1989 - يىلى 1 - سان

توش ئايلىق ئەدەبىي ژۇرنال

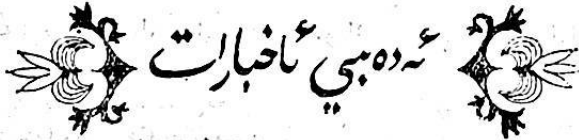

4 ئارسلان ھەيكەل

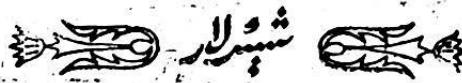

49 قادىر ئارسلان دەردمەن

60 بارىجان زەپەر كىم مەنچىلىك بولالايدۇ

65 يالقۇن جۈمە يۇلتۇز قانداق چاقىندى؟

1 تۆمۈر داۋامەت تەڭرىتاغ سۆيگۈلىرى

72 ياسىن ئىمىن شېئىرلار

74 ئابدلىكم تۇردى بىر كۈبلىتلىق شېئىرلار

- 75 ئاڭلىمىغىن ناخشامنى ئوبۇل ئەزىزى (دولالى)
- 75 دېڭىز سەرگەردانى ئەسئەت ئەمەت
- 75 ئانا خەلچىبۇۋى تۇرداخۇن
- 76 سۆيگۈ ۋە پۇغان جېلىل مۇھەممەت
- 77 شېئىرلار كامىل رەھىم

سۆيگۈ

79 ئۆمەر جان غوپۇر، ئەكبەر ئىبراھىم، پەرھات ئىلياس، تۇراپ دايم، زۇنۇن رېھىم، روزى سايىت، تۇرسۇنگۈل توختى، مۇھەممەت روزى.

مۇنازىرە سەھىسى

63 «مەنۇ بىر نېمە دەپ باقاي» ياسىن خۇدا بەردى

چىشىل ئىدەبىياتى

83 ئوتلۇق چەمبەر خىزمەت ئابدۇللىن

مۇقاۋا سۈرەتلىرىنى غەيرەت ئوسمان تارتقان. مۇقاۋىنى سېتىنىياز ئولمايىت لايەھلىگەن.

مەسئۇل كوررېكتور: خەلچەم ئابلىمىت

 باش مۇھەررىر: ئابلىمىم باقى
 مەسئۇل مۇھەررىر: ھەبىبۇللا مۇھەممەت
 مۇھەررىرلەر: پولات ھېۋىزۇللا، ئەركىن نۇر

تەڭرىتاغ سۆيگۈلىرى

تۆمۈر داۋامەت

سوغۇق قەھرىتان.

بىر يىلنىڭ يېرىمى بولار زىمىستان،

جۇۋىنى سېلىپلا كىرىسىز يازغا.

كۆپ دەشتى چۆللىرى ئادەم بارمىغان،

بوستانلار ئاشلىققا، مېۋىلەرگە كان.

بەزىلەر ئاڭلاپلا قورقار بۇ يەردىن،

بەزىلەر كېلىدۇ ئارزۇلاپ ھامان.

بولسىمۇ بۇ يەرلەر خىلاۋەت، باياۋان،

كۆزلەرنى چاقىدۇ بايلىق،

مەنزىرە.

زامانىۋى قاتناشتىن قىسقىراركەن يول،

بولسىمۇ ۋەتەننىڭ يىراق غەربىدە.

غايەت زور ئۆزگىرىش بۇ يەردە بۈگۈن،

جانلىنىش، جاسارەت باردۇر ھەممىدە.

تۆتلىشىش يولىغا تاشلاندى قەدەم،

ئىسلاھات باھارى قىلىپ تەنتەنە.

بېيىشقا يول ئاچتى يېڭى سىياسەت،

ياشارتتى دىللارنى غۇنچىدەك، گۈلدەك.

ئوتتۇرا ئاسىيا گۈلىمىستانى بۇ،

ھەر مىللەت ئۇيۇشقان ئىناق ئائىلىدەك.

چياڭنەنگە ئوخشايدۇ قارساڭ بۇ جاي،

كۈرۈچ ۋە بېلىقى چىقارغان ئاتاق.

بۇ قېدىم يەر تاپتى يېڭىدىن ھايات،

ئۆتكۈزۈپ بېشىدىن ئوتتۇز قىشنى ھەم.

دەل ئوتتۇز باھارنى، تاپماقتا روناق،

ئىناقلىق كۆيىمگە تولغان تارىخى.

پارتىيە ھەر مىللەت خەلقىگە ئىجاد،

نۇرىدىن ئەل ئاۋات،

دىللار بولۇر شاد.

مېھرىملىك دىيار

ۋەتەننىڭ مېھرىملىك كەڭ دىياری بۇ،

جىمىكى ئادەمنى قىلار مەھلىيا.

«سەڭ بىر كېچە» نىڭ چۆچەكلىرىدە،

سۆزلەنگەن دۇنياغا ئوخشايدۇ گويا.

تارتىدۇ ئۆزىگە ھەممىلا يېرى،

مۇبارەك ئىسمى بار شىنجاڭ ئاتالغان.

رەڭداردۇر تەبىئەت مەنزىرىلىرى،

مىللەتلەر ئادىتى ھەرخىل تۇس ئالغان.

قۇرۇلۇش،

گۈللىنىش قىياپەتلىرى،

ئاپىرىن ئېھتىقۇزار،

قالدۇرۇپ ھەيران.

بۇ يەردە بار ھەيۋەت قاتمۇ - قات تاغلار،

بار تۈزلەڭ، دەريالار، سايلار بىمپايان.

بار كەڭرى ئېتىزلار، ئېكىنزارلىقلار،

كارىزلار يەر ئاستى سۇلىرى ئاققان.

شىپالىق ئارشاڭلار باردۇر بۇ يەردە،

بار مۇزلار ئېقىنى كەم تېپىلمىغۇچى.

«مۇز تاغلار ئاتىسى» دۇنياغا مەشھۇر،

بار يېشىل بوستانلار جىلۋە قىلغۇچى.

ئەڭ تۆۋەن ئويمانلىق بار ھەم بۇ يەردە،

بار قۇرغاق، قاغىمراق قۇملۇق باياۋان.

توپىنى،

شېغىلى ئۇچسۇرار بوران،

بار تومۇز ئىسسىقى تونۇر تەپتىدەك.

ۋە سىم - سىم يامغۇرلار،

كۇنساناپ كۈچەيدى ئېلىمىز،
ئىسلاھات قەدىمى تاشلىنىپ.
مىللەتلەر ئۆم بوپ بىر ئائىلىدەك،
ئۇلۇغۋار يۈرۈشلەر باشلىنىپ.
پارتىيە ئاپتېنى مېھرىدىن،
كۈللەندى مىللەتلەر ئىمپىيانى.
زورايدى ئەدىبلەر قوشۇنى،
يۈز ئاچتى كەشپىيات زامانى.
كۈيلەنسۇن يولباشچى پارتىيە،
كۈيلەيلى سۆيۈملۈك ۋەتەننى.
ئىناقلىق،
ئىسلاھات،

دەۋرىمىز،
ياشنايتتى بۇ ئانا گۈلشەننى.
يازغۇچى، سەنئەتكار ئەزەلدىن،
خەلقىنىڭ ۋەتەننىڭ چارچىسى.
دەۋرگە ئوقۇسۇن مەدەنىيە،
ئەل ئۈچۈن سۆز قىلسۇن بارچىسى.
بۇ زۇرنال ۋەتەننىڭ بېغىدا،
يېڭى گۈل رەڭ تۈزۈپ ئېچىلغان.
مىللەتلەر ئىجادى،
ئەقلىنىڭ،

جەۋھىرى بولغۇسى ناھايان.
ئۆز بولسۇن تەڭرىتاغ گۈلىدەك،
تولۇپ ئۇ چىلۋىگە ۋە شانغا.
يورۇتسۇن شولسى ئۆلكەمنى،
ئىپارى چېچىلسۇن جاھانغا.

بەخت بېغىدا ناخشا ئېپىتەمىز

(«گۈدەكلەر ناخشىلىرى» توپلىمىغا بېغىشلىما)

سەن باشلىغىن ناخشىنى،
مەنمۇ ئېيتاي جور بولۇپ.
پارتىيىنى، ۋەتەننى،
كۈيلەيلى بىز جۇش ئۇرۇپ.

بۇ يەرنى ئېچىشنىڭ دولقۇنى قايناق،
قۇرۇشنىڭ يوشۇرۇن كۈچى بىپايان.
ئېيخ، پارلاق شىنجاڭنىڭ ئىقبالى شۇنداق،
ئېيخ، ئۇنىڭ ئەقىسى تاڭدۇر چاقنىغان.

ۋەتەننىڭ كەلگۈسى سەلەر

بالىلار ۋەتەننىڭ گۈللىرى،
بالىلار خەلقىنىڭ كەلگۈسى.
بولغۇسى خوجىسى ۋەتەننىڭ،
بولغۇسى يېڭىشىلار بەلگۈسى.

شاكىچىك دوستلار ئەي سۆيۈملۈك،
ئۆستۈڭلار بەختىيار زاماندا.
ئەجدادلار غەمخورلۇق قىلغاچقا،
كۈلكەڭلەر ياغرايدۇ ھەرياندا.

تەرىشىپ باغلاڭلار بەلنى چىڭ،
ئاتلار خىسلىتى ئۈلگەڭلار.
ئۆگىنىپ مەدەنىيەت ۋە پەننى،
ئىجادكار بولۇڭلار، كۈللەڭلار.

باغلىدى سىلەرگە ئەل ئۈمىد،
بولۇڭلار ساغلام ۋە شوخ، تېتىك.
زاپاس كۈچ سىلەر ئەل يولىدا،
كەلگۈسى قوشۇنى غەيرەتلىك.

ئەۋلادلار ئەجدادتىن ئاشقۇلۇق،
دولقۇنلار دولقۇننى ئىتتىرەر.
جاپالىق ئىگىلىك يارىتىش،
ئىنسانغا شان - شەرەپ كەلتۈرەر.

ئۆملىشىپ ھەر مىللەت پەرزەنتى،
باتۇرى بولۇڭلار يۈرۈشنىڭ.
ئەتىكى چىۋەرى ئۆزۈڭلار،
شىنجاڭنى ئېچىشنىڭ، قۇرۇشنىڭ.

كۈيلەيلى بەختىيار دەۋراننى
(«مىللىي يازغۇچىلار» ژۇرنىلىنىڭ نەشىرى
قىلىنغانلىقىنى تەبرىكلەپ...)

ھەر دەققە ھېس قىلغىنىم شۇ،
 بۇرتۇم سۈيى شېرىن ھەسەلدەك،
 ئادەملىرى يېقىملىق شۇنچە،
 ھاۋاسى ساپ ئىپاردىنمۇ بەك.
 بۇرتۇم، بۇرتۇم، ئانا دىيارىم،
 سەن بۇشۇكسەن مېنى ئۆستۈرگەن.
 سەپەر قىلسام بولسەن يەلكەن،
 قەلبىمدە سەن تۈزىماس گۈلشەن.
 تېخىمۇ گۈزەل ئەتەمىز

كارمۇندىنى ئال دوستۇم،
 تەمبۇردىنى مەن چېكەي،
 بەختىيار ھاياتىمىز،
 سازىمىزغا جان بەرگەي.
 بەخت، شادلىق قوشكىپزەك،
 ناخشا ياغسۇن شەنگە.
 بەك يېقىملىق ناخشىمىز،
 بىزنى ئۇندەر ئەتمەك.

— شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى —
 نىڭ 1989 - يىلى يېڭى يىلى كۈنى ئاڭلىد-
 ىدىغان «تېخىمۇ گۈزەل ئەتتىمىز» نومۇر-
 لىرىغا...

ئۆسمۈر دوستلار ئېيتايلى،
 دېڭىز كەبى شاۋقۇنلۇق،
 بەختىمىزنى كۈيلەيلى،
 ناخشا ئېيتىپ يالقۇنلۇق.

يۇرت ھۇھەبەتتى

نەقەدەر جاراڭلىق ئەتە دېگەن سۆز،
 يازسىمۇ پارقىراپ تۇرار نۇر چېچىپ،
 ئىلھاملار بېغىشلار ئەتە دېگەن سۆز،
 ئىلگىرىلەپ مېڭىشقا داۋانلار ئېشىپ.
 كۆزلەرنى چاقىتىپ بولۇر نامايان،
 كۆپ يېڭى ئۇتۇقلار - غەلبىلەر ئەتە.
 ئاي، قۇياش، بوستانلار كۈلەر تېخىمۇ،
 گۈزەللىك قىلدۇ جىلدۇلەر ئەتە.
 بىز كىرىپ بارىمىز يېڭى جەڭلەرگە،
 ئۇلۇغۋار قەسەملەر كۈچ بېرەر جانغا.
 يېڭىچە مەنزىلەر يۈز ئاچار ئەتە،
 يۈرۈشلەر يېزىلار، يېڭى داستانغا.
 تىلەيمىز ئەتتىمىز بولسۇن دەپ گۈزەل،
 بەختكە چۆمۈلسۇن بۇ يېڭى ھايات.
 تېخىمۇ ئۇرغۇسۇن جاسارەت ئەتە،
 يارالسۇن ئەجداددىن ئىجاد - كەشپىيات.
 1988 - يىلى 12 - ئاي

مەن دېڭىزغا سالغانمەن نەزەر،
 چىقىپ باققان ئېڭىز تاغلارغا.
 كەزگەن ئىدىم دەشتى چۆللەرنى،
 بارغان يايلاق، گۈزەل باغلارغا.
 بارغان يىراق ئارگىمىتىناغا،
 سانغىرانسىسكونى كۆرگەن ئىدىم مەن.
 ئەنقەرەدە سەيلىلەر قىلغان،
 ۋە چاۋشەندە يۈرگەن ئىدىم مەن.
 ئۆزگە يۇرتلار رەڭدار ۋە گۈزەل،
 كوچمىلىرى گۈلىستان سۈپەت.
 ئۆزگە ئەللەر ئىمارەتلىرى،
 تىزما تاغدەك ئېڭىز ۋە ھەيۋەت.
 لېكىن قانداق يەرگىلا بارسام،
 تەڭرىتاغنى ئەسلىدىم ھامان.
 مەيلى قانداق مەنزىرە كۆرەي،
 ئۆز يۇرتىنى سېغىنىدى بۇ جان.

ھەيكەل (پوۋست)

بۇ ھەيكەل غەمگۈزار ئادەم گويىكى،
 تۇردۇ ئىنسانلار بەختىگە غەم يەپ،
 قارايدۇ ئۇپۇققا، قۇياشقا قانماي،
 ھاياتنى، ئۆلۈمنى پۇتىدا دەسسەپ.

— ئىجادىيەت دەپتىرىمىدىن

تالانتلىق ياش شائىر ئارسلان 1950 - يىلى دۆربىلجىنىدە تۇغۇلغان. بېيجىڭ مەركەزىي مىللەتلەر شۆبەسىنى پۈتتۈرگەن. تۇنجى ئەسىرى 1962 - يىلى ئېلان قىلىنغان. ئۇنىڭ ھازىرغا قەدەر 500 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى، ئون نەچچە داستان، مالدادا، ئون نەچچە ھېكايە، پوۋست ۋە بىر نەچچە كىنو سىنارىيە، ئوپېرا، ئىبىزورلىرى، شۇنداقلا ھەرخىل ژانردىكى تەرجىمە ئەسەرلىرى ئېلان قىلىندى. يىرىك تارىخىي داستان «يۇلتۇزلار يۇرتى»، كىنو سىنارىيىسى «ئىساس خەنجىرى»، ئوپېرا «كۈلپەتلىك بۇھەببەت»، پوۋستى «ھەيكەل» قاتارلىقلار ئۇنىڭ ۋەكىللىك خىساراكىتىگە ئەسەرلىرىدۇر.

شائىر ئارسلان كېيىنكى دەۋردە ئىجادىيەتتە ھەر تەرەپلىمە چىرىقىنى چىقىرىپ، رېئاللىق بىلەن مۇدىرىيەتنىڭ ئىپادىلەش شەكىللىرى ۋە ۋاسىتىلىرىنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق رېئال جەمئىيەت بىلەن خىمكىسى ۋە ھازىرقى زامان دۇنياسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر مۇنچە ياخشى ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى. ئۇنىڭ «ياشلىق يۇلتۇزلىرى»، «يۇلتۇزلار يۇرتى»، «ئۆلمەس تۇيۇقلار» قاتارلىق توپلاملىرى مەركەزىي مىللەتلەر نەشرىياتى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. خەنزۇچە شېئىرلار توپلامى نەشرىگە تەييارلاندى. ھېكايە، پوۋستلار توپلامى «ھەيكەل» نەشرىگە تاپشۇرۇلدى. بىر پارچە شېئىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئېلان قىلىندى. ئۇنىڭ «يۇلتۇزلار يۇرتى»، «يوقمۇ ئايىنىڭ ماكانى»، «يانئۇر قايتۇسى»، «ئۇزۇمزار ماكان» قاتارلىق بىر مۇنچە ئىجادىيە ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرى مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە مۇكاپاتلاندى. شائىر، يازغۇچى ئارسلان جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ شېئىرىيەت ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى. شىنجاڭ ئەدەبىي تەرجىمانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى. جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى.

شەپقەت ئاخىرى بۇ ئۈچ ھەيكەلنى ياساپ يۈتتۈردى. كېچىكىپ بولسىمۇ ۋىجدان بۇرچىنى ئادا قىلدى...

قاپاھەتلىك چۈش ئەستىن ئاسان چىقمايدۇ. بۇ ئادەملەرنىڭ دائىم بۇنداق چۈش كۆرۈۋەرمەيدىغانلىقىدىن بولسا كېرەك. شۇنداق، چۈشتەك پاجىئەلىك بىر ۋەقە شەپقەتنىڭ يۈرىكىدە جاراھەت قالدۇرغان، شۇ جاراھەتتىن تامچىغان قانلار بۇ ھەيكەللەرنى قاتۇرۇپ چىققانىدى. ۋاقىت لاچمىدەك ئۇچقۇر بولىدۇ. ھاياتنىڭ ئوڭغۇل - دوڭغۇل مۇساپىلىرىدە تالاي ۋەقەلەر ئۇن تۇلۇش چاڭلىرىغا كۆمۈلۈپ كەتتى. لېكىن قاپاھەتلىك چۈشتەك ئۇشتۇمۇت پەيدا بولۇپ، چاپ سان غايىم بولغانۇ، كۆڭۈلگە ئېغىر تازار بەرگەن شۇ ۋەقەنىڭ قالدۇق ئاغرىقىدىن ئۇ ھازىر-مۇ قۇتۇلغىنى يوق.

شەپقەت خېلى يىللاردىن بېرى ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ئىشلەۋاتىدۇ. يېزىدىكى ھاياتى يىراق ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ قالدى. ئۆتۈش، خەتلىرى ئۇچۇپ - سۈرەتلىرى خۇنۇكلەشكەن، سىرى چۈشۈپ مۇقاۋىسى قىرچىلىپ، تىنىلىپ كەتكەن كونا رەسىملىك كىتابقا ئوخشايتتى، شەپقەت ئۇنى ۋاراقلاشنى خالىمايتتى، لېكىن ھازىرقى كەسپى بولغان ھەيكەلتاراشلىق ياكى رەسىم سىزىش بىلەن ھەپىلەشكەندە، مۇزىكا ياكى مۇنازىرىلەرنى ئاڭلىغاندا، ئۇنىڭ كۆزىگە ئىخچام تىيارسىز ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئېچىنىشلىق قىياپىتى ھەيكەلدەك ئېگىز ۋە روشەن كۆرۈنگەندەك بولاتتى، ئۆزى يالغۇز قالغان چاغلاردا ئۇلارنىڭ سېمىز - ئورۇق گەۋدىلىرى، ئىسسىق - سوغۇق چىرايلىرى، جىمجۇر - كاسكا ھىجەزلىرى نامايان بولاتتى. ساۋۇت سىيايى - سالىھلىق، ئابدۇغۇپۇر قوپال، ئالدىراخغۇ قەدەملەردە يېقىنلاشتى، بەزىدە ساۋۇتنىڭ قوللىرى كۆك رەڭدىن تۆۋەنرەك، ئابدۇغۇپۇرنىڭ قوللىرى بېشىدىنمۇ ئېگىزرەك بوشلۇقتا ئۇنىڭغا قاراپ سوزۇلۇشقا باشلايتتى، يۈرىكىنى ئامبۇردەك قىسىپ، يۇلۇپ ئالماقچى بولۇۋاتقاندا قىلاتتى، شەپقەت تۈگۈلەيتتى، چېكىنەيتتى، تەترەيتتى. بەزىدە يۈزىدە ئۇلارنىڭ تىنىقىنى سەزگەندەك بولاتتى، ئۇ بۇنىڭ ۋىجدان ۋە ئەخلاقنىڭ ئەيمىلىشى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، ئازابلىناتتى، بەدەنلىرى تىمكەنلىشىپتە. قارا تەرگە يېتىپ ۋارقىراپ تاشلىغان كېچىلىرىمۇ بولدى.

ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇر ئەسلىدىنمۇ ئۇلۇغ - مەرتەۋىلىكلەردىنمۇ، چىن - شاياتۇنلاردىنمۇ ئەمەس، ئاجايىپ - غارايىپ تەرەپلىرىمۇ يوق ئاددىي ئادەملەردىن ئىدى. ھاياتتا بۇنداق ئادەملەر پات - پات ئۇچراپ تۇرىدۇ. دىققەت - ئېتىبارىنىمۇ ئاسانلىقىچە قوزغىمايدۇ، بىراق قىسمەت دېگەن شۇنداق سېمىرلىك نەرسە، ئۇ ئەڭ ئاددىي ئادەملەرنىمۇ ھاياتنىڭ ئالاھىدە سورۇنىغا قويىدۇمۇ، بولدى، باشقىچە كۆرۈنۈشلەر پەيدا بولۇشقا باشلايدۇ.

مالماتاق يىللار، غەۋغالىق تۇرمۇش، تەلۋە ياشلىق، ئېزىتقۇ يوللار، نادانلىق، ياۋايىلىق - ياۋۇزلۇقلار، ۋەسۋەسە، پۇشايما، ھاھارەتلىك ئېغىر مۇساپە، دەپسەندە بولغان ئۆمۈر تال - رىخ بېتىدە نومۇسلىق، يىرگىنىشلىك قارا داغلارنى قالدۇردى. بۇ ۋەقە سادىر بولغان مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ ئەلەم كۆرىشى قىزىغان مەزگىللىرى دەل شۇنداق ئاپەتلىك چاغلار ئىدى. كەچمىش، دۇنيا، قىسمەت نېمىشقا شۇنداق سىرلىق ھايات نېمىشقا شۇنچە چىڭىش، شۇنچە ئال - دلەتسىز، رەھىمسىزدۇ؟ ئامەت بىلەن ئاپەت نېمىشقا شۇنچە قارىغۇ، تۇتۇقسىز، يۈزسىزدۇ؟ شەپقەت قانچە ئويلاپمۇ بۇلارنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشىنىپ يېتەلمىدى. ئۇ ئۆز ئىرادىسىدىن

سەرت بىر كۈچنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىق قۇدرىتىدىن قۇتۇلماقنىڭ مۇشكۈلۈكىنى ھېس قىلدى، ئادەملەرنىڭ تەقدىر دېگەنى مۇشۇ سەپەرلىك كۈچ بولسا كېرەك، ئەتىمالم. شەپ-قەتەننىڭ ئېسىگە تەقدىرنىڭ كۆكتال يېزىسىدىكى ئاشۇ قېتىمقى رەزىل ئىغۋاگەرچىلىكى چۈشىمەسلا، يۈرىكى ئۆكسۈپ-بوغۇلۇپ قان يىغلايدۇ.

شەپقەت شۇ ئىغۋاگەرچىلىككە چېتىشلىق بولغان بۇ ھەيكەللەرنى ئاخىرى ياساپ پۈتتۈردى، يىگىرمە يىل كېيىن بولسىمۇ ۋەجدان قەرزىنى ئادا قىلدى...

1

بۇ ئەلدىكى شەھەر - يېزىلاردا مەدەنىيەت قىرغىنچىلىقى بولۇۋاتقىنىغا، ئەلەم كۈردىشىنىڭ زەمبىرەك ئوقلىرى يەرنى تىلغاپ، يېشىللىقنى، ھاياتلىقنى بەربات قىلىپ، قۇياشنىڭ يۈزىنى ئىس-تۈتەكلەردە، قارا يۇلتۇتلاردا توسماقچى بولۇۋاتقانلىرىغا قارىماستىن، ھەممىلا يەردە ياز پەسلى بەرق ئۇرماقتا ئىدى، يەنىلا گۈللەر ئېچىلماقتا، قۇشلار سايرىماقتا، سۇلار ئاقماقتا، ھايات ياشىماقتا. قۇياش يەنىلا قۇدرەتلىك، ئادىل ۋە سېخى بولۇپ، ھېچقانداق ئادەمگە بويسۇنمايتتى، ھېچكىمدىن، ھېچقانداق نەرسىدىن نۇرنى ئاياپ تۇرمايتتى، دۇنيانىڭ گۈزەللىكى يوقالسىمۇ، يوقىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىراق بۇ ئەلدىكى ئادەملەر دۇنيانىڭ گۈزەللىكىگە، سېخىلىقىغا مېھرى-مۇھەببەتلىك، تىنچ - ئىنتىپاقلىق زامانىۋى تۇرمۇشقا قىزىقمايۋاتاتتى، بەلكى داۋالغۇشقا، بۆلۈنۈشكە، توپ - توپ ئىتلاردەك بىر - بىرىنى تالاشقا خۇمار بولۇپ قالغانىدى، كىمەلدۇر خام گۆش يەپ ئۆگۈرلەردە ياشايدىغان ئىپتىدائىي جەمئىيەتنى جەننەت كۆرسىتىپ، ئۇلارنى ۋەسۋەسىگە سالاتتى. ئۇلار ئەسەبىيەلەشكەن ئىدى، بىر - بىرلىرىنىڭ كانايىلىرىدىن ئېلىش-ساتتى، قور-ساقلىرىنى يېرىشاتتى، كۆزلىرىنى ئويۇپ، مېڭىلىرىدىن تۇڭلۇك ئېچىشاتتى. قانلىرىنى يەرگە يۈن-دا ئورنىدا چېچىشاتتى، ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش ئەۋجىگە چىققان، كۈرەش - قىرىش شوتارلىرى ھەممىلا جايغا ھۆكۈمران ئىدى. يەردىنمۇ، ئاسماندىنمۇ پۇرۇخ ھەدى كېلەتتى.

«كەلكۈن» چىلەر تەشكىلاتىنىڭ شىتابى ئەسلىدىكى ئىشلەپچىقىرىش دادۋىيى ئىشخانىسىنىڭ قورۇسىغا جايلاشقانىدى، دەرۋازا ئالدىدىكى كۆۋرۈكنىڭ سالا سۇنلۇق ئۇزۇن ئورۇندۇقىغا بىر پۈتمىنى قويۇۋالغان شەپقەت تىزى ئۈستىدىكى فوتو سۈرەتكە قاراپ تۇراتتى. قۇياش يىراقتىكى ھەرە چىملىق تاغلارنىڭ چوققىلىرىغا يېقىنلىشىپ قالغان بولۇپ كۆلەڭگىلەر ئۇزۇرۇۋاتقان چاغ ئىدى. كەچكى قۇياشنىڭ تېشى ئۆتكۈرلۈكىنى تامام يوقاتىمىغان قىزغۇچ نۇردا سۈرەت قەغمىزى كۆزنى قاماشتۇرغۇدەك پارقرايتتى.

بۇ - بىر ياۋروپالىقنىڭ ئۆرە تۇرۇپ، ئالدىغا سەل ئېگىشكەن ھالدا ئىسكىرىپكا چېلدۇراتقان ھەيكىلىنىڭ سۈرىتى ئىدى. لېكىن بۇ سۈرەتنى بەدىئىي ئەسەر دېمەك قىيىن، چۈنكى ئۇنىڭدا تارتقۇچىنىڭ نە بەدىئىي ماھارىتى، نە بەدىئىي تەسەۋۋۇرىدىن ئىزنا كۆرۈنمەيتتى. تارتقاندا بەدىئىي زوق ئويغىتىشتىن كۆرە، ماددىي پاكىت تەييارلاش كۆپرەك كۆزدە تۇتۇلغان بولسا كېرەك. نۇر ياغىنى تەڭشەلمىگەنلىكتىن رەڭ ئېنىق ئەمەس، كۆرۈنۈش غۇۋا، ئالا - بولماچ بو-لۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ سۈرەتتىكى ھەيكەل ئادەمنى جەلپ قىلىدىغان سەپەرىي كۈچكە ئىگە ئىدى. ئۇنىڭدىن قەدىمىي گرېك ھەيكەللىرىنىڭ كۆزەللىكى، نەپىسلىكى چىقىپ تۇرغاندەك

تۇيۇلاتتى. ھەيكەلنىڭ كىيىم مودىسى 18 - ئەسىردىكى ياۋروپا ئالىي كىيىم مودىلىرىدەك قىلاتتى. ئېگىز، غەيۇر قامىتى ھاياتتىكىدەك، بەئەينى تىرىك ئادەمنىڭ ئۆزىلا ئىدى. چىرايىدىكى ئۆزىگە خاس ئىپادە رەھلىق، ئويچانلىق، مۇڭ ۋە جەزىملىكنى نامايان قىلىپ تۇراتتى، يېرىم يۇمۇلغان كۆزلىرى كۆڭۈلنى يورۇتالايتتى، ئۇلاردىن سەھەردە ئۆزلەۋاتقان قۇياشنىڭ ئۆتكۈر نۇرىدەك سېمىرلىك نۇر چاچراپ چىقىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئىسكىرىپكىغا تىرەلگەن ئېگىمكى، چىڭ يۇمۇلغان چىرايلىق ئاغزى ئىچكى سىرلىرىنى دۇنياغا سۆزدە ئاشكارىلاشتىن ھەزەر ئەيلەۋاتقان دەك ئىدى. كامالچە تۇتقان قول شۇنداق نەپىس، يوشۇرۇن قۇدرەتكە ئىگە نازۇك ھەرىكەتتە ئىدىكى، كىشىدە خۇددى ساز تارلىرىنى ئەسەس، پۈتۈن ئىنسانىيەت يۈرىكىنىڭ مۇجەسسەملەنگەن نېرۋا تاللىرىنى تىترىتىپ ھېكمىتىنى ئېچىۋاتقاندەك سەزگۈ ئويغىناتتى، پۈتۈن ئالەم ھازىرلا تىترەپ يېنىك چاي-قىلىدغاندەك، نازۇك، قۇدرەتلىك تىلىم بىر مۇقانى يادىرىتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى، ھەممىلا جاي سىرلىق ئاھاڭلارغا تولۇۋاتقاندەك، گويا ھەممىلا نەرسىنى ئۈستۈلدۈرىدەن خان ئاجايىپ سەلتەنەتلىك مۇزىكا دۇنياغا مۆجىزە سۈپىتىدە يارىلىۋاتقاندەك ئىدى. ھەيكەلدىن بىر خىل نازۇك، ئۇلۇغۋارلىقنى ھېس قىلغان شەپقەت شېرىن ئەمما ئۆتكۈر شاراب ئىچىۋالغان ئادەمدەك مەسخۇش بولۇپ قالدى، بىردىنلا ھەممە نەرسىنى ئۈستۈغۇسى، كۆز ئالدىدىكى پىمىياتى شەپقەتنى ھاڭ- تاڭ قالدۇرماقتا، يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا دولقۇن قوزغىماقتا ئىدى. سۈرەتتىكى ھەيكەلنىڭ چىرايى ئۇنىڭغا تونۇشتەك، ئۇ قەيەردىدۇر كۆرگەندەك قىلاتتى، بىراق ھەرقانچە قىلىپمۇ ئەسلىيەلمىدى، دەرۋەقە شەپقەت كىچىكىدىنلا گۈزەل سەنئەتكە قىزىقسىناتتى. بۇ ھەيكەلگەمۇ ئۇ كۆرگەن سۈرەتلەرنىڭ بىرەسىدىكى ئۇلۇغلارنىڭ ئوبرازلىرىدىن بىرىدۇر بەلكىم. بۇ ھەيكەل ھازىر نەدىدۇ؟ ئۇنى بۇلار نېمىشقا سۈرەتكە تارتىمىكەن؟ مەتتوخىتىدەك سەنئەت بېغىغا بۆكى چۈشۈپ كەتسە پۇل بېرىپ ئالدۇرىدىغان ئادەمگە ئۇ نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدىكەن؟

— ئۆمرۈڭدە سۈرەت كۆرەلمىدىڭ؟ — دېدى مەتتوخىتى يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ شىتابتىن قايتىپ چىققانلىقىنى شەپقەت تۇيىمىغان ئىدى، — بۇ دېگەن جىنايەت دەلىلى.

— قالىتىس ھەيكەل ئىكەن، سەنئەت بايلىقىمۇ جىنايەت بولامدۇ؟

— ئەجەبىنىڭ زەھىرى يۈرىكىڭگە ئۆتۈۋاتادۇ. نېمە؟ شەپقەت سۈرەتنى كۆزىگە تېخىمۇ يېقىن ئەكىلىپ سىنىچىلاپ قارىدى. ھەيكەل توغرىدىن توغرا يۈرىكىگە قانداق قاراۋاتقاندەك بولدى. سۈرەتتىكى مۇھىتتىمۇ، كەيپىياتتىمۇ بىز خىل سۈرلۈك تۇيغۇ پەيدا بولغاندەك قىلدى. شەپقەت كۆزىگە كۆرۈنەيدىغان ۋەھىمىنى سېزىپ مەتتوخىتىدىن سورىدى:

— چەت ئەللىكنىڭ ھەيكىلىنىڭ بىز بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى؟

— سەن نېمە ساراڭ بولىدۇڭمۇ بۈگۈن؟ — دېدى مەتتوخىتى شەپقەتكە گۇمانىي نەزەردە قاراپ، — ماۋجۇشسىنىڭ ھەيكىلىدىن باشقا ھەيكەلنى ساقلاشنىڭ ئۆزىمۇ بىر جىنايەت قۇيا بۇ ھەيكەل ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئۆيىدىن تېپىلىپتۇ، ساۋۇت شۇ يەرگە تېقىپ ساقلاپتىكەن. بىز- نىڭكىلەرنىڭ دىتى بار. ئۇلار ھەيكەلنى ئاۋۋال سۈرەتكە تارتىۋاپتۇ، ئاندىن چېقىپ تاشلاپتۇ، سۈرەتنى مانا جىنايىي پاكىت سۈپىتىدە پايدىلىنىشىمىز ئۈچۈن بىزگە ئەۋەتىپتۇ.

— قايسى ساۋۇت؟

— ساۋۇت لوپ - لوپچۇ، سىلەر نازارەت قىلىۋاتقان ئىككى تۇتقۇننىڭ سېمىزەكى.

— ياقەي، — دېدى شەپقەت بېشىنى چايقاپ، — ئۇ مەن - مەننىڭ مۇنچىلا كۈزەل ھەي.

كەلنى تېپىپ ساقلىغىدەك پەھمۇ، چىگىرىمۇ يوق.

— كالا دېسە پاقالچەك دەيدا ماۋۇ، ئۇنى ساقلىغاندا ئەمەس، تېخى ئۆزى ياسىغان دەۋاتىمەن.

— بىكار گەپ، — دېدى شەپقەت كۆزلىرىنى پەيالىدەك چەكچەيتىپ، — بۇ چۆچەكنى ئۇش

شاق بالىلارغا ئېيتىپ بەرسىلمۇ ئىشەنمەس، ئۆزلىرى دائىم يالغاننىمۇ ئەقىلگە سىقىقۇدەك قى

لىپ توقۇش كېرەك، دەيتىلمەيۇ.

مەتتوخنى پوپكىسىدىن بىر لوپا ئەينەك چىقىرىپ سۈرەتنىڭ ئۈستىگە توغرىلىدى.

— زەڭ سېلىپ قارا، ئەخمەق، ھەيكەلنىڭ ئاستىنى تەرىپىدىكى ئۇششاق خەتنى كۆرۈۋاتامسەن؟

دەرۋەقە، ئەينەك بۇزىدە ھەيكەل ئاپتورنىڭ گادىرماش ئىمزاسى ئاران پەرق قىلغۇدەك

كۆرۈنىدى. ئاندىن چۈمۈلە پۇتلەرچىلىك چوڭايدى. شەپقەت داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى، لوپا

ئەينەك ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ كۆزىگە يېقىنلاشتى، ئاخىرى ئىمزا ناھايىتى روشەن

كۆرۈنگەن بوشلۇقتا توختىدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ساۋۇت لوپ - لوپنىڭ پوچۇركىسى ئىدى.

— كۆرۈۋاتامسەن؟

— شەپقەت ئۈنچىقىمىدى، كۆزلىرىنى چىچىقلىتىپ باقتى، ئىمزا يەنىلا ئوچۇق كۆرۈنۈپ

تۇراتتى، «چۈش كۆرۈۋاتىمىغاندۇرمەن» دەپ ئويلىدى. لەۋلىرىنى چىشلەپ بېقىۋىدى، ئاغرىدى. بۇ

ئىمزا ئۇنىڭ تەسەۋۋۇردا سىغمايۋاتاتتى، بىراق بۇنىڭ خىيال ئەمەس، رېئاللىق ئىكەنلىكىنى

تەستىقلىغاندەك مەتتوخنىڭ ئاۋازى يەنە ياڭرىدى:

— شۇنداق، گېپىمگە ئەمدى ئىشەنگەنسەن! مە، ئاچقۇچنى ۋە ۋېلىسىپىتىمنى ئال، مەنمۇ

سىلەر تەرەپنى يوقلاپ ئۆتمەن، يۈر، ھازىرچە بۇ ئىشنىڭ ھورنى چىقىرىشقا بولمايدۇ، ھېچ

كىمگە تىنما.

شەپقەت مەتتوخنىڭ ۋېلىسىپىتىنىڭ قۇلۇپىنى ئېچىۋېتىپ غۇدۇڭشىدى:

— ساۋۇت لوپ - لوپنىڭ قولىدىن شۇنداق كارامەت ھۈنەر كېلەرمۇ؟

— قولىدىن ھۈنەر كېلىش - كەلمەسلىك مۇھىم ئىش ئەمەس، قولىدىن ئىش كەلمىسىمۇ

يۇۋاش بولسىلا بولىدۇ. بويىنى قاتتىق تالانلىق ئون ئادەمدىن تالانتسىز يۇۋاش بىر لۆم - لۆم

ئەلا. بىزدە شۇنداق سىياسەت بار، قانچىكى ياخشى ھۈنەرنى ئەكسىيەتچىل ئىشلارغا ئىشلەتسە،

جىنايەت شۇنچە ئېغىر بولىدۇ. ھەممە يەردە ئادەملەر ئۇلۇغ داھىمىزنىڭ مۇقەددەس ھەيكىلى

گە چەكسىز ساداقەت، چەكسىز ئېتىقاد بىلدۈرۈپ چەكسىز چوققۇنۇۋاتسا، ماۋۇ چۈيۈپ-رەندە بىر

ئەجنەبىيىنىڭ، بۇرژۇئا ئىلىم نوپۇزلۇقىنىڭ سېسىق ھەيكىلىنى ياساپ چىققىنىنى قارا، ھېچقايسى

قارشىلىشىپتۇ، يۈرىكىنى قايتەك قىلىپتۇ.

— ئۇ كىمنىڭ ھەيكىلى؟

— بۇرژۇئا سەنئەت نوپۇزلۇقىنىڭ دېيىشىدۇ، سېرىق سازلارنىڭ پىرى مىراپ دەمدۇ، مۇرات

دەمدۇ، توختا، ئاقسۇدىكى ھېلىقى مۇز داۋاننى نېمە دەيتتى.

— مۇزات.

— ھە، شۇنداقتا، ئۇنىڭ ئىسمىنىمۇ مۇزات دېگەندەك قىلىۋىدى، نېمە دېيىشە دېيىش مەدەدۇ، بىزگە مۇھىمى بۇ ئويۇزلۇق سېسىق زىيالىمىنى ھازىرقى ۋەزىيەتتە كۆككە كۆتۈرۈشتىكى كىشىلەرگە ئېيتقىلى بولمايدىغان غەزەز... بۇنى، بۇنى، ھىم، ھىم ۋاقتى كەلگەندە...

قۇياش مەغرۇر چوققىلارغا بېشىنى قويدى. شەپقەتنىڭ گۈلنەپشەرىگە نۇرلىرى يول قاس نەقىدىكى دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا چىلىۋە قىلاتتى. ئىككى تەرەپ ئېتىز ئىدى. كۆممە قوناقلار تۈتۈن تەككە كۆتۈرۈلۈپ يېشىل مەنزىرە ھاسىل قىلىۋاتاتتى. بۇغدايلىرى ئورۇۋېلىنغان ئېتىزلىقلار بىلەن بىرگە ئاندا-ساندا خامان دۆۋىلىرىمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. بەزى ئېگىزلىققا چامغۇر، تېرىق، كۆم-مە قوناق تېرىش ئۈچۈن ئوغۇت بېرىلىۋاتاتتى. توپىلىق يوللاردا تاغار ئارتىلغان قوتۇر ئې-شەكلەر شىداق پۇتلىرىنى ئاران سۆرەپ مېڭىشاتتى، ئۇلارنى ھەيدەۋاتقانلارنىڭ ئاجىز گەۋدىلىرى زورۇقۇپ دېگۈدەك قىمىرلايتتى. قاپ يۈدىگەن خوتۇن-قىزلار ئېغىر چامداپ سىسلاپ مېڭىشاتتى، بۇ يەردىكى ئاياللارنىڭ سەكسەن پىرسەنتىنىڭ قاپ كۆتۈرۈشتىن بالا ياتقۇسى تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتكەن. ئادەملەر توپا چىراي، جۈلدۈر كەپەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرقى ئال-دەمدىن كۆپرەك كۆلەڭگىنى ئەسلىتەتتى. ئۇلار ھارغىن، ئېچىرىغان ئىدى، ھەر كۈنى يۇلتۇز تارقىماستا ئىشقا چىقىپ، يۇلتۇز چىققاندا ئىشتىن چۈشەتتى. قوناق يارمىسى، تېرىق ئۇنى ئاران يېتىشەتتى. ئوتۇن يوق، ئۇلار ئېتىز باشلىرىدىن تېرىۋالغان كۆتۈمچەك، مەدەك، يانئاق - چاۋا-لار بىلەن ئوماچ - يۇمدانلىرىنى قاينىغۇدەك قىزىتاتتى - دە، ئىچىپلا يۇتقانغا كىرىۋېلىشاتتى، چۈن-كى چىن چىراقتا ماي يوق ئىدى. «كانايىنى مايلەشلى ماي يوق تۇرسا، سۇنايغا نەدە» دې-يىشەتتى دېھقانلار. ئۇلار مۇشۇ كۈنلەردە، پىشقان تاماقىنىڭ تەمىنىمۇ ئۇنىستۇشقا باشلىغان ئىدى. شەپقەت ئۇلارغا ھېسداشلىق، ئېچىنىش نەزەرى بىلەن قاراپ قويدى. ھاۋا-دىن بۇغداي پۇردىكى كېلەتتى. دوقمۇشلاردا ئۇزۇندە تاملىرى، تاختايلىرى قەد كۆتۈرۈپ، مۈك-چەيگەن گەۋدىلەر بىلەن ئاجايىپ سېلىشتۇرما ھاسىل قىلاتتى. مەتتوختى ئويلەمىغىنى بىلەن شەپ-قەت بۇ يۇرتداشلىرىنىڭ ھالىنى ئويلەماي قالمايتتى، چۈنكى ئىسنىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلىدۇ ئەمەسمۇ؟

شەپقەت مۇشۇ يېزىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ئۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن يىلى مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلىنىپ كېتىپ ئوقۇشقا بارالمىدى، بىرەر جايغا ئىشچىلىققىمۇ ئىلىنەلمىدى. «ئارقا ئىشك» كە يول كېرەك، ئاچقۇچ كېرەك ئىدى، بۇنداق يول ۋە ئاچقۇچنى بىر يېتىسەك-كە كىم بېرەتتى، دادىسى بولغان بولسىمۇ ئامال بولارمىدىكىن؟ ئۇ دادىسىدىن قەھەتچىلىك يىل-لىرىدەلا ئايرىلىپ قالغانىدى. ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ناھەيىسىدە ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ نۇرغۇن ئال-دەم ئۆلگەنىدى. ئۇ چاغلاردا كوممۇنا داش قازىنىنىڭ بىر چۆمۈچ ئۈمچىمۇ، ئەسكى تونۇرنىڭ كۆك-تات ئارىلاشتۇرۇلغان يېرىم زاغرا نېنىمۇ مۇقىم ئەمەس ئىدى، زاپخۇزغا، ئامبارچىغا ياكى كە-چىك ئەترەت باشلىقىغا قاندىلىپ قارىسىلا ۋە ياكى ساقسىز بولۇپ قېلىپ ئىشقا سۇسۇلۇق قىلىسلا «نۇرما» توختىتىلاتتى. ئاچتىن ئۆلگەن - تىرىلگىنى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايتتى، ھەر كۈنى دېگۈدەك يېرىمى ئۆرۈلگەن ياكى قىمىساغان ئۆيلەردىن كىملىرىنىڭدۇر ئىشىشىپ ئېسىلىپ كەتكەن جەسەتلىرىنى ئېلىپ چىقىشاتتى، يۇيۇپ - تاراپ كۆمۈپ قويۇشاتتى، يېزا چېتىدىكى قەب-رستانلىق كۈن ساناپ تۆت تەرەپكە قاراپ كېڭەيمەكتە ئىدى، شەپقەتنىڭ دادىسى بىچارە ھەر

كۈنى ئىشتىن چۈشۈپلا يىرتىق خالىتىنى قولتۇقلاپ ئەترەت ئامبىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ بويۇن قىساتتى ياكى مايماق چېپەلەكنى كۆتۈرۈپ داش قازانغا تەلەۋرەتتى، ساقراق چېپىلىكسىمۇ يوق ئىدى، چۈنكى ئۆيلەردىكى بارلىق قاچا - قۇمۇچ، جاھازا، قۇش، ھايۋانلاردىن تارتىپ ئوپچا ھېسابتا ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ ئەترەت ئامبىرىغا ئېلىپ كېتىلگەنىدى. ئورمىلىق تاماق ئالماق - شەھەر ئاا - ماق ئىدى. شەپقەت ھازىرمۇ دادىسىنى ئويلىسىلا، كۆز ئالدىغا چىمرايى سامانىدەك سارغايغان خېرىپ دىۋانە كېلىدۇ، ئۇنىڭ دادىسى ئەسلى تەمبەل، ئىشچان ئادەم ئىدى. ئۇ كېچىنى - كېچە، كۈندۈزنى - كۈندۈز دېمەي شۇنچە ئىشلەپمۇ چاپىنى تىزىدىن ئاشماي، گېلغا نان تاپالماي قۇ - رۇپ قورايدەك بولۇپ قالدى. جاھان نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. تاماق تەگمەگەندە ئۇلار ئوت - چۆپلەرنى قاينىتىپ يېمىشتى، ئاچلىققا چىمدىمەن كەچەككەنە شەپقەت خام چامغۇر، پىمىزلارنى تېرىۋېلىپ غاجىلايتتى. ئۇچەيلەر ئاچلىقتىن كوكۇرايتتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ دادىسىمۇ كې - سەلگە گىرىپتار بولۇپ سارغايىدى، يېرىم جان بولدى، چىمرايى زەي يەردە ھۈركۈپ قالغاندەك تۈسكە كىردى. قورساقلىرى كۆپۈپ ئىشىشىغا باشلىدى. ئۇ ئىشتىن قالغاچقا ئاشلىق نورمىسى توختىتىلدى. شەپقەت مەكتەپتىن كېلىپلا ئېتىزغا چىقسىمۇ، ئۇنى «كىچىك ئانى نانچى» دەپ ئانچە ھېسابقا ئېلىشمايتتى. شۇ كۈنلەردە مەھەللىدە قوشنا كەنتتىكىلەر سۆڭەكنى ئۇن قىلىپ تارتىپ يەۋاتقانلىقى توغرىسىدا پاراك تارقالدى. شۇنىڭ بىلەن شەپقەتمۇ سۆڭەك يىغىدى، پال - تىدا چىقىپ پارچىلىدى، تۈگمەنگە ئاپىرىپ تارتىپ ئۇن قىلدى. ئانىسى سۆڭەك ئۇنىدىن نان پىشۇردى. بۇنى يەپ ئاچلىق ئازابىنى يەڭگىلەتكەندەك بولۇشتى، بىراق چوڭ تەرتىنى كەلمەي، ئىشتىنىڭ كۈنىنى كۆرۈشتى. دادىسى قورساق ئاغرىقىدا ھاجەتكە چىققان جايدا يىمىلغان پېتى پاچىمەلىك ئۆلۈپ قالدى، ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى چىمىلىدىتىپ جايىنامازدا ئۆلتۈرۈپ شەپقەتكە ئالادىن شاپائەت ئىلەيدىغان دادىسى ئەمدى يوق ئىدى. ھەر قېتىم ئون ياشلىق شەپقەتنىڭ مەكتەپتىن قايتىپلا ئاچ قورساق ئېتىزغا ئىشقا چىققانلىقىنى كۆرگەندە، دادا بىچارە ھەم ئازابلىنىپ، ھەم خۇشال بولۇپ كۆزلىرىدىن مۆلدۈردەك ياش تۆككىنىچە: «ئاللا ئىنساپ بەرگەن ئوغلۇم، ئاللا ئۆزى ساڭا مەدەتكار بولسۇن»، چىققان دۆۋەكنى ئېگىز، مەرتەۋەكنى يۇقىرى قىلسۇن!»، «توپا ئالساڭ ئالتۇن، كۈل ئالساڭ كۈمۈش بولسۇن!» دەپ قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دۇئا قىلاتتى، «ئاتا دۇئاسىنى ئۇلۇغ» دېيىشىدۇ، ئەمدى ئۇنىڭ دۇئا قىلىدىغان ئاتىسىمۇ قالمايدى. شەپقەت ئامالسىز ئۆز مەھەللىسىدە «زىيالىي ياش» ئاتىلىپ كەتمەننىڭ قۇ - لىقىنى تۇتتى، شۇ يىللىرى ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئۇنىڭغا تەقدىرداش بولغان تەڭتۇشلار ئازمىدى؟ بۇ ئۆلكىنىڭ ئۆزىدىلا مىڭلاپ، ئونمىڭلاپ بار ئىدى، شەپقەتنى يېزا خەلق ئەسكەر - لىكىگە قاتناشتۇرۇشتى، كېيىنرەك كەلكۈنچىلەر ئاممىۋى تەشكىلاتى ئىلدىنپۇي خىزمەت ئىشلەپ ئۇنى قوينىغا ئالدى. ئۇنىڭ قاتناشقان ئەترىتى 3 - كۈرەشچى ئەترەت دەپ ئاتىلاتتى. ئۇنى پۇتى چاققان دەپ خەۋەرچىلىككە، يۈگۈر - يېتىمگە سېلىشتى. بۈگۈن ئۇ شىتابقا خەت - چەك، مۇڭلىنىش ماتېرىياللىرى ۋە ماۋجۇشەننىڭ يېڭى ئىزناكلارنى ئېلىش ئۈچۈن كېلىپ مەتتوخنى بىلەن ئۇچىرۇشۇپ قالغانىدى. ھەيكەل ۋە ساۋۇت ھەققىدىكى پاراك ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويدى. ساۋۇتنى ئۇ بۇنىڭدىن بىر ئاي ئىلگىرى تېخى تونۇمايتتى، شۇ كۈنى كەلكۈنچىلەرنىڭ تايانچ قوشۇنى «ئالغا» ئىشلەپچىقىرىش دادۇبى جايلاشقان كەنتكە شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىغان

ئىدى. دەسلەپ يەرلىك توپ-لار ئوت قۇيۇنى ئويىناتتى. كېيىن مىلىتىق نەيزىلىرىنى ئالدىغا قىلىپ تۇتۇشۇپ دەۋرەپ بېرىشتى. يېزىدىكى «يالقۇنچىلار» لەخىمىلەرگە بىكىنەۋېلىپ قاتتىق قار- شلىق كۆرسەتتى. ئۇ چاغلاردا ھەممە ئاممىۋى تەشكىلاتلار ھەر كۈنى دېڭىزدەك جۇڭگونىڭ «لەخمە ئۇرۇشى» دېگەن فىلىمىنى كۆرۈپ لەخمە ئۇرۇشىنى مەشھۇر قىلاتتى. كۈن بويى داۋام لاشقان جەڭدە يېزىنى ئالالمىغان كەلكۈنچىلەر كەچكە يېقىن لەخمىنىڭ بىر - ئىككى ئېغىزىنى تېپ پىدۇيلىپ ئۆستەك سۈيىمىنى شۇ يەرگە باشلىۋەتتى. يېرىم كېچىگە بارغاندا يالقۇنچىلار چىداشلىق بېرەلمىدى، ئۇۋىسىنى سۇ باسقان تولۇم چاشقانلاردەك تۇشۇكلەردىن سەكرەپ چىقىشتى. كەلكۈن چىلەز- يېزىنى قورشۇۋالغان ئىدى، جەڭ قانلىق بولدى. لېكىن پۇقرا دېگەن ھامان پۇقرا، ئۇرۇشنى ھەزىمە قوشۇندەك قىلالمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئوقلار ناھايىتى نۇرغۇن ئېتىلغان بولسىمۇ، تا- لاپەت بەك كۆپ بولمىدى. تاڭغا يېقىن يالقۇنچىلار قورشۇنى يېرىپ چىقىپ كەتتى، كەلكۈنچى- لەر يېزىغا كەلكۈندەك يامراپ كىرىشتى. كۈچلەر پاتقاق- ئۆيلەر ئۆرۈلگەن ئىدى، بىر ئەسكى تاملەقتىن يالقۇن تەشكىلاتىنىڭ ساۋۇت ھەم ئابدۇغۇپۇر دېگەن ئىككى ئادىمى قولغا چۈشتى. بۇ ئىككىسى دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى ۋىلايەتلىك سەفەن مەكتىپىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىن بۇ يەرگە ئۆرۈك سېتىۋال- خىلى كەلگەنلەر ئىكەن. ئۇلار ئەسلىدە شۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بولۇپ، ئىنقىلابنىڭ بېشىدىلا «شاك- تىقى بارلار» قاتارىدا مەيدانغا «ئەمگەكتە چېنىقۇرۇش» قا چۈشۈرۈلگەن ئىدى. دەسلەپتە ئۇلارنى شتابقا ئاپىرىپ سوئال - سوراققا تارتىپ «ئۇچۇقداشتى»، كېيىن ھەددىدىن تاشقىرى يۇۋاشلىقىنى كۆرۈپ، «ئەسەر ئالماشتۇرۇش» تا ئەسەپتىپ قالار دېيىشىپ رەننىگە تۇتۇلغانلار ھېسابىدا 3 - كۈرەشچى ئەترەتكە ساقلاشقا تاپشۇرۇپ بەردى. بۇ ئەترەت دەريانىڭ شەرقىدىكى كۆكتال كەن- تىدە تۇراتتى، ئۇلار ھەم شۇ يەردىكى قىرغاق مۇداپىئەسىگە، ھەم ئىشلەپچىقىرىشقا مەسئۇل ئى- دى، بۇ تۇتقۇنلارنى رېجىمىدە ئىشلىتىش شەپقەت بىلەن ئەركىنگە تاپشۇرۇلدى.

بۇغداي ئورمىسى مەزگىلى ئىدى، شەپقەتلەر ئەتىگەندە تۇتقۇنلارنىمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىللە لە ئورمىغا ئېلىپ چىقتى. ئورمىچىلارنىڭ ئاساسى قوشۇنى قېرى - چۆرە، خوتۇن - بالىلار ئىدى، قىران يىگىتلەر ئۆزلىرىمۇ چۈشەنمەيدىغان كۆز قاراشلارنى تالىشىپ، بىر - بىرىنى قېرىش ئۈچۈن تەرەپ تەشكىلاتلىرىغا قاتنىشىپ كەتكەن، بەزى دېھقانلار پاراكەندىچىلىك ۋە نامىراتلىقتىن پىتى- زاپ، تىرىكچىلىك ئىزدەپ ھەرقاچا بېشىنى ئېلىپ كېتىشكە ئىدى. شەپقەتنىڭ ئەترەتداشلىرىمۇ تۈزۈك ئەمگەك قىلمايتتى، تەشكىللەنگۈچى، ھەيدەكچى بولۇۋېلىناتتى، ئېتىزغا چىقىدىغانلىرىمۇ ئاز ئىدى، شەپقەت بىلەن ئەركىن ئىنسانىي كۆيۈنۈشتە ئۇ ئىككىسىنىڭ ھەسسىسىنىمۇ ئورۇشۇپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

3 - كۈنگە بارغاندا ئۇلارمۇ كۆنۈشكە باشلىدى، دەم ئېلىش بولغانىدا يەنىلا ئۆزلىرىنى يەرگە تاشلاپ، سۇنايلىنىپ يېتىشتى-يۇ، بىرنەچچە مىنۇتلاردىن كېيىن ئابدۇغۇپۇر ئورنىدىن تۇر- دى، بۇغداي ئۈنچىسى تېگىدىن گونا ماشىرەك چاپىمىنى ئېلىۋىدى، ئىچىدىن قاتتىق مۇقاۋىدىن ياسالغان شاھمات تاختىسى چىقتى، بۇنى ئاخشام ساۋۇت ياسىغان، شەپقەتلەر كۆرۈپمۇ ئۈنچى- مىغان ئىدى. ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇر بىر قولدا دامكا ئوينىيالىدى، ۋاقىت زىمى بولغاچقا ئور- غاقلرىنى قولغا ئېلىشقا توغرا كەلدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ناگان - ناگاندا كەچلىك تاماقتىن كېيىن شاھماتقىمۇ ئاز - تولا ۋاقىت تېگىدىغان بولۇپ قالدى، ساۋۇت شاھماتتىن كۆرە، سازغا

ھېرىسمەن ئىدى، ئۇ قېرى بىر دېھقاندىن ئىككى دۇتار ياساپ بېرىش بەدىلىگە ئالغان ئۈجمە ياقىچىنى تىلىپ، ئۆزىگە بىر دۇتار ياسىۋالدى، شەپقەت بازاردىن تار ئەكىلىپ بەردى، دۇتار پەيزى چىقتى. ئەتراپىغا ئادەم ئولتۇرۇپ، ئۇ بىر - ئىككى پەدە ئۇيغۇرچە «سۆز - ئۆزۈندە» ئاھاڭلىرىغا چېلىپ قوياتتى. ئاندىن ئاستىلا بېرىپ شاھىياتقا قول سۇناتتى. يات ئادەم قالىدە - غاندا ياكى كېچىلىك ئورمىدا خالى يەرنى تاپقاندا، دۇتارنى سايرىتىۋېتەتتى، تارغا بۆلبۇل قونغاندەك، كاككۇك پەرياد ئۇرغاندەك بولاتتى، دۇتارنىڭ جېنى بار ئادەمدەك ئاھ ئۇرۇپ، ئىچ - ئىچىدىن بۇغۇنۇقۇپ يىغلاشلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ، كەچىكىدىن دۇتارنى مەنىستىمەي گىستارغا ھەۋەس قىلىدىغان شەپقەتمۇ ھەيران قالدى. تەسىرلەندى، كۆزىدىن ياش ئاققانلىقىنىمۇ سەزمەي قالدى. بۇ مۇزىكىلار ئۇنىڭ قەلبىنى چىرىمىۋالغان، ۋۇجۇدىدا يوشۇرۇن مۇڭ ۋە ھۇزۇر تۇيغۇسى قوزغاتقان ئىدى. ساۋۇت ئايغا قاراپ ئولتۇرۇپ ئۇزاق - ئۇزاق چالاتتى، ئەمما ئادەتتە ناخشا توۋلىمايتتى. «سېرىق ناخشا» ئوقۇدى دېگەن قالاپاتتىن قورققىنىمۇ ئەمەس، «سېرىق ناخشا» ئېيتقان ھالەتتىمۇ شەپقەتلەرنىڭ ئانچە كارى بولۇپ كەتمەيدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئۆزىنىمۇ تېكەستلەرنى بەكمۇ كۆپ بىلمەيتتى. ئەمما بىلىدىغانلىرىغا پۇختا ئىدى، بۇ تېكىستلارنىڭ بەزىلىرى پۈتۈنلەي يېڭىلانغان، كىملىرىدۇر ئۇلارنى قايتا يازغان، ئۇنىڭ ئۆزى يازغاندۇر، بەلكىم مانا شۇنداق ناخشىلارنىڭ بىرى «ئەۋرىشىم» ئىدى، دەردەن، تەبىئىي ئاۋازدا ئۇ بۇ ناخشىنى ئېيتقاندا، قايغۇلۇق كېچىدىكى قايغۇلۇق مۇھەببەتنىڭ ھەر خىل ھالەتلىرىنى، كۆرۈنۈشلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيتتى، بۇ ناخشىنى ئېيتقاندا ئۇ ئاۋازىنى مەيلى قانچە تۆۋەنلەتمەسۇن، ناخشا ئېيتقاندا ئەمەس، يۈرىكى يىغلاۋاتقاندا تۇيغۇ بېرىتتى. بۇ يۈرەك بۆلدۈرۈپ، قايناپ، شار - قىراپ ئېقىۋاتقان، دەريامۇ ياكى گۈزگۈمۈ، يالتمۇ يېنىۋاتقان يالقۇنىمۇ بىلىپ بولمايتتى. بۇ يۈرەك ئۆزىگە ناھايىتى چوڭ مۇھەببەتنى يوشۇرغان ئاجايىپ ھېس - تۇيغۇلار، رەڭدار خىياللار ماكانى بولسا كېرەك، گويا بارلىق سەرنى ئاشكارىلىماقچى، ئىچىدىكىنى بىراقلا تۆكۈۋەتەلمەكچى بولغاندەك تىتمەيتتى، ئۆز يارىنى، ئۆز ئېلىنى پۈتۈن قەلبى - ۋۇجۇدىدىن چىن سۆيىمىدىغان، ۋاپادار سۆيگۈنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىدىغان كىشىلەر ناخشىنى شۇنداق يۈرەكتىن چىقىرىپ ئېيتالايدۇ، ئاسماندىكى ئاي ئۇنى چۈشىنىۋاتقاندا پارقىراپ قارايتتى، ھەتتا ئابدۇغۇپۇرنىڭ پىلىمىمۇ ئاتقاندا ئۆزۈلمەي چىقىۋاتقاندا ئاۋازىمۇ بىر پەسكە توختاپ قالاتتى...

— مەجەزى غەلىتىلا ئادەمدەسەن، — دېدى مەتتوخنى شەپقەتكە بۇرۇلۇپ، — مۆرىمەسەن، گەپ قىلغاچ ماڭ.

— كېپىم بولمىسا ...

ئالدى تەرەپتە ئۆزۈندە مۇنارى كۆرۈنىدى، بۇ ئاچالغا يېقىنلاشقانلىقىنى بىلدۈرەتتى، دەرۋەقە ھايال ئۆتمەي ئۇلار چاسقا كېلىشىپ سولغا بۇرۇلۇشتى، بۇياقنىڭ يولى ئەگرى - بۈگىرى، كاتتاڭ ئىدى، ۋېلىسىپىت سەلىكىنىڭ باشلىدى.

— گەپلەشكەچ ماڭساق يول قىسقرايدۇ، — دېدى مەتتوخنى، ئۇنىڭ ئاۋازى چايقىلىشتىن تىتمەيتتى، — سەنمۇ ساۋۇتتەك ئاغزى بار، تىلى يوق بىرنەرسىمۇ - قانداق؟ نېمە ئويلاۋاتىسەن؟ — ھېلىقى ھەيكەلنىڭ سۈرىتى سېلىگە جەددى كېرەكمۇ ئەمەسمۇ؟ — سوئالغا سوئال بەردى شەپقەت.

— تازا قىزىقسەندە، — دېدى مەتتوختى ھەيرانۇ. ھەس بولغانلىقىنى يوشۇرمىغان تەلەپ-پۇزدا، — ئەنئەنگە ئائىت نەرسىمۇ كېرەكسىز بولامدۇ؟ ئەنزە تەكشۈرۈش ئىشلىرى مېنىڭ قولىمدا بولدى. ئۆتمەيدىغان تۇرسا.

— ئۇ سىلەدە تۇرىدىكەن - دە؟

— ئەمەسە ساڭا بېرىۋەتسەم بولاتتى؟

— ھەپتە ئون كۈن كۆرۈپ تۇرسام ياكى بىرەر نۇسخا كۆپەيتىپ بەرسە بولاتتى.

— بولمايدۇ، كىچىك بالىدەك كۆرگەنلا نېمىگە قىزىقامسەن؟ ھەيكەلتاراش بولاي دەۋاتامسەن - ياق كۆيۈپ قالدۇڭمىكەن دېسە ئۇ قىزنىڭ ھەيكىلى ئەمەس، قىز سۈرىتى ئۇچراپ قالسا چوقۇم بېرىمەن.

مەتتوختى تەنە ئارىلاش كۈلدى. بۇ ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى، تېگى - تەكتىنى چۈشەندۈرۈشنى خالىماي، گەپنى چاقچاققا يۆلەپ تۈگەتمەكچى بولۇۋاتاتتى.

شەپقەتنىڭ كۆز ئالدىدا ھېلىقى سۈرەت يەنە پەيدا بولدى. خۇددى يېقىنلا جايدا، رولنىڭ ئالدىدىلا ھاۋادا جىلۋە قىلدى. لېكىن ئەمدى ئۇ رەڭسىز سۈرەت بولماي، بەلكى سۈزۈك ئاسمان ئاستىدىكى يورۇق بوشلۇقتا تۇرغان ھەيۋەتلىك ھەيكەل ئىدى. ھەيكەل تەدرىجىي سىلجىپ، ئۈدۈلدىكى ئۇپۇق سىزىقى ئۈستىدە توختىدى، چوڭايىدى، ئەمدى ئۇ سېرىق چاچ، ئاق بىرلىپانت تەنلىك ناھايىتى زور كىمگانت ھەيكەلگە ئايلىنىۋاتىدۇ، بېشى كۆككە تاقىشىپ، يۈزىدىن نۇر يىغىپ تۇراتتى، چاچلىرى كەچكى شەپقەت نۇرىدا ئالتۇن يالتىغاندەك پارقىراتتى. كۆرۈنۈشى مۇلايىم ھەم جىددىي ئىدى. ئۇنىڭدىكى كۆرۈنۈش، تەمكىنلىكى، ئۇلۇغۋارلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلماق قىيىن، تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ھەيكەل قىمىر قىلمايتتى، ۋېلىسىپىت بولسا توختىماي جالاقلايتتى.

ئالدى تەرەپتە كۆك گەرۋەكلىك چوڭ ئەينەك كۆرۈندى. بۇ دەرەخ ۋە قومۇشلار بىلەن قاپلىنىپ خېلى يەرگىچە سوزۇلغانىدى، يول كۆلىنى ئەگىپ ئۆتەتتى. نەم ھاۋادىن چىرىسكەن ئوت - چۆپلەرنىڭ ۋە قارا لايىنىڭ ھىدى كەلدى.

— بىرەر تال ئۆردەك ئېستىۋالمايمىزمۇ؟ — دېدى مەتتوختى ۋە جاۋاب كۈتمەيلا ۋېلىسىپىت ئاستىلىغاندا سەكرەپلا يەرگە چۈشۈۋالدى. تاپانچىسىنى چىقىرىپ قۇلۇپنى ئاچتى.

ئۇلار ۋېلىسىپىتىنى دەرەخلەر ئارىسىغا قويۇپ كۆل بويىغا كېلىشتى، دەرەخلەرنىڭ ئېگىلىگەن شاخلىرى ۋە قومۇشلار تىنىق كۆل سۈيىگە چىلىنىپ يېنىك ئەمگەللايتتى. كەچكى شەپقەت كۆل سۈيىنى گۈزەل لەشتۈرۈۋەتكەن بولۇپ، ئاسمان سۇنىڭ تەكتىدىن چۆكۈپ كەتكەن زۇھرەتتەك كۆرۈنەتتى. كۆل ئىچى جىمىرلاپ سۇسىلىشىۋاتقان پەيدىن - پەي خىرەلەشۋاتقان كۈمۈش دۇنيا ئىدى. ئۇلار ئۇ - ياق - بۇياقنى چۆكىلەشتى، شەپقەت بىر ئاز بولسىمۇ يالغۇز قېلىشتى، كۆلنىڭ جىملىقىدىن بەھرىمەن بولۇپ نېرۋىلىرىنى تىنچلاندۇرۇشنى خالايتتى، بىر بېلىق كۆل يۈزىگە سەكرەپلا چىقىپ غايىم بولدى، قۇيرۇقى سۇ چاچراتتى. ئۆردەكنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى، گۈگۈم قاراڭغۇسى ئۇپۇقتىن يامراپ سىلجىپ كەلمەكتە. چاپسانلا قاراڭغۇلۇق پەردىسى يېپىلدى، يىمراقتىكى كۈجۈم - كۈجۈم مەھەللىلەردىن توپ - توپ بۆرىلەرنىڭ كۆزلىرىدەك پىلىلداپ يورۇقلار كۆرۈندى. مەتتوختى ئالدىرىدى.

— بولمىدى، جۈر ماڭايلى!

2

شەپقەتلەر سابىر بوۋاينىڭ ئۆيىدە تۇراتتى، بوۋاينىڭ ئۆيلىرىمۇ، ھويلىسىمۇ كەڭ-كۈشا- دە ئىدى، ئۆيىنىڭ ئالدىنى رەيھانگۈل، گۈلباسمەن، ئەترە گۈل، سەبىدە، ھەشقىپچەكلەر بىزەپ تۇراتتى، سۈيى ئۈزۈلمەيدىغان ئېرىق قورۇنىڭ كوچا تېمىغا يېقىنراق جايىنى كېسىپ ئۆتەتتى، ئېرىقنىڭ ئىككى تەرىپى قېلىن سۆڭەكلىك بولۇپ، سۆڭەكلەر ئاستىغا چوڭ كارىۋات قويۇلغانىدى. ئۆيىنىڭ كەينى تەرىپىدە كىچىكرەك باغ بار بولۇپ، ھويلا باھاردا چېپچەكلەرنىڭ خۇشپۇرۇر قىزى، يازدا ھېۋىلەرنىڭ شېرىن ھىددىغا تولاتتى.

ئۇلار يامغۇر سۈيى ۋە ھارۋا چاقىلىرى بۇزۇۋەتكەن تارغىغا يولنى بويلاپ كەلدى، بىر ئەسكى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ بوۋاينىڭ قورۇسىغا يېقىنلاشتى، دەرۋازا ئالدىغا يېتىپ كېلەر-كەل- مەيلا قورۇدىن ئابدۇغۇپۇرنىڭ چاڭمىلداپ سۆزلەۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ كارىۋات ئۈستىدە ئەز- كىن بىلەن دامكا ئويىنغاچ مۇنازىرىلىشىۋاتقان بولسا كېرەك. لېكىن دەرۋازىدىن كىرىپ ئۇلار باشقىچە ئەھۋالنى كۆردى. ئابدۇغۇپۇر كارىۋاتتا يانپاشلىغان بوۋايغا قاراپ سۆزلەۋاتاتتى. ئۇ زاغرا ناننىڭمۇ يېتىشمەيۋاتقانلىقى، قەھەتچىلىكىنىڭ سەۋەبى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ خۇدا- نىڭ نامىغا تىل تەككۈزۈۋاتقان ئىكەن، بوۋاي بۇرۇنغا تېپىۋەتكەندەك بىر سىلكىنىشتىلا قو- پۇپ ئولتۇردى، نەشىرىنى سانجىپ دەككە بەردى:

— تولا سۆزلىگەننىڭ ئەقلى كەم بولدى، گۇناھ خۇدالىق دەۋاسى قىلىۋاتقان تەلۋە ئادەم- لەردە بولماي، ئون سەككىزىنىڭ ئالەمنى ياراتقان خۇدادا بولامدەككەن، بەندىلەر نامازنى خۇدا- نىڭ نامىغا ئوقۇشى كېرەك ئىدى، لېكىن ھازىر بەندىلەرنى بەندىگە چوقۇندۇرۇپ ناماز ئوقۇتۇ- ۋاتىدۇ. بۇنىڭغا خۇدايى تائالا غەزەپلەنسە دەرھەق، ھېلىغۇ قەھەتچىلىك، نامراتلىق بىلەن جا- زاللاۋېتىپتۇ، ۋابا ئەۋەتىپ قىرۋەتسىمۇ ھەق، بەزى جايلارغىمۇ ئەۋەتتى ...

ئابدۇغۇپۇر ئۇزۇن تىلنى چىقىرىپ، ئېڭىكىنى مەددرلىتىپ قويۇشتىن باشقا ھېچنەمە دېيەلمىدى. — گەپتەنلىقنى بولدى قىلىڭلار ھەي، يولداش مەتتوخنى كەلدى! — دېدى شەپقەت. مۇ- نازىرە توختىدى. ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرماقچى بولۇۋىدى، مەتتوخنى كەمتەرلىك قىلدى بول- ھاي، ئۈنىمىدى. بىرەر قۇر كۆرۈشۈپ قويغاندىن كېيىن بىردەم شاھمات كۆرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. شاھمات يەنە باشلاندى.

مەتتوخنى بۇ مەھەللىگە يېقىندىن بېرى كۆپرەك كېلىدىغان بولۇپ قالدى، ئادەتتە-غۇ مۇشۇنداق «ئارىلاشلار» غا تايىنىپ قورساق باقاتتى، ئۇ مۇئامىلىدە سىپايە ئادەم ئىدى. ئادەت- تە تۇتقۇنلارنىڭ دەم ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرسىمۇ ئەيىبلەپ كەتمەيتتى، بۈگۈنمۇ ئويۇنغا دەۋەت قىلدى، ئابدۇغۇپۇرنىڭ شاھماتنى پالاکەت ئويىناتقانلىقىنى كۆرگەندە چىدىيالماي ئارىلاشتى: — ئەستاغپۇرۇللا، ماۋۇ دىۋەك ۋات-ۋاتى — دېدى ئۇ قوللىرىنى ھايىجان بىلەن ئۇۋۇ- لاپ يۇمشاق ئاۋازدا، — ئاتنى ئوينىتىپ، پىلنى ئۇرمامسەن دەيمەن!

مەتتوخنىدا يېزا مەنەسپدارلىرىغا خاس سالاپەت بار ئىدى، ئۆزىنى ۋەزىمىن تۇتۇشقا تىم- رىشاتتى، ئاسانلىقىچە چىرايىدىن خاپىلىق، قايغۇ ئالامەتلىرىنى كۆرگەن بولمايتتى، ئۇ ئەسلىدە ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى، بىراق نەپسانىيەتچىلىكى ئۇنى بىر قەبىلىم

ئوبدانلا پۇتلەۋەتتى، ئۇ مەكتەپ تەجرىبەخانىسىنىڭ سايمانلىرىنى ئوغرىلاپ ساتماقچى بولۇۋاتقاندا ئۇشتۇمئۆت قولغا چۈشتى. ئىچى تارلارنىڭ بىرەرسى تاپ باستۇرۇپ پايلاپ يۈرگەن بولسا كېرەك. بالا كەلسە قوشلاپ كېلىدىكەن، يەنە شۇنداق ئىچى قارا كۆرەلمەسلەردىن بىر نەچچىسى سۇيىقەست قىلىپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ تۇرمۇش ئىستىلىدىكى قالاقلىقلارنى پاش قىلدۇرۇۋەتتى، بۇ كەمگىچىمۇ مەتتوخنى بۇنداق قالاقلىقتا ھە دېسلا باشقىلارنى ئەيمىلەيتتى، ئالدىغا ئۇتۇۋېلىپ تۇتۇق بەر-مەي كەلگەن، يامانراقلىرىدىن بىر ئىككىنى تۆھمەت چاپلاپ بولسىمۇ موللاق ئاتسۇرۇۋەتكەن ئىدى. بۇ دۆرەم قارا باسنى، مەست بېرىپ بىر ئاشىنىسىنىڭدە ئۇخلاپ قالغاندا بۇ ئوڭمۇغۇرلار باستۇرۇپ كىرىپ يوتقاننىڭ تۆت بۇرجىكىنى بېسىپ تۇرۇپ تۇتۇۋالدى. تانداقلىق تاكىتىكىسىمۇ كارغا كەلمىدى، نېمىدېگەن خەتەرلىك قارا نىيەتچىلەر - ھە يۇ، مەتتوخنى شۇنىڭ بىلەن كۆك تال يېزىسىغا تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋېتىلدى. تېخى ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەشكە ئەۋەتىلىشكە قىل قالغىنىنى دېمەمدىغان. بىراق ئۇ سوۋغات بېرىش، كۆڭۈل ئېلىشقا تولمۇ ئۇستا، مۇناسىۋەتلىك باشلىقلارنىڭ بۇسۇغىسىنى چۆكەلەشتە ئىتىنىمۇ ھەيران قالدۇراالايدۇ. شۇڭا بۇ ماھارەتلەر ئۇنى ئۇنداق شەرەندە - شەرمەسارلىقتىن ساقلاپ قالدى. ئۇ خۇشلۇقىدا يوشۇرۇنچە موللا چاقىرىتىپ ياغ پۇرىتىپ، قىرائەت ئوقۇتۇۋەتتى. مەتتوخنى ھەر ھالدا ئىشىنىڭ ئىچى - جەمىنى بىلىدىغان ئادەم، يا پەمى بار، يا ئامىتى. يېزىغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇ بۇ يەردىكى بىر ئاق كۆڭۈل ئادەم - نى ئالداپ يۈرۈپ كۆڭشى ئوتتۇرا مەكتىپىگە زاپخوز بولۇپ ئورۇنلىشىۋالدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنى باشلىققا چىقىپ دۈم چۈشۈردى. ئاڭغىچە مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلىنىپ ئىشلىرى تېخىمۇ ئوڭغا تارتتى، ۋىلايەتلىك «دېھقانلار قوماندانلىق شىتابى» نىڭ مۇھىم بىر كاتىبى بولۇپ ئۇنىڭغا يۇرتداش چىقىپ قالدى، مەتتوخنى ئۇلارنىڭ بۇياقلىرىغا تور باغلاپ يىلتىز يېپىشقا كۈ-چەپ ياردەم قىلدى، بۇ جەرياندا لىۋەننىڭ ① كۆزىگىمۇ ئىسسىق كۆرۈنۈۋالدى، ياپىلاق يۈز، پاناق بۇرۇن، توڭكاي چىش، مۇز تەلەت بۇ ئادەمنىڭمۇ سوۋغاتىنى كۆرگەندە چىرايى ئېچىلىدەكەن. تىمرناق بىلەن بىر تاتىلاپلا ئاچقاندا يىمىرتىق كۆزلىرىمۇ جىن چىراغدەك پىلىدىرلاپ كېتىدىكەن، مەتتوخنى ئۇنىڭ چاڭ شۇجىنى قولغا ئالدىرۇۋېتىشىگە چوڭ ياردەم قىلدى، چاڭ شۇجى ناھىيىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن مۇئاۋىن شۇجىسى بولۇپ، مائارىپنى تۇتقاندىن بېرى نۇرغۇن نەتىجىلەر ياراتقاندى، ناھىيەلىك ئوتتۇرا مەكتەپكەمۇ كۆپ كېلەتتى، مەتتوخنى ئۇنىڭ ياخشى ئادەملىكىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ شۇنداق قىلدى. ئامال قانچە، سىياسىي كۈرەش دېگەن شۇنداق بولىدۇ - دە، لېكىن بۇ لىۋەننىڭمۇ يىلاننىڭ پۇتمىنى كۆرەلەيدىغان قۇۋۋەتسىز ئىكەن، پايدىلىنىشنى پايدىلىنىۋالدى - يۇ، بەدەل بەرمىدى، ھوقۇق بەرمىدى. مەتتوخنىڭ ئىككى يۈزلىمە، كالۋارات بولۇشىغا قارىماي، كېيىنرەك بولسىمۇ 3 - كۈرەشچى ئەترەتنىڭ 2 - مۇئاۋىن كاتىبى باشلىق ئورنىغا ئېرىشەلەيلىكى، دېھقانلار شىتابىدىكى ھېلىقى مۇھىم باشلىقنىڭ ئۇنىڭ يۇرتىدا چىقىپ قالغانلىقىدىنلا بولدى. مەتتوخنى بېشىغا كونا شەپكە، ئۇچىسىغا ئوڭگەن كۈلرەڭ خادانى چاپان كىيىۋالاتتى، ئىشتىنىنىڭ پۇشاقلىرى ئۇشۇقنى ياپالمايتتى، پۇقرالار ئارىسىدا يۈرگەندە، كۆپ ھاللاردا ئىككى قولىنى بېلىگە تىرىۋالاتتى، ئۆز ھوقۇقىغا نەزاتلىق تەھدىتى سېلىشى مۇمكىن

① لىۋەننى - لى × لى نىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلابى باشلانغاندا ئۆزگەرتكەن ئىسمى. لۋەننى - جاھانى ما - لەماتاق قىلىش دېگەن مەنىدە.

بولغان ئادەملەرنى ئۇچراتقاندا، ئۇلارنىڭ بارلىق ياخشى پەزىلەتلىرىگە، ئارتۇقچىلىقلىرىغا كۆز يۇماتتى، يامان تەرەپلىرىنىلا كۆرەتتى، قۇسۇر ئىزدەيتتى، كۆپتۇرۇپ تەشۋىق قىلاتتى، شاخلەتتەپ قىلنى يىم قىلدۇرۇپتەتتى. «زۆرۈر» بۆھتانلارنىمۇ چاپلايتتى، بولۇپمۇ يۇقىرى باشلىقلارغا تەك رار چۈشەندۈرۈپ يامانلايتتى، شۇنىڭدىمۇ دىققەت - ئېتىبارنى قوزغىيالمىسا شورپا ئىچكۈزۈپ، ياغاق چاققۇزۇپ تۇرۇپ چاقاتتى، ئۆزىدىن ئۈستۈنرەك باشلىققا ئۇچرىغاندا مەتتوخنىڭ يۈزىدە خۇشامەتكۈي كۈلكىسى چاپلاپ قويغاندەك سائەتلەپ قېتىپ تۇراتتى، ئەمەلدار بولسىلا ماز-نىمۇ ساز دەپلا ماختاۋېرەتتى، ئالتۇندەك قىممەتلىك، پەرىشتەدەك تېپىلماس دانا ئىكەنلادەپلا جاۋىلىداپ كېتەتتى، بىراق كەينىدە ئۆزى بىلگەننى قىلاتتى. باشلىقلار بىلەن سۆزلەشسە قور-سقىغا، پۇقرالار بىلەن سۆزلەشسە كۆزىگە قاراپ سۆزلەيتتى. باشلىقلار بىلەن خوشلاشقاندا ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قوياتتى. دەرىجىسىگە قاراپ ئۈچ قېتىمدىن توققۇز قېتىمغىچە ئېگىلىپ تازىم قىلاتتى، كەينىچە شوخشۇپ، ئاندىن يېنىچە مېڭىپ چىقىپ كېتەتتى.

شاھىمات تازا قىزىغاندا، ساھىبجامال ئۇلارنى ئۆيىگە كىرىپ غىزالىنىشقا چاقىردى. مەتتوخنى «رىسقىم تارتقان ئىكەن-دە» دەپ قويدى. ساھىبجامال يېڭى بۇغداينى ياغۇنچاقتا تارتىپ يارما تەييارلىغانىدى، ئۇ ساپىر بوۋاينىڭ ئەۋرە قىزى بولۇپ، ئىسمىغا لايىق جىسمى زىلۋا نازىنى ئىدى. ئۇنىڭ سىيادەك قاپقارا ئۆرۈمە چاچلىرىنىڭ قىزىل قوغدىغۇچىلارنىڭ قايچىلىرىدىن قانداق مۆجىزە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى.

بوۋاي يارىمىنى ئىچكىرى ئۆيىگە كىرىپ ئايرىم ئولتۇرۇپ ئىچتى. چىشلىرى قالمىغاچقىمىكىن يارىمغا ئامراق ئىدى. بىراق ئۇ ھېچقانداق تاماقنى ئارتۇقچە يېمەيتتى، ئوتتۇرا قورساق بول-قاندىلا توختايتتى، قاتتىق ھەرىكەت قىلمايتتى - يۇ، تىنىمىسىز ھەرىكەت قىلاتتى. ئەنە شۇنداق يا-شاپ 120 يىلنى باشتىن ئۆتكۈزگەنتى. ئۆز ئۆمرىدە ئونلىغان پادىشاھلارنىڭ تەخت ئالماشقانلىقىنى كۆرگەن، نەچچە ئون قېتىملىق ھاكىمىيەت ئۆزگىرىشلىرىنى بىلەتتى. ئۇ ئۇيغۇر تارىخىنىڭ يېقىنقى بىر ئەسىر ۋە يەنە چارەك ئەسىردىن بۇيانقى شىددەتلىك بوران - چاپقۇنلىرىنىڭ تىرىك گۇۋاھچىسى ئىدى، شۇڭلاشقا كاتتىلارنىڭ سۆزلىرىمۇ، خېلى - خېلى سىياسىي ھەرىكەتلەر، جۈملىدىن نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتمۇ ئۇنى ھاياجانلاندىرمايتتى، بەزىدە تېخى ئاچچىق - ئاچچىق گەپ-لەرنىمۇ قىلىپ قوياتتى. «باقى دۇنيانىڭ دەۋازىسىغا قاراپ ياتقان مەندەك بىر يالاڭتۇش قېرى دېھقاننى نېمە قىلالايتتىڭ» دېگەندەك كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپمۇ قوياتتى، قېرى ئا-دەم دېگەن دۇنيانىڭ مەھەممى، ساپىر بوۋاينىڭ بولسا بىر ئەمەس، ئىككىلا پۇتى كۆرگە ساڭ گىلىغانىدى، بىراق ۋىجدانىسىز ئادەم-ئىنسىمۇ ئۇنى كۆزىنىڭ ئىچىگە ئىنتىرىۋېتىشكە قولى بارمايتتى، ئۇ قېرىغانسېرى ۋات - ۋات، جىدەلخور بولۇپ كېتىۋاتاتتى، لېكىن بىر خىل يوشۇرۇن مەھەرىتى ئىسسىقلىقمۇ بار ئىدى. مانا شۇنداق مەھەرىگە ئېرىشكەنلەرنىڭ بىرى ساۋۇت بولۇپ چىقتى، ئۇلار ئاسانلا ئىچەكىشىپ كېتىشتى. ساۋۇت بوۋايدىن بىر ئېغىز گەپ سوراپ قويۇپلا، بىرەر سا-ئەتكىچە ئون چەتارماي تىڭشايتتى، بوۋاينىڭ توختىماي كاسلىدىۋېلىشىغا ۋاقىت بېرەتتى، كۈ-لىدىغان جايلاردا ھۇزۇر قىلىپ كۈلەتتى. بەلكى ئارىلاپ چاي دەملەيتتى، مەۋە ئاقلاپ ياكى يۇيۇپ بېرەتتى، بوۋاي بىرنەرسىلەرنى شۇمۇشكە كىرىشكەندە، تالغا چىقىپ يىراقنى يېقىن قىلىپ كىرەتتى، سۇ ئەكىلەتتى، ئوتۇن ياراتتى، ئوزۇق - تۇلۇك، كەم - كۈستىلىرىنى غەملەيتتى.

ساھىبجامال تاماققا تۇتۇلغاندا ساۋۇت ئوت قالايتتى، فىزادىن كېيىن بىردەم - بېرىم دەم دۇ - تار چالاتتى. بوۋاي جان دەپ تىڭشايتتى، مۇقاملارغا، قەدىم پەدىلەرگە چېلىشقا زورلايتتى، سا - ۋۇت كۈلۈپ قويايتتى. كېچىلىرى ئەل ئايىغى تىنىچمىغاندا، بوۋاينىڭ باغرى چىلاشقىچە چېلىپ بېرەتتى، بەزىدە ساھىبجامال دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ناخشا ئېيتاتتى، قىزنىڭ ئاۋازى تەبىئىي، يېقىملىق، مۇڭلۇق ئىدى، تىتىرىگەن ئاۋازدىن ھەسرەت تۆكۈلەتتى، تىڭشاساڭ يۈرەك ئۇرۇشۇڭ توختاپ قالغاندەك بولاتتى، ساۋۇت ئۇنىڭ ناخشىسىغا ئاشىق ئىدى. دۇتارغا بەيزى قۇتقاندا سا - ھىبجامالغا ئەركىلىتىش نەزەرىدە قاراپ: «سازغا جان بەرسىڭمۇ چۇ جانان قىز» دەۋىپتەتتى.

قىزادىن كېيىن مەتتوختى تۇتقۇنلارغا ئوبدان كۆز - قۇلاق بولۇشنى شەپقەت بىلەن ئەر - كىنگە چېكىلەپ كېتىپ قالدى. ئۇخلاشقا تەرەددۇت قىلغاندا شەپقەت ساۋۇتلار بىلەن بىللە سىرت - قا چىقتى، پەيتىنى كەلتۈرۈپ ساۋۇتتىن «مۇزارت» نىڭ كىملىكىنى ئاستا سورىدى.

— موزات ئەمەس مۇزارت، — دەپ تۈزەتتى ساۋۇت ئاسمانغا قاراپ. ئاسماندا ئەگم ئاي ئۇپۇققا ئېسىپ قويۇلغان كۈمۈش ئورغاقتەك سۇس پارقىرايتتى، يۇلتۇزلار ناھايىتى، ناھايىتى ئېگىزلىكتە سوغۇق كۈلۈمسىرەيتتى. ئۇ يەنە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇۋىدى، ئابدۇغۇپۇر گەپنى تارتىۋالدى:

— ۋولفگان ئامارسۇس مۇزارتنى دەۋاتامسىلەر؟ ئۇ 1756 - يىلى ئاۋستىرىيەدە تۇغۇلۇپ 1791 - يىلى 35 يېشىدا ۋاپات بولغان، ئۈچ يېشىدىن باشلاپ رويال ۋە ئىسكىرىپكا ئۆگەنگەن. ئالتە يېشىدا پۈتۈن ياۋروپانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن، دۇنيا مۇزىكا پەشۋالىرى، ئىجادىيەت پىرىلىرى ئىچىدە مۇزارت «تەڭداشسىز ئەۋلىيا بالا» دەپ نام ئېلىپ شوھرەت قازانغان. ئۇ 600 پارچىدىن ئارتۇق مۇزىكا ئەسىرى ئىجاد قىلىپ، دۇنيا مۇزىكا تارىخىدىكى ئۆلمەس كوم - پوزىتورغا، ئۆچمەس چولپانغا ئايلانغان.

— بولدى قايتىپ ئۇخلايلى! — دېدى شەپقەت گەپنىڭ كۆپەيىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۆزى ئاستا - سۇغۇرۇلۇپ ئارقىدا قالدى، يېزىنىڭ قاراڭغۇ يوللىرىغا ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى.

شەپقەت ئاسانلىقىچە ئۇخلىيالمىدى، مۇزارتنىڭ ھەيكىلىنى، ساۋۇتنى، ئابدۇغۇپۇرنى ئويلىدى، ھاياتىنى، توقۇنۇشلارنى، نۆۋەتتىكى ھەق - ناھەق، ئاق - قارا ئارىلىشىپ كەتكەن ئاخىرى كۆرۈن - مەس مالىمانچىلىقنى ئويلىدى. ئۇ بەدىئىي تالانتىنى چوڭ بىلەتتى، لېكىن ئۆز يېنىدا ئۇخلاپ ياتقان ساۋۇت لوپ - لوپنىڭ ھەيكەلتاراشلىقتا شۇنچىلا ئاجايىپ تالانتى بارلىقى ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرىپ باقمىغان ئىدى، شەپقەت ھەيكەلتاراشلىققا كىچىكىدىنلا مەپتۇن ئىدى، ئۇنىڭغا ساۋۇت بۇ - يۈك ئادەمدەك كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ساۋۇت قانداقتۇر سىرلىق پەردىلەر بىلەن قاپلانغاندەك تۇ - يۇلدى، بۇ پەردىلەرنىڭ ئاستىدا ئالدىجاناب ھېس - تۇيغۇلار، چاقناپ تۇرغان تالانت - كارامەتلەر باردەك ئىدى. ئەپسۇسكى بۇ كارامەتلەرنى مەۋھۇم بىر خەۋپ ئەگىپ يۈرەتتى.

يۇۋاش يۇۋاشنىڭ قاياشى، شەپقەت بىلەن ئەركىن ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇرنىڭمۇ ئۆزلى - رىدەكلا يۇۋاشلىقىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندىلا بايقىغانىدى. ئۇلارنىڭ قويۇۋېتىلىشىمۇ ئۆز تەش - كىلاتلىرىغا قايتىپ بارمايدىغانلىقىغا ئىشىنىشتى، قايتىپ بېرىشىمۇ قورال كۆتۈرۈشكە يارىمايدۇ دەپ قاراشتى، ساۋۇت قاش - كۆزلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ئوتتۇرا بوي يىگىت ئىدى. خام سېمىز بولغاچقا «لوپ - لوپ» دېيىشەتتى، ئاسان ھاسىرايتتى. ئابدۇغۇپۇر ياغاچ يۈزە تار بەلكە، ئىنى - چەك پاقالچەك، قاتما بويۇلۇق، ئاۋاق، ئېگىز يىگىت بولۇپ، كۈن چۈشمەيدىغان جايدا ئۆسكەن

زەمىنپ قومۇشقا ئوخشايتتى، يىسىكت ھەممە قۇۋۋىتىنى تىملىمەسلا سەرپ قىلاتتى، ئاغىزى - ئاغىزغا تەگمەي سۆزلەيتتى، نەسەردىن ئەپەندى لەتەپمىلىرىنى ئېيتىمەن دەپ بۇ- زۇپ تەمىنى قويمايتتى، يۇمۇرلۇق چاقچاق قىلمەن دەپ نەزەرىيىگە ئۆتۈپ كېتەتتى. خەق كۈلمەسە، ئۆزى كۈلۈپ تىملىقپ قالاتتى، سۆزلىگەندىكى قول - بۇيۇللىرىنى سوزۇپ، سەكرىمەك بولۇۋاتقاندەك تۈگەلدەنغان ھالىتى ئۈچۈنمۇ ياكى ئىنچىكە بىلىنى تىمكەپ، ئوك قولىنى كۆتۈرۈپ شىلتىپ لاپ ئۇرىدىغانلىقى «بىر چېكىپلا ئاغدۇرۇۋېتىمەن»، «بۇرۇتۇمنى سان- جىمپلا ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دېگەندەك سۆزلەرنى ئاغىزىنى قىشايتىپ، شالىنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ ئېيىتىشقا خۇشتارلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر ئۇنى «ياچمۇك» دېيىشەتتى، بۇ لەقەمدىن ئۈرەنجىمەيتتى. بويىنىنى زىراپەدەك ئۇزۇن سوزۇپلا قوياتتى. لېكىن «شۈلگەيچى»، «غۇلاچلاپ شۈلگەي تارتىش تىن باشقىغا يارمايدۇ» دېگەنلەرنى ئاڭلاپ قالسا، شۇنداق پارتلاپ، تىمترەپ سۆزلەشكە باشلايتتىكى، تۈكۈرۈك چاچرەندىلىرى تۆت مېتىر يەرگەچە يېتىپ باراتتى. ئۇ سۆز ئۇرغۇلىرىنى قەستەن لەغمەن سوزغاندەك سوزاتتى، بۇنى كەسپى ئوبزورچىغا خاس خىس لەت دەپ بىلەتتى، دەرۋەقە ئېغىز ئوبزورچىلىقىدا قېرى ھەۋەسكارلاردىن ئىدى، سۆزنى «شائىرلار تەلەپپۇزىدا، قەھرىمانلار قىياپىتىدە سۆزلەيمىز» دەپ ماختىنىپمۇ قوياتتى.

قەھرىمانلىقىمۇ مەخسۇس ئۆگەنگەنەن، - دەيتتى ئۇ ئىپتىخار تەلەپپۇزىدا، - مەن تەھرىرلىگەن ئىككى پارچە ئىلمىي ماقالە شىغىرگراپتا بېسىلمىدىغان ئەدەبىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان... كېيىنچە ئەدەبىي تەھرىر بۇلۇملىرى ياكى تارىخ تەتقىقاتچىلىقىدا ئىشلىمەكچىمەن... قىلغانىدى، ئۇزاق ئۆتمەيلا كۆنۈكۈپ قېلىشتى.

- شەپقەت بالىجان، - دېگەندى ئابدۇغۇپۇر تۇنجى ئۇچرىشىشتلا شەپقەتكە تىمكىلىپ، - سىزنى بەك ئويۇنچى دېيىشىدۇ، باش شىتابتىكى قادىر مۇھاپىزەتچى سىزگە سالام ئېيتتى. ماشىنىست ئاشىنىسى ئۇنى بەك مېھنىپتۇ دەيدۇ.

شەپقەت - قۇلاقلىرىغىچە قىزاردى، لېكىن ئۈنچىقىمىدى، قادىر لىلۈەنشىنىڭ 2 - مۇھاپىزەتچىسى ئىدى، ئەقلى يېتىلىشى كەمتۈكرەك، «ساراڭ» دېگەن لەقىمى بار، ئىت خۇيلۇق ئا- دەم ئىدى، گەپنى چۈشكۈرمەكچى بولۇۋاتقاندەك ئاسمانغا قاراپ، ئەندىكىپ ئۈزۈك - ئۈزۈك چۈ- ئىملىداپ قىلاتتى. غالىجرى مېجەزلىك بولغاچقا ئادەم ئۆلتۈرۈشكە خۇمار ئىدى، لىلۈەنشى باشقى- لارنىڭ قولى ئارقىلىق ئادەم ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا ئۇنى ئەگەشتۈرۈپ چىقاتتى، ۋەزىپە ئۆت- گەندە ئۇنىڭ غالىجرى ئىتتىڭكىدەك ساراڭلىقى تۇتاتتى، ئۇ يىرتقۇچقا ئايلىناتتى، قادىر سا- راڭ نېمەشقىدۇر شەپقەتتىن ماشىنىست ئايال بىلەن مۇناسىۋىتى بار دەپ گۇمانلىناتتى، كۈنلەيتتى، مانا ئەمدى بۇلاۋزا چاقچىقىنى بۇلارغىچە يېيىپتۇ - دە.

شەپقەت شۇ كۈنى چىۋىن يەۋالغاندەك يۈردى، ئۇ ھەرقانداق سوزۇننى سەتلىشتۈرىدى- ھان رەزىللىك ئۈلگىسى بولمىش قادىر «ساراڭ» غا مىڭ لەنەت ئوقۇدى، ئابدۇغۇپۇرنىڭ بۇ تېتىقىسىزلىقىمۇ ئۇنىڭغا ياقمىغانىدى. بىراق ئابدۇغۇپۇر ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالىمەن دەپ چاپلەشپلا ئالدى، ئاغىزى كىچىقۇرۇندىن باشلاپ شەپقەت بىلەن كېلىشىۋالدى. ئابدۇغۇپۇر دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى چاغدا يېزا تەشۋىقاتىغا كۆپ ئەۋەتىلگەنلىكتىن بولسا

كېرەك، ئۇلارنىڭ يەرلىك مەشرەپلىرىگىمۇ كۆزلىرى پەشىپ قالغاندى، ئابدۇغۇپۇر ئاللىقى دەۋر ئى شىمالدا ئۆتكۈزگەن، ئەس كىرگەندىن كېيىنمۇ پۈتۈنلەي شەھەردە ياشىغان، شۇنداقتىمۇ جەلۇب سەنەملىرىگە، ئۇسۇللىرىغا ئاز - تولا دەسسەمەلەيدىغان بولغان ئىدى، لېكىن ياغاچتەك ئۇزۇن قوللىرىنى ئىككى يېنىغا كېلەگىسىز ھەرىكەتلەندۈرۈشلىرى ئورۇق تۆگىلەرنىڭ ئارقا پۈت - لىرىنى ئارۋاك - سارۋاك قىلىشلىرىغا ئوخشايتتى، مۇرىسىنى قورۇشلىرى كىچىكزۇدسىكى توغقان قا - قىرنىڭ تۈگۈلۈۋېلىشىنى ئەسلىتەتتى، كىشىلەرنىڭ كۈلكىسىنى تېخىمۇ قىستايىتى، بىراق ئۇنىڭ قائىدە - ئىنتىزامچانلىقىنى ھېچكىم دورىيالىمايتتى. «ساداقت ئۇسۇلى» نى سەترەك قىلىپ بولسا - مۇ ئەستايىدىل ئويىنايتتى. يول ماڭغاندا ئۇچرىغان ھەر بىر ئادەمگە ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قو - يۇپ پۈكۈلۈپ بىر سالام قىلاتتى. ئاندىن ماشىنا ئادەمدەك تېزلىكتە ئوڭ قولىنى ئالدىغا ئۇزارتاتتى - دە، «ياشىسۇن ماۋجۇشى!» دەپلا قول ئېلىشاتتى، تاكى قارشى تەرەپ «تۆمەن مىڭ يىل - ياشسۇن!» دېگەندىن كېيىن قولىنى بوشتاتتى.

ئابدۇغۇپۇر دۇنياغا سۆزلەش ئۇچۇنلا يارالغاندەك ئىدى. ئاغزى ئۇخلىغاندىمۇ ئارام ئال - مايتتى، چۈشەكەپ ئاللانچىلىرىنى شۇدرايىتى. «ئۇجياپى ھارىقى» ئىچىپ قالسىغۇ ئۇ بىر سا - ئەتتە پۈتۈن بىر شەھەرنىڭ ئادىمىنى بەزدۈرۈۋېتەتتى، ئۇ ئەركىن بىلەن قىلىدىغان كۈندىلىك مۇنازىرىنى قولدىن بەرمەيتتى. تۈن ئىسپىدىن ئاشقچە تۈكۈرۈك چاچرىتىپمۇ ھارمايتتى. تەن بەرمەيتتى، ئەركىننىڭ تاغىنى ئارخىلوگ ئىدى، بۇنى بىلىپ قالغان ئابدۇغۇپۇر شۇنچىلىك كۆپ سوئاللارنى ياغدۇراتتىكى، بۇ سوئاللارغا ئەڭ ياخشى تارىخچى، ئارخىلوگ، ئېرىقشۇناسلارمۇ دەماللىققا جاۋاب تېپىپ بېرەلمىگەن بولاتتى. قىزىپ كەتكەندە ئابدۇغۇپۇر ئاغزىنى قويۇپلا بې - رەتتى، كىنايە، سەت گەپلەرنىمۇ ئاياپ ئولتۇرمايتتى. دەتالاش ئۆزى مۇھىم چاغلىغان نۇقتى - لارغا كەلگەندە، شۇنچىلىك دەھشەتلىك قىياپەتكە كىرەتتىكى، كىشىنىڭ قورققۇسىنى كەلتۈرەتتى، پۈۋىلىسە ئۇچۇپ كەتكىدەك تۇرغان بۇ ئاجىز بەندىنىڭ شۇنچىلىك ئاچچىقىنى ئادەتتە قەيەرگە يوشۇرۇپ يۈرەلەيدىغانلىقىغا ھەتتا كۆپىنچە كۆرگەن بوۋايىنىڭمۇ ئەقلى يەتمەي قالاتتى.

كۆپ سۆزلەيدىغانلار كۆپ سۆزلەيدىغانلارنى ياقتۇرمايدۇ. ساپىر بوۋاي - بۇ ئابدۇغۇپۇرنى ياقتۇرمايتتى، چىشىغا تېگىپ قويغاندا، تىل توقىقىدا پات - پات دۇمبالايتتى، ئالدىنقى كۈنى ئۇ ئۇزۇن قارچۇغا بۇرنى ئاستىدىكى زەمبىرەك ئاغزىنى بوۋايغا توغرىلىۋىدى، ئاتقان ئوقلىرى قا - تىپ ئۆز بەدىنىدە پارىلدى؛ ئابدۇغۇپۇر ئەلەم كۈرتىشىنى كاپىتالزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار - لار - قوزغىدى دەپ ئەزۋەيلەنگەن ئىدى. بوۋاي ھاسسى بىلەن ئۇنى شۇنداق بابىلاپ نۇقۇدىكى ئابدۇغۇپۇر ئىتتىك كەينىگە داچىغاندا، يەردىكى شاپاققا تېپىلىپ ئۇرۇقچىنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇپ قالدى، بوۋاي كۈلمىدى، ھاسىدا جۇنۇپ تۇرۇپ دېدى:

— ماڭا قارا، ھەي ئاغزىنى سېغىزخان ئاچقان، ئۆپكەسىنى جىن قاققان ۋالاقتەككۈر، ئە - لاھىم تىلىڭنىڭ ئۈچىنى چايان چاقاي، مەن سەھرالىق قارا تۈرۈك بولساممۇ ئەزىرايى خۇدا - ھەقىقەتكە خىيانەت قىلمايمەن، پۇقرانىڭ قورسىقى تويىسۇن دېگەنلەرگە قارا چاپلاپ كۇلا كە - ي - گۈزەيمەن. موماڭلارنى كۇلاچى ئالغانمىدى - نېمە؟ ياخشى - مەن سەپدارلارمۇ چىققۇ، سەن دېگەن - بۇ كالتەكۋازلىقنى پۇقراغا كۆيۈندىغان. ئەمەلدارلار قوزغىمىغان، سۇ باشتىن لاي، بۇنداق جى - نەلگە قارا قورساق، قارا يۈرەك تەلۋىلەر ئامراق بولىدۇ، ئۇلار ھوقۇق خۇمارى تۇتقاندا جىمىنى

مالماتاڭ قىلىدۇ، ئەجەل يېقىنلاشمىغۇ كۈللى جاھانغا ئوت قويۇۋېتىشتمن يانمايدۇ، خېمى جان-نى قىرغۇ تىكۈسى، دۇنيانى چېقىپ ئۆزى بىلەن كۆرگە ئەپكە تىكۈسى كېلىدۇ. بۇ كالتە كۈزلىك شۇنداق قىرغىنچىلىققۇ، ئۇرۇشقۇ، بالايى - ئاپەتقۇ پۇقرا ئارىسىدىكى ئاپەتنىڭ يىلتىزى ئور-دىدا بولىدۇ، بۇ ئاتام زاماندىن تارتىپ شۇنداق. ئوردىنىڭ چۈشى - پادىشاھلارنىڭ چۈشى، بۇ چۈش بۇزۇلسا بالا تاشىدۇ، خۇدا ھەر بەندەگىگە پاناھ بول، چۈشى بۇزۇلغانلارنى ...

3

سابىر بوۋاي ھەر كۈنى سۈبەي بىلەن تەڭ ئورنىدىن تۇراتتى، كەيسى چاغ تاقىستلاردا قېش بولسا چۆلگە ئوۋغا چىقاتتى. توشقان، قىرغاۋۇل، تۈلكىلەرنى قارا باستۇراتتى. ياز بولسا دەريا بويىغا بېلىق تۇتقىلى باراتتى، ساھىبجامال كەينىدە سايىسىدەك ئەگىشىپ يۈرەتتى، بوۋاي تىمەن ئىدى، ئۇششاق قەدەملەردە ئۇزۇن يوللارنى مېڭىۋېتەتتى، ئەۋرە قىزىغا ئاسانلىقچە ئېسىغىرى چۈشمەيتتى. بۈگۈنمۇ ئۇلار بېلىق تۇتۇشقا چىقتى، جەڭكى - جىدەلدىن يىراقراق بولۇش ئۈ-چۈن دەريانىڭ تۆۋەنكى ئېقىمى تەرەپكە كېتىشتى. لايقا دەريا ئېغىزى، تۇتۇق كۆرۈنۈشتە لۆم-شۈپ ئاقاتتى، شىددەتلىك ئېقىم تار جايلىرىدا باشنى قايدۇرغىدەك ئىتتىك ئېقىپ، بوغۇلغاندەك ھۆركىرەيتتى، كەڭ جايلىرىدا ئازادلىققا چىققاندىك ئۇھ تارتىپ يۇۋاشلاپ تىنچلانغاندەك بو-لاتتى، تۈگمەس ناخشىدا ۋادىنى ئىللەيلەيتتى، ئۇلار سۇ قايناپ ئاقىدىغان ياز لىۋىگە كېلىش-تى. يارىنىڭ قېلىچ بىلەن چېپىلغاندەك تىك كۆكسىدە ياۋا قۇشلار ئۇۋا سالغان كامالار، سان-ساناقسىز كۆزلەردەك قارىيىپ چەكچىيىپ تۇراتتى.

ئۇلار يارىنىڭ چېتىدە رەك جايىدىكى بىر قىياش چىمىز يۇل بىلەن سۇ بويىغا قاراپ پەس-لىدى، ئۈچ تۈپ قېرى سۈگەت بىر - بىرىگە چىرىشىپ كالىلەكلىشىپ تۇرغان جايدا توختاشتى، بۇ سۈگەتلەر دولقۇنلارنىڭ ئۆزلىرىنى بىر - بىرلەپ يىمىرىپ كېتىشىدىن قورقۇپ قۇچاقلشمۇال-غاندەك، غۇجەكلىشمۇالغاندەك ئىدى.

بوۋاي لەيلىگۈچلىك قارماقلىرىغا سازاڭ ئېلىندۇردى. بەلگىلىك ئارىلىق قالدۇرۇپ بىر نەچچە جايغا قارماق تاشلىدى، ئاندىن ساھىبجامال ئېلىپ كەلگەن ئەسكى كۇرستى ئولتۇرۇپ سۇغا كۆز تىكىتتى. ئۇنىڭ كۆزلەيدىغىنى بېلىقتىن كۆپىرەك، سۇغا مۇشۇنداق خىيال سۈرمەي ئۇزاق - ئۇزاق قاراپ ئولتۇرۇش ئىدى. ئۇنىڭدا قېرىلارغا خاس بولغان كەچمىش - كە-چۈرمىشلىرىنى ئەسلەشكە ئامراق خۇيى يوق ئىدى. دولقۇنلارنى توختاۋسىز دومىلىتىپ ئۆتۈۋات-قان ئېقىنلارمۇ ئۇنىڭ ئۆتۈپ كەتكەن ئۆمۈر ئېقىنىنى ئېسىگە سالالمايتتى، بوۋاي ھېچنەمنى ئوي-لىمايتتى، سۆزلىمەيتتى، پەقەت دەريا ئانىنىڭ مەڭگۈ تىنماس ئانىلىق ساداسىنى تىڭشايتتى، دەر-يانىڭ تىلىنى ئانىسىنىڭ تىلىدەكلا پىشىشىق بىلەتتى. ئاققان سۇلاردىكى ھايات كۈيىنى، شارق-راشلاردىكى تۈرلى - تۈمەن ئاھاڭلارنى چۈشىنەلەيتتى. ئۇلاردا غەمكىن يىغا، دەردلىك نالە - پەزىلدارلار بار ئىدى. ئۇلاردا قايغۇ - ئازاب، ئىزتىراپ، پۇشايمان، ئۈمىد، ئىرادىمۇ چىلۋە قە-لاتتى. بەزىدە باتۇرلارنىڭ ئورانى، غالىپلارنىڭ قىماس - چوقانلىرىمۇ ياڭىرايتتى. ئېقىنلار بو-ۋايغا يۈرۈش مۇقاملىرىنى توۋلاپ بېرەتتى، پۈتمەس ھاياتىي داستانلارنى سۆزلەپ بېرەتتى،

دولقۇنلار سېرىلىك تولغىناتتى، قىزلاردەك نازلىنىپ، ناخشا ئېيتىپ ئېتەك يېپىپ ئۈسسۈل ئوي-
 نايىتى، بالىلاردەك كۈلەتتى، ئالتۇن قوڭغۇراقتەك سادا بېرەتتى، سىلكىنىپ تەۋرەپ ساپايى ئاچا-
 لاتتى، چايقىلىپ گارمۇن تارتاتتى. دولقۇنلار يەنە مېھرىبان پىمچىرلايتتى، تۈگىمەس سىرلىرىنى
 تۈكەتتى، ئەركىنلەيتتى، شوخلۇق قىلىپ قوغلىشىپ يۈگۈرۈشەتتى، بەزىدە مۇڭلىناتتى، بەزى
 دە غەزەپكە كېلەتتى، قەھەرلەنگەن پالۋانلاردەك ۋارقىرايتتى، تۇرۇلۇپ كېلىپ قۇدرەتلىك كۆك
 سىدە زەرپ بىلەن ئۇرۇپ قۇم قىرغاقنىڭ ئاللىقايسى جايلىرىنى سۇغا سالاپلىتىپ يىقىتاتتى.

چارەك سائەت ئۆتتى، ساھىبجامال ئوڭ تەرەپنى شەرەتلىدى، بوۋاي چەتتىكى بىر قار-
 ماق يىمىنىڭ لىڭشىۋاتقانلىقىنى بايقىدى، قولىنى شىلتىدى. ساھىبجامال شۇ زامان پەرىزاتنىڭ-
 كىدەك يېنىك قەدەملەردە بېرىپ يىمىنى ئادەتلەنگەن ئېنىق ۋە كۈچلۈك ھەرىكەتتە ئىرغىتىپ
 تارتتى. بۇرنىدىن ئىلىنىگەن جەيسەكتەك يوغان بىر بېلىق قۇملۇق سايىغا ئۇچۇپ چۈش-
 تى، پىلىتىڭلاپ سەكرەشكە باشلىدى. ساۋۇت يەردىن ئۈنگەندەك پەيدا بولدى، مۇشۇكتەك تىم-
 ۋىشىز سەكرەپ بېرىپ بېلىقنى قارماقتىن ئاچراتتى، ساھىبجامالغا لەپىمىدە قاراپ قويۇپ چېپ-
 لەككە سالدى.

— باھ، بۈگۈن ئىشنىڭ كارى بېلىق شورپىسى دەڭلار، بېلىق ئەقلىنى تازىلايدۇ، بىزنىڭ
 ئەجدادلىرىمىز بېلىققا خويمۇ ئامراق ئىدى... يۇرۇتاق، ئالتۇن بېلىق... — دەپ توۋلىدى ئاب-
 دۇغۇپۇر جاراڭلىق نۇتقىنى باشلاپ، — لاي سۇدىن شۇنداق چوڭ بېلىقنى شۇنداق ئاسان تۇت-
 قىلى بولىدىكەن، بەزىلەرنىڭ ھاياتىمۇ سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇشقا ئامراقلىقى بىكار ئەمەس-
 كەن. دە، دەريادىمۇ پەلسەپە بار، ماڭا قارا ئەركىن مانا بۇ... —

— تىمىچ، — دېدى بوۋاي ئورۇقلاپ بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان ئاب-دۇغۇ-
 پۇرغا بۇرۇلۇپ قەھرى بىلەن، — بېلىقلىرىمنى ئۈركىتىسەن زەھەر قېيى ياچىۋەك، ئىلاھىم كۆ-
 زۇڭنى قاغىلار چوقۇغاي، يوقال بۇ يەردىن... —
 ئابدۇغۇپۇر تىمىنى چايناپ، جايىدا تۇرۇپلا قالدى، نېمەلا دېگەن بىلەن ئۇ بوۋايدىن
 قورقاتتى، ئۇلار بۈگۈن سەھەردىن باشلاپ مۇشۇ ياقىتىكى بۇغدايلارغا ئورغاق سالغان، توختىماي
 ئورۇپ مۇشۇ يار بېشىغا كېلىشكەن، ئەمدى ئازراق ئارام ئالماقچى بولۇشقانىدى. كېلىۋاتقانلار
 ئارقىسىغا يېنىشى، ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كىچىكرەك تۆپىلىككە چىقىپ ئولتۇرۇشتى.

ئابدۇغۇپۇر بىلەن ساۋۇت خىيال بىلەن بولۇپ مەتتوخىنىڭ كەلگەنلىكىنىمۇ سەزمەي قال-
 غاندى. ئابدۇغۇپۇر ئالدىنقىچە ئەركىنگە ھۇجۇم باشلاپ دەتالاشنى قايتا قوزغىۋەتكەن ئىدى،
 ئابدۇغۇپۇر كۆرسەتكۈچى بارمىقىنى بىگىز قىلىپ ئوڭ قولىنى ئالدىغا سوزاتتى، شىلتىيىتى، ئۇنىڭ
 ئاغزى قۇرۇپ كالىپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەنىدى.

— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، — دېدى مەتتوخى، ئۇ بۈگۈن نېمەشقىدۇر ئادەتتىكى سىلىق - يۈمە-
 شاقلىقىنى يوقاتقانمىدى، — بۇنداق تەشۋىقاتلار كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئو-
 يۇنى، ئۇلار ئاممىنىڭ دېققىتىنى قۇرۇق دەتالاشقا بۇرايدۇ، ئۆزلىرى كاپىتالىزم يولىغا ماڭمىدۇ.
 مەتتوخى ئەسلىدە مەمدان ئىدى، بىلەرمەنلىك قىلىشقا ئابدۇغۇپۇرنىڭ يول قويماغانلىقى
 ئىززىتىگە تەككەچكە ئاچقىدا يېرىلغۇدەك بولدى:

— پارتىيە ھەنئۇاغا رەھبەرلىك قىلىدۇ. پارتىيە تارىخىمۇ رەھبەرلىك قىلالايدۇ. بىزنىڭ پارتىيە ئىشچىلارنىڭ پارتىيىسى، ئىشچىلار سەنپى بارلىققا كېلىشتىن ئاۋۋالقى ئىشلارنىڭ ھەممىسى بىكار گەپ.

— ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ۋە بەختسىزلىكى ئىشچىلار سەنپى بارلىققا كەلگەن كۈندىن تارتىپ باشلانغان دەڭغا، دەپدى ئابدۇغۇپۇر مەسخىرە ئاھاڭدا.
— ھە، ئەلۋەتتە شۇنداق.

ئابدۇغۇپۇر قورسىقى ئاغرىغىچە قاقا قلاپ كۈلدى.

— سەن ئۇنى ئىلەشتۈرمە، دەپدى ئەركىن ۋارقىراپ، — ئىنسانىيەتنىڭ بەختى ۋە بەختسىزلىكى ئىنسانىيەت بارلىققا كەلگەن كۈندىن تارتىپ باشلانامدۇ؟!

— قويۇڭلار بۇ كازا ئېلىقلارنى، دەپدى مەتتوخى قىزىرىپ تېرىكىپ، — بىز سەنپىمىز ھەممىمۇ پەقەت ئالتىمىز. مىللىي مەسلى تېگى - تەكتىدىن سەنپىمىز كۆرەش مەسلىمىز، مىللىي باراۋەرلىكىمۇ شۇنداق، بىزگە لازىمى ئىشچىلارنىڭ ھەنئۇاغا رەھبەرلىك قىلىش، كۆرەش، دۇنياغا كۆرەش ئوتىنى يېمەقەۋېتىش، كونا دۇنيانى كۆيدۈرۈۋېتىش، دۇنيانى ئوتتا تاۋلاش، چىن - شەيتانلارنى باستۇرۇش، ئۇلارغا بۆز ھوقۇقىمۇ بەرمەسلىك، ھېچقانداق ھوقۇق بەرمەسلىك! قۇرۇق نەزەرىيىنى چۆرۈۋېتىڭلار، بىز جان ئالىمىز، زىيالىي بىلەن تالىپ دېگەن بىر گەپ، تالىپلارنى تارىختىن بۇيان تىرىك كۆمۈپ كەلگەن، سېسىق زىيالىيلار نايناق بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، بۇلارنىڭ ئېتىقادى تېگىشلىكلىرىنى ئېتىپ، تىرىك كۆمۈشكە تېگىشلىكلىرىنى تىرىك كۆمەگىچە زادى بولمايدۇ، بولمىسا قۇرۇق بىلىمگە تايىنىپ قۇسۇر تاپىدۇ، ئاقساقاللىق قىلىپ خاپا سالىدۇ، ھايات - ماماتلىق كۆرەش دېگەن شۇ... ئۇ گەپنى ئۇزۇپلا شەپقەتنىڭ بىلىكىدىن تارتىپ نېرىرات قايغا ئېلىپ باردى، كېتىۋېتىپ «بۇ كاسكى زىيالىيلار بۇغداي بىلەن ئارپىنى ئايرىيالمايدۇ، يا تېرىقچىلىق، يا ھۈنەرۋەنچىلىك ھېچمىر ئوقەتمۇ قولدىن كەلمەيدۇ، ھالبۇ باقمىي كۆرەڭلەپ كېتىشكىنى» دەپ ئويلىدى. توختاپ شەپقەتكە ھومايدى. ئادەتتىكى خاراكتېرىغا يات قوپال ئاۋازدا كۆزىگە قان تولغان يىرتقۇچتەك ھۆركىردى:

— بۇ سېسىقلار نېمانچە قۇتۇرايدۇ، نازارەتنى كۈچەيتىڭلار، كالتەكتە ئايىماي دۇمبالاڭلار، كۆزىگە ئۆلۈم تاتلىق كۆرۈنسۇن!

— ئۇلار ئۇلۇۋالدىغانلاردىن ئەمەس.
— ئۇلارنىڭ جېنى بىزگە ئامباردىكى زاپاس مالدەك گەپ!

— ئىككى ئېغىز گەپ تالاشقانغىمۇ شۇنچىۋالا پەيلى بۇزۇقلىق كېتەمدۇ باشلىق، — دەپدى شەپقەت كۈلۈپ، — تىللىرىغا تاش.

ۋارقىراپ بوم ئاۋاز سۆھبەتنىڭ بېلىگە تەپتى، ئۇلار باشلىرىنى كۆتۈرۈشتى، سابىر بوم ۋاي قارماق ساپلىرىنى دولسىغا قويۇپ ۋارقىراپ، تىللاپ بۇياققا كېلىۋاتاتتى، چېلەك كۆتۈرگەن ساھىبجامال كەينىگە ئەگەشكىلىك ئىدى، چۇقاندىن بېلىقلىرى ئۇر كۇپ قاچقاچقا، بوۋاي غەزەپلىنىپ ئورۇن يۆتكەشكە ماڭغان بولسا كېرەك، ئالدى بىلەن ۋالاقىتەككۈر ئابدۇغۇپۇرنى ئەدەپلەپ ئۆتۈشنى ئوتتۇرىغا ئوخشايدۇ.

بوۋاي ئابدۇغۇپۇرنىڭ قېشىغا باردى. قوللىرى يۈزىگە جۇنۇپ بىرنېمەلەرنى دەپ تىللىدى.

دى، ئاندىن ئەۋرە قىزىنى ئەگەشتۈرۈپ دەريانى بويلاپ تۆۋەنكى ئېقىم تەرەپكە مېڭىپ كۆز-
دىن غايىم بولدى. مەتتوختىمۇ بىردەم گۆشۈيۈپ تۇرۇپ كېتىپ قالدى، شەپقەت قايتىپ كەل-
مگەندە مۇنازىرە تېشى داۋاملىشىۋاتاتتى، ئابدۇغۇپۇر دېگەنلىرىنى چېنىنىڭ بېرىچە ئىسپاتلىماقچى
بولاتتى. ئەركىن بۇ كۆزقاراش پۇت تىرەپ تۇرالمىدۇ، دەيتتى.

— سەن نېمىنى بىلەتتىڭ سويىچەك، — دەيتتى ئەركىننىڭ گەپ تاپالمايۋاتقانلىقىنى كۆر-
گەن ئابدۇغۇپۇر ئۆز يۇرتى پەددىسىگە ئۆچكە مەرىكەندەك ئاۋاز چىقىرىپ كۈلۈپ، — ئاكاڭ قا-
رىغاي رۇسچە، خەنزۇچىنى ئىچىۋالغانمەن، ئارىخچىمەن، ئەدەبىياتقا باشى دېگىنە تاۋارنى،
ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىنىسكىسىمەن، تاغاڭ ئارخىلوگ بولسىلا سەن ھەممىنى بىلىپ كېتەلمەيسەن، تا-
غاڭ مەشەدە بولسىغۇ مېنى شەكسىز ياقلايتتى.

— قانداش بولسا ئۆزئارا ئۇرۇشارمىدى؟ — دېدى ئەركىن تىپىرىكىپ، — ئاكا - ئۇكىلارمۇ
ئۇرۇشىدىغۇ ئەخمەق، ئۇلارنىڭ تىلى، پىسخىك خۇسۇسىيەت، ئۆرپ - ئادەت، تورمۇش شارائىتى-
لىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئوخشاش. ئۇلارنىڭ تىللىرىدىكى ئاساسلىق سۆز - ئىبارىلەر، مورفولو-
گىيىلىك، گرامماتىك ئالاھىدىلىكلەر ھازىرمۇ ئۇيغۇر تىلىدا، تۈركىي تىللىرى تىلىدا ئاساس-
لىق ئورۇن تۇتمىدۇ، ئۇلارنىڭ يىملىتىزى، غولى بىر، ئۇلار بىر دەرەخ غولىدىكى ئوخشىمايدىغان شاخلار،
قەبىلىلەر، ئۇلار قانداش، بارماق جىمجىقلىرىدىكى بىرلىكمۇ بۇنىڭ شاھىدى، قۇملۇقلاردىن تېپىپ-
لىمۇۋاتقان قەدىمىي قەبرىلەر، قۇرۇغان ۋە مومبالانغان جەسەتلەر بۇنى ئۈزلۈكسىز ئىسپاتلاۋاتىدۇ،
شەرقىي كۇرەيىدىن غەربىي ئۇتتۇرا ئاسىيا، كىچىك ئاسىياغىچە، شىمالدا سىبىرىيىدىن ئىدىل يە-
نى ھازىرقى ۋولگا دەرياسىدىن جەنۇبتا ...

— بەس ئاڭلىمايمەن! — دېدى ئەركىن قوللىرىدا قۇلاقلىرىنى ئېستىۋېلىپ، — جۇغراپىيە
ساۋاتلىرىنى تالاشماقچى ئەمەسمەن، سەن قائىدە ئۇقمايدىكەنەن، تىلى يېقىن بولسىلا، بىر مىل-
لەت دائىرىسىگە كىرىۋەرمەيدۇ. ياۋروپا ...

مۇنازىرە بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى، شەپقەت قولىدىكى ئورغىقىنى پۇلاڭلىتىپ ۋارقىردى؛
— ھەي چۆچە - خورازلار، ھەۋەسكار ئالىملار، ئەمدى ئىشقا چۈشەيلى، باشنى ئاغرىتماڭلار!

4

شەپقەتنىڭ تۇمانلىق مېڭىسىدە توختىماي چاقماق چاقتى. ئۇ خېلىدىن بېرى كەينىدىن
توپان بالاسى، قارا بوران قوغلاۋاتقاندا كېلگۈزۈپ كېلىۋاتاتتى، ئۇنىڭ مەيدىسى ئاغرىپ، دې-
مى كېسىلىشكە ئاز قالدى، شىتابتىن چىققاندا سىمىلداشقا باشلىغان يامغۇر ئەمدى كۈچىمىپ كەت-
تى، شەپقەت دەسلەپتە يامغۇرنىڭ بوران - توپىلارنى بېسەۋىتىشىنى ئويلاپ خۇشال-مۇ بولغان،
ئەمدى بولسا يامغۇر تامچىلىرى يۈزىگە تازاسلاپ ئۇرۇلۇپ، يولنى كۆرۈشكە كاشال قىلىۋاتات-
تى، دەممۇ - دەم تىنچىق شامال سوقۇپ قويدۇ، كۆڭلى ھاۋادىنمۇ پەرىشان، يول تاللىماي
قوناقلىقلارنىڭ قىرلىرى بىلەنمۇ يۈگۈرۈۋەرگەچكە ئىشتان پۇشاقلىرى لاي بولۇپ سۈزمە خال-
تىلىرىغا ئوخشاپ قالغانىدى، دەسسەپ تۇرغىدەك ھالى قالمايۋاتاتتى، ھارغىنلىق گېلىنى، قور-
قۇنچ يۈرىكىنى سىقاتتى، كىچىكرەك بىر توغراقزارلىققا كەلگەندە، ئىختىيارسىز دەرەخ تۈۋىگە ئول-
تۇرۇپ قالدى، مېڭىسى بىردەم ئارام ئالسا ياخشى بولاتتى، بىراق بەدىنى ئارام ئالسىمۇ، مې-
ڭىسى ئارام ئالىدىغاندا ئەمەس، شۇ تاپتا ئۇنىڭ بېشى چىڭقىلىپ، كۆزلىرىدە ئوتلار ياناتتى،

كۆز ئالدىدا قايچىلىشىپ بىر چاقناپ، بىر ئۆچۈپ تۇرغان نۇر قىبلىچىلىرى ئارىسىدىن بىردەم شىتاب، بىردەم ئەتىرەت باشلىشىمىسى كۆرۈنۈپ يوقىلاتتى، قۇلاق تۇۋىدە ئەتىرەت باشلىقىنىڭ «بۇ تۇتقۇنلارنى دېھقانلارغا تاشلاپ بېرىش كېرەك، قانغۇدەك كۈرەش قىلىپ پۇخادىن چىقىپ ۋالسۇن!» دېگەن بۇيرۇقى ياڭرايتتى. بۇ بۇيرۇقنى ئۇ باياتىن شەپقەتنى شىتابقا چاقىرىتىپ يەتكۈزگەنىدى. ئەلۋەتتە بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشقا مەتتوخنى يېتەكچىلىك قىلىدۇ، بىراق تۈت-قۇنلارغا شەپقەت نازارەت قىلىۋاتقانلىقتىن بولسا كېرەك، ئۇنى خەۋەرلەندۈرۈشكەندى، شەپ-قەت بۇ بۇيرۇقنىڭ ئارقىسىدىكى يوشۇرۇن غەرەزنىڭ سۈرلۈك كۆلەڭگىسىنى كۆرگەندەك بولدى، چۈنكى ئۇ بۇنداق «دېھقانلارنىڭ پۇخادىن چىقىشى» نىڭ پۈت - قولى يوق بالا - قازاغا يولۇقۇش ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. بۇ - گۇناھكارنىڭ بوينىغا ئۆلۈمناھە ئېسىلدى دېگەن سۆز ئىدى، دېھقانلارنىڭ جەبرى - جاپا، دەرد - دەشنام ئىچىدە ئەبجەقى چىقىۋاتاتتى. ئۇلار ھازىر مۇھتاجلىق، ئاچ - يالڭاچلىق، مەجبۇرىي ھەقسىز ئەمگەك، ئېتىز بېشى، كۈرەش يىغىنلىرى، بىرلەشمە جەڭ-لەر، جانغا قالدالغان ھاشارلار، قانلىق ئەلەم يىغىنلىرىدىن جاق تويىغان، ئورۇقلاپ قاقشالدىك بولۇپ قالغانىدى، يىمىل بويسى جان قىيىق ئىشلەپ ئاخىرى قۇرۇق نومۇر بېزىلغان كېرەك-سىز دەپتەرنى چاڭگاللاپ لېۋىنى چىشلەپ قالاتتى، ئۆچمىنى ئالدىغان جاي تاپالماي بۇرۇختۇم بولۇپ يۈرۈشەتتى، خەلق ئىگىلىكى كۇمران بولۇش گىرداۋىدا تۇرۇۋاتاتتى، ھەرقانداق جان ئىگىسى تىرىكچىلىكنىڭ ئامالى قالمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشاتتى، ھەممىلا ئادەمنىڭ نىسپىۋىسى بۇزۇلغاندەك ئىدى. ئۈستى - ئۈستىلەپ قىلىنىۋاتقان كۈشكۈرتۈشلەر ئۇلاردىكى «ساددا ھېس-يات» دەپ ئات قويۇلغان تەلۋىلىكىنى قوزغايتتى، بۇ تەلۋىلىك قوزغىلىپ غالجىرلىق دەرىجىسىگە يېتىپ، تېگىپلا قالسا ئوت ئالدىغان مىللىتى دورىسىغا، پارتلايدىغان يانار تاغقا ئوخشاپ قالما-ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىرەر كادىر، بىرەر زىيالىي ھەتتا ئادەتتىكى دېھقان بولسىمۇ «گىمىزە-دە» دەپ تاشلاپ بېرىلىدۇ، كالىلىرى قىزىيىتى، كۆزلىرىگە قىزىللىق تىقىلاتتى، ئاق - قارىنى سۇرۇشتۇرۇپ يۈرمەيلا پۈتۈن ئەلەم ۋە غەزەپلىرىنى شۇنىڭدىن ئالاتتى. تىمىل، مۇشت ۋە تىم-پىكىلەردە ئانىسىدىن ئىنسان بولۇپ تۇغۇلغىنىغا مىڭمىر پۇشايمان قىلغۇزۇۋېتەتتى، ئەبەدىي قو-پالماس قىلىۋېتىشىنىمۇ يانمايتتى، بۇنداق چاغلاردا ئۇلارنىڭ قان تولۇپ كەتكەن ۋەھشىي كۆز-لىرىگە ھېچنەمە كۆرۈنمەي قالاتتى. ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ بالىسى بولسىمۇ، دادىسى ھەتتا ئانىسى بولسىمۇ ئاياپ قويمايتتى. شەپقەت ئاللاھزەل بۇنىڭدىن ئۈچ ئاي ئىلگىرى شۇنداق «بۇخا-دەن چىقىش» يىغىنىدىن بىرنى كۆرگەن. چەكتىن ئاشقان شوئارلارنىڭ قۇتلىتىشى، ھازىر ئۆزۈل ئاكتىپلارنىڭ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىشلىرى ئارقىسىدا، شۇ قېتىمىمۇ دېھقانلارنىڭ غەزەپى پارتلى-غانىدى، ئەسەبىيلىشىپ غالجىرلاشقان دېھقانلار يىرتقۇچلاردەك ۋەھشىي ئەلپازدا ئولجىسىغا تاشلىنىشتى، بۇ ئولجا شەھەردىن «ئۆزگەرتىش» كە چۈشۈرۈپ بېرىلگەن «كونا توڭچى» كادىر ئىدى. دېھقانلار ئۇنىڭ گېزىتخانىدا ئىشلىگەن «ئەكسىيەتچى يازغۇچى» ئىكەنلىكىدىنلا چالا-بۇلا خەۋەر تېپىپتتى، ئۇلارغا شۇنىڭ ئۆزىمۇ يېتىپ ئاشاتتى، ئۇلار ئۇنىڭ بېشىغا قەغەز كۇلا كىيگۈزدى، تىللاپ يۈزىگە تۈكۈردى، قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ قارىغا قاننى قىلىپ باغلاپ كۈرەش قىلىشتى، بۇ «تىك ئۇچار ئۇچ-قۇغا ئولتۇرغۇزۇش» دەپ ئاتىلاتتى، ئاندىن پىروپلېتارىيات دىكتاتورىسىنى تونۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن چېچىدىن قاماللاپ، بېشىنى كەينىگە

قايرىشى، قاپاقلارنى يېرىپ ئېچىپ، مۇشتۇملارنى كۆرسىتىشى، ھايت - ھۈيت دېگۈچىلار شەددەتلىك مۇشت ۋە پەشۋا مۆلدۈرى ئاستىغا ئېلىشتى، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئەتراپلارغا مەشە-ئور بولغان «سۈر - توقاي قىلىش» يەنى «قوغلاپ زەربە بېرىش ئۇسۇلى» نى ئىشقا سېلىشتى، كىمدۇر ئۇنى سۆرەپ ئۆرە تۇرغۇزۇپ كەينىگە زەربە بىلەن بىرنى تەپتى، «يېزنى ئايلىنىپ يۈگۈر!» دەپ بۇيرۇدى. تىل - تاپاقتىن كاراڭ بولۇپ قالغان ھېلىقى ئادەم كۆرسىتىلگەن تەرەپكە قاراپ چېكىنىدىن ئالدىغا ئېلىپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى، ئادەملەر يۇپۇرۇلۇپ قوغلاپ كېتىشتى. گۇناھكار مۇ-دۈرۈمەسلىككە تىرىشتى، ئەگەر مۇدۈرۈلۈپ كېتىپ يىقىلىپ دەھال تۇرالمىسا قوغلىغۇچىلار كېلىپ قېلىپ تاياق ئاستىدا قالاتتى - دە، ئاسانلىقچە قوپالمايتتى، يىقىلمىغان ھالەتتىمۇ ئىش يە-ئىلا قىيىن بولدى. كىم قوغلاپ يىتىۋالسا ئۇنى يەتكەن يېرىدە ئۇرۇپ يىقىتاتتى، تۇرالمىسا سۆرەپ تۇرغۇزۇپ يۈگۈرۈشكە قوغلىغۇچىلارنىڭ توختاۋسۇز كالتەكلىشىدىن ساقلىنىش، ئازراق تاياق يېيىش ئۈچۈن ئۇ جان - جەھلى بىلەن يۈگۈرۈشكە مەجبۇر بولاتتى. قوغلىغۇچىلارنىڭ بەزىلىرى توشقان قوغلىغاندەك قولىدىكى توقمىقىنى ئۇنىڭغا ئاناتتى، ئۇنىڭ ئۈستىبېشى تونۇغۇ-سىز دەرىجىدە چاڭ - توپىغا مەلەنگەندى، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلاتتى، باش - كۆزىنىڭ يېپ-رىلغان جايلىرىدىن قان تەپچىپ سىرغىپ ئاقتى، پۈتۈن بەدىنىدىن تەر قۇيۇلاتتى، شۇنداق تىمۇ ئۇنىڭ تەقدىرى ياخشى بولمىدى، ھەر يىگىرمە - ئوتتۇز چامدا ئارىلىقتا ئۇنى بىردىن يىگىت كۈتۈپ تۇرغانىدى، ئۇ يۈگۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلار ئالمىشىپ ئۇنى قوغلاپ ئۇراتتى، كىمدۇر كارنايدا «ئۇرغۇلۇق ياۋىنى سۈر - توقاي قىلىپ» دەپ ئۇنلۇك شېئىر ئوقۇپ تۇراتتى. «سۈر - توقاي قىلىش» تاكى ھېلىقى ئادەم دۈم چۈشۈپ ئورنىدىن قايتا تۇرالمىغىچە داۋاملاشتى، ئۇ ھالسىزلاشقان، ئاغزى - بۇرنىدىن قان كەتكەنىدى، يىغىنىدىكىلەر تارقىلىشقاندىن كېيىن خەلق ئەسكەرلىرى ئۇنى بىر تاغار ئوغۇستىنى سۆرگەن-دەك سۆرەپ ئايرىپ كالا قوتىنىغا تاشلاپ قويۇشتى، شۇ يەر ئۇنىڭ تۇرالغۇسى ئەدى، ئۇ شۇ يىقىلغان پېتى قايتا ئۆرە تۇرالمىدى، ئەتىسى ئۇنىڭ ئۆلۈپ قالغانلىقى مەلۇم بولدى، تەك-شۇرۇشلەر ئارقىلىق ئۇنىڭ «ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ئارقىلىق ئىنقىلابىي ئاممىا بىلەن داۋاملىق قارىلاشقانلىق» چېكىدىن ئاشقان جىنايىتىنى ئېنىقلاپ يەكۈنلىگەن بولدى. سىنىپىي دۈشمەن-لەرنىڭ ئۆلگۈچە مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەيدىغانلىقى ھەققىدە ئاممىۋى تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى، ئۇنىڭ جەسىتى پاكىت سۈپىتىدە سۆرەپ تارتقۇشلىنىش ۋە زىپىسىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن، يېزا چېتىگە كۆمۈۋېتىلدى. «ئەتىكى پۇخادىن چىقىش» يىغىنىنىڭ بۇ ئىككى تۇتقۇننىڭ بېشى-خىمۇ ھېلىقى مەرھۇم كۆرگەندىن بەتتەر پاجىئە كېلىدىغانلىقى ئايدەك ئېنىق ئىش ئىدى. شەپ-قەتكە گويما يەر تەۋرەۋاتقاندا تۇيۇلدى، يەنە ھەممە نەرسە غايىب بولدى، ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلدى. يامغۇرلۇق ئېتىزلار تۈتەك ئىچىدە ئاقۇش ھورغا پۇر كۈنۈپ كۆز بېتىم يەرگە-چىچە سوزۇلۇپ ياتاتتى، ئۇ ئېسىنى ئەستە يىغىدى، بىراق كۆڭلىدىكى ۋەھىمە، ئەندىشە تارقالمىدى، تېز - تېز ماڭدى، لېكىن ئاياغلىرى بىرنەچچە قېتىم بىر - بىردىگە پۇتلاشتى، بېشى ئايلىنىپ كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە چۆڭمەيتتى، دەسسەپ تۇرغان يەرمۇ كۆمۈرۈلۈپ كېتىدە-غاندەك ئىدى. بۇ توختاپ يۈزىنى ئاسمانغا قىلىپ يامغۇرغا تۇتتى، شارقىراپ چۈشۈۋاتقان يام-غۇرنىڭ سۈيى يۈز - كۆزىنى بىردەم يۇغاندىن كېيىن كاللىسى بىر ئاز سەكسەنگەندەك بولدى،

مەستەك دەلدەڭشىپ يەنە ئالغا ماڭدى.

شەپقەت يالقۇنچىلارنىڭ ياخشى كۆرمەيتتى، بىراق قاراپ تۇرۇپ ئۇلارنى قىيناشقا، جان ئازابىدا تولغاندۇرۇپ ھۇزۇر ئېلىشقا چىمدىمايتتى. ئۇ ئىنسان ھوقۇقىنى، كىشىلىك قەدىر-قىممەتنى ھۆرمەتلەشنى تەشەببۇس قىلىدىغانلاردىن ئىدى، ئادەم دېگەن يەر يۈزىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ نەرسە، ئەڭ كاتتا بايلىق، ئۇلۇغ ئانا مال، ئۇنىڭ مەنپەئەتىنى ئېتىراپ قىلىش لازىم دەپ ئويلايتتى، ئۇ ئالەمدە ھېچكىم ھېچكىمنى بوزەك قىلمايدىغان ھەقىقەتپەرۋەرلىك ئورنى-تىلىشىنى تىملىيەيتتى. ھەرقانداق ياۋۇزلۇققا ئاق-كۆڭۈللۈكى يول قويمايتتى، ئادەملەرگە ئازار بېرىشتىن ۋىجدانى ئازابلىناتتى. ئەپسۇسكى، بۇ ئاق-كۆڭۈللۈك، بۇ ئازاب بەقەت ھېنداشلىق، ئېچىنىش، يوشۇرۇن نارازىلىق ياكى بىرنەچچە ئېغىز سۆزدە ئىپادىلەنگەن يۇمشاق قارشىلىق بىلەنلا چەكلىنەتتى. ئۇ ھېچقاچان قەتئىي قارشىلىق كۆرسىتىشكە چىدامىدى، چۈنكى ئۇنىڭ ئىچىدە چىدامىدى، چۈنكى ئۇنىڭ ئىچىدە چىدامىدى، چۈنكى ئۇنىڭ ئىچىدە چىدامىدى. ئازراق پەرقلىنىدىغان يېرى شۇكى، ئۇ ھەر قېتىمقىدىن قاتتىقراق بىرنەچچە ئېغىز سۆزدە نارازىلىق بىلدۈرۈشكە غەيرەت قىلدى. ئەترەت باشلىقى قوپاللىق بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى: — مەن بېقىنقى بىر ۋەقەنى ئېيتىپ بېرىمەن، سىز ئويلاپ بېقىڭ: بىزنى قوللىغان ھاكىمىنى يالقۇنچىلار كېچىدە تۇتۇپ كېتىپتۇ، قاراڭغۇ ئۆيگە ئەكىرىپ يالڭاچلاپ تورۇستىكى لىم ياغاچقا بارماقلاپ ئېسىپتۇ، ئاندىن نۆۋەتلىشىپ سىم قامچىدا پۇخادىن چىقىمچە ساۋاپتۇ، دۈمبە-سىنى پىچاقتا قوغۇن تىلغاندەك تىلىم - تىلىم قىلىپ قانغا بويىۋېتىپتۇ، قاساپلارنىڭ كانارىدىكى تۆمۈر تاغاققا تارىغاندەك يول - يول قىلىۋەتكەن گۆشلەرنى كۆرگەنمىدەڭىز، دەل شۇنداق قىلىۋېتىپتۇ، ئاندىن كېيىن بۇ ۋەھشى ئادەم قاساپلىرى ھاكىمىمىزنىڭ قارىغۇسىز دەرىجىدە تىتما - تالاك بولغان دۈمبىسىگە باشتىن - بويى مانا چاپلاپتۇ، بىر كېچە - كۈندۈز تۇرغۇزۇپ جا-راھەت مانا بىلەن بىرىكىپ قاتقاندىن كېيىن ماتانى بىرچەتتىن تۇتۇپ، كۈچەپ تارتقان ئىكەن، ھاكىم داد - پەرياد كۆتۈرۈپتۇ، دۈمبىسىنىڭ ھەممە تېرىسى بىراقلا سويۇلۇپ چىقىپتۇ، قىيىمە-زىل گۆشتىن قان دەسلەپ تەپچىرەپ، كېيىن شۇرقىراپ، ھاكىمىمىز، ئاكىمىز، جان - چىگرىمىز، نۇر يۈزلىكىمىزنىڭ جېنى مىڭبىر ئازابىدا چىقىپتۇ، مەن شىمالدىمۇ بولغان، ئادەملەر - شىماللىق-لارنىڭ قىشتىكى ئىت ئۆلتۈرۈشىنى ۋەھشىلىك دەيتتى، ئۇلار كېتىۋاتقان ئىتنى ئۇزۇن ساپلىق تۆمۈر ئىلمەكتە بۇرندىن ئىلىۋېلىپ، بىرلا تارتىپ تېرىسىنى پۈتۈن پېتى سويۇۋېلىپلا، ئۆزىنى تىرىك يالڭاچلاپ قويۇۋېتىدىكەن، يالقۇنچىلارنىڭ قىلغىنى ئۇلارنىڭكىدىنمۇ ۋەھشىرەك ئىشقا ئۇچرىدى. بۇ پاجىئەنى ئاڭلاپ شەپقەت ئەس - ھوشىنى تامامەن يوقىتىپ قويدى. ھاكىم ئۆلۈمىنىڭ ئېچىنىشلىق ھەققىدىكى خەۋەرنى بۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ ئۇ بەزىلەردىن ئاز - تولا ئاڭلىغان، لېكىن بۇنداق تەپسىلى ئەمەس ئىدى، ئۇنىڭ لەۋلىرى ئاران قىمىرلىدى:

— ۋەھشىلىك!

- ئۇلارنىڭ بۇ ئوتتۇرا ئەسىرچە ۋەھشىلىكىگە بىز قول قوشقۇرۇپ قاراپ تۇرىمىزمۇ؟
- ۋەھشىلىككە ۋەھشىلىك بىلەن قارشى تۇرۇش ئاقىلانلىق بولماس.
- يۈزدە - يۈز ئاقىلانلىق!...

شەپقەت يەنە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆلمەللىۋىدى، ئەترەت باشلىقىنىڭ

كۆزلىرىنىڭ سۆرۈنلىشىپ، رەھەمسىزلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى. كېيىنكى ئاخىرى چىشلەرنىڭ ئارىسىدا قالدى، قارشىلىشقا قۇربى يەتمەدى. ئاق كۆڭۈللۈكتىكى ئۆزىگە خاس بوشاڭلىقى ئۆزىنى كۆرسەتتى. چىرايى تاتاردى، ساراغىدى، ئۇ دەلدەڭشىپ ئاغرىق ئادەمدەك ئورلىدىن تۇردى، تىك تۇرالماستىن تامغا بۆلەندى، چىشلىرى كىرىشكەندەك، بەدىنى دىرىلىدىگەندەك بولدى، پۈتۈن غەيرىتىنى يىغىپ ئالمان - ئالمان ئۆزىنى تالاغا ئاتتى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئۇ ئەركىن قاتارلىق سەپداشلىرىغا يەتكۈزۈۋىدۇ، كېچىچە تېكىشلىك تەييارلىقلار كۆرۈلىدۇ، ئەتە ئەتىگەندە مەتتوختى كېلىپ دېھقانلارنى توپلاپ «بۇخادىن چىقىش» نى باشلايدۇ. دېھقانلار بالا - قازا - نىڭ ئۆزلىرىگە يۇقۇپ قىپىلىشىدىن قورقىدۇ، دېھقانلارنىڭ نەزەرىدە پالاكەتنىڭ پالا - كەت باسقانلار بىلەن كەتكىنى تۈزۈك. نەقدىرمۇ تاللايدۇ - دە، ئاخىرى دېھقانلار ئۇلارنى ئۆز - لۈكىدىن تۇتۇپ چىققىنى يوققۇ، كىم ئۇلارغا تەتۈر پىشانە بولسۇن دەپتۇ، ئۇنداق پايتىمىسىنى تەتۈر يۆڭگەنلەرنىڭ كۆرەر كۈنى قىيامەت، ياتار جايى قاراڭغۇ كۆز بولسۇمۇ بولۇۋېرىدۇ، ئۆز - لىرىگە شامال دارىمىسلا بولغىنى. شەپقەتنىڭ كۆزىگە ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئىتلار قوغ - لىغان توشقانلاردەك ئوي - دوڭغۇللارغا قارىماي بەدەر قېچىۋاتقان، كەينىدىن دېھقانلارنىڭ ئۇر كال - تەك - سۇر كالتەك قىلىپ ۋارقىرىشىپ قوغلاپ كېتىۋاتقان مەنزىرىسى كۆرۈنگەندەك بولدى، ئاھ، نېمىدېگەن دەھشەت. ئۇ ئۆيگە قايسى يۈزى بىلەن كىرەر، ئىچىگە ۋەھشىي ياۋايىلىق يوشۇرۇنغان بۇ قىسقىغىنا دەھ - شەتلىك خەۋەرنى سەپداشلىرىغا قايسى ئاغزى بىلەن يەتكۈزەر؟ ئاق كۆڭۈل ئاقساقال بوۋايغا، بۇلاق كۆز نازۇك ساھىپچامالغا نېمە دەيدۇ؟ ئۇ بۇ سوتاللارغا جاۋاب تاپالغۇدەك ھالدا ئە - مەس ئىدى، شىتابتىن ئۆزىنىڭ قانداق يۈگۈرۈپ چىققانلىقىنى، ئىشك ئالدىدا تەيىنلىپ يەنە قانداق تۇرغانلىقىنى، ئۇدۇل كەلگىنىچە ئېرىقلارنى ئاتلاپ، زىرائەتلەرنى دەسسەپ، چاتقاللار - نى قايرىپ ئۆتۈپ يۈگۈرگەنلىكىلىرىنى بىلمەيتتى، سۆھبەتتىن كېيىنكى ئىشلاردىن ئېسىدە قال - غىنى يامغۇرنىڭ شارلىدىشى بىلەن پاتقاقنىڭ شالاپلىشىلا ئىدى. بۇ ئوڭىدىكى ئىشلارمۇ ياكى چۈشىدىكىمۇ پەرق قىلالمايتتى، چۈشى بولۇشى، بۇ چۈشتىن بۇرۇنراق ئويغىنىپ كېتىشى ئار - زۇ قىلاتتى. بەلكىم بۇ ئىستىمىسى ئېشىپ قالغانلىقتىن ئوڭىدا كۆرۈلۈۋاتقان قارا بېشىش بو - لۇشى مۇمكىن، ئادەم دېگەن ئاغرىپمۇ قالدىغۇ.

يامغۇر توختىماي ياغاتتى، سوغۇق شامال يۈزىگە ئۇرۇلاتتى، شەپقەت ئىچىگە بىر تىترەك كىرىۋالغانلىقىنى سەزدى، ساۋۇتلارنىڭ جان تالىشىپ ئازابلىنىشىنى كۆرۈشكە ئۇ قانداق چىدايدۇ، ئۆزى قول سېلىپ قىيىنىشىپ بېرىشى كېرەكمەش تېخى، ئۇ - شەپقەت ئۆمۈرىدە ئادەم تۈگۈل بىرەر قۇشقاچنىمۇ تۇتۇپ، قىيىناپ باقمىغان تۇرسا، بۇنداق قىيىناقنى كۆرۈشىنى خالاشنىڭ ئۆزى بىر روھىي رەسۋاچىلىققۇ، قارا يۈرەك رەھەمسىزلەرگە مىڭ لەنەت! ئۇلاردا نېمىشقا تېرىقچە ئىنساب، تىرناقچە ئىنسانلىق يوقتۇر پەرۋەيدىگارا!... ھەي، بۇ بۇيرۇقنى ئىچىرا قىلماسلىقىنىڭ بىرەر ئامالى بارمىدۇ؟ ئۇنى بۇيرۇق - دار لى لۈەنشى شەخسەن ئۆزى چۈشۈرگەن تۇرسا، ئۇ ئار - لاشقان ئىشنى رەت قىلغىلى كەمىنىڭ ھەددى ئىدى؟! لى لۈەنشىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن يىغىن ئېسىگە كەلدى، ئۇ نەچچە مىڭ دېھقان قاتناشقان سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئىدى. شەپقەت مۇنبەر - گە يېقىن جايدا ئولتۇراتتى. لى لۈەنشى ئىسيان كۆتۈرۈشنىڭ يوللۇق ئىكەنلىكى توغرىسىدا يە - نى تېپىپ، شىرەنى مۇشتلاپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ جان - جەھلى بىلەن سۆزلەيتتى. بىرچاغدا ئۇ

ماڭقىسىنى ئىچىگە تارتىپ يۇتتى - دە، دەستىسىگە قىزىل لانا باغلانغان ئۇزۇن خەنجىرىنى چەپ قىرىپ بىر ئۇرۇپلا شىرەگە سانجىدى. قاتتىق بىر ۋارىراپ بولۇپ نېمىشىقندۇر ئاۋازلىق يەل قوزغىتىپ يۇۋەتتى. يېقىن ئەتراپتىن كۈلكە كۆتۈرۈلدى. تۈكۈردى، «ئاناڭنى...» دەپ ئاغزىنى بۇزۇپ يېنىدىكى ئورۇندۇقنى بىرلا تېپىپ تارقىلىپ ئۇرۇۋەتتى. ۋاراڭ - چۇرۇڭ قايناشقا باشلىغان قا زانغا سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك شىپىپىدىلا بېسىلدى، لىلۈەنشى مەردانە نۇتقىنى يەنە توسالغۇسىز داۋاملاشتۇرۇۋەردى. شەپقەت كېيىنەرەك لىلۈەنشىنىڭ ئاددىي ئادەم ئەمەسلىكىنى چۈشەندى. ئۇ ئەسلى ۋىلايەتلىك سەغەننىڭ بوغالىتىرى ئىكەن. كېيىن خەمىيانە تىچىلىكى پاش بولۇپ قالغاندىن كېيىن تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈپتۇ. سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئاخىرلاشقاندا، كۆكتال كەنتى قاراشلىق گۇڭشېننىڭ پارتكوم شۇجىسى بولۇپتۇ. كەنتتە دېھقانلارنى تىللاش، ئورۇش، قاراڭغۇ ئۆيگە قاماپ ئۇر - ئۇر قىلىش، ئېرىنى ھاشارغا ئەۋەتىپ خوتۇنىنى بوزەكلەش - تەك قەبەلىكلەرنىڭ ئەۋجىگە چىقىشى شۇ مەزگىلگە توغرا كېلىدىكەن. ئۇنى ھازىر «كەلكۈن» تەشكىلاتىنىڭ باش بۇيرۇقدارى، دېھقانلار قوماندانلىق شىتابىنىڭ مۇئاۋىن بۇيرۇقدارى، يەنە تېخى ۋىلايەتلىك خەلق قوغداش گۇرۇپپىسىنىڭمۇ ئەزاسى دېيىشىدۇ. ئېتىش - چېپىش ھوقۇقى قى قولدا، ئۇ بىكارغا ئىسمىنى دۇنيانى قالايمىقان قىلغۇچى دېگەن مەنانى بېرىدىغان «لۈەنشى» گە ئۆزگەرتىمگەن - دە، ئۇنىڭدا شۇنداق ئالەمنى مالەم قىلىشتەك يۈكسەك نىيەت، ئۇلۇغۋار ئىرادە بار. ئۇنىڭ نامى شۇ قەدەر قۇدرەتلىكى، ئاڭلىسىلا يىغلاۋاتقان بالىلارمۇ يىغىسىدىن توختايدۇ. ئۇنىڭ گېپىنى يىرغىلى شەپقەتتە ئاتنىڭ كاللىسىدەك يۈرەك بارمىدى؟ شەپقەتتەكلىر ئۇنىڭ بىرتال مۇيىغىمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ، ئۇ تۈگۈل ئۇنىڭ يۈزى داپتەك يوغان، سېمىز خوتۇنىمۇ ئۆزىنى مۇشۇ ئۆپچۈرىدىكى بارلىق خوتۇن زاتىنىڭ سەركىسى ھېسابلايدۇ، تېرىسىگە پاتماي ئۆردەكتەك ئېغىنلاپ، ۋارقىراپ ماڭىدۇ. بۇنداقلارغا خۇدا ئۆزى تەڭ كەلمەسە بەندە تەڭ كېلەلمەيتى؟ كىشىنىڭ قىسسى كىشىدە قالماس، ئاينىڭمۇ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق بولىدىغۇ. تەقدىر ئۆزى تەڭشەر... ئى خۇدا، يامغۇرنى بولسىمۇ ئۈزۈلدۈرمە، چېلەك - لەپ تۆكۈۋەرگىن. ئاسماننىڭ تۈۋىنى تېشىۋەتسەڭمۇ مەيلى، ھېچبولمىغاندا شەپقەت «ئۆپكەمگە سوغ تەڭدى» دەپ يالغان يۆتىلىپ يېتىۋالىدۇ. كۈرەش يېغىنى دېگەن تۈتەك پەردىسىگە يوشۇرۇنغان ئەتىكى جازا مەيدانىغا بارمايدۇ، نېمە قىلسا ئۇلار ئۆزلىرى قىلىۋالمايدۇ. ئۇ ئا - رىلىشىپ قالمىسىلا، گۇناھقا شېرىك بولمىسىلا بولىدى. چەتتىن كۆرگۈچى بولسىمۇ ياخشىراق ئى - دى، ياق، ياق. كۆز بىلەن كۆرۈشكۈ تاقىتى يەتمەيدۇ. ئى تەقدىر پەلەك، ئادەم بىلەن قېرىشىمىساڭ نېمە بولار؟ يامغۇر تورلىرى ئارىسىدىن شەپقەتنىڭ كۆزىگە بىرىدىنلا ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇبۇر كۆرۈنگەندەك بولىدى، ئۇلار نېمىشىقندۇر قوللىرىدا يوغان بىر ھەيكەلنى كۆتۈرۈۋالغانىدى. ئابدۇغۇبۇرنىڭ ئاغزى بېسىلماي مېدىرلاپتتى، بىراق ئاۋازى چىقمايتتى... بىچارىلەر، شەپقەت ئەنە ئەتىگەندە جازا مەيدانىغا بارمىغىنى بىلەنمۇ ئۇلار ئوخشاشلا پاجىئەگە دۇچار بولۇۋېرىدىغۇ، بايقۇشلار، ئۇلارنىڭ شۇنچە نېمە گۇناھى بار ئىدى؟ ئېغىر جىنايەتلىرىمۇ پاش بولۇپتۇ، مەتتوختى ئۇلارنىڭ جىنايى مائېرىياللىرىنى ئالغىلى باش شىتابلى لىلۈەنشىنىڭ قېشىغا كېتىپتۇ. چۈمۈلگىمۇ ئازار بېرىشتىن قورقىدىغان بۇ ئىككى ترخۇ يۈرەك ئاسماننى ئوڭدا، يەرنى دۈمدە قىلىۋەتكەندۇ، تايىنلىق. شەپقەت مېيىغىدا سوغۇق كۈلۈپ قويدى. ئۇلار ئائىلە

كېلىپ چىقىشلىرىنىڭ ئادىمە ياخشى ئەمەسلىكىنى ئېيتقاندا قىلىۋىدى، ھەقىچان ئىتنىڭ كۈچۈكى، چەتكە باغلانغان ئۇلۇسۇر، ۋەتەن خائىنى، نەق ئەكسىلىنىقىلا بېچى دېگەندەك مودىغا ئايلانغان ماتېرىياللار تېپىلىشقا باشلار. شەپقەت بۇنداق ماتېرىياللارنىڭ قانداقسىگە چاپسان پەيدا بولۇش لىرىنىمۇ تولا كۆرۈپ چۈشىنىپ كەتكەن. بۇنداق پاكىتلارنىڭ تېپىلىشى چاپسان، ئىشەنچلىكلىكى مۇتلەق، سالىمى چەكسىز بولاتتى. مەڭگۈ ئاغدۇرۇلمايتتى... ئۇ ياقىسىنى چىڭ سىقىمداپ ئاس-مانغا قاراپ، ئاندىن دەلدۈگۈلۈپ يەنە ماڭدى. ئۇنىڭ پۈتۈن يۈرەك - باغرى ئەلەم - زەرداپ-قا تولۇپ كەتكەندى. شەپكىسىدىن ساقداۋاتقان سۇ تامچىلىرى مەڭزىدىن سىرغىپ ئاقتى. ئۇ-نىڭ بۇلار بىلەن كارى بولغىدەك ھەپ-سىلىسى قالمىغاندى. ئۇ باشقا نەرسىلەرنى ئويلاشقا زور-لىنىپ باقتى. ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىر قىزنى ئويلىماقچى، ئۇنىڭ خۇما كۆزلىرىنى كۆز ئال-دىغا كەلتۈرمەكچى بولدى، كەلتۈرەلمىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا يىراقتىن ئېغىر قوغۇشۇن بۇلۇتلار بايى-قان ئۇبۇقنىڭ نېرىسىدىن، گۈلدۈرماما ئاۋازلىرى ئارىسىدىن ئەترەت باشلىقىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋا-زى ئاڭلانغاندەك بولدى:

— ئۇلار جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپ توۋلايتتى ئەترەت باشلىقى بوم ئاۋازدا دىۋىدەك گۈركىرەپ، — يالقۇنچى باندىتلار تۈنۈگۈن كېچە بىزنىڭ «سەكرەش» ئىشلەپ-چىقىرىش دادۇيمىزگە باستۇرۇپ كىردى، بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. ئۆيلەرگە ئوت قويۇپ، بىر مە-ھەللىنى پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈۋەتتى. ئىككى نەپەر باتۇرىمىزنى ئۆلتۈردى، بىر كىچىك بالا كۆ-يۇپ كەتتى، تۆت ئادەم يارىلاندى. تېغىمۇ قەبە بولغىنى شۇكى، ئۇلار بىزنىڭ ئەسىرگە چۈش-كەن بىر ئادەمىمىزنى قىيناپ ئۆلتۈردى. بىزنى قوللىغان ھاكىمنىڭ تېرىمىنى تەتۈر سويۇۋال-دى. بىزمۇ ئۇلارنىڭ رەنىگە تۇتۇلغان بۇ ئىككى ئادەمنى ئەدەپلەپ «ساۋاق» بېرىپ قويماستاق بولمايدۇ، قىساس ئالماساق بولمايدۇ، قىساس!...

شەپقەتنىڭ قۇلقى تۈۋىدە «قىساس» دېگەن سۆز تەكرارلىنىشقا باشلىدى. دەسلەپتە ئاس-تا - ئاستا، كېيىن بارغانسېرى كۈچىيىپ يامغۇرنىڭ شارقىرىشىنى بېسىپ كەتتى. گۈلدۈرمامىنىڭ گۈلدۈرلىشىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى. گويا ھەممىلا يەر، جىمىكى كائىنات «قىساس!» دەپ توۋلاشقا باشلىدى. ئاھ، قىساس، قىساس، كىمدىن ئېلىنماقچى بۇ قىساس؟ قويدەك يۇۋاش ئىككى ئىنسان-دىنمۇ، بىلىملىك ئىككى مۇئەللىمىدىنمۇ؟ ئۈمىدلىك سەنئەتكار ۋە تەتقىقات ھەۋەسكارلىرىدىنمۇ؟ ھەيكەلتاراشلىق، كۇيۇشۇناسلىق، نەزەرىيىچىلىك مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەندۈ-رۈپ بېرىدىغان مۇھىم ئامىل ۋە بەلگە ھېسابلانمىدىكىن؟ مىللەتنىڭ غۇرۇرى ۋە ئىشەنچىنى ئاشۇرۇشتا رول ئوينىمىدىكىن؟ شەپقەت بىرەر ئادەمنىڭ شۇنچىلىك بىلىمىگە، ئىقتىدارغا ئېرىش-شى ئۈچۈن قانچىلىك ئەقىل - پاراسەتكە، جاسارەتكە ئىگە بولۇشى كېرەكلىكىنى تەخمىنەن بىلەتتى. قانچىلىك ئەجىر، جەۋرى - جاپا مۇساپىلىرىنى بېسىپ ئۆتۈشى كېرەكلىكىنى خىرە قىياس قىلالايتتى. ساۋۇتنىڭ يۈكسەك بەدىئىي تالانتى، ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئىزدىنىش تىرىشچانلىقلىرى بىر تەيىن بولماق-تا، بەھۇدە خاراب قىلىنماقتىمۇ؟ تالانتلىق، بىلىملىك بولۇش گۇناھمۇ؟ ئىقتىدارسىز، بىلىمسىزلەر نېمىشقا قەدەرلىنىدۇ؟ نېمىشقا دۇنيادا ئەقىللىقلەر بەختسىز، دۆت - كالۋالار پىشكەلسىز بولىدۇ؟ ئابدۇغۇپۇر دائىم تەكرارلايدىغان «ئەقىللىقنى ئاپەت باسار، ئەقىلسىزنى ئامەت» دېگەن يەكۈن-نى بىر قانۇنىيەت دېيىشكە بولامدۇ؟ بىرەر مىللەت، بىرەر دۆلەت زادى قانداق ھالەتكە چۈشۈپ

قالغاندا، ئۆزىنىڭ تالانتلىق، بىلىملىك ئادەملىرىنى كېرەك قىلماي چۆرۈۋېتىدۇ، دەپسەندە قىلىدۇ؟ قانداقتۇ شەخسلەرنىڭ ئەرزىمەس مەنپەئەتلىرىنىڭ قىساس قۇربانى قىلىپ بېرىدىغان بو- لۇپ قالىدۇ؟ قىساس، قىساس! ئۇ قايسىدۇر بىر كىتابتىن ئۇلۇغ رۇس يازغۇچىسى لېۋ. تولىستوۋنىڭ «قىساس ئېلىش ياۋايىلىقتۇر» دېگەن سۆزىنى ئوقۇغانلىقىنى ئەسلىدى. بۇ سۆز ئۇنىڭ ئېڭىغا قاتتىق تەسىر قىلىپ، يۈرىكىگە ئورناپ قالغانىدى. شۇنداق، شەپقەت قىساس ئېلىشنى تە- شەببۇس قىلمايدىغان ئادەم. لېكىن قىساس ئالغانىدۇمۇ، ھېچبولمىغاندا نىشان، گەدەندە قىساس بار ئادەم بولۇشى كېرەكتە. قىساس! شەپقەت قوللىرىدا قۇلاقلىرىنى مەھكەم تۇتىتى. بىراق «قىساس!...» دېگەن سادا بېسىلمىدى. يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى. ئۇ قۇلاقلىرىنى چىڭ ئەتكىنىچە، جېنىنىڭ بېرىنچە يۈكۈرۈشكە باشلىدى، قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن بۇ لەنتى ئا- ۋازدىن بىردەمگە بولسىمۇ مېڭىسىنى قۇتقۇزۇش كېرەك ئىدى.

5

ئۇ قاش قاراغاندا ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

ئۆي ئىچى سوغ ئىدى. سابىر بوۋاي سۈيىمنىڭ تۆرىدىكى يىرتىق كۆرپە ئۈستىدە يان- پاشلاپ ياتاتتى، ئۇنىڭ يېنىدا ساۋۇت دۇتار تەڭشەۋاتاتتى. ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئاۋازى يەنىلا چا- ئىملىدايتتى. ھاۋا يامان بولغاچقا ئۇلار ئىشتىن بالدۇرلا چۈشكەندى. ئابدۇغۇپۇر ئەركىن بىلەن مۇنازىرىلەشكەچ شاھمات ئوينىۋاتاتتى. بىر ئۇرۇقنى يۆتكەپ قويۇپ، چارەك سائەت سۆزلەيتتى. سۆز بۇنىڭدىن بەش - ئالتە مىڭ يىمىل ئىلگىرى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى قەدىم ئۆي- خۇر مەدەنىيىتى ئۈستىدە باراتتى.

شەپقەت بوسۇغىدىن ئانلاپلا تۇرۇپ قالدى. ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇرنى كۆرۈپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. يان ئۆيىدىن چىققان ساھىبجامال ئۇنىڭ چىرايىنىڭ قانسىراتقان ئۆپكەدەك تاتىرىپ كەتكەنلىكىنى بايقىدى. بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچرىغانىدەمۇ ياكى سوغۇق تەككۈزۈۋالغان- دىمۇ دەپ پەرەشان بولدى. «ئىگىلىرىنى يىڭىگۈشلۈۋالاملا»، «ئوت يېقىپ بېرىمۇ؟» ۋە ھا- كازا دەپ كۆيۈپ پىشتى. لېكىن شەپقەت ئۇنىچىقىمىدى، پەگادا خېلىغىچە زۇۋان سۈرمەي تۇت- قۇنلارغا قاراپ تۇردى. تۇتقۇنلارنىڭ بولسا پەرۋايى پەلەك ئىدى. شەپقەتنىڭ كۆزئالدىدا ئەت- رەت باشلىقىنىڭ مۇز يېغىپ تۇرغان چىرايى يەنە پەيدا بولدى، بۇلارنى بۈگۈن كېچە قاماش، ئەتە ئەتمەگەندە...

شەپقەت كېسەل ئادەدەك ئېغىر ئۇھ تارتتى. ساھىبجامال ئېلىپ چىققان كىيىم - كېچەك لىرىنى كۆتۈرۈپ يان ئۆيگە ماڭدى. دېنىسىمۇ ھۆل كىيىمدە توخۇنەت بولۇپ كەتكەنىدى. بىراق پۇتلىرى ئىختىياردا ئەمەستەك ئۆزىگە ياخشى ئىتائەت قىلمايتتى. ھېلىقى بۇيرۇق قىزىق پى- چاقتەك يۈرىكىنى قوچۇيتتى، كۆكرىكىنى تۈگەن تېشىدەك بېسىپ مۇجۇيتتى. قانداق قىلسۇن؟ شۇم خەۋەرنى بۇلارغا ئېيتسۇنمىكىن؟ ياق! بۇنداق رەھەمسىزلىكنى قىلىشقا ئۇنىڭ يۈرىكى چى- دىمايدۇ. ھېچنىمىگە ئارىلاشمىغانمۇ تۈزۈك. ۋەزىيەتنى نېرى - بېرى قىلالايدىغان ھوقۇقىمىز يوق- قۇ. ئۇنىڭ مېڭىسى قارىمۇ - قارشىلىقلار بىلەن تولغانىدى. يارەببىم ھەر ئىشنىڭ يولىنى ئۆزەڭ قىل! كىيىم ئالماشتۇرۇپ، شەپقەت بىرئاز ئوڭلانغاندەك بولدى. غىزا ئاللىقاچان يېپىلىپ بول- غاندى. ساھىبجامال ئۇنىڭ تامىقىنى ئىسسىتىپ كىردى. بىر قاچا ئۇماچ بىلەن بېرىم زاغرا ئىدى،

ئۇ مىڭ مۇشەققەتتە ئۇماچىنىلا ئىچەلدى. گېلىدىن بىرلەرسە ئۆتمەيتتى.

يەنە بىر ئاز ۋاقىت شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى. شەپقەتتىن باش يالغانچىلىق، ساختىپەزلىككە يات تەبىئىي ئاخىرى يەنە ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئۇ تىملى بارماي تەسلىكتە ئەتە ئىككى تۇتقۇننىڭ چوڭ يىغىندا كۈرەشكە تارتىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۆزىگە كويا ئاغزىدىن سۆز ئەمەس ئوت چىقىمۇ ئاتقان دەپ تۇيۇلدى. گېپىنىڭ ئاخىرىنى قايغۇ - ئازاب ئىچىدە پىچىرلاپ توختىتىپ يىغلىۋېتىپ تەيلا دەپ قالدى. ئۇنىڭ ئاۋازىلا ئەمەس، ئۆزىمۇ تىتىرەۋاتاتتى. ئۇ بۇ كۈرەش يىغىنىنىڭ پەردىسى ئارقىسىدا قورقۇنچىلۇق خەۋپ يوشۇرۇنغانلىقىنىمۇ پۇرۇتۇپ ئىسپات قىلدى، ئۇي ئىچىدىكىلەر تىمتاسلىق ئىچىدە قېتىپ ئولتۇرۇش ئارقىلىق پەقەت پارقراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن بۇ ئۇشتۇم تۇتقۇنغا بولغان ئەجەپلىنىش ۋە سوئال ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى.

— بۇ ئاشۇمەتتە توختى دېگەننىڭ قىلغان ئىشى. گەپتە ئۇتتۇرۇپ قويۇپ ئۈچ ئېلىۋاتىدۇ، ناكەس نەرسىكەن، — دېدى ئابدۇغۇپۇر ئوغلى قايناپ، — سوئال - سوراق قىلىمىز دەپ سۆزۈپ يۈرۈش تى، ئىشلىتىمىز دەپ يىلىمىكىمىزنى قۇرۇتتى. ئەمدى بۇ يەنە نېمە گەپ؟ بىز قاچانغىچە ئۇلارنىڭ دۈمبىقى بولىدىكەنمىز، ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپسە بولامدۇ؟

— بۇ بىر پالاكت، — دېدى ئەركىن خۇرسىنىپ.

— پەلەكنىڭ چاقى تەتۈر چۆگمەلەۋاتىدۇ، — دېدى سابىر بوۋاي، — بۇ جاھاننىڭ غۇمى ئەزەلدىن ئاقىلارغا كۈن يوق، كالۋالارغا ئۆلۈم...

— بۇ راست گەپمۇ شەپقەت؟ — دېدى ئابدۇغۇپۇر بوۋاينىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ كۆرۈنمىدىغان ئاھاڭدا، — ياق، ئۇنداق رەھىمسىز كۈرەشكە تارتقۇدەك بىزنىڭ نېمە جىنايىتىمىز بار؟ كۈرەش قىلىمىز ھېچنەم قىلالماستىن، ھەددىمىدى؟ — ئۇنىڭ نەپىسى بوغۇلغاندەك بولدى.

— بىر ئامال قىلغىلار بالىلىرىم، — دېدى سابىر بوۋاي ئاچچىقىنى ئېسىشقا تىرىشىپ، — قاچقانغا چۈشكەن كەينىگە ئوۋچىنى كۈتۈپ يېتىۋېرىشكە بولمايدۇ، بۇ دەپۈزەلەرنىڭ يۈزىدىكىدە قاينان قۇتراپتۇ. بوۋاينىڭ يۈز مۇسكۇللىرى ئەسەبىلەشكەندەك تىتىرەپ كەتتى. ساھىپىچامال بىر ئاھ ئۇردى - دە، بۇ قورقۇنچىلۇق خەۋەردىن خىرەلەشكەن كۆزلىرىنى ئال قانلىرىدا يېپىۋالدى.

شەپقەت ساۋۇتقا قارىدى، جىن چىراغ يورۇقىدا ساۋۇتنىڭ يۈزىدىكى نۇر پارقرايتتى. لېكىن بۇ نۇر قاراڭغۇلۇقتىكى يانغىننىڭ نۇرىدەك دەھشەتلىك ئىدى.

شەپقەت تۇتقۇنلاردىن بىرەر قەتئىيەت سۆز، ئەپچىلەرەك چارە، كەسكىنەرەك قارار چىقىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ قارشىلىق بىلدۈرۈشىنى، قاچماقچى بولۇشىنى ياكى ئورنىدىن تۇرۇپلا تاشقىرىغا ئېتىلىشىنى ئىچىدە تىملىدى. ئەگەر ئۇلار قاچقان بولسا شەپقەت راستىنلا توسىنىمىغان، قوغلىمىغان بولار ئىدى. بىراق تۇتقۇنلاردىن ئۇنداق شەپقەت كەلمىدى. شەپقەتكە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى چۈشىنىكسىز، چىرايلىرى بىرخىل تىملىمىگە ئوخشاش كۆرۈندى. بۇ ئۆيىدىكى ھەممە نەرسە تىملىمى چۈشتەك تۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئۇلار تۈزۈكەرەك گەپ قىلسا، ھەرىكەت قىلسا بولاتتى. تەشەببۇسكارراق، جۈرئەتلىكەرەك بولسا بولاتتى، «قويىنى سويىمىز پۈت قاتىدۇ» بۇلار ئادەمغۇ ئاخىر! شەپقەتنىڭ جېنى ئازاب ئوتىدا كۆيەكتە ئىدى.

— ئەسەرلەرنى خارلاشقا بولمايدۇ، دېگەن سىياسەت بار، — دېدى ئابدۇغۇپۇر، — غەم

قىلىپ باش ئاغرىتمايلى، ھېچنەمە قىلالمايدۇ، تىللاپ، تىللاپ، يەنە تاشلاپ قويىدۇ، دەسلەپ قولغا چۈشكەندىمۇ شۇنداق قىلىشمايمىدى؟

— ھەممە بىر ناخشا ئېيتىلەۋەرمەس، يېڭى پەدە چىقارمىكەن، — دېدى ساۋۇت. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىسسىق قانلىق ئاغرىقىدا، بالا-قازا كۆزگە كۆرۈنمەي، قاناتلىرىنى كېرىپ باش ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى. زەڭ قويۇپ تېڭىشسا تىۋىشىنى بايقىغىلى بولاتتى. ئۇ بۇ ئىككى تۇتقۇنغا ئۇزۇن تىرىناقلىق قارا چاڭ-گىلىنى سوزۇپ يېقىندىلاپ كەلمەكتە. لېكىن بۇلار پالسىلا چە بىپەرۋاللىقتا غېمىدە يوقتەك ئولتۇراتتى. ئۇلار بىخوتلۇق ئۇيقۇسىدا، بوشاڭلىق كىچىكلىقىدا خاراب بولىدىغان بولدى. بۇ خىمياك دىن، بۇ تۇيغۇدىن شەپقەتنىڭ تېنى سىقىراپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغرىقىدا، ئۇنىڭ ئاغرىقىدا، دەۋازا تارقاپ ئېچىلدى. مەسىلەت پەشپەش بولغۇچە پۇرسەت قولىدىن كەتكەندى. قادىر ساراڭنى ئەگەشتۈرۈپ مەتتوخنى كىردى، پاراك ئۇزۇلدى. ئۆيدىكىلەردە ئىچىۋاتقان ئۆستەك سۈيمىگە كىرىپ سىيگەن قۇتۇر ئېشەكنى كۆرگەن ئادەمدە بولىدىغان تۇيغۇدەك سەسكىنىدىغان بىر ھېس پەيدا بولدى.

مەتتوخنى بۇلارنىڭ سۆزلىشىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولدى. بۇ-كۈن ئۇنىڭ مەجەزى پەۋقۇلئاددە قوداڭشىغان ئىدى. قىلچە سۈلكەت قىلمايلا تۇتقۇنلارنى بوۋاينىڭ مال قوتىمىغا قاماپ، ئىشىك تۈۋىدە قادىر ساراڭنى پوستقا تۇرغۇزدى. بۇ ئىشتىن ھەمە ئادەم ساراسىمگە چۈشتى. زەردىسى قاينىغان ئابدۇغۇپۇر ئالدى بىلەن قاغىشلىرىنى مۆلدۈردەك ياغدۇرۇۋەتتى:

— بۇ چىدىماسلىق، كۆكەملىك يولداش مەتتوخنى، ئۇنازىرىدە يېڭىلىپ قالغانىمۇ قون تانغا سولاش كېتەيدۇ؟ ئادەمنى ھايۋان قاتارىغا چۈشۈرگەنلىكىمۇ بۇ، ئوغۇل بالىلىق ئەمەس، نەنەزىخەن...

ساير بوۋاي ئارا تۇرماقچى بولۇۋىدى، مەتتوخنى سىلكىۋەتتى:
— سەن نېمىنى بىلەتتىڭ ئۆلمىگەن قېرى جىنىدى، بۇدېگەن مېھمان چاقىرىش، زىياپەت بېرىش ئەمەس، ئىنىقلاپ! پۇتلاشماي سىڭگەن كېپەك زاغراڭنى يە!

بوۋاي غەزەپكە پايلىماي بوغۇلۇپ ۋارقىرىدى. جاھانزا پاتماي قالغان مەتتوخنىنى يەتمەش پۇشتىغىچە تىللىدى. خۇدايىم بىلىپ ئېشەككە مۇڭگۈز، ساڭا چوڭراق ھوقۇق بەرمىگەن، بوي-مۇڭ سۇنۇپ ئۆلەرسەن دەپ قاغدى. پەلەكنىڭ چاقى ئوڭ-بۇ چۆكەلمەيدۇ. سېنىڭمۇ قان يىغىلايدىغان كۈنۈڭ بولىدۇ دەپ ئاگاھلاندىردى. مەتتوخنى ئۆز مەنىسىنىڭ پەشتىقىدا تۇرۇپ ھومايدى، چىشىلىرىنى غۇچۇرلىتىپ قويدى. شۇندىن كېيىن ھېچكىم زۇۋان سۈرمىدى. ساھىبجامال ئاراتام ئۆيگە كىرىپ ياتتى. شەپقەت بوۋاينىڭ قېشىغا قىلغايىدى. ئۇ ئۇخلىماي ئۆگىدەپ ياتتى. تاڭغا يېقىن ھەرخىل قورقۇنچىلۇق چۈشلەرنى كۆردى. ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇپۇر ھەرخىل قىياپەتلەردە ئۇنىڭ ئالدىغا كېلەتتى. دەشەتلىك قاراشلىرى بىلەن ئۇنى قىينايتتى. شەپقەت ئۇلارغا بىرنېمىلەرنى دېيىشنى، چۈشەندۈرۈشنى، بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ بىگۈ-ناھلىقى ھەققىدە ئىزاھ بەرمەكچى بولاتتى. لېكىن نېمەشقىدۇر كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىيالمىقتى. ئەپىلىگۈچى نەزەرلەر بىگىزدەك سانجىلىپ ئۇنى زۇۋاندىن مەھرۇم قىلغانىدى، ئۇياق - بۇياققا

ئۇرۇلمىدۇ، كۆزلىرىنى ئېچىپ تورۇستىغا قاراپ يېتىپ باقىدۇ، ئۇنىڭ بىچارىلىقىغا ئۈنسز كۈ-
 لۇۋاتقان ئىككى چۈپ كۆز پەيدا بولاتتى. يۈرىكى قەيپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك گۈپۈلدەپ سو-
 قاتتى، پىچاق ساندېلىغاندەك ئاغرىيتتى. ئاخىرى ئۇ ئويغىنىپ كەتتى. بېشى تۆدۈر چەمبەردە
 قىسقاندەك لوقۇلدايتتى. تۈن نىسبىدىن ئاشقان ئىدى. تالاغا چىقماقچى بولۇپ ئورنىدىن قوپ-
 تى. بوسۇغا قېشىغا كېلىپ تۇرۇپلا قالدى. ئىشىك تۈۋىدە مەتتوخنى خەلق ئەسكەرلىرى ئىترەت
 بېشىغا ئەتە تۇتقۇنلارغا يوشۇرۇن قوللىنىلىدىغان تەبىرلەرنى چېكىلەۋاتاتتى. ئۇلار پىچىرلاپ
 دېگۈدەك سۆزلىشىۋاتقان بولسىمۇ، شەپقەت ھەر ھالدا گەپنىڭ ئاساسى مەزمۇنىنى ئۇقالدى.
 مەتتوخنى بىلەن ھېلىقى ئادەم دەرۋازىدىن چىقىپ قاياقچىدۇر كېتىشتى. ياخشىلىق قىلىشقا ھەم
 نىيەت، ھەم جۈرئەت كېرەك. شەپقەت ئاخىرى جېنىغا جاپا، بېشىغا بالا كېلىشىنى گەدەنگە ئې-
 لىپ، تەشكىلىي ئىنتىزامنى بۇزۇشقا بەل باغلىدى. ساھىبجامالنى چاقىرىپ چىقىپ مەسلەھەتلەش-
 مەكچى بولدى.

سۈبەي كۆتۈرۈلۈشكە ئاز قالدى. ئۆيىدىكىلەر ئىگمۇ، قوتاندىكىلەر ئىگمۇ ئۇيغۇسى قاچتى. نا-
 مەلۇم بىر ئەنسىزلىك، ۋەھىمە قوتاندىكىلەرنىڭ يۈرەكلىرىنى سىقاتتى، تۇنجۇقتۇراتتى. ئابدۇغۇپۇر
 قاراڭغۇ قوتاندا قورققانسىرى قاتتىقراق ۋارقىراپ سۆزلەيتتى، بىراق گەپنى تىڭشايدىغان ھېچ-
 كىم يوق ئىدى. ساۋۇت ئۇنچىقماي ئالدىغا، نەگەدۇر تىكىلىپ ئولتۇراتتى. قوتان ئىشىكى
 تۈۋىدە توساتىنىلا ساھىبجامالنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ساۋۇتنىڭ ئۇنتۇلۇپ قالغان چاپىنىنى
 ئەكەرىپ بەرمەكچى بولۇۋاتاتتى. قاراۋۇل قادىر خېلىغىچە كىرگۈزمەي ماڭقىسىنى تارتىپ، ئوك-
 تەتۇر توۋلاپ ساراڭلىنى قىلدى. لېكىن ئۇنىڭ كەم ئەقىل جاھىل كالىسىمۇ گۈزەللىك نۇرلى-
 رىغا ۋە ساھىبجامال پۇرلاپ تۇتقۇزغان ئون سوملۇق بىر قەغەزنىڭ قۇدرىتىگە ئاخىرى بەرداش-
 لىق بېرەلمىدى، يۈمشىدى، جىنىنىڭ ئوتىدەك پىلىدە-رلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ئاف-
 زىنى ماڭقايتقىنىچە ئۆزى سەزمەي ساھىبجامالغا يول بەردى.

ئىشىك تاراقلاپ ئېچىلدى. جىن چىراغ شولىسىدىكى يېرىم قاراڭغۇلۇقتا ساھىبجامالنىڭ
 ئاق كىيىمىدىكى نازۇك گەۋدىسى كۆرۈندى. قاراڭغۇ ئاسماندىن پەرىشتە چۈشكەندەك بولدى. بۇ
 خۇددى رىۋايەتتىكىدەك، چۈشتىكىدەك خىيالىسى تۇيۇلاتتى. ساۋۇت دەقەم تېڭىر قاشتىن كېيىن،
 يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ئۇنىڭ ئالدىغا باردى. ساھىبجامال ئۈستىخانلىرى ئىنچىكە قوللىرىنى ساۋۇت
 نىڭ مۇرىلىرىگە تەككۈزدى. غۇنچىدەك ئاغزىنى يوغان قۇلىقىغا يېقىن ئەكەلدى. ئاپئاق پەرى-
 زات نازلىق ئېگىشكەندەك بولدى. ئەۋرىشىم بەللىرى نازاكت بىلەن ئېگىلدى. كوڭلىكىنىڭ ئې-
 تەكلىرى خىرە شولىدا تىترىدى. ئابدۇغۇپۇرنىڭ بىردىنبىلا ئىچى تارقلى كەلدى، ھودۇقۇشىنى
 تەستە باستى. توۋا، بۇلارنىڭ ئارىسىدا شۇنچە يېقىنچىلىق بارلىقىنى ئۇ — ھەممەدە سەزگۈر ئابدۇ-
 غۇپۇر قانداق قىلىپ شۇچاقچىچە بايقىماي قالدىكەن؟ ئېسىگە ساھىبجامالنىڭ پات - پات ساۋۇت-
 نىڭ قېشىدا ئولتۇرۇشى، بەزىدە دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ناخشا ئېيتىدىغانلىقى كەلدى. ئەسلى-
 دە ئاشىقلار ئاشق ناخشىسى ئېيتقان ئىكەن - دە. كۆزلىرىمۇ ئۇچرىشىدىغاندەك قىلىۋىدى، ئەسلىدە بۇ-
 لار ئىچ پەش تارتىشىپ يۈرگەن ئىكەن - دە. كۆز باغلىغىنىنى قاراڭلار شەيتانلارنىڭ. لېكىن
 ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن قۇتۇلماق ئاسان ئىش ئەمەس، كېچىكىنى بىلەنمۇ بەرىبىر مانا
 بايقىۋالدىغۇ. ئەمدى بۇ تەنتەكلەرگە قانداقسىگە دانىشمەنلىك ساۋىقى بېرىپ قويۇشنى ئابدۇغۇپۇر

ئوبدان بىلىدۇ، ھى، ھى، ھى... بىراق ئۇنىڭ خىيالىنى قانداق ساراڭلىق چىقىرىپ ئاۋازى بۇزۇ-
ۋەتتى. قانداق ساراڭ ساھىبجامالنى ئالدىراتماقتا ئىدى. ساھىبجامال چاپاننى ساۋۇتقا تۇتقۇزدى.
ئالدىغا چۈشۈۋالغان ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچلىرىنى بويۇن سىلكىپ ئارقىسىغا تاشلىدى - دە، كەينى-
كە شوخشۇپ چىقىپ كەتتى. ئىشك تارقىلاپ يېپىلدى. قوتان قاراڭغۇلۇققا چۆكتى.

— سەن بۇ بۆلبۈلگويانى قاچان قولۇڭغا قوندۇرۇۋالدىڭ لەنىنى لوپ - لوپ؟ — دې-
دى ئابدۇغۇپۇر دەۋەيلەپ كېلىپ، — سېمىرگەزلىك ھۇندىرىڭ، بۇ بارمۇ - نېمە؟ مېنىڭ كۆزۈمنى
غەلەت قىلغىلىمۇ تاس قاپسەن تېخى...

— چاقچاقنى قويۇپ جان قايغۇسى قىلىش ئەپەندى، — دېدى ساۋۇت تەمكىن ئاۋازدا
پىچىرلاپ، — ئەنە جېنىمىزغا قەست قىلىشىدىغان ئوخشايدۇ.

— كىم دەيدۇ، ھېلىقى ئەخمەق قىزمۇ، ئۇ گۈدەك نېمىنى بىلەتتى؟! —
ئۇ شەپقەتتىن ئاڭلاپتۇ.

— باياتىنقى كونا گەپلەر، شەپقەتمۇ يۈرەكزادە نەرسە، قىلنى پىل قىلىپ كۆرسىتىدۇ.
— ياق، ئۇ ھېلىراقتا مەتتوختى خەلق ئەسكەرلىرى ئەترەت بېشىغا شۇنداق بىر يوشۇ-
رۇن بۇيرۇق يەتكۈزۈۋاتقاندا ئاڭلاپ قاپتۇ. بۇ بۇيرۇقنى لى لۈەنشى چۈشۈرگەنمىش.

— ئىشەنمەيمەن، بىزنى ئۆلتۈرۈلمەيدۇ، بىز نېمە كۇناھ قىلغان؟ لى لۈەنشىنىڭ دادىسى-
نىڭ گۆرنى ئېچىۋەتكەنمىدۇق؟! —

— لى لۈەنشىنىڭ خىيالىنى ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ ئاكام ئېنىقلاپ چىققان ئىكەن. مەدەنىيەت
ئىنقىلابىنىڭ بېشىدىكى چوڭ مۇنازىرىدە بىز ئۇنى مات قىلغان. جىددەللىشىپمۇ قاپتىكەنمىسەلەر.
ئۆيىمىزگە يوشۇرۇغۇلۇق مۇزارىتىڭ ھەيكىلىنىمۇ تىمىقىلاپ يۈرۈپ تېپىۋاپتۇ؛ بىزنىڭ قولغا
چۈشكەنلىكىمىزنى لى لۈەنشى شۇ ھەيكەل مۇناسىۋىتى بىلەن يېقىندا بىلىپتۇدەك. كونا - يېڭى ئا-
داۋىتى بىراقلا قوزغالغان ئوخشايدۇ.

ئابدۇغۇپۇرغا لى لۈەنشىنىڭ چەكچىيىپ تۇرغان كۆزلىرى كۆرۈنگەندەك بولدى. بوغىز-
غا ئاللىقانداق بىر نەرسە كېلىپ تاقالدى. يۈرىكىنىڭ قېتىدىكى جان ئالغۇچى قورقۇنچ پۈتۈن
ۋۇجۇدىغا تارقالماقتا ئىدى. ئۇ ۋەھىمىنى قوغلىماق بولغاندەك ئوڭ قولى بىلەن تىلىنى تەڭ
چىقىرىپ ئالدىغا سوزدى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئاۋازى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى:

— ياق، ياق، بىز ھېچقاچان يامان ئىش قىلمىغان، ئۇچۇقتۇرالمىدۇ. ھەركىم ئىختىيار-
چە كالا كەسسە بۇ دۆلەت نېمە بولماقچى؟ قانۇن يوقمۇ؟ قانۇنسىزمۇ دۆلەت بولامدۇ؟ بۇنى-
داق قىلىش پارتىيە پرىنسىپلىرىمۇ، ماركسىزم نەزەرىيىلىرىمۇ، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىمۇ خىلاپ،
ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس، بۇ قىيىنچىلىق نامەرتلىك، ئەڭ ۋەھشى ئىستىبدات دۆلەتلەردىمۇ...
— تىلىڭنى يىخ! — دېدى ساۋۇت بوش ئەمما بۇيرۇق ئاھاڭدا سەنلەپ. ئۇ شۇتاپتا
ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئۆزىدىن 6 - 7 ياش چوڭ ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇغاندەك ئىدى، — چەت ئەللەرنىڭ
يېنىمۇ، كاتتا نەزەرىيىلىرىڭدىمۇ ئۇچۇقتۇرۇلۇشۇڭ نەق ئىش. تېز قېچىڭلار دەيدۇ، قانداق قىلىمىز؟
ۋاقىت قىس. گەپ قىل.

ئابدۇغۇپۇر بىر ھازاغىچە ئۇن - تىن دېمەدى. ئاندىن «قاننىمىز بارمىدى، نەگە قاچا-
لايتتۇق، باشقا كەلگەننى كۆرەيلى» دەپ غىڭشىپ يەنە جىمىدى. ئابدۇغۇپۇرنىڭ مەيدىسى تار

بولغىنى بىلەن خىيال دەرياسى كەڭ ئىدى. ئانىسى، ئۇششاق بالىلىرى ئېسىگە كەلدى. كۆكرىك-
نى بىرسى پالتا بىلەن چېپىپ تۇشنى ئاچرىتىۋاتقاندەك، كانىيىدىن تۇتۇپ بىرسى ئۆپكەسىنى
سۇغۇرۇۋاتقاندەك قاتتىق ئاغرىق سەزدى. پۈتۈن بەدىنى تېمىلىپ، سىقىقراپ، زىلزىلىگە كەل-
دى. سوزۇنچاق يۈزى تارتىشىپ كەتتى، قورقۇنچ ۋە قايغۇ تۆمۈر تىرناقلىرىدا ئۇنى مۇجى-
دى. ئۇ دۇنياغا سىغماي قالغاندەك ئىدى. بۇ دۇنيا ئۇنىڭغا شۇنداق تارلىق قىلماقتا. ئۆلۈم
راستىنلا شۇنچە يېقىنمىدۇ؟ ئۇنىڭ ئەدەبىياتچى، تەتقىقاتچى، تارىخچى بولۇش خىياللىرى قاراڭ-
خۇلۇققا سىڭگەن كۆلەڭگىدەك يوق بولامدۇ؟ خىيال تۇرماق ئۆلۈكەننىڭ نەدە قېلىشىنى ھېچكىم
بىلمەيدۇ تېخى. دەسسەپ، خورلاپ چەيلىشەر، بەلكىم. ئۇنىڭ بەدىنى تىكىنلەشتى. ئۇ ئۆلۈش
نى خالىمايتتى. ئۆلۈم دۇنياسى ھەممە ئەقىل ئىكەنلىكىگە ئوخشاش ئۇنىڭغىمۇ سۇرلۈك، دەھشەت-
لىك كۆرۈنىدى. بۇرۇنغۇ ئۆز بېشىغا كەلمىگەندە ھېچكىم ئەمەستەك تۇيۇلاتتى. ئەمدى يېقىن-
لىشىۋىدى، پۈت - قولى دېرىلدى. ئۆلۈم دېگەن يوقلۇق دېگەن سۆزگۈ، كۈنلارنىڭ «بارلىق-
تىن يوقلۇققا سەپەر قىلىمىز» دېگىنى شۇ جەريانغۇ. ئۆلۈش ئەبەدىلىك - ئەبەتتە يوق بولۇش
دېگەنلىك ئىكەن - دە. كاشكى تەتقىقات ياكى ئىجادىيەتتە ئاز - تولا نەتىجىسى قالغان بولسىمۇ،
نامى بىر مەزگىل ساقلانارمىدەكەن؟ ھېچبولمىغاندا نامىنى بالىلىرىغۇ يادلا، ئۇنىڭ بالىلىرى بار-
غۇ. بىراق ساقلانسا، يادلاسا نېمە بوپتۇ؟ يادلانمىسا نېمە بوپتۇ؟ نامى ساقلانغانغا، يادلان-
غانغا ئۇ ئابدۇغۇپۇر يېرىم سائەتلىككە بولسىمۇ قايتا تىرىلەمتى؟ كۆزىنى قايتا بىر قېتىم ئې-
چىشقا بولسىمۇ ياردىمى تېگەمتى؟ ياردىمى تەگمەيدىغان قۇرۇق ئاناقنىڭ نېمە كېرىكى؟ شۇ-
رەت - ئابروي، مەشىپ دېگەنلەرنىڭ ئۆلگەندىن كېيىن نېمە پايدىسى، نېمە قىممىتى قالىدۇ؟
ئۆلگەندىن كېيىن جەدى ئادەم ئوخشاشلا بىر سەقىم تۇپىغا ئايلىنىدىغان تۇرسا، ئەمەسە بۇ
دۇنيا نېمىگە ئەرزىيدۇ؟ ھەممىسى قۇرۇسۇن، ھەممىسىگە لەنەت! بىردىنلا ئابدۇغۇپۇرغا پۈتۈن
دۇنيا ئۆز جېنى ئالدىدا بىر تەيىنغا ئەرزىمەيدىغاندەك كۆرۈنىدى. ئۇنىڭ دېگىنى تورمۇزلىنىش
قا باشلىغانىدى. بىر ئازدىن كېيىن زۇۋانى ئېچىلىپلا كەتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈشىگە ئىشەنگۈسى كەل-
مەيتتى. توغرىراقى ئىشىنىشتىن قورقاتتى. قەستلەپ ئۆلتۈرۈشنىڭ توغرا ئەمەسلىكىنى، ئىپلاس-
لىق، رەزىللىك ئىكەنلىكىنى چوڭ - كىچىك پىرىنسىپلار بېقىدىن ئىسپاتلايتتى. رۇسچە، خەنزۇ-
چە ئاتالغۇ - ئىبارلەرنى ئىشلىتەتتى. بەزى ئۇلۇغلارنىڭ سۆزلىرىدىن نەقىللەر كەلتۈرەتتى. ئاۋۋات
لام - مەم دېمىدى، ئابدۇغۇپۇر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى. بىراق سۆزلىرى جۆيلىۈشكە ئوخ-
شاشقا باشلىدى، باغلاشمىدى، قالايمىقانلاشتى، باش - ئايىغى يوقالدى.

يىراققا ئېگىز ئاسماندا تورغايلارنىڭ چۈۋۈلىدىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، بۇ تاڭنىڭ بەلگىسى
ئىدى. قورۇدا ئوپۇر - توپۇر باشلاندى. مەتتوخنىڭ بىرسى بىلەن پەس ئاۋازدا مۇقۇلداش-
قىنى ئاڭلايدى:

— يىغىنى قوغداش خىزمىتىنى كۈچەيتىڭلار، ئاكتىپلارغا قاۋۇل، قارام يىگىتلەردىن تال-
لاڭلار، ئەزىملىك قىلىشىمىسۇن.

— ئىشنى قوغلاپ يۈرۈپ جايلاشمۇ قالدۇرمايمىز، دەسلەپكى نوخلا ئېلىشتىلا...

— كېيىن ئاممىنىڭ ئىنقىلابى غەزەپىنى باسقۇلى بولمىدى دەپلا قۇتۇلۇش كېرەك.
ئامما ئۇلۇغ، كىم ئاممىۋى ھەردىكە تىكە. قارشى چىقسا، شۇنىڭغا ياخشى ئاقىۋەت يوق. تەييارلىقنى

يۇزىڭىز تەكشۈرۈپ چىقىڭ. كۈن نەيزە بويى ئۆزلىكىدە پۈتۈن يېزا ئاھالىسى دەريا تەرىپىگە يۆتكىلىپ كەتتى. يالغۇز ئۈجمە ئاستىغا يىغىلسۇن.

قەدەم تەۋەشلىرى چىقىپتى، كېيىن ئۇلار يىراقلاپ كەتتى بولغاچ، ئاۋازلىرى ئاڭلانماي قالدى.

— بۇلار دەرۋەقە قان ئىچىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئابدۇغۇپۇر «لەسسىدە» بوشىشىپ ئۈمىدسىزلىك بىلەن. قاراڭغۇدا ئۇنىڭ ئاۋازى يىغما تۇتقان ئادەمنىڭكىدەك تىترەپ كەتتى، — بىز ئەسكى ئىش قىلىمىغان تۇرساق، قويدەك يۇۋاش بىگۇناھ بەندە تۇرساق...

— قوينىمۇ گۇناھى بولغانلىق ئۈچۈن سويمايدۇ. — دە، — دېدى ساۋۇت ئابدۇغۇپۇرنىڭ تىترەك ئۇلاشقان دۈمبىسىگە تىرەپ ئولتۇرۇپ. ئابدۇغۇپۇرغا مەدەت بېرىش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىمۇ، ياكى ھازىر ئۆزىگەمۇ يۆلەك كېرەك بولۇۋاتامدۇ، بۇندى ئېنىق ئەمەس ئىدى. ئۇ قاراڭغۇلۇققا تەكىلىگىنىچە ئۇلۇق-كەچىك تىمىدى. لەۋلىرىنى جۈپلەپ، بوش چىقىلدى، قوتانىمۇ، تالامۇ، گويا پۈتۈن دۇنيا قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئېرىپ كېتىۋاتقانداك ئىدى.

شۇ ھالەتتە ساۋۇت ئۇزاقتىن-ئۇزاق سۈكۈت قىلدى. لېكىن ئۇ قېچىشىنىڭ، قۇتۇلۇشىنىڭ يوللىرىنى ئويلاۋاتقىنىمۇ يوق ئىدى. ھېڭىسىگە ھەر خىل خىياللار ئىشەنگۈسىز تېزلىكتە كىرىپ چىقاتتى. كۆز ئالدىدا ياۋا تۈڭگۈزىدەك قۇتراپ توپا يۇرۇق تۇپ كېلىۋاتقان لىلۋەننى پەيدا بولدى. ئىككى ياققا دىڭگىيىپ تۇرغان ئىنچىكە بۇرۇتنى توغرىسىغا چىقىلىۋالغان پىچاققا تەك كۆرۈنەتتى. ئۇ يۈگۈرۈپ ساۋۇتقا يېقىنلىشىپ قالغاندا ئۇشتۇمتۇت چىپىپىدىلا توختاپ ھەيكەلدەك قېتىپلا قالدى. بۇ ھەيكەلگە قاراپ، ساۋۇتنىڭ ئېسىگە 65-يىلدىكى بىر ئىش چۈشتى. ئۇ چاغ لاردا ساۋۇت ھەيكەلتاراشلىقتا خېلى ئات كۆتۈرگەن ئىدى. لىلۋەننى ناھەيچە بىر يىغىنغا قاتناشقانلىقى كېلىپ ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ماختاشلارنى ئاڭلاپ قالدى. ساۋۇتنىڭ ئۆز كۈشەندىسىنىڭ ئىنىسى ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلسۇن؟ يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن، ئۇنى مەخسۇس زىيارەت قىلدى. كاتىپ لىلۋەننى ئاتاقلىق گۇڭى شۇجىسى دەپ تونۇشتۇردى، كىشىنىڭ غەدىقىنى كەلتۈرگۈدەك پۈۋلەپ ئۇچاردى. لىلۋەننىمۇ قەدەر-قەدىمىنى ساقلاشنى بىلىدىغان خاقانلاردەك ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ داھىيانە قول ئىشارىتى قىلدى. ساۋۇت ئۇنىڭ «ئارتۇقچىلىق» لىرىنى ئاڭلىدىن ئاڭلىغان ۋە كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتقاچقا، ئۇنچىقمايلا باش لىڭشىتىپ ھۈرمەت بىلدۈردى. لىلۋەننى قايتار چاغدا ئۆز ھەيكەلىنى ياساپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۈستەل ئۈستىگە قويغىدەك قىلىپ ياسالسا بولىدىكەن. لېكىن ساۋۇت تەكەللۇپ بىلەن رەت قىلدى، لىلۋەننى پۈتمىنى يەرگە ئۇرۇپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭدىمۇ ساۋۇت «پەقىرنىڭ قولىدىن ئۇنداق كاتتا ئىش كەلمەيدۇ، ھۆددىسىدىن چىقالمايدىكەنمەن» دەپ گەپپەمە چىك تۇرۇۋالدى. ئارىسىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتە-ئۆتەيلا لىلۋەننى ئۇنىڭ تېگى-تەكىتىنى ئۇقۇۋاپتۇ. ساۋۇت ئۇنىڭ بەزى سورۇنلاردا «بۇ لايىچىنىڭ لايى پىچىقى ئۆز جېنىغا قانلىق دېھقان كۈنلەرمۇ بولىدۇ» دەپ يۈرگەنلىرىنىمۇ ئاڭلىغان. ھالا بۈگۈن لىلۋەننىڭ گۈلۈقە قىلىرى ئېچىلىپ كەتكەندۇر، ئۆزىمغۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئېشەك مىنگەن قىياپەتتىكى رەسىملىرىنى سىزغۇزۇشقا ئامراقلىقى بىلەن داڭ چىقارغان ئادەم ئىدى. ئابدۇغۇپۇرمۇ چوڭ مۇنازىرە ۋاقتىدا ئۇنىڭ بىلەن دەل مۇشۇ مەسىلىدە مۇنازىرىلىشىپ قالغانىدى. لىلۋەننى ئىچكى-رىدىن ئېقىپ كەلگەن بىر چالا رەسىمىنى ياللىۋالدى. ئېشەك مىنىپ ئۇزۇندە كىتابچىسىنى كۆتۈرۈۋالغان،

ئېشەك مېنى بىلىگە قاپاق ئېسىپ، ئۆشنىسىگە خۇرجۇن ئارتىپ دۈمبىمرا چېلىپ كېتىۋاتقان ئۇي-
 خۇر دېمەقنىنىڭ رەسىمىنى كۆرگەنلا جايغا سىزغۇزدى، تاسقۇزدى. پۈتۈن گۇڭشىنى شۇنداق
 رەسىمدە چىتىلمەۋەتكىلى، ناھىيىگەمۇ كېڭەيتكىلى تۇردى. بۇياقمۇ، قەغەزمۇ، رەختۇمۇ، تاختايۇمۇ، تاملار-
 مۇ يېتىشمىدى. دېمەقنلار ئىچىدە غۇلغۇلا قوزغالدى: بۇ ئىسراپچىلىقمۇ، ئىتتىپاقسىزلىقمۇ - قانداق؟
 نېمەشقا ھەممىلا جاي رەسىم دېڭىزى بولۇشى كېرەككەن؟ بىزدە ئۇنچىلا كۆپ يۇل يوق. بىر كۈنلۈك
 ئىش ھەققىمىز ئاران بەش ئىمىندىن ئايلىناتتىغۇ؟ نېمەشقا رەسىملەردە ھە دېمىلا ئېشەككە ئۇي-
 خۇرنى مىنگۈزۈشكە، ئېشەكتە ئولتۇرغان ئادەممۇ قاپاق بىلەن خۇرجۇننى مۇرىمىگە ئارتامدە
 كەن؟ دۈمبىمرا ئۇيغۇر سازى ئەمەسقۇ، مۇشۇنچىلىك ئىشلارنىمۇ بىلمەيدىغان تۇرۇپ، رەسىمىم
 زىپ نېمە قىلماقچى؟ ھەممىلا ئېشەككە مەخسۇس ئۇيغۇرلارنىڭلا مىنىشى شەرتىمىكەن؟ ئۇيغۇرلار
 ئەتمۇارلىماق تۈگۈل، ئېشەكنىڭ كۆشىنىمۇ بېمەيدىغان تۇرسا، ئېشەك دېگەن دۇنيانىڭمۇ، جۇڭگونىڭ-
 مۇ ھەممىلا يېرىدە بارغۇ، ھەممە مىللەت مىنىدىغان ھايۋانغۇ؟ بولۇپمۇ لىلۈەنشى يېڭى كەلگەندە
 ئۆز يۇرتىدا ئېشەكنىڭ تولىمۇ ئېزىلىنىدىغانلىقىنى، بۇ يەردە بىكارغا ئېشەك كۆشىنىڭ لوق يېرىنىمۇ
 يېپەلگەنلىكى ھەققىدە ئائىلىسىدىكىلەرگە ماختىنىپ خەت يازغانلىقىنى بىر مەزگىل سۆزلەپ يۈرگەن
 ئىدىغۇ، ئۇيغۇرلار كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەردىمۇ ئەمەس، يىراق تارىختا چارۋىچى مىللەت
 بولغان چاغلىرىدىمۇ ئات مىنەتتىغۇ، ھېلىمۇ كۆپلىرى ئات مىنىدۇ، موتىپىكىلىت مىنىدۇ، ۋېلىسى-
 پىمىت مىنىدۇ، كۈنكىلاردا، پىمكىلاردا، ئۇچقۇلاردا ئولتۇرىدىغۇ...؟! بۇ غۇلغۇلا تېشىلىپ چىقق
 قاندا لىلۈەنشى چالۋاق-دى، كۆكۈيۈن چاققان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتتى. ئابدۇغۇپۇر مانا
 شۇ چاغدا ئۇنىڭ بىلەن قاتتىق تۇتۇشۇپ قالغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن لىلۈەنشىنىڭ بۇلارنى
 چايناپ يۈرۈشۈۋەتكۈسى كېلىپ يۈرگەندى. مانا ئەمدى لىلۈەنشى بۇلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇ-
 رۇۋېرىشىنى تاماملاشنىڭ پەيتى كەلدى دەپ ھېسابلىغان ئوخشايدۇ. بۇلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ
 تۇرۇۋېرىشىنى ئۆزىگە خاتىرجەمسىزلىك، ئاۋازچىلىق، خاپىلىق، بالايى - ئاپەت ئېلىپ كېلىدۇ
 دەپ تەسەۋۋۇر قىلغان ئوخشايدۇ.

ساۋۇتنىڭ قۇلقى تۇۋىدە ناخشا بولۇپ ئەسىرلەرنى ئاتلاپ ياشاپ كېلىۋاتقان بىر كۆپ-
 لىت قەدىمىي ئۇيغۇر خەلق قوشىقى ياندىغاندەك بولدى:
 ھەر بالالار كېلىدۇ،
 ئوغۇل بالا باشىگە.
 سايدا تۈگمەن چۆگەلەيدۇ،
 كۆزدىن ئاققان ياشىگە.

تەقدىرنىڭ بۇ يىمىرىلمەس ئاچچىق ھەقىقىتىنى شۇنداق راۋان، ئاددىي، لېكىن ئالتۇن
 مىسرالارغا يىغىنچاقلىيالغان قانداق دانىشمەن بولغىيىتى؟ ئادەم دۇنياغا جاپا تارتىش ئۈچۈنلا
 كېلەمدۇ؟ ئۇنىڭ ئۆتكەن ئۆمرىدىكى بەزى ئىشلار ئۈزۈك - ئۈزۈك سىئالغۇ سۈرەتلىرىدەك كۆز
 ئالدىدىن ۋال - ۋۇل قىلىپ ئۆتتى. ئۇ نۇرى ئۆچۈۋاتقان، قاراڭغۇلۇق دېڭىزغا خىرەلەشمىپ
 چۆكۈۋاتقان كەلگۈسىگىمۇ نەزەر سالدى. ئۇنىڭدا ئۆزىمۇ ئېنىق بىلمەيدىغان مىسلىق نېمەمىلىك
 چىمكىش ئارزۇلارنىڭ ئاجايىپ شېرىن، رەڭدار ئالەمى بارلىقىنى كۆردى. گويا ھاياتلىقنىڭ سىر -
 ھېكمىتى شۇ جايىدا ھەقىقىي مەنىسى بىلەن يېشىلىدىغاندەك تۇيۇلدى، ۋۇجۇدى تىمىرىدى... قوتان

يەر بىلەن قوشۇلۇپ سىلكىنىگەندەك بولدى، ساۋۇتىنىڭ كۆزىگە يۇۋاش، دىلكەش، مەھرەبان ئال-
 تمى قانغا بويالغان ھالەتتە كۆرۈندى. ئۇنى قىزىل قوغدىغۇچى كىچىك باتۇرلار «چىت ئەلگە
 باغلانغان ئۇنىسۇر» دەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەندى، دادىسى يېزىغا چۈشۈرۈۋېتىلىگەن، ناھەق
 قالپاق ئاستىدا ئېزىلگەن چاغلار دەۋرى ۋايىسىمىغان، قاقشىمىغان، ئۇمۇ ئۆيىدىكىلەرنى، ئۆيىدىكىلەر-
 مۇ ئۇنى ئۇنتۇمىغان، تاشلىۋەتمىگەن ئىدى. بىچارە ئادەمنىڭ يېمىگەن تايىمقى، ئىشىتمىگەن تىل-
 ئاھالىتى، كۆرمىگەن كۈنى يوق. تومۇزدا تونۇردەك ئىسسىقتا تاشلىق سايلىقلاردا كاۋاپ بولۇپ
 ئىشلىسە، زىمىستان قىشتا، سۇ كېچىپ مۇز چوقۇيتتى. شۇنداقلا توك قازاتتى. يازلىقى زەي
 يەردە ياكى يىلانلىق، چايانلىق داللىلاردا تۇنسە، قىشلىقى سوغۇق گەمبەردە ياكى قار - مۇز-
 لۇق ئۆڭكۈرلەردە پۈتۈن يېتىپ، پۈتۈن قوپاتتى. پولات تاۋلايسىز دەپ چىقىمىغان تاغلىرى،
 ئوغۇتقا يانتاق ئەپكىلىمىز، بوز يەر ئاچمىز دەپ بارمىغان باياۋان چۆلىلىرى، ھاشادا چاپمى-
 ھان ئۆستەك، ئىشلىمىگەن سۇ ئامبارلىرى قالمىغاندى. شۇنداق كۈلپەت دوزاقلاردا ئۇ ساۋۇتىنى
 ئوتتا كۆيدۈرمەي، سۇدا ئاققۇزماي چوڭ قىلغان. ھالبۇكى ئۇنىڭ ئۈمىدى، ئىشەنچى بولغان ئامراق
 ئوغلى ساۋۇت بولسا ئۇ تاياق - توقماقتا پولا بولۇپ پاچىئەلىك ئۆلگەندە، ھازا ئېچىپ ماتەممۇ
 بىلدۈرەلمىدى. چۈنكى ئەكسىمۇنىڭلا بىچىلارغا ھازا ئېچىش مەنىسى قىلىنغاندى. دادىسى پاراڭچى ئادەم
 بولغاچقا ئۇنىڭ ئۆمۈر يوللىرى ساۋۇتقا مەلۇملىق ئىدى. ئۇ ئايسىز كېچىدەك قاراڭغۇ يىمىلاردا
 تۇغۇلدى. يىملىقچىلىق يۈكىنى يۈدۈپ يىمىگىنلىك بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى. ئازاب چېكىۋاتقان خەلق
 تەقدىرىنى ئۆزگەرتىشنى كۆزلەپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىمىنلايمىغا قاتناشتى. دەسلەپ ئاددىي ئەسكەر،
 كېيىن تۆۋەنرەك ھەربىي ئەمەلدار بولدى، جەڭگە قاتناشتى، يارىلاندى، يەنە جەڭگە قاتناشتى.
 ئۆمرىنىڭ جۇش ئۇرغان ياشلىق مەۋسۈمى جەڭگاھلاردا ئوق، قېلىچ، چاقماق، گۈلدۈرمامىلاردا
 شان تاپتى. ساۋۇتنىڭ مېڭىسىدە ئاتىسى ھېكايە قىلىپ بەرگەن ئۇرۇش كۆرۈنۈشلەرى بىرىنىڭ
 كەينىگە بىرى تىزىلىپ يۈز ئېچىشقا باشلىدى: جەڭنىڭ قۇدرەتلىك كەلكۈنى جەڭگاھنى تىترىتىپ
 ئەتراپقا قان چاچرىتاتتى. يەر - ئاسماننى ئوت ۋە ئىس - تۈتەك قاپلىدى. ھەممىلا يەردە تۆمۈر
 پارچىلىرى ۋىڭىلىدايتتى. مىللىي ئارمىيىنىڭ ھۇجۇمچى ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ سەپلىرى قىيانلىق
 دەريا دولقۇنلىرىنىڭ شەكلىنى ئەسلىتەتتى. ئۇلار رەتلىك، باتۇر، تەمسىكى ئىدى. كاناي - سۇ-
 نايلىرىنىڭ، ئوق ۋە پارتلاشلارنىڭ قالايمىقان ئاۋازلىرى ئىچىدىكى ئۇررالار، قېلىچلار، ئاتلىقلارنىڭ
 ئىلگىرىلىشى شىددەتلىك ھەم تەرتىپلىك ئىدى، زەمبىرەك ئوقلىرى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان يو-
 رۇقلۇق چىقىرىپ پارتلايتتى. پىمىلىك-وتلار تىمىنماي سايىرايتتى، دۈشمەن سەپ-
 لىرى بېشىدا ئەجەل قۇيۇنى پىرقىرايتتى. ئاتلارنىڭ ئاياغلىرى ئاستىدا كېسەك باشلار پوڭزەك-
 تەك دومىلايتتى. ئادەملەر ۋە ئاتلارنىڭ ئۆلۈكلىرى دالنى قاپلىغاندى. تۈزلەڭلەر، تەۋرەۋاتقان-
 دەك، دۆڭلۈكلەر ئولتۇرۇشۇپ چۆكۈپ كېتىۋاتقاندا ئىدى. پۈتۈن دالا دېڭىزدەك
 قايىنايتتى. يەر - جاھاننى زىلزىلىگە سالدىغان قىياس - سۈرەندە ئىلگىرىلەۋاتقان مەردۇ - مەر-
 دانلار تۆمۈر ئېقىمغا، يانار تاغ ماگمىسىغا ئوخشايتتى، توسۇپ قالغىلى بولمايتتى... ساۋۇتنىڭ
 دادىسى ئاشۇنداق سەپنىڭ جەڭچىسى ئىدى، ئاشۇنداق ئوتتا تاۋلانغان ئىدى. ئەپسۇسكى تەف-
 دىرى كۆپ پىشكەللىك چەمبەپ قالدى. 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا خاتا ھالدا «ئوڭچى» قىلىن-
 دى. 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا «گېزەدە» بولدى. ئاخىرى ئۆلۈك-مۇ چوڭ-باش كەشە،

ناھاللىق باجىڭىڭىز ئاياغلار ئاستىدا قالدى...

ساۋۇتىنىڭ خىيالىدا يەنە سەكرەتمە بولدى. پۇچۇق زاغرىنىڭ قۇلى بولۇپ قۇرۇق نومۇرغا تاغار يۈدۈپ ھايۋان قاتارى غورلانغان غەمگۈزار ئانىسى دۈمچىمىپ ئالدىغا كەلگەندەك بولدى. كۆزىگە ئانىسىنىڭ ئۆمۈچۈك تورىدەك قورۇق باسقان چىرايمىدىن باشقا ھېچنەرسە كۆرۈنمەي قالدى. ئانا پەرزەنت مېھرىگە قانمايدىغان تەشنا كۆزلىرىدە ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قانداق ئىدى. ئۇ ئانىسىغا نېمە قىلىپ بەردى؟ ئۇيغۇرلاردا «ئانىسى بالىسى ھاپاش قىلىپ جاھاننى يەتتە قېتىم ئايلىنىدۇرۇپ چىقىمىدۇ، بەيتۇل مۇقەددەسكە يەتمەش قېتىم ئاپىرىپ كەلمىدۇ ئۇ. غۇز سۈتىنىڭ قەرزى ئادا بولمايدۇ» دېگەن گەپ بار. ئۇ — ساۋۇت ئاشۇ ئانىسىنىڭ ۋىجدىدا. ئىدەك مۇقەددەس، ھالال، ئاپئاق سۈتىنىڭ بىر تامچىسىنىڭ قەرزىنىمۇ ئادا قىلالىمىدۇغۇ؟! يۈرىكىگە قىزدۇرۇلغان قىچقىرىل زىق كېلىپ سانجىمىدى. كۆكرىكىدىن سىرتقا ئوت چاچراپ چىققاندا، ئىس - تۈتەك، بۇس - كۆتۈرۈلگەندەك قىلىندى. ئۇ چىمدىيالمىدى. كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇۋالدى. بۇ دەھشەتلىك كۆرۈنۈشلەرنى ئۆزىدىن نېرىغا قوغلاشقا تىرىشتى. نېمەشقىدۇر ھايات، كۈرەش، بەخت دېگەن ئۇقۇملار بىر يوللا كالىسىغا كىردى. بۇ ئۇقۇملار بىر - بىرىنى چەتكە قاقمىدىكەن؟ ئۇ ياشىدى، كۈرەشتى. بىراق بەخت كۆرمىدىغۇ. بەخت دېگەن زادى قانداق نېمە؟ ھە، تەقدىرنىڭ ساھىبچامالغا ئوچىرىشى بەخت بولسا كېرەك. ئۇ ساھىبچامالنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يېگۈدەك چىرايى، يۈرەكىنى ئېرىتكۈدەك ئوماق لاتاپەتلىك قىياپىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇندى. ساھىبچامالنىڭ سىرتلىق خىياللار دۇنياسىغا ئېلىپ كىرىدىغان تەبەسسۇمىگە بەكمۇ خۇشتار ئىدى. ساھىبچامالنىڭ مۇلايىم، ھەقىقەتلىك كۆزلىرى جەزىبىلىك، خۇشپەچىم سۈمباتى يېنىكلىك بەخش ئەتكەندەك قىلدى. نۇرى يۈرەكنىڭ چوڭقۇر جايلىرىنىمۇ بارالايدىغان شۇ كۆزلىر ھەممىنى بويسۇندۇرالايدىغاندەك ئىدى. ساھىبچامال تالاي قېتىم شۇ شەھلا كۆزلىرىدە ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى دەرد - ئەلەمنى، قايغۇ - ھەسرەتنى كۆرگەن، شۇ بۇلاق كۆزلىرىدە ئۇنىڭ قەلبىگە تەسەللى بەرگەن ئەمەسمىدى؟ ئاشىقلارنىڭ كۆزلىرى بىر - بىرى ئۇ - چۈن ھېكمەتلىك ئەينەك. ئۇ ساھىبچامالنىڭ قارچۇقىدىن دائىم ئۆزىنى كۆرەتتى. ئۆز مۇھەببىتىنىڭ ھازىرىنى ۋە كەلگۈسىنى كۆرەتتى. بۇ گۈزەل مەسۇم قىز ساۋۇتنى پاك دۇقەددەس قەلبىدىن سۆيىدۇ. بۇشۇنداق ئۇلۇغۋار، مۇقەددەس مۇھەببەت، كاشكى تەقدىر ئۇنى بۇ تۇتقۇنلۇقتىن ئامان قۇتقۇزسا ئىدى. دۇنيانىڭ نېرىقى چېتىگە بېرىپ قالسىمۇ، ئۇ بەردىمىر بۇ قىزنى ئىزدەپ پىيادە مېڭىپ بولسىمۇ قايتىپ كېلەتتى. بالا بولۇشنى خالايدىغانلىقىنى ئىزھارلاپ بېشىنى ساپىر بوۋايىنىڭ ئايىغىغا قوياتتى، لېكىن ياۋايىلىق ئۇنىڭ بەختىنى زەھەرلىمەكتە. كۈتۈلمىگەندە پەيدا بولغان مانا بۇ ئەجەبلىك رەھمەتسىز قارا كۆلەڭگىسى قىستاپ چېنىغا چاڭ سالماقتا، ئۆلۈم بۇرنىغا پۇرسىدى... قەيەردىدۇر، يىراق بىر يەردە چاقماق چاقتى، قاراڭغۇلۇققا چۆمۈلگەن قوتان ئىچى يورۇپ يەنە زۈلەتكە چۆكتى. بىردىنبىلا ئۇنىڭغا ئۆزىنى تۇتقۇنلۇق ئازابىدا قىيىناۋاتقان مۇشۇ مالىمان، ۋاپاسىز قېرى دۇنيامۇ چەكسىز بەخت - سائادەت، مېھرى - مۇھەببەت نۇرىغا تولغان خۇشاللىق دۇنياسىدەك تۇيۇلدى. ھاياتتىن ۋاز كەچكۈسى كەلمىدى. لېكىن چەكسىز قاراڭغۇلۇقتەك سۇرلۈك، تەكسىز ھاڭدەك دەھشەتلىك كۆرۈنىدىغان ئۆلۈم ئۇنى بوراندەك شىددەتتە قوينىغا سۈمۈرەكتە، دەم تارتماقتا ئىدى. شائىرنىڭ «ئۆلۈمدىن ئوچىسى يوقتۇر» دېگەن ھۆكۈمى دەرھەقىقەت. دۇنيا ئۆرە تۇرغاندىن

بۇيان، ھېچكىم چۈشىنىپ يېتەلمىگەن ۋە قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن بۇ سىرلىق، شەپقەتسىز، مەڭگۈ-
لۈك نەرسىنىڭ دەھشەت سېلىپ يېقىنىلىشىۋاتقان سۈرلۈك شەپقىتىنى ئۈندەك ۋۇجۇدى سەزگەن-
دەك بولۇپ تىتىردى. ئادەتتىكى ئۇلۇشى — گۈلباننىڭ ئۇچۇشى، بۇلاقنىڭ قۇرۇشىدەك بىر
ئىش. گۈلبان ئۆچسە كۈل، بۇلاق قۇرۇسا ئازگال قالىدۇ. كېيىن كۈل تۈزۈيدۇ، ئازگال تى-
نىدۇ. ئىزنامۇ قالمايدۇ، پەقەت سېرىق توپا قالىدۇ. ئۇلۇش دېمەك دۈنيادا ئەسلا مەۋجۇت
بولمىغاندەكلا يوقىلىش دېگەنلىكىمۇ، ئۇنىڭ ئاخىرى تارقىلىپ ھاۋاغا سىڭىپ كېتىش تۈتۈندەك
ئۇزۇل-كېسىل تاماملىنىش بىلەن نەتىجىلەنمەيدۇ؟ ئارىستوتېلنىڭ ئۆزىمۇ بۇنىڭغا ئۆزى ئىشەن-
گۈدەك جاۋاب بېرەلمىگەن بولغىنى. ئەتىمال ساۋۇتقا ئەمدى ئۇرۇق - تۇغقان، يارۇ - بۇرادەر-
لىرىنى قايتا كۆرۈش، ئۇلار بىلەن ئالاقى مەھرە خوشلىشىۋېلىشۇنمۇ نېسىپ بولماس. ئەتە ئۇ ئۇ-
مىد - ئارزۇ، قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى قالدۇرۇپ كېتىدۇ. ئەتە ھاقارەت، دۈشكەنلەر، خورلاش،
ئازابلاشلارمۇ، ھاياجان - خۇشاللىقلارمۇ... ھەممە، ھەممىسى بىردىنلا، بىراقلا غايىب بولىدۇ.
ھەممە نەرسە ھەتتا ھازىرقى خىياللارمۇ ئۆتمۈش بولۇپ قالىدۇ. ساۋۇتنىڭ ئۆزىمۇ ئەسلىمىدىكى
كۆلەڭگىگە ئايلىنىدۇ. بېچارە ئانا ئۇنىڭ قانغا بويالغان كىيىملىرىنى ياشلىرى ئېقىپ تۈگەي
دېگەن كۆزلىرىگە تېپىلماس تۇتىيادەك سۈرە. ئۇنىڭدىكى ئوغلىنىڭ ھىدىنى ئۇ تېخى زاكى-
دىكى، بۇشۇكتىكى چاغلار دېگەندەكلا قانماي پۇرار، بىر بۇشۇكتىن چىقىپ يەنە بىر بۇشۇكتە كىر-
گىچە بولغان مۇساپىنىڭ تولىمۇ قىسقا، دەھشەتلىك بولغانلىقىغا چىدىماي داد - پەرياد كۆتۈرەر،
يۈردىكى زەرداپ بولۇپ ئېقىپ پۈتەر، بەختسىز ساھىبجامالنىڭ يۈردىكى يېرىلىپ كېتەرمىكىن؟
كۆز قارچۇقلىرى ئېقىپ چۈشەرمىكىن؟ بەردىمىر ئانىسى، ساھىبجامال نىگارى، ئەل - ئاغىنىلىرى
دەريا - دەريا ياش ئاققۇزۇپ، كۆزلىرى قىزىرىپ، ئىشىپ، نۇرلىرى ئۆچكەچە يىغلاپمۇ ئۇنى قايتا
تىرىلدۈرەلمەيدۇ. كۆز ياش دېگەن قايغۇ داغلىرىنى يۇيۇۋېتىشكە يارىمايدىغان نەرسە. ھەممە
دىن مېھرىبانى، شەپقەتسىز، غالىبى پەقەت ۋاقىت، ۋاقىت قېرىلىرىنى ئوت -
چۆپىلەردە بېمەزەپ كۆڭۈللىرىنى ئاۋۇندۇرىدۇ. ئاندىن كېيىن، ئۇلارنىمۇ
توزۇتۇپ، توپىغا ئايلىنىدۇرۇپ، كۆككە سورۇۋېتىدۇ. قەبرە قالدۇقلىرىنىمۇ قويماي تۈز-
لۇپتىدۇ. كەتكەنلەرنىڭ ئىزلىرىنى ئەبەدىلىككە ئۇچۇرۇۋېتىدۇ. قايغۇ - ئەلەمنىمۇ ئاستا - ئاستا
تا ئۇنتۇلدۇرىدۇ. ھايات بولسا ئۆز قانۇنىيىتى بويىچە داۋاملىشىۋېرىدۇ. ھەتتا دۈنيادا شۇ-
داق بىر ئادەمنىڭ ياشاپ ئۆتكەنلىكىنىمۇ ھېچكىم ئەسكە ئېلىپ ئولتۇرمايدۇ. بۇ دۇنيا شۇ-
داق ئۇنتۇلماق، شۇنداق ۋاپاسىز، ئادالەتسىز، ئادەمگىمۇ بېرتال كىياغا، بېرتال گۈلگە، بىر
قۇچقاچقا قىلىدىغان مۇئامىلىنى قىلىدۇ. سۇلاشمۇ، تۈزىدىمۇ، تىنىقتىن قالىدىمۇ، بۇرۇن
مەۋجۇت بولۇپمۇ باقمىغاندەك تۈگىتىدۇ، يوقىتىدۇ، ئۇنتۇيدۇ. بۇندىمۇ مەيلى، قانۇنىيەتتىن
ئاغرىغىلىمۇ، قۇتۇلغىلىمۇ بولمايدۇ. قانۇنىيەتكە قارشى تۇرۇشۇ قەتئىي ساراڭلىق. ئەلەم
قىلىدىغىنى، يۈرەكنى ئېچىشتۈرىدىغىنى شۇكى، ئۇنىڭ — نۇشۇ بەختسىز، ساۋۇتنىڭ ئەقلى ۋە
قان - تەرلىرى سىڭىپ، جەۋھەرلىنىپ پۈتۈپ چىققان ھەيكەللىرى. ئۆزىچىلىكىمۇ ياشىيالمايدىغان
بولدى. ھەيكەللىرىگە ياشاش ئىمكانىيىتى بېرىشمىدى. ھەيكەلتاراشلىق، رەسساملىقتا ئۆزىنىڭ
شۇ جەھەتتە نەچچە مىڭ يىللىق ئەنئەنىگە ئىگە مىللىتىگە، قەدىمىي مەدەنىيەتكە ئىگە ئەقىل-
لىقى خەلقىگە ئاجايىپ كارامەتلىرىنى يارىتىپ بېرىشتەك يالقۇنلۇق ئىستىكلىرى، جۇش ئۇرۇۋاتقان

يۈكسەك يوشۇرۇن تالانتى ئەتىياز جۇدۇنلىرىغا يولۇققان چېچەكتەك قىسقا ئۆمۈرلۈك بولدى.

روھى ۋە جىسمانىي جاھەتتىن ئازابلانغان، كۆپ سۆزلەپ ھالى قالمىغان ئابدۇغۇپۇر بىر ئازدىن كېيىن چىمىپ قالدى. ئارام ئېلىۋاتامدۇ؟ خىيال سۈرۈۋاتامدۇ ياكى ئۈگىدەپ قالدىمۇ، بۇنى ساۋۇت ئاڭقىرالغىدى، ئۆزىدە كىرىپمىكەلەرگە ئۈگىدەك ياماشقىنى سەزمەي قالدى. بىردەمدىلا چۈش كۆردى:

ساۋۇت چۈشىدە بالىلىق دەۋرىگە قايتتى. ئۇ بىر توپ بالىلار بىلەن چىۋىقنى ئات قىلىپ مېنىپ ئويىناپ يۈرۈپ تاغ تۈۋىگە بېرىپ قاپتۇدەك. ئۇلار بەيلىشىپ تاغقا ياشىمىپتۇدەك. ساۋۇت چىلىق - چىلىق تەرگە پېتىپ يالغۇز ئۆزى چوققا ئۈستىگە چىقىپتۇمىش، بۇنى كۆرگەن بىر پارچە ئالتۇن بۇلۇت ئۇنىڭ ئايىغى يېنىغا كېلىپ بىر پارچە ئالتۇن گىمەلەمگە ئايلىنىپ تۇرۇپ بېرىپتۇ. ساۋۇت گىمەلەمگە ئولتۇرغانىكەن، ئالتۇن گىمەلەم ئۇچۇپ، ئۇنى ھەي-ۋەتلىك بىر قەدەمىي شەھەرگە ئېلىپ بېرىپتۇ. بۇ دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيلىرى بار جايىمىش. ساۋۇت ئۆيلەرنى ئارىلاپ تام رەسىملىرىنى، بۇت ھەيكەللىرىنى تاماشا قىلارمىش، مېڭىپ - مېڭىپ كورلىغا يېقىن جاي - دېكى باشئەگم دەرياسى بويىدىن چىقارمىش. باشئەگمىنىڭ شىمالىي يېقىدىمۇ مىڭ ئۆي بار ئىدى دەپ ئويلاپ شۇ ياققا ماڭسارمىش، دەرۋەقە، سان - ساناقسىز ھەيكەل ۋە تام سۈرەتلىرى بار ھەشەمەتلىك ئۆڭكۈر ئۆيلەر قاتارى كۆز ئالدىدا يۈز ئاچارمىش، ئىشىك تۈۋىگە يېقىنلاشقاندا، قولغا پەلەكۈش تۇتقان ئاتاقلىق قەدىم ئۇيغۇر رەسسامى ۋە ئاساتىكا ئالدىغا چىقارمىش. ساۋۇت مۇشتۇمدەك تۇرۇپ بۇ ئادەمنىڭ ئىسمىنى نەدىن ئاڭلاپتەككەن، بىر ئۇيغۇر ھەيكەلتاراش ئۇلارنى بۇ مىڭ ئۆيگە باشلاپ كىرەرمىش، ساۋۇت ھەيكەللەرنىڭ ئاستىغا ئۇيۇلغان مىلادىدىن كۆپ ئىلگىرىكى يىللارنى كۆرسىتىدىغان رەقەملەرنى كۆرەرمىش، يولباشلىغۇچى ھەيكەلتاراش غەلىتە خەتلەرنى كۆرسىتىپ، بۇ قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى پۈتۈكلەر دەرمىش. ساۋۇت بۇ گەپلەرنى چۈشىنەرمىش، ئەجەپلىنەرلىكى، بىردىنلا ئۇ بوي تارتىپ چوڭ بولۇشقا باشلارمىش. ئۇلار ئايلىنىپ كېلىپ بىر ئىشىكنى ئېچىپ ئېگىز قىيانىڭ قاق بېلىدىن چىقىپ قالارمىش، پەستىكى چوڭقۇر ھاڭدا شارقىراپ تاغ دەرياسى ئېقىۋاتقانمىش. ئۇلار نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرۇشقاندا، ئاسماندا ھەسەن - ھۈسەن پەيدا بولۇپ پەسلىپ كېلىپ، ئۇلارغا كۆۋرۈك بولۇپ بېرەرمىش. ئۇلارنى ئۈستىگە ئېلىپ ھەسەن - ھۈسەن كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇپتۇدەك. پامىر تاغلىرى ئۈستىگە كېلىپتۇدەك. بۇ چوققىلار پەلەمپەيدەك ئۈستى - ئۈستىگە قاتلىشىپ ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن ئىكەن. ھۇ، ئۇلار ئاۋۇشتىكى تاغلار باغرىغا چۈشۈپتۇدەك. ھە، بۇ توقسان توققۇز مىڭ مازارنىڭ سەرى - دارى سۇلتان سۇتۇق بوغراخاننىڭ يۇرتىمغۇ. ماۋۇ تاغنىڭ بوغاز دەپ ئاتىلىدىغان جايى ئە - جەپ ھەي-ۋەتلىك ئىكەن - ھە... ئۇلار بوغازدىن ئۆتۈپ، سايلىقتا يۇقىرىدا يول ئېلىپتۇدەك. قىيا بېلىدىن ئوخشاپ چۈشىدىغان خامسەتلىك تەڭگە تاغ سۈيىدىن ئوتلاپ بېقىش كېرەك. بۇ سۇ ئادەمنى ئەقىللىق، ماغدۇرلۇق قىلارمىش، بويىنى تېز ئۆستۈرۈپ ئېگىز قىلارمىش، بۇ نېمە بولغىنى، ساۋۇت چوڭىيىپ بىر نەپەستىلا يىگىتكە ئوخشاپ قالىدغۇ. بۇ ياقلار بوغراخان جەڭ قىلغان قەدىمىي جەڭگاھلار ئىكەن. بۇ يوللاردا تۈگمەن تېشىغا، ئاتە ئوقۇرىغا، ئادەم سۆڭەك - لىرىگە، ئادەم بېشىغا ئوخشايدىغان غەلىتە تاشلار نېمانچە چىق؟ ئۇلار تاشقا ئايلىنغان ئادەملەر

قاتاردا دۇچ كېلىپ-تۇدەك. بىۋەزلىگەن تاش ئادەملەر بىر يەرگە جەم بولۇپ، سۈرلۈك مەل-
 زىرە ھاسىل قىلىپ تۇرغانمىش. توۋا، بۇلار راست ئادەملەردەكلا تۇيۇلىدىكەنمۇ، چىراي - شەكلى
 قەدىم ئاتا - بوۋىلارنىڭ ئەينەن ئۆزىمۇ. ئۇلار ھەيكەللەر بولىمىسۇن يەنە، ئادەم ئۈستىنى تاش-
 قاتايلىنىشقا قاچە ئون مىڭ يىل كېتەتتىكى ھە، ھەيكەل، تاش ھەيكەل، ھازىر يېنىدا ئابدۇغۇ-
 پۇر بولغان بولسا نەزەرىيىلەرگە تالاي يىمىرىلمەس پاكىتلارنى تېپىۋالغان بولاتتى - دە، ئەتتەك!
 ساۋۇت ئەمدى بۇلارغا قاراپ تاش ھەيكەل ياساشنى ئۆگەنىۋالدى. ھەي، تاش ھەيكەللەر،
 قەدىمىي ئۇيغۇر ھونلىرىنىڭ تاش ھەيكەلى، ھەيكەل!...

ساۋۇت ئۆزىنىڭ چۈشىنىشىمىز ئىشلىتىدىغان ئۇيغۇن ئۇيغۇن كەتتى. دەماللىققا قەيەردىكىنى بى-
 لەلمىدى. نېمەشقا ئۇ غەمىز سەبى بالىدىن كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقىچىلا غەپى چىچىدىن تولا چوڭ
 يىمىتكە ئايلىنىپ كەتتىكىنە؟ قايتىمىس بالىلىق دەۋرىگە بولغان سېغىنىش ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدا
 تاتلىق تۇيغۇ پەيدا قىلغانىدى. ئۇ يېرىم سائەتتەك ئۇخلىغان ئوخشايدۇ. قوتان ئىچىگە يورۇق
 چۈشۈپ قالغانىدى. بىردىنلا رېئاللىقنىڭ قانلىق قېلىچى بېشىدا پۇلاڭلاپ تۇرۇۋاتقانلىقى ئېسىگە
 كەلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۈلۈم ئالدىدا شېرىن چۈش كۆرگەنلىكىنى بىلدى. ئابدۇغۇپۇرۇمۇ مەدىرلى-
 دى. كۈتۈلمىگەندە ئابدۇغۇپۇر ئۆزىنىڭ ئوتتۇز ياش ئۆتكىلىدىن ئۆتۈپ كەتكىنىگە نەچچە يىل
 بولغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغاندەك كىچىك بالىلارچە ھۆڭرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

6

كونىلار، ئادەم ئۆلتۈرىدىغان كۈنى ھاۋا تۇتۇلدى، ئاسمان ھازا تۇتۇدۇ، دېيىشىدۇ. كۆك-
 تال يېزىمىدىكى يىغىن ئوچۇق سوت ئەمەس، كۈرەش يىغىنى دەپ ئاتالسىمۇ، ئۇنىڭدىكى كى-
 شىلەرگە ئېيتىملى بولمايدىغان مەخپىي غەزەپنى ئاشكارىلىماقچىدەك بۈگۈن ھاۋا تۇتۇق ئاسماندا
 قارا بۇلۇتلار قانات كېرىشكەندى. ئاندا - مۇندا يامغۇر تامچىلاپمۇ قوياتتى. بوۋاينىڭ قورۇسىدىن
 تۇتقۇنلارنى ھەيدەپ چىقىشتى. ئالدىدا ساۋۇت لوپۇلداپ مېڭىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كەينىدە
 ئابدۇغۇپۇر پۇتلىرىنى ئاران سۆرەپ كېلەتتى. چىرايىدا قان دىدارى قالمىغان، لەۋلىرى توخ-
 ىماي تىترەيتتى. چاچ - ساقاللىرى ئۆسكەن، تۇرقىدىن بىر كېچىدىلا ئون ياش قېرىپ كەتكەن-
 دەك ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدە ئۈچ چامدام ئارىلىق قالدۇرۇپ، ئاپتوماتىنى مۇرىسىگە دۈم قىلىپ
 ئېسىۋالغان قادىر ساراڭ، ئاندىن مەتتوختى، ئەڭ ئاخىرىدا شەپقەت بىلەن ئەركىن كېلىۋاتاتتى.
 قوتاندىن چىققاندىلا تۇتقۇنلارغا كۈرەش يىغىنىغا ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلغانىدى. مەت-
 توختى ئابدۇغۇپۇرنىڭ دادىسى باس-تۇرۇلغان پومبىچىك، ساۋۇتنىڭ دادىسى ئوڭچى، چەتكە
 باغلانغان ئۇنسۇر ئىكەنلىكى ھەققىدىكى ئارخىپلارنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. بۇلاردىن باشقا ئارخىپ
 خالىسى ئىچىدە يەنە مەتتوختى يوشۇرۇن يىغىپ «پاش قىلغان» مۇھىم ماتېرىياللارمۇ بار. بۇ
 ماتېرىياللاردا ساۋۇتنىڭ «دوتار چېلىپ ئەكسىيەتچىل سېرىق ناخشا ئېيتقانلىقى»، ئابدۇغۇپۇر-
 نىڭ «ئەكسىيەتچى سەپسەتمەلەرنى بازارغا سالغانلىقى» قاتارلىق نەق ئەكسىيەتچىلىك جىنايەت-
 لىرىنىڭ پولاتتەك پاكىتلىرى خاتىرىلەنگەنىدى.

دوقمۇشتىن بۇرۇلغاندىن كېيىن، يىمراق دەريا بويىدىكى يالغۇز ئۈجمە دەرىخى خىرە كۆرۈن-
 دى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا ھايانلىق ئادەملەر توپى قىمىرلايتتى. يېزا خەلقى يول بويلاپ شۇ
 پاققا ئاقماقتا ئىدى. ئىتلار ھاۋشۇپ، ئېشەكلەر ھاڭرايتتى. ۋاراك - چۇرۇڭ - يېزىنى كۆتۈرۈۋەت-

كەندى. چوغلار كىچىكلەرنى كۆتۈرۈۋېلىشقان، يەتتە كىلىۋېلىشقا. بالىلار قى - چۇ قىلىشىپ، يۈگۈز-
 رۇشۇپ بىر - بىرىدىن ئېشىپ كېتىشتى. «دېمەقاندلارنى يۇخادىن چىقىرىدىغان كۈرەش يېقىنى»
 شۇنچە قىزىق تۇيۇلۇۋاتقان بولسا كېرەك.

تۇتقۇنلارنى ئېتىز قەلەرى بىلەن ئېلىپ مېڭىشتى. ئابدۇغۇپۇر تۇرۇپ - تۇرۇپلا قايىناپ
 قويايتتى. ئۇ بۇ جازانى زادىلا چۈشىنەلمەيۋاتاتتى، ئىدىيىسىدىن ئۆتكۈزەلمەيۋاتاتتى.

— مەن لىلۈەننى بىلەنمۇ، سىز بىلەنمۇ كەپ تالاشقان، مۇنازىرىدە يېڭەۋالدىڭ دەپ ئەدەپلەش-
 مۇ ئادەم قىلىدىغان ئىشەنچىمۇ؟ — دېدى ئابدۇغۇپۇر كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ مەتتوختىغا قا-
 راپ. — ئۇنىڭ سۆزلىرى مەنىقى تەرتىپىنى يوقاتقان ئىدى، — لىلۈەننى ئىككىڭلارنىڭ تىلى
 بىر، سىلەرنىڭ كەمسىتىش، ئوچ ئېلىش ۋە ئىسراپ-چىلىق نەزەردىيىڭلار، سىلەرنىڭ تەرەپپازلىق،
 بۆلگۈنچىلىكڭلار، تىچكى ماجرانى كۈشكۈر تۇشۇڭلار مەدەنىيەتسىزلىكنىڭ، قالاقلىقنىڭ، ياۋۇزلۇق-
 نىڭ، ھەقىقىي ياۋايىلىقنىڭ ئاقىۋىتى، ھەي، مەن مەدەنىيەتپەرۋەر ھەم ھالاكەتكە يېقىن ئادەم-
 مەن. بۇ تەرەپپازلىق، قەبىلەۋازلىق، بۆلگۈنچىلىك، ياۋايى نادانلىقلار ئاخىرى سىلەتنى ئاممىۋى
 پاجىئەگە ئېلىپ بارىدۇ. بۇنى چۈشىنەمدۇ بۇ بىچارە قۇرتلار، قۇرۇپ كەتكۈر دۆت، ئېشەكباش
 كازاپلار.

ساۋۇت لام - مەم دېمەيتتى. ئابدۇغۇپۇرنىڭ كاللىسىدىن ئامال قىلىپ تىرىك قېلىش
 ھەممىدىن ئەلا ئىدى، دېگەن خىيال يالت قىلىپ ئۆتتى. ئۇ يەنە يىغلىۋەتتى. قىياپىتى تېخى-
 مۇ ئېچىنارلىق تۈسكە كىردى. بىردىنلا ئېلىشاڭغۇ ئادەمنىڭكىدەك غەلىتە ھەم قورقۇن-چىلۇق
 ئاۋازدا يالۋۇرۇپ زار - زار قاقشاپلا كەتتى:

— بىز يامان ئىش قىلمىغانغۇ، بىزنى قويۇۋېتىڭلار، ئۆلتۈرمەڭلار يولداشلار، ئۆتۈنۈپ قا-
 لاي، مەندىن يامانلىق كەلمەيدۇ، مەڭگۈ خىزمەتتەڭلاردا بولاي، ھەممىز ئوخشاشلا ئادەم، ئىچىڭلار
 ئاغرىسۇن، چۆچۈرىدەك بالىلىرىم بار، ئۇۋالغا قالسىلەر. يېتىم قالسىۇن. بىز ھېچكىمگە چې-
 قىلمىغانغۇ، بىزگە نېمەشقا چېقىلسىلەر، ئۆلتۈرمەڭلار!

— ئاغزىڭنى يۇم ياقىۋەك، ھېچكىم - ھېنى ئۆلتۈرمەكچى ئەمەس، — دەپ تۈۋلىدى مەت-
 توختى. — مىلىق پايىنىكىدە چىشىنى تۆكۈۋېتىڭلار بۇ ئىغۋاچى خاپامباشنىڭ.
 ئابدۇغۇپۇر ئەمدى پاجىئەلىك ئۆلۈدىغانلىقىغا ئىشەندى، ھاياتتىن ئۈمىدىنى ئۇزدى. گاچا،
 تەلۋە، قارا يۈز، قان يالايدىغان غالجىر ئىتلار دەپ تىللىدى. كېيىن يەنە يالۋۇردى. ھېچكىم
 گەپ قىلمىدى.

سەل. ئۆتكەندىن كېيىن ساۋۇت بۇرۇلۇپ ئىلتىماس قىلدى: —
 — قىيىناپ ئوينىماي، بىر يولى ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار، ئېتىپ تاشلاڭلار يولداشلار!
 — ئاممىۋى ھەرىكەتكە توغرا مۇئامىلە قىل! — دېدى مەتتوختى سەل - پەل يۇمشاپ، —
 ئامما ھېچكىمنى بوزەكلىمەيدۇ، قىيىنمايدۇ.

شەپقەت بىلەن ئەركىن باشلىرىغا تاياق تەگكەندەك پۈكۈلۈپ كەتتى، مەتتوختىمۇ ئۆزىنىڭ
 بۇ يالغان گەپلىرىگە ھېچكىمنىڭ ئىشەنچەيدىغانلىقىغا ئىشەنمەتتى. ئۇلار ئىشەنمىسىمۇ كېيىنكىدە
 چىڭ تۇرۇشۇم كېرەك دەپ ئويلايتتى. ھەر ھالدا ئۇمۇ ئادەم ئىدى. ئۇنىڭدەمۇ بەزىدە چېكىش
 تۇيغۇلار، زىددىيەتلىك خىياللار پەيدا بولۇپ قالاتتى. بۇ ئۇنىڭ سەزگۈزەشلىرىنىڭ ئېچىنمىشلىق

تەرىپى بۇ بولغانلىقىدىندۇر، بەلكىم. ئۇنىڭ دادىسىنى باشقىلار ناھەق ئابۇت قىلىۋەتكەن ئىدى. ئۇ بۇنداق ئېزىتقۇ تۇيغۇ ۋە خىياللاردىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. قاچۇرالماي قالغاندىمۇ ئەمەكلىك دەپ ئۆزىنى ئاقلاشقا، ئەيىبلەشتىن ساقلىنىشقا ئۇرۇناتتى. كۆز ئالدىدىكى مەنزىرە يۈرىكىنى بىلىنەر - بىلىنمەس تەترەتكەندەك بولاتتى. پوپكىدىكى ئارخىپ خالىتىغا سېلىقلىق مۇزارت ھەيكىلىنىڭ سۈرىتى، ساۋۇت بىلەن ئابدۇغۇبۇرنىڭ بىلىم ئىقتىدارى خىيالىدىن ئۆتۈپ كۈنچى نۇردەك پاللىدە ئۆتتى. «مەندە نېمە گۇناھ، دەپ ئۆزىنى بەزلىدى مەتوخىتى، — سەياسىي كىۋرەش دېگەن شۇ، كىم بۇ ھاماقەتلەرگە شور پىشانە بولسۇن دەپتىكەن؟ چۆچىنىڭ شۇملۇقىدىن توخۇنىڭ ئەمچىكى يوق، مەتوخىتنىڭ ئورنىدا باشقا بىرسى بولسىمۇ، ھازىر مۇشۇنداق رەھىمسىزلىك قىلماي نېمە ئىلاج، ئۆزلىرىدىن كۆرۈشسۇن! بۇلاردەك تېخنىكوم پۈتتۈرگەن ئەقىللىق، بىلىملىك بولغان بولسام ئالدىنقىچە چەت ئەلگە قەچىپ كەتكەن بولاتتىم، زىيالىيلار ئەسلىدىلا مەدەنىيەتلىك چەت ئەل جەننەتلىرىگە ياردەملىك ياردەملىك پەرىشتىلەرغۇ! بىزدە زىيالىيلارنىڭ ئورنى ئەخلىت، قىغ - چىرىندىلەر بىلەن تەڭ. شۇنداق بولغىنىغۇ ماڭا ئوخشاشلارغا پايىدىلىق. ئۆزۈڭدە يوق ياخشى نەرسىگە ئىگە ئادەمنى باش كۆتۈرگۈزمەسلىك كېرەك. بولمىسا سەندىن ئېشىپ كېتىدۇ. ھۆكۈمراننىڭ بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭا پۇتلاپ، كالتەكلەپ تۇرۇش كېرەك، سىياسىي كۈرەش دېگەن شۇ. زىيالىيلارنى توققۇزىنچى سېسىق دېگىنى توققۇزىنچى دوزاقتا كۆيدۈرۈلدى دېگەن گەپقۇ...»

ئابدۇغۇبۇرنىڭ بولسا جېنى تۇەشۇقىغا كېلىپ قالغانىدى. ئۇ تېخىچە بىرنېمىلەرنى كۈتۈلۈپ، مەشىقلاپ يىغلايتتى. ساۋۇت بۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلدى. كۆڭلىدە ئېيتىپ قالدۇرۇشقا تېگىشلىك تالاي - تالاي سۆزلىرى بارلىقىنى مانا شۇ چاغدا بىردىنلا ھېس قىلدى. ئۇ ئۆمۈر بويى تۈزۈكەرەك پاراك سېلىپ باقمىغان ئادەم ئىدى. باھار كەلگۈنلىرىدە كېيىپ كېلىۋاتقان بۇ سۆزلەرنى نەدىن باشلاپ، نەدە تۈگىتىش مۇمكىنلىكىنى بىلەلمىدى. قېنى شىدا ساھىبچامال بولغان بولسا ئېيتىمال ئىش باشقىچە بولار ئىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ سۆزلەرنى يىملاپ سۆزلىشىمۇ تۈگىمەيتتى. ئۇ ئۇنچىقماي بىر ئاسمانغا، بىر يەرگە قارىدى. سۆرۈلۈپ، سوزۇلۇپ، لاي سۈدەك ئۆتكەن ئۆمرىنى يادىغا ئالغان بولسا كېرەك. مېڭىسىگە ھايات، كۈرەش، بەخت دېگەن ئۇقۇملار يەنە كىرىۋالدى. تەقدىر ئۇنىڭغا بەرگەن ھاياتى، ئۆمۈر جەريانىنى زا - دى نېمە دېيىش كېرەك؟ ئامەت، بەخت، ئاپەت، بالا - قازامۇ؟ بۇ زادى ساۋۇتنى قەدىر - لىگەنلىكىمۇ، خورلىغانلىقىمۇ؟ ئۇنىڭغا ئەبەدىل - ئەبەد مەپتۇن بولۇش كېرەكمۇ، لەنەت ئوقۇش كېرەكمۇ؟ ساۋۇتنىڭ چىرايمىدا پەرىشان ئاچچىق كۈلكە پەيدا بولدى. يۈرىكى قىسىلىپ تارتىش، بېشىمۇ تارتىلغاندەك پەسكە ساڭگىلىدى. كېيىن قانداقتۇر بىر شەپقىنى ئاڭلىغاندەك توغرى - رىراقى تۇيغاندەك بولۇپ بېشىنى تەستە كۆتۈردى. يان تەرەپتىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان كۆلگۈ - گىگە قارىدى. 40 مېترچە نېرىدا ساھىبچامال ئەترەتنىڭ ئېتىنى يايىداق يېتىلەپ كېلىۋاتاتتى. بويىنى ئۇزۇن بۇ ئات بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋالغانىدى، نېمىگە ماڭدىكى؟ كۆزلەر - ئۇچراشقاندا، ساۋۇت قىزنىڭ قايغۇلۇق قارا كۆزلىرىنىڭ ئوت ئالغاندەك چاقناپ كەتكەنلىكىنى بايقىدى. ئات كىشىۋەتتى، ساۋۇت قەلبىنىڭ قەيەردىدۇر چوڭقۇر بىر يېرىدە قانداقتۇر بىر نەرسىنىڭ مىدىرلى - جانىدەك، قوزغالغاندەك بولغانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىشىنى بىردىنلا ناھايىتى

ئېنىق پەملىدى، ساھىبجامالنىڭ ئاخشامقى گېپىنىڭ چىن مەنىسىنى ئەمدى تولۇق چۈشەنگەندەك بولدى، ئەقلى سۈزۈلدى. يۈرىكىگە بىر پارچە ئوت چۈشتى. ئۇنىڭغا بىردىنلا كۈچلۈك ياشاش ئىستىكى، ھاياتقا قانماسلىق تۇيغۇسى پەيدا بولغانىدى. ئۇ قۇرۇپ كېتىۋاتقان لەۋلىرىنى يالدى. يەر ئاستىدىن ساھىبجامالغا قىيا قاراپ ئالغا ئىلگىرىلەۋەردى. مانا ئارىلىق يىگىرمە بەش، يىگىرمە، ئون بەش قەدەمچە قالدى. يەنە بىر ئازدىن كېيىن ساھىبجامال ئۇلارنىڭ ئالدىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. ساۋۇتنى غايىمىتىن كەلگەن قۇدرەتلىك يېرىمىزلىق كۈچ قاتتىق ئىتتىرىگەندەك بولدى، ئۇ ئۈشتۈمۈت ساھىبجامالغا ئېتىلدى؛

— ئابدۇغۇپۇر كەينىمدىن ماڭ! — ساۋۇت لوپۇلداپ يۈگۈرۈپ بارغىنىچە قىزنى يېنىڭلا ئىتتىردۈۋەتتى. شۇ ئارىلىقتا قىز كۆزىنى قىللىسىغا قىللىسىغا قىللىسىغا تەزلىكتە يۈگەننى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ ئۈلگۈرگەندى، ساۋۇت يۈگەننى تارتتى. دە، ئۆزىگە ماس كەلمەيدىغان چاققانلىق بىلەن سەكرەپ ئاتقا مىندى. ساھىبجامال خۇددى قاتتىق زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقان دەك قەستەن دەلدەڭشىدى، چىرىقراپ يەرگە يىقىلدى. ئات كەشەپ ئۆز جايىدا ئايلاندى. ساۋۇتنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆكۈرۈپ كەتكەندى. تېخىمۇ داڭ قېتىپ تۇرغان ئابدۇغۇپۇرنى كۆرۈپ ئېتىنى ئۇنىڭغا قارىتىپ دىۋەتتى.

— بول، ئابدۇغۇپۇر، بول! — ئابدۇغۇپۇر بىرنەچچە ماڭدام ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتى. قوللىرىنى كۆتۈردى. يۇ، ئارىسالدا بولۇپ توختىدى. قاچسام چوقۇم ئېتىۋېتىدۇ. قاچمىسام ئازاب تارتساممۇ، بېشىم ساق قېلىشى مۇمكىن دېگەن ئەلەي سېناش خىيالى بىردىنلا ئۇنى چار يىلان دەك چىرىمىۋالدى. گېلىغا يۆگەشەپ بوغدى، تىنىقى پەسلىدى. ئۇ ئېگىز بۇتتەك يەرگە چاپلاشقىنىچە مېدىر - سىدىر قىلالا مىندى. چەكچەيگەن كۆزلىرىدە قورقۇنۇچ ھەرىكەتسىزلىك قېتىپ قالدى. ئۇ ئاتقا ئېسىلمىدى، لېكىن ساۋۇت ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇۋېلىپ كۈچەپ يۇقىرى تارتتى. ئەپسۇس، كېچىككەن ئىدى. ئۈشتۈمۈت تۇتۇقتىن دەققە ئېسىنى يوقاتقان، گاڭگىراپ تاشتەك قېتىپ قالغان مەتتوخنى بىلەن قانداق ساراڭ ھوشىغا كەلگەندى. ئالدى بىلەن مەتتوخنىڭ تاپانچىسى ئېتىلدى. ئاتنىڭ ساغرىسىغا ساۋۇت مەڭ تەستە تارتىپ چىققان ئابدۇغۇپۇر ئوق يەپ دۈمىلاپ چۈشتى. ساۋۇت ئات بېشىنى يانغا بۇراپلا يۈگەننى قويۇۋەتتى. ئۆزى دۈمچىمىپ يەپەكتەك يايلىغا يەپ چىشىۋالدى. قانداق ئوقنى بوشقا كەتتى، ئات ساداقىتىن چىققان ئوقتەك ئۇچتى. مەتتوخنىڭ تاپانچىسى ئېتىلدى، يەنە ئېتىلدى، تەگمەدى.

— نېمىگە ھاڭۋاقسەن، ئات! — دەپ زەردە بىلەن تۈۋلدى مەتتوخنى قېشىدىكىلەرگە. قانداق ساراڭ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئېتىشقا باشلىدى. بەدىنى ئاپتۇمات بىلەن تەڭ تىز رەپىتى. قارا چىرايى تېخىمۇ قارىداشقا باشلىدى. شەپقەت ئاسمانغا، ئېرىكىن يەرگە قارىتىپ بىر پايدىدىن ئوق ئۇزدى. ئاندىن شەپقەت تىملاپ، تاپانچىسىنىڭ بىر يېرىنى ئوڭلاۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋالدى. ئەرەك خۇش ياقمىغاندەك ئېتىز قىرلىرىغا قارىتىپ يەنە ئىككى پاي ئاتتى. ئوقى تەگمىگەنسىمۇ قانداق قاتمىلىق تەلۋىلىكى قوداڭشىدى، يۈرىكىدە ۋەھشىي ئىشتىياق ياندى. ساراڭلىقى تۇتۇشقا باشلىدى. كۆزلىرى قانغا تولدى. ئاغزىدىن كۆپۈك ئاقتى. ئۇ ئالا - تاغىل ۋازىقىدى، چىملىرىنى غۇچۇراتتى. ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئوقنى مۆلدۈردەك ياغدۇرغىنىچە

ئەسەبىي ھەرىكەتتە ئالغا يۈگۈردى. چېپىمىز يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئاتنى ئاخىرى موللاقتىۋەتتى. ساۋۇت ئاتنىڭ يېنىدىن ئۆتمەي قوپتى، يىلانباغرى شەكىلدە يۈگۈرۈپ قاچتى. — ئەركىن قال، باشقىلار مەن بىلەن قوغلاڭلار! — دېدى مەتتوخى ئالغا تاشلىنىپ. ساۋۇت بىر يېقىملىق، بىر قوپۇپ قاچاتتى، سۈرئىتىنى تېز دېيەشكە بولمايتتى. بىر ھازا-دا تىمىك يار بويىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ پارچىغان ئىدى. كۆكرىكى تۆمۈرچىمەننىڭ كۆرىكىدەك بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسلىيتتى. ئۆپكىسى چىقىملىق، بېشى زىچلىدايتتى. بارلىق كۈچى بىلەن چىشىنى چىشلەپ چىقىدى. توساتتىن سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختىدى، ھەرىكەتسىز جىمجىت تۇرۇپ قالدى. سۇ تېز ئاققانلىقىدىن ئايغىدىكى تىمىك يار بىلەن بىر بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى. يارنىڭ ئاستىدا قايناملار دولقۇنىنى دولقۇنغا سوقۇشتۇراتتى. لاي سۇنىڭ جەگەررەك كەرىۋا مۇنچاقلىرىنى چاچىراتتى، ئۇ بېشىنى كۆتۈردى. ئالدى تەرەپتە يېقىنلا جايىدىكى بوش-لۇقتا قارا بولۇتلار يىرتىلغان قارا پەردە پارچىلىرىدەك ساڭگىلاپ قىسىرايتتى. ئارقا تەرەپتىن ۋارقىراپ نەھشەت سېلىپ قوغلىغۇچىلارنىڭ ئاۋازى يېقىنلاپ كەلمەكتە. يىراقتىن ئالماننىڭ قىيا - چىيىسى ئاڭلاندى. ئۈجمە تۈۋىگە يىغىلغانلارنىڭ بىر قىسمى بۇ ياققا تاماشا كۆرگەنلىكى چاچقان بولسا كېرەك. ئۇ بىرنەچچە قەدەم ئالغا چامىدى. باش ئۈستىدە ئوقلار ئەجەل ئاۋازىدا ۋىزىلىدايتتى. ئايغىمىدىكى قىيا تۈۋىدە كۆپۈك چاچ رېتىپ لاي سۇ قايىناپ ئاڭلاتتى. ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلدى. كۆزلىرىدە غەزەپ، ئېچىنىش، ھەسرەت ئۇچقۇنلىرى يالتىرىدى. كۆز ئالدىدا دەپسەندە بولۇپ قان - يىرىڭغا تولۇۋاتقان ئانا يەر، قىڭغىر - قىسىق ئۆيلەر، ئەگرى - كۆتمەك مەھەللىلەر، يامغۇرۇمۇ يۇيۇپ كېتەلمىگەن مەسكىن دەرەخلەر تۇماننىڭ ئاقۇش رومىلىغا ئورنىلىپ ھازا تۇتۇۋاتقاندەك مۇڭغا يېتىپ ئۈچىمىپ تۇراتتى. كۆزىگە سىڭىپ قالغان شۇ كۆرۈنۈشكە قاراپ، ئۇ كۈتۈلمىگەندە «خەير - خوش!» دەپ تۈۋەلدى. قوغلىغۇچىلارنىڭ ۋارقىراشلىرى جاۋابەن ئەۋجىگە چىقتى. ساۋۇت كۆزلىرىنى چىڭ يۇمدى. ئادەم قورققۇدەك تېز ۋە شىددەتلىك بىر ھەرىكەتتە قىيادىن ئۆزىنى تۈۋەنگە ئېتىۋەتتى. قول سوزسا يەتكۈدەك يېقىنلاپ كەلگەن مەتتوخى قىيا لېۋىدە ئۆزىنى ئاران توختىتىۋېلىپ ئېگىشىپ قارىدى. بېشى قېپىپ ئالاقزادە بولۇپ كەينىگە داچىدى. بىر ئازدىن كېيىن ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ قانداق ساراڭ بىلەن بىللە پەستىكى چوڭقۇر قاينامنى قالايمىقان ئوققا تۇتتى، لېكىن تىمىك يارنىڭ ئاستىدىن ھېچقانداق باشقا شەيە كەلمىدى. پەقەت سۇ دەھشەتلىك گۈركىرەيتتى. ئۇلار قايتىپ كەلگەندە، ئابدۇغۇپۇر ئاللىقاچان جان ئۈزگەن ئىدى. مەتتوخى ئۇنىڭ جەنىنى ئاغدۇرۇپ كۆرۈپ، ئەلەم بىلەن تەپتى:

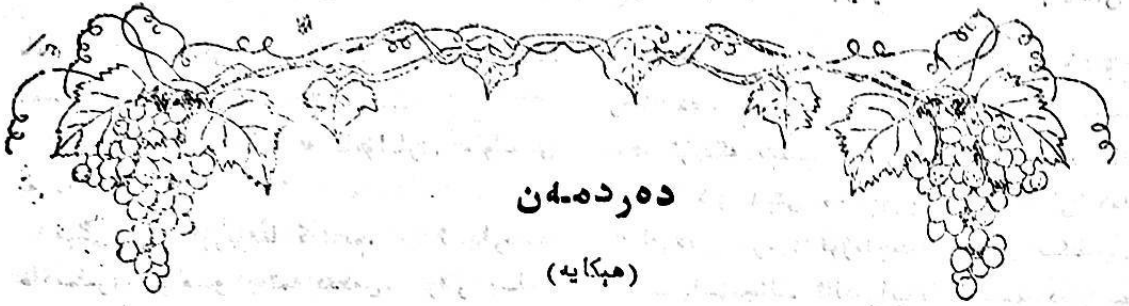
— بۇ نېمىنىڭ چېنى ئاغزىدىكى گەپتىنمۇ تېز چىقىدىكەن...
 ئاممىنىڭ قولىدىن پايدىلىنىپ چاندۇرماي ئۆلتۈرۈش مەخپىي پىلانى بەربات بولغانىدى. مەتتوخى ۋېلىمسېمىتتە كەينىگە قايتىپ بېرىپ شتابقا تېلېفون بېرىۋىدى. لىلۋەنشى يەرنى تېپىپ، ئوق تەگكەن قاۋاندىك چالۋاقتى: «ئۆلۈكىمنى دەرەخقە ئېسىپ كۆرەش قىلىڭلار، بېنىزدىن چېچىمى كۆيدۈرۈڭلار!»
 بۇ مىللىي ئۆرپ - ئادەتكە، دىنىي قائىدە - يوسۇن، ئەمرى - مەرۇپلارغىمۇ خىلاپ تەلۋە بۇيرۇق ئىدى. بۇنداق ياۋۇزلۇقنى كۆپىنى كۆرگەن بۇ خەلقنىڭ قەلبىمۇ ئاسانلىقچە كۆتۈرەلمەي...

مەيتتى. لېكىن شۇنداقتىمۇ تەۋەككۈل قىلىنماقتا ئىدى. بۇ تەرەپلەردىكى پۇقرالارنىڭ ئەقلىگە مۇسغىمايدىغان دەھشەتلىك پاجىئە ئەنە شۇنداق ئەۋجىگە چىقتى. قانغا سىزنىڭ قادىر ساراڭ بىرنەچچە خەلق ئەسكىرىنى باشلاپ بېنىزىن ئىزدەپ پايىپتەك بولدى. تاپالماي ئاخىرى ئىككى تۈڭ كىرىس ئېلىپ كەلدى. ئۇلار ئابدۇغۇپۇرنىڭ جەستىنى تاپنى سۆرىگەندەك سۆرەپ دەريا بويىغا ئېلىپ باردى. يالغۇز ئۈچمىنىڭ يوغان بىر شېخىغا سەددىن سىرتماق ياساپ، تارتىپ پۇختىلىقىنى سىناپ كۆرۈشتى. ئاندىن ئابدۇغۇپۇرنى بويىدىن شۇ سىمغا ئېسىشتى. ئېسىلغان مۇردىنىڭ ئەتراپىغا ئولتۇرۇش كۈرەش يىغىنى ئېچىشتى. تەربىيەلەنگەن ئاكتىپلار ئابدۇغۇپۇر بىلەن ساۋۇتىنى ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچى دادىلىرى بىلەن بىللە قوشۇپ يەتمەش بۇشتىغىچە تىسلاپ قاغاشتى. ھاۋادا ئېسىلىپ تۇرغان ئۆلۈككە تۈكۈرۈشتى. بەزى تۈكۈرۈكلەر قايتىپ ئۆزلىرىنىڭ يۈزلىرىگە چۈشتى. يىغىن تازا قەزىمىدى. دېھقانلارنىڭ كۆڭلىدە قورقۇنچ، ئېچىنىش، نارازىلىق ھەرىكەتلەنمەكتە، بارغانسېرى ئولغا ياقىماقتا ئىدى. ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئاغزى قىسىپ، كۆزلىرى ئاللىپ، گېپى گىلىغا تەقىلىپ قالغاندەك بولدى. ھايال ئۆتمەي كۆزلىرى پولىتىيىپ چانقىدىن چىقىشقا باشلىدى. ئۇزۇن بويى ئادەم قورققۇدەك ئۇزىراپ كەتتى، گەۋدىسىمۇ سوزۇلدى، ئۇزاققا بارمىغان ئەندە كىشىنىڭ ھەرىكەتسىزلىكى، قورقۇنچنىڭ ھاياچىنىدىن كېيىن ئالمان ۋاپىجانلىدى. تەۋرەپ كەتتى. يىراقتىن قارىغاندا ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئورۇق، ئېگىز گەۋدىسى ئاسمانغا ئېسىلغان ئۇزۇن سوتال بەلگىسىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ ھاۋادا قاققىپ گويا ئۇزۇنى كۈرەش قىلىۋاتقانلاردىن، مالمان زا-ماندىن، پۈتكۈل كىشىلىك دۇنياسى ۋە بىقارار تەقدىردىن قورقۇنچلۇق سوتال سورىماقتا ئىدى. يىغىن قاملاشمىدى، سوۋۇپ كەتتى، ماتەم تۈسى قويۇقلىشىۋاتقاندا بولدى. بۇنى باي-قىغان مەتبۇخنى دەرھال يۇيرۇق چۈشۈردى. ئۇلار جەسەتنىڭ ئايىغى ئاستىغا ئوتۇنلارنى ئېگىز قىلىپ دۆۋىلەشتى. قادىر ساراڭ قولغا يوغان چۈمۈچىنى ئالدى. ئېگىز كۆتۈرۈپ ئويناقتى، قا-قاقلاپ كۈلدى. ساراڭلارچە ۋارقىردى. ئاندىن تۇڭدىكى كىرىسنى جەسەتكە ۋە ئوتۇنغا شالاپلىتىپ چاچتى. ئەمدى ئابدۇغۇپۇرنىڭ چىرايى تونۇغۇسىز بولۇپ ئۆزگەردى. قانسىز يۈزلىرى قارىيىپ، كىرىسىدە تولىمۇ سەت مايلىشىپ كەتتى. پۈتۈن ئەزايى-بەدىنىدىن ئوتۇن دۆۋىسىگە كىرىس تامچىلايتتى. سەرەڭگىنى مەتبۇخنىڭ ئۆزى ياقىتى. ئوتۇن دۆۋىسى لاپ قىلىپ يېنىش بىلەنلا، ئابدۇ-غۇپۇر ئوت ھالقىسى ئەچىدە قالدى. ئۇچقۇنلارنى چاچرىتىپ يالقۇنلار ئۇزۇن قىچقىزىل تىلە-لىرىنى ئاسمان پەلەككە سوزدى. ئالمان دەسلەپتە سەيىرلەنگەندەك، ۋەھىمە بىلەن داڭ قېتىپ قاراپ تۇرۇشتى. كېيىن بەرداشلىق بېرەلمىدى، پەرياد چەكتى. بىر ئايال قۇلاق پەردىسىنى يىرتقۇدەك چىرىقەرۋەتتى، قېزىلار «توۋا» دەپ ياقىلىرىنى چىشلەشتى، ئاياللار، بالىلار زار قاق-شاپ ھۆڭگىرەپ يىغلاشقا باشلىدى. بىر-بىرلىرىنى ئىتتىرىشىپ ئۆيلەرگە قاراپ قېچىشتى. مۇشۇ ئەتراپتىكى خەلقنىڭ تارىخىدا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ئەڭ ياۋۇز، ئەڭ ۋەھشىي جازا كۆرۈنۈشى دېھقانلارنىڭ يۈرىكىنى پارە-پارە قىلىپ يىرتىپ تاشلىماقتا ئىدى. غۇلغۇلا، ۋاڭ-چوڭ كۈچەيدى. ئادەملەر ئاكتىپلارنىڭ توسۇشلىرىغا، پوپوزا قىلىشلىرىغا، قوپال ئىتتىرىش-لىرىگىمۇ قارىماي تارقىلىپ كېتىۋاتاتتى. ھاۋانى ئادەم گۆشىنىڭ كۆيگەن پۇرىقى، قاقسىق بۇس قاپلىدى. پۈتۈن يېزا ۋەھىمىگە، ماتەمگە چۆمدى. تالاي كىشىلەر خورلۇق ھېس قىلىپ، نارازى-زىلىق ئىستىكىدە ۋۇجۇدى ئۆرتەندى. شەپقەت بىلەن ئەركىنىمۇ، پاتپاراق-چىلەقتىن پايدىلىنىپ غەمپىدە تىكۋەتمەكچى بولۇشۇدى، مەتبۇخنى بايقاپ قېلىپ توختىۋالدى.

بۇ مۇدەش كۈندىكى ئاخىرقى دەھشەتلىك مەنزىرە شەپقەتنىڭ ئېسىدە ئەبەدى قالدى.

ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئۈچىسىدىكى كىيىم - كېچەكلەر بىلەن سېپىلىگەن كىرىسىن كۆيۈپ تۈگمەكتە. دىن كېيىن، گەۋدىسى ئىسلىشىپ، بېقىسىپ يانماي تۇرۇۋالدى. ئاستىدىكى ئوتۇن دۇۋىسى ھەي - ۋەتلىك يالقۇنلاردا لاۋۇلداپ، چاراسلاپ كۆيەتتى. بىراق مۇردىدىن پىمۇلداپ ماي ئاقاتتى. ئۇنىڭغا يەنە كىرىسىن چېچىشتى. ئوت چەمبىرى ئۇنى قايتىدىن يۈتتى. ئەمدى مۇردىنىڭ پەيلى - جى قىقىراپ گەۋدە تارتىشىپ قورۇلۇشقا، تۈگۈلۈشكە باشلىدى. بىراق ئادەمنىڭ ئۆلۈكىنى بۇنداق ئېسىپ كۆيدۈرۈش ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. كىرىسىن چېچىشنى بىرنەچچە قېتىم تەكرار - لاشقا توغرا كەلدى. ئابدۇغۇپۇرنىڭ باش - كۆزى تونۇردا ئۆتەنكەن ئورۇق قوينىڭ كاللىسىغا ئوخشاپ قالدى. يۈزى قازاندەك قارىيىپ كەتتى. قۇرۇم باسقان، ھىڭگايفان چىشىلرى بىر تە - رەپكە قىيىسىپ، ساڭگىلاپ چىققان تىلىنى مەھكەم چىشلەپ تۇراتتى. ئابدۇغۇپۇر گۇرۇلدەپ يېنىۋاتقان يالقۇنلار تەپتىدە ھەر تەرەپكە ئايلىناتتى، پىرقىرايتتى. تەۋرىنەتتى، سىلكىنەتتى. شۇ تۇرقدا گويا تۆت تەرەپكە كۆزلىرىنى قىسىپ قاراپ، ئۇزۇن تىلىنى چىقىرىپ چىشلەپ، نېمىگىدۇر پۇشايماي يەۋاتقاندەك «خەپ!» دەۋاتقاندەك، دۇنيانى سۆزسىز مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. شەپقەتنىڭ بىر كۆزى قان، بىر كۆزى ياش ئىدى. مەڭزىنى كۆيىدۈرۈپ سىرغىۋاتقان قان - ياشلار يەرگە تامچىلاپ، پوپاڭ توپا ئۈستىدە چېچىلغان مارخانلار دەك دومىلايتتى. يۈرەك تومۇرلىرى چاراسلاپ ئۇزۇلسۇۋاتقاندەك ئىدى. كۆز ئالدىدىكى قىيامەت ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ يېرىم ياۋايى يىللىرىدا ئەمەس، بەلكى 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا بولۇۋاتاتتى. ئىپتىدائىي جە - ئىمىيەتتىكى ھاۋانىسى ياۋايىلىقتا ئەمەس، بەلكى ئاتوم ۋە ئېلېكترون دەۋرىدە، نۇر ۋە ئۇچۇر دەۋرىدە بولۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ بۇلارغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. بىراق ئىشەنمىگەنلىككە پاكىت يۈ - قىلىپ كەتمەيدۇ - دە، شۇ بىر كۈن بىر يىلدىك ئۇزۇن يىلىنىدى. كۆزلىرى تورلاشتىمۇ - قانداق؟ تۇيۇقسىز ئاسمان گۈمبىزى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. كۆزىگە مۇزارەتنىڭ ھەيكى - لى كۆرۈنۈپ، بارا - بارا ئېگىزلەشكە، يوغىناشقا باشلىدى. ھەيكىل يېنىدا ساۋۇننىڭ كېلىشكەن نۇرانە چىرايى، لوپ - لوپراق گەۋدىسى پەيدا بولدى. ئۇلار چايقالدى، بۇ نېمە بولغىنى؟ بۇ ھەنزىرە ئابدۇغۇپۇرنىڭ پۇلاڭلاۋاتقان جەستىنىڭ ئارقىسىدا، ئاسمانغا ئېسىلغان ھەيۋەتلىك سۇ - رەتتەك نامايان بولدى. ئاستا - ئاستا بۇ ئۈچ گەۋدە بىر - بىرىگە يېقىنلاشتى. ئۈچمە قېشىغا جەم بولۇپ شۇ ھالەتلىرىدە ئۈچ ھەيكەلگە ئايلاندى. ھەيكەللەرمۇ، ئۈچمەمۇ كۆكسە بوي تارتتى. ئاندىن ھەممىسى بىرلىيانتتىن قويۇلغاندەك قېتىپلا قالدى. لېكىن ئۇلارنى پۇرقۇراۋاتقان ئىس - تۈتەك قاپلاپ پىرقىرايتتى. بۇ ئىس - تۈتەك يۇلتۇزسىز كېچە رەڭگىدە ئىدى. لاۋۇلدىغان ئوت ھەيكەللەرنىڭ ئاستىدىن ئۆرلىسە، بۇلۇتلۇق ئاسمان ئۈستىدىن سۇر بىلەن باساتتى. بۇلۇتتۇ، ئىسەمۇ، ئوتتۇمۇ تەۋرىنەتتى. ئاستا - ئاستا ئاسمانمۇ، زېمىنمۇ تەۋرىگەندەك بولدى. شەپقەتنىڭ گەۋ - دىسىمۇ تەۋرەندى. بولغاي، ھەممە نەرسە تەۋرىدى. ئۇ كۆزىنى چىمچىقلاپ، ھەيكەللەر يەنىلا تەۋرەنمەيتتى. بىردىنلا چاقماق چاققانداك تۇيغۇ پەيدا بولدى. شەپقەت ئۆزىدە ئاشۇ تەۋرەن - مەس ھەيكەللەر جەملىنىشىنى ياساپ چىقىش ئىستىكىنىڭ تۇغۇلۇپ، كۆڭلىنى يورۇتۇپ ئۆتكەن - لىكىنى بىلدى. بۇ - ۋىجدان بۇرچى، بۇ يېڭى ئىرادە ئىدى. ئۆلىمىسىلا ئورۇنلاشقا تېگىشلىك بۇرچ، ئەمەلىگە ئاشۇرۇشقا تېگىشلىك ئىرادە ئىدى. ھەممە نەرسە تەۋرەنسىمۇ ئەمدى ئۇنىڭ بۇ ئىرادىسى تەۋرەنمەيتتى، بەلكى ئالماس تەك سۈزۈكلەشپ ۋە چىڭىپ، ئۆتكۈرلىشىپ باراتتى.

دەردمەن

(ھېكايە)

قادىر ئارسلان

سالامەتمۇ سەن؟ ئۆيى تىنچلىقتۇر؟
 مەنمۇ سالامەت، ئويلاپ باقسام ساڭا خەت
 يازمىغىنىمغا بىر يىلچە بولۇپ قاپتۇ. ھاياتىمدا
 بەزى ئۆزگىرىش ۋە ئىشلار يۈز بەرمىگەن بول-
 سا، بەلكىم يەنە خېلى ۋاقىتلارغىچە خەت ياز-
 ماسلىقىم مۇمكىن ئىدى. نېمىشقىدۇر ساڭا دەردىم-
 نى تۆككۈم كەلدى. دە، بۇ خەتنى يېزىشقا
 كىرىشتىم.

بۇنىڭدىن يېرىم يىل ئىلگىرى تەشكىل مەنى
 ۋىلايىتىمىز بويىچە خېلى نامرات ھېسابلىنىدى-
 خان بىر ناھىيىگە بېرىپ ئىدارە باشلىقى بولۇش-
 نى تەكلىپ قىلدى ۋە ئويلىنىپ كۆرۈشۈم ئۈ-
 چۈن بىر ئاز مۆھلەت بەردى. ئىدارىنىڭ ۋە-
 زىپىسى مېنىڭ ئوقۇغان ۋە ئون نەچچە يىلدىن
 بېرى شۇغۇللىنىۋاتقان كەسپىم بىلەن ئوخشاش
 بولغاچقا، خەتتە ئىدارە ناھىيىسى يېزىپ ئولتۇرۇش-
 نى لايىق تاپمىدىم. ئويلىنىپ كۆردۈم: بۇ يە-
 ڭى خىزمەتنىڭ ماڭا زىيىنىمۇ، پايدىسىمۇ بار
 ئىكەن. زىيىنى، شۇنچە يىل ئىشلەپ ئۆزلىشىپ
 قالغان ئىدارەدىن، خىزمەتداشلىرىمدىن ئايرى-
 لىشقا توغرا كېلىدىكەن. پايدىسى، ئۆگەنگەن بى-
 لىملىرىمنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلىتىش پۇرسىتىگە
 ئىگە بولىدىكەنمەن. چۈنكى، بىلىمى بولغىنى بى-
 لەن، يېتەرلىك شارائىت بولمىغانلىقتىن ئۆز رۇ-
 لىنى جارى قىلدۇرالمايدىغان ئەھۋاللار بىزدە كۆپ
 ئۇچرايدۇ. مەن بۇنىڭغا ئىگە بولغان ئىكەنمەن،

مەن بۈگۈن ئۇنىڭدىن خەت تاپ-شۇرۇۋالدىم.
 بىزنىڭ ئۆزئارا خەت يېزىشىمىزغا بىرەر يىل
 بولۇپ قالغان بولسىمۇ، تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ
 خەت مېنى ئەجەپلەندۈرمىدى. چۈنكى، ئالىي
 مەكتەپتىكى ساۋاقداشلار مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن
 كېيىنكى بىر-ئىككى يىل ئىچىدە ئۆزئارا خەت
 يېزىشنى ئۈزۈلدۈرمەيدۇ، ئەتىمال بۇ مەكتەپ
 ھاياتى، بىللە ئۆتكەن كۈنلەرگە بولغان سېغى-
 نىش ھېسسىياتىنىڭ كۈچلۈكلىكىدىن بولسا كې-
 رەك. كېيىن بولسا، ۋاقىتنىڭ ئۆزۈمىزغا ئەگىشىپ
 سالام خەتلەرنىڭ ئارىلىقىمۇ ئۇزىراپ باردى.
 قۇغۇچىلىق ھايات بىلەن خوشلاشقىنىمغا 20 يىل-
 غا يېقىن بولۇپ قالغان بىزدەك ئادەملەر ئۆ-
 چۈن ئېيتقاندا تېخىمۇ شۇنداق.

بۇ خەت ماڭا بىرەر خۇشاللىق بېغىشلىمالى-
 دى. چۈنكى خەتكە كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان
 ئىشلار يېزىلغان بولۇپ، يا كۈلۈشنى، يا يىغلاش-
 نى بىلەلمەي قالغان بىر دەردمەننىڭ شىكايىتى-
 گە تولغانىدى.

خەتنى قايتا-قايتا ئوقۇدۇم، ئوقۇغانسېرى بۇ
 خەتنى بىرەر زۇرئالدا ئېلان قىلىش خىيالى
 تۇغۇلدى. ساۋاقداشىمۇ مۇشۇ خەت ئارقىلىق ئۆز
 ھېسسىياتىنى، ئويلىغانلىرىنى كىشىلەرگە ئاشكارا
 قىلىشنى خالايدىغاندەك بىلىندى. شۇنىڭ بىلەن،
 ئونلىق خېتىنى باشقىدىن كۆچۈرۈپ چىقىم:

«سالام قەدىرلىك دوستۇم!»

نامرات ناھىيىدىكى پۇقرالارنىڭ قەدىنى كۆتۈرۈشكە ياخشى خىزمەت قىلالايمەن.

ئاخىرى مەن تەشكىلگە ماقۇللۇق جاۋابىنى بەردىم.

يېڭى ئىش ئورنۇمغا كەلدىم. بۇ ئىدارىنىڭ خادىملىرى ئونغۇمۇ يەتمەيدىكەن. ئۇلار بىلەن دەسلەپكى ئۇچرىشىش كۆڭلۈمنى سەل غەش قىلىپ قويدى. كىشىلەر بىلەن يېڭى تونۇشقاندا، قارشى تەرەپنىڭ سوغۇق مۇئامىلە قىلىشى كۆڭلۈمنى غەش قىلدۇ. مەنغۇ سوغۇق مۇئامىلەگە دۇچ كەلگىنىم يوق. مېنىڭ يولۇققىنىم، ھەددىدىن زىيادە ئېگىلىپ سالام بېرىشلەر، قولۇمنى ئاۋايلاپ تۇتۇپ بىر ھازاغچە يېنىڭ سىلكىتىپ، «سىلىدەك قايىل رەھبەرنىڭ ئىدارىمىزگە كېلىشى، يۇقىرىدىكى بىزگە قىلغان چەكسىز غەمخورلۇقى»، «ئاتىدارچىلىقلىرىدا ياخشى ئىشلەپ كېتىشكە ئىشەنچىمىز كامىل»، «ھەرقاچان خىزمەتلىرىمىزگە تەييارمىز» دېگەنگە ئوخشاش گەپلەر بولدى. بۇ مۇئامىلىلەر ۋە خۇشامەت سۆزلىرى مېنى ئىختىيارسىز قورۇندۇرۇپ قويدى، كۆڭلۈم پەرىشان بولدى. سالام دېگەنمۇ جايىدا بولۇشى، قول كۆرۈشۈشمۇ ئىرەككەلەرچە بولۇشى كېرەككەن. مەن راتىنىلا پەرىشان بولدۇم. كەينىدىن ئۆزۈمنى ئەيىبلەدىم: ئەمدىلا كېلىپ، ئېھتىياتچانلىق سەزگۈرلۈكۈم ئېشىپ كەتتىمۇ - نېمە؟ بەلكىم ئۇلارنىڭ يۈز كۆرۈشكەندىكى مۇئامىلە ھەرىكەتى ۋە سۆزلىرى، نورمال ئادەت كۈچىدىندۇر.

لېكىن، مەن ياتقىنىمى كۆرگىنىمدە تېخىمۇ پەرىشان بولدۇم. مېنىڭ يالغۇز كېلىدىغانلىقىم، ۋاقىتنىچە بىرەر ئېغىزلىق ياتاق تەييارلاپ قويۇلسا بولىدىغانلىقىدىن ئالدىن خەۋەرلەندۈرۈلگەن ئىدى. يىراق ماڭما تەييارلانغىنى ئازادە، يېڭىدىن ئاقارتىلغان ئىككى ئېغىز ئۆي بولۇپ، سىم كالىپ رېۋات، دىۋان، يېزىق ئۈستىلى، ئىنتايىن كەڭ تارتىپ، چايدان، قاچا - قۇچىغىچە قويۇلغان،

ھەتتا تېلېفونىم بىلەن ئۇنىۋېرسىتېتقا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. دەسلەپكىدە مەن ئىدارىدىكى بىرىمىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ قالغان ئوخشاشمەن دەپ قالدۇم. لېكىن مېنى «كۆچۈرۈپ» قويغىلى كەلمەنلەردىن بىرى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئېگىلىپ: - ياچۇيچاڭ، ئالدىراپ قالغانلىقىمىزدىن سىلەرنىڭ مۇبارەك خانىلىرىنى لايىقەدا تۈزەشتۈرۈشكە ئۈلگۈرەلمەي قالدۇق، ئەيىبىمىز بۇيرۇمغا يىلا. كىم - كۈست نەرسىلەرنى مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە تولۇقلاپ بولىمىز، - دېدى. دېمەك، بۇ مېنىڭ ياتقىم ئىكەن. شۇ ئەسنادا غۇزۇسدە كەلگەن ئاچچىقىم چىرايىمغا چىققان بولسا كېرەك، بېشىمى خىزمەتداشلىرىم تەمتىرىشىپ بىر - بىرىگە قارايتتى. مەن ئۆزۈمنى بېسىۋالدىم، كەلگىنىمگە بىر كۈن بولمايلا خىزمەتداشلىرىمىڭ كۆڭلىمگە ئازار بېرىشى لايىق تاپمەدىم. بەلكىم ئۇلار مېنى بەزى باشلىقلارغا ئوخشاش دەپ ئويلاپ قالغاندۇر. بۇنى ئەتە - ئۆگۈنگىچە چۈشەندۈرۈۋالارمەن.

مەن چىرايىمغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ئۇلارنى دىۋانغا تەكلىپ قىلدىم. ئۇلار يېنىڭ تىن ئېلىشتى. ئۇلارغا تاماكا تۇتۇم. توۋا، ئۇلار باشلىق تۇتقان تاماكنى ئالغىچىمۇ نەچچە ئېگىلىپ كېتىدىكەن، چىرايىدىكى غەلىتە بەختىيارلىق چىلىۋېتىپ تېخى!

ئۇلارنىڭ بەس - بەس بىلەن ئۆيگە تەكلىپ قىلىشلىرىنى چارچاپ كەتكەنلىكىمنى باھانە قىلىپ رەت قىلدىم. ئۇلار بىردەم زورلاپ بېقىشىپ، ئاخىرىدا: «بويۇتۇ، ياچۇيچاڭ ئارام ئالسۇن، سىلەمەتلىك دېگەن ئىنقىلابنىڭ دەسمايىسى ئەمەسمۇ. رەھبەرلەر سالامەتلىكىنى ئاسرىمىسا بولمايدۇ» دېيىشى ۋە كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىشى.

مەن كارىۋاتقا سۇنالايدىم. بۇ ئىدارىگە

كەلگەننىڭ تۇنجى كۈلى كۆڭۈلسىز باشلانغانلىقى ئېنىق ئىدى.

ئۆزۈمنى پەرىشان خىياللاردىن قۇتقۇزۇش كويىدا، تېلېۋىزورنىڭ كۈنۈپكسىغا قولۇمنى ئۈزاتتىم - يۇ، شۇ ھامان قولۇمنى تارتىۋالدىم. بۇ «ياتاق» قا كىرگەن چېخىمدىكى ئىشلار كۆز ئالدىغا كېلىپ تۇرۇۋالدى. بىر چاغدا دېرىزەم تۈۋىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بالىلارنىڭ چۈۋۈر-لاشلىرى ئاڭلاندى:

— ئاداش، ئەمدى نەگە بېرىپ تېلېۋىزور كۆرىمىز؟

— مۇھەممەت ئىمىننىڭ ئۆيىگە بارمايلىمۇ؟

— قويعىنە، دادىسى تازا سەپرا ئادەم، كۆرگىلى قويامدۇ؟

— يېڭى كەلگەن باشلىقىزە بىزنىلا تەس تۈگە قويدىغۇ.

— شۇنى دېنەمسەن. نەچچە ۋاقىتتىن ھەممىمىز كۆرۈپ كېلىۋاتقان تېلېۋىزورنى ...

— ھەي، بوش گەپ قىلغىلار، ئاڭلاپ قالغىنىمۇن ...

چۈۋۈرلاشلار بارغانسېرى يىراقلىشىپ غايىب بولدى. مەن بۇ ئۆيىدىكى نەرسىلەرنىڭ كېلىش مەنبەتىنى بىلىۋالدىم.

ھەي، تۇنجى كۈنۈم ياخشى باشلانمىدى. مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بولغان بولسىمۇ، بۇ يەردىكىلەرنىڭ مەجەز - خۇلقى بىلەن ئالدىن تونۇ-شۇۋالغان بولاتتىم. ئۇ يېرىم يىلدىن بۇيان ۋىلايەتتە داۋالنىۋېتىپتۇ.

ئاخشىمى ماتېرىيال كۆرۈشۈمگە تەسرى بولىدۇ، دېگەن باھانە بىلەن تېلېۋىزور ۋە ئۇنىڭلارنى ياندۇرۇۋەتتىم. دىۋانلارنىمۇ تارچىلىق بولۇپ كەتتى دەپ قايتۇرۇۋەتتىم. شۇنىڭ بىلەن، خېلى تەڭگىلەپ قالغاندەك بولۇپ قالدىم. لېكىن «پاجۇبىچاڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى خىزمەتكە بېقىش

لىغان كادىر ئىكەن، ئاددىي - ساددىلىقىنى دېمەسلىرى بۇنداق رەھبەرگە ئېرىشكىنىمىز بىزنىڭ بىخت - تەلپىمىز» دېگەندەك تېتىقسىز مەدھىيىلەر كىيىمىنى بۇزدى. ئۇلار تۈنۈك-ۋىلا: «رەھبەر دېگەننىڭ ئۆزىگە لايىق سۈرى بولمىسا بولامدۇ؟ ياتقىدا بۇ نەرسىلەر بولمىسا قانداق بولىدۇ؟ بىز خىجىل بولماي قانداقمۇ يۈرەلەيمىز؟» دېيىشكە ئىدى.

مەن بۇ ناھىيىگە كەلگەندە ناھىيە رەھبەرلىرى ئىدارە ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار كۆپ بولسىمۇ قىلىنماي كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتقاندى. مەن ئىدارە ئىشلىرىنى ئىزدەپ سېلىشنى، ئىشنى ئاۋۋال خىزمەتچىلەر بىلەن سۆزلىشىش، ئۇلارنىڭ ئىدارىنىڭ ھازىرقى ھالىتىگە بولغان كۆز قارىشىنى ۋە تەكلىپلىرىنى ئاڭلاش، ئاندىن پىلان تۈزۈشتىن باشلىماقچى بولىدۇم.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئىدارىگە كىرىپ ئىشخانا ئىشىكىنى ئېچىشىمغا ئارقامدىن:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ياچۇبىچاڭ، ئوبدان قوپۇپلىمۇ؟ — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

بۇ، تۈنۈگۈن مېنى ياتاققا كۆچۈرۈپ قويغۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ھە دېسە پۈكۈلۈپ تۇرىدىغان قەددى، تاماكدى سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرىنى كۆرسىتىپ تىنماي ھەجىمىيپ تۇرىدىغان قېلىن كالىپۇكلۇق ئاغزى نېمىشقىدۇر تۈنۈگۈنلا مەندە ياخشى تەسىرات قالدۇرمىغانىدى. دوستۇم، خېتىمدە ئىدارەمدىكى كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى ئاشكارىلاشنى خالىمىدىم. شۇڭا، گەرچە مەدەبىسىزلىك بولسىمۇ، بۇ كىشىنى ھىجاق دەپ ئاتايتۇرماي.

— ھە، يامان ئەمەس، ئىشقا كەپسىز؟ — دېدىم.

لېكىن، ئىش مېنىڭ كۈتكىنىمدەك بولمىدى،

ئۇ، بۇ ئەشلارنى تۈگىتىپ نىمىمىندۇر دېمەك چى بولغاندەك تۇرۇپ قالدى. ئەسلىدە، مەن بۈگۈن تۇنجى يۈز كۆرۈشكەن ئادەم شۇ بولغاندىكىن، تۇنجى سۆھبەتنى ئۇنىڭدىن باشلاي دەپ ئويلىغانىدىم. لېكىن ھازىر رايىم قايتتى، بۇنداق ئادەم بىلەن، يېرىم كۈن سۆزلەشسەڭمۇ، ئۇنىڭدىن كۆڭۈزگە ياققۇدەك بىرەر تەكلىپنىڭ چىقىشى ناتايىن. شۇڭا ئۇن - تىنىسىز بېرىپ ئورۇندۇققا سونۇردۇم.

— ئەمەس مەن چىقاي ياجۇيچاڭ، بىرەر تاپ-شۇرۇقلىرى بولسا ھايت دەۋەتسىلە، مەن تەييار، — دېدى ئۇ ئېگىلىپ تۇرۇپ،

— چىقامسىز، ماقۇل، — دېدىم مەن ئۈستەل تارتىمىنى ئېچىۋېتىپ، — بۇندىن كېيىن بۇ ئەشلارغا ئاۋازە بولۇپ يۈرمەڭ، ئۆزۈم قىلىۋالدىمەن. — ئۇنداق بولامدىغان، ئۇنداق بولامدىغان، بىز تۇرساق، بىز تۇرساق... — ئۇ شۇلارنى دېگەنچە ئەشك تۈۋىگە بېرىپ تۇرۇپ قالدى. ئاندىن يەنە كەينىگە يېنىپ ئۈستەلنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئاغزىنى ئەڭ يۇقىرى كېرىلىش چېكىگەچە كېرىپ ھىجىمىپ سۆزلىدى:

— ئەمدى شۇ ياجۇيچاڭ، مىلىگە مەلۇم، بىز دە بىر كىشى يېڭىدىن بىر يەرگە بارسا ئۇ يەردىكى تونۇشلارنىڭ ئۆيىگە پەتە قىلىپ قويىدەن. ئان ئادەت بار. كەچتە بىزنىڭ ئۆيىنى پەتە قىلىپ قويغان بولسا، يېشىمىز كۆككە تاقىشاتتى. پەتە قىلىش نورمال بىر ئىش بولغاچقا ئانچە ئويلىنمايلا:

— قېنى، ئۇمۇ بولۇپ قالار، — دېدىم مەن. ھىجىق ھىجىغان پېتى كەينىچەلەپ مېڭىپ دېگۈدەك ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى، مەن بىر ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك ئۇھ تارتتىم. كۆپىنچە ھاللاردا ئادەمنىڭ ئەتىگەندىكى كەينى ياختى بولسا، شۇ كۈننى كۆڭۈللۈك

ئۇنىڭ پۈكۈلۈپ تۇرۇپ قاتناغۇر قوللىرىنى ئۈزۈشنى مېنى ئوڭاي-سىزىلاندۇرۇپ قويدى. مەن قولۇمنى بەردەم. ئۇ قولۇمنى گويا ئاسان سۈنۈپ كېتىدىغان بىر نازۇك سەنئەت بۇيۇمىنى تۇتقاندەك ئاۋايلاپ تۇتتى - دە، بىرھازا غەپچە يېنىك سىلكىپ، ئۇزۇندىن - ئۇزۇن داۋام قىلىدەن خان ئامانلىق سوراش سۆزلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى. مەن نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىمنى بىلەلمەي تىخىرقاپ تۇرۇپ قالدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىموت ئوقىدەك ئېتىلىپ چىقىۋاتقان سۆزلەرنىڭ ئارىسىغا سۆز قىستۇرۇپ ئۈلگۈرۈش-مۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

خۇداغا شۇكرى، ئاخىرى «پىلىموت ئوقى» ئېتىلىپ بولدى. مەنمۇ جاۋابىنى «تىنچلىق» دېگەن سۆز بىلەنلا تاماملاشنى مۇۋاپىق تاپتىم. ھىجىق ئارقىدىنلا سۆڭىكىم ئىشخانىغا كىردى. مەن ئورۇندۇققا قاراپ مېڭىشىمغا ئۇنىڭ ھودۇققان ھالدا ئېيتىلغان: «توختاپ تۇرسىلا، ياجۇيچاڭ!» دېگەن سۆزى بىلەن، نېمىدىندۇر چۆچۈگەندەك شاپپىدە توختاپ قالدىم. ئەسلىدە، ئۇ ھودۇققىدەك، مەن چۆچۈگەندەك ئىشۇ يوق ئىكەن. ئۇ ئەشك يېنىغا قويۇلغان ئەشكاپنىڭ ئۈستىدىن بىر پارچە لاتىنى ئالدى - دە، ئورۇن-دۇقنى شارتماندىتىپ سۈرتتى. مەن ئوڭايىسىزلا خان ھالدا:

— ھاي - ھاي، ئۇنداق قىلماڭ، ئۆزۈم تازىلىۋالدىمەن، — دېدىم.

— ئۇنداق دېمىسىلە ياجۇيچاڭ، ئۇنداق قىلىشى بولامدىغان، بىز تۇرساق، — ھىجىق «ھاي - ھوي» دېگۈچە ئۈستەلنىمۇ سۈرتۈپ بولدى. ھېلىمۇ ياخشى، ئىشخانا تۈنۈگۈنلا تازىلىنىپ بولۇپتەكەن، بولمىسا، ھىجىق بىلەن سۈپۈرگە، چېلەك تالىشىپ بىرمۇنچە ئاۋازە بولار ئىكەنمەن.

ئۆتكۈزۈۋىدۇ. لېكىن ھىچاق مېنىڭ كەيپىمنى قاق سەھەردىلا ئۇچۇرۇۋەتتى. مەن نېمە قىلىشىمنى بىلمەي ئالدىمدىكى ئەينەك تاختا ئاستىدىكى كالىندارغا قارىغىنىمچە بىر ھازا ھىچاق ئولتۇرۇپ قالدىم. لېكىن مېنىڭ ئىشلىشىم كېرەك ئىدى. ئاخىرى ئۆزۈمنى بېسىۋالدىم، زېھنىمنى يىغدىم. ئىدارە خادىملىرى بىلەن قىلغان سۆھبەتتىم پۈتۈن بىر كۈن داۋام قىلدى. مەن سۆھبەت داۋامىدا ھەر بىر خادىمنىڭ ئىدارە ئىشلىرىدىكى پالەچلىكتىن ئىچى پۇشۇش ئالامەتلىرىنى كۆرۈش-ئى، ئۇلاردىن ئۇرغۇپ تۇرغان ئىش فەيرىتىنى، ئەمەلىي ئۈنۈمگە ئىگە تەكلىپلەرنى كۈتكەندىم. بىراق، نەتىجە ئۇ دەرىجىدە بولمىدى. توۋا، خۇدايىم تاللىغاندەك بىر مۇنچە غىلجىڭلار بۇ ئىدارىگە يىغىلىپ قاپتۇ. ئۇلار ھىچاق تەك «دەرد جىدىن تاشقىرى» ھىچىشى ئىقتىدارىغا ئىگە بولمىدۇ، باشقىچە ئۇسۇل، ئۆزگىچە قىياپەتلەر بىلەن ئۆزلىرىنىڭ باشلىققا بولغان ھۆرمىتى ۋە ساداقەتەنلىكىنى ئىپادىلەپ تۇرىدىكەن. ئۇلار-دىن كەسپىي ئىشلار توغرىسىدا سوئال سورىسا ئىنجىقلاپ قالىدىكەنۇ، باشقىلار ئۈستىدە ئېغىز ئېچىلسا تىلى راۋانلىشىپ، ئۇلارنى بىر تىيىنىغا ئەرزىگۈسىز قىلدۇرىدىكەن. ھىچاقتىن باشقا يەنە بىرەيلەن دىققىتىمنى تارتتى، ئۇنىڭ سىنىچى كۆزلىرى ئادەمنىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرنى بايقاش ئۈچۈنلا يارىتىلغاندەك ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىۋاتقىنىمدا، ھەر بىر سۆزنى قىلغىنىدا چىرايىغا قاراپ قويايتتى، چىرايىمدا خۇش ياقىملىق ئالامىتى بولسلا، گەپنى باشقا تەرەپكە يۆتكەيتتى. مەن ئىچىمدە ئۇنىڭغا تۈپ-ئاق دېگەن نامنى قويۇپ قويدۇم.

مەن بۇ يەرگە شۇنچە ئىرادە، شۇنچە ئۈمىد بىلەن كەلگەن بولساممۇ، مەشىق قىلدۇرۇلمىغان توم تۇۋاق لەشكەر بىلەن جەڭگە كىرەكچى بولغان

سەردارنىڭ ئۈمىدىسىزلىك كەيپىياتى قەلبىمنى چۇلغۇۋالدى. ھېلىمۇ ياخشى «لۆم - لۆم» بىلەن «ھاكاۋۇر» مېنىڭ روھىمنى كۆتۈرۈپ قويدى. دوستۇم، بۇ ئىككىيلەننىڭ قۇلاققا ياقمايدىغان لىقەلەرنى ئېيتىشىم ئاچچە مۇۋاپىق ئەمەس. لېكىن، خېتىمدە لىقەلە ئىشلەتكەن ئىكەنمەن، يۇنى ئاخىرىغا چە داۋاملاشتۇرغىنىم تۈزۈك تۇرىدۇ. ئەمما، شۇنى ئەسكەرتىپ قويايىكى، بۇ ئىككى لىقەلە مەن ئەمەس، ئىدارىدىكى نادانلار قويۇپ قويۇشقانىكەن، كېيىنچە ئۇقتۇم.

45 ياشلارغا كىرىپ قالغان «لۆم - لۆم» گەپنى ئالدىرىماي قىلىدىغان، ئالدىدىكى ئادەتتىن ھېيىقتۇراتقاندەك، كۆزىنى ئۆيىنىڭ بۇلۇڭىغا تىكىپ سۆزلەيدىغان ئادەم، «ھاكاۋۇر» بولسا ئالىي مەلۇماتلىق، يېشى 30 دىن ئاشقان، چاقماقتەك سۆزلەيدىغان يىگىت. ئۇلار ئىشخانغا كىرگەندە، مېنىڭ بىلەن قىسقىلا سالاملاشتى. سۆھبەتتە ئۇلار ھېچكىم ئۈستىدە قايناپ، ئاغرىنىپ ئولتۇرمىدى، بەلكى ئىدارىنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرى ئۈستىدە ئويلىغانلىرىنىلا ئېيتىشتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قەلبىمدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى قايتىدىن چاچراشقا باشلىدى. مەن ئۇلارغا ئىدارىنىڭ خىزمەت پىلانىنى تۈتۈپ چىقىشنى تاپشۇردۇم، ئۇلارمۇ روھى كۆتۈرۈلگەندەك قىياپەتتە چىقىپ كېتىشتى.

چۈشتمەن كېيىن ئىشتىن چۈشۈپ ئەمدىلا ئىشكىنى ئېتىشىمگە ھىچاق پەيدا بولدى. بۇ قېتىمىمۇ ئەتىگەنكى قول ئېلىشىش، ئەتىگەنكى سالام - سائەتلەر تەكرارلاندى. ئاندىن:

— ياچۇيچاق، ئەمەس ئەتىگەن دېگىنىمىز بويىچە پەتىگە... ئۇ گەپنىڭ ئاخىرىنى دېمەيلا پۈكۈلۈپ تۇرۇپ تەكلىپ ئىشلىشىمنى قىلدى.

— بىز تېخى بارغۇ، كېيىنچە بىر گەپ

بولدۇدەن ئادەم ئىكەن جۇمۇلك دېگەندەك مەدھىيە سۆزلىرىگە مۇشەررەپ بولدۇم.

چىرايىلار قىزىرىشقا، گەپلەر ئاۋۇشقا باشلىدى، بىر - بىرىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈشلەر باشلىدى. نىپ كەتتى، گويا مەن خېرىدار، ئۇلار بىر - بىرىنى ماڭا ساتماقچى بولغان بىدىكىلەردەك ئىدى. مەن كۈندۈزدىكى سۆھبەتنى ئەسلىپ قالدۇم. بىر - بىرلەپ چاقىرىپ قىلىنغان سۆھبەتتە مۇشۇ كىشىلەر بىر - بىرىنى تىملاپ يەرگە ئۇرۇشقا ئۇلار ماختاشتىن غەيۋەتكە ئۆتۈپ، ئىلگىرىكى ئىدارە باشلىقىنى، دوختۇرخانىدا داۋالاشنى ۋاتقان مۇئاۋىن باشلىقنى زاتلىق قىلىشتى، گەپ ئارىسىدا «لۆم - لۆم» بىلەن «ھاكاۋۇر» نىغا جىلاپمۇ ئېلىشتى.

«مەن مۇشۇ ئادەملەر بىلەن ئىشلەيمەن - ھە!» بۇ سوئال خىيالىدا پەيدا بولۇۋىدى، كەيىن تېخىمۇ تۆۋەنلەپ كەتتى. خېلى ئىچىۋالغىنىغا قارىماي يەنىلا تۇيغاق سەگەك چىقتى. ئۇ چىرايىدىكى خۇش ياقىملىق ئالامىتىنى سەزدى بولماي، دەھال:

— ھاي ئاغىنىلەر، پاراك بىلەنلا بولۇپ ياچۇيچاڭنى زېرىكتۈرۈپ قويمايلى. ساز - پاز قىلمايلىمۇ، دېدى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

— توغرا!
— قېنى دۇتار؟
— ياچۇيچاڭدىن كەلمىسۇنمۇ؟
— ما بولىدىغان گەپ.
— قېنى جۇيچاڭ، كۆڭلىمىزنى يەردە قويىمىزغا.

مەن رەت قىلىدىم، لېكىن ئۇلار، ھېچچىۋالغىچە ما قوللىرىغا ئېلىپ تىرىگىلىتىپ قويسىلىمۇ بولىدۇ دەپ تۇرۇۋېلىشتى. مەن يەنە ئۇلارنىڭ را-يىغا باقتىم. دۈستۈم، ئۆزۈڭ بىلىسەن، ئالىي مەكتەپتە

بولار، دېدىم مەن چىرايلىقچە رەت قىلىشقا ئۇرۇنۇپ.

— كېيىنمۇ خىزمەتلىرىگە بىز تەييار، شۇغەنسى، بالىلارنىڭ ئانىسى ئازراق تەييارلىق قىلىپ قويۇپتىكەن...
— پەتەمگە تەييارلىق كەتمەيدىغۇ، دېدىم بىرئاز جەھلىم قاتقان ھالدا.

— ئۇغۇ شۇنداق، شۇنداقىمۇ... — ئۇ ھەم چايغان پېنى ئېگىلىپ تۇراتتى، — كۆڭلۈمىزنى دەپ تەكلىپىمىزنى رەت قىلمىغايلار.
ئۇنىڭ بېچارىلەرچە قىياپىتىگە قاراپ ئوڭايىمىزلىنىپ قالدۇم ۋە ئۇنىڭ رايىغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدۇم.

ھىچقانداق مېھمانخانا ئۆيىدە ئىدارىدىكى ئەر - لەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك («لۆم - لۆم» بىلەن «ھاكاۋۇر»لا يوق ئىدى) تەق ئىكەن. ئۇلار مېنىڭ كىرگىنىمنى كۆرۈپ سۆيىدىن تۇرۇشۇپ ئالدىغا يۈگۈرۈشتى ۋە مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ چىقىشتى. ئاندىن مېنى كۆتۈرۈپ دېگۈدەك تۆرىگە ئېچىقىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇشتى. ھىچاق پايپىتەك بولۇپ خېلىلا چارچاپ قالغان بولسىمۇ كەيىنكىدىن بىر خىل مەغرۇرلۇق، مەنىۋىلۇق ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى.

تامماقتىن كېيىن سەيلەر تارتىلدى ۋە بوتۇلكا، رومكىلارمۇ پەيدا بولۇپ قالدى. مەن بۇ «پە-تە» دىن قۇتۇلۇشنى ئويلىغان بولساممۇ، ئامال قىلالىدىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ «شەرىپىم» گە قىلىنىۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. مەن ئامالسىز قېلىپ ساھىبخاننىڭ مېھماندوستلۇقى - ھۈرمىتى ئۈچۈن ئۈچ رومكىنى قۇرۇقداپ، كېيىنكىلىرىنى قەتئىي رەت قىلىدىم. بۇ رەت قىلىشىم دەسلەپتە دە ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە كەلگەندەك قىلغان بولمىمۇ، كېيىن ئۇلارنىڭ: «رەھبەر دېگەن ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلمىسە بولامدۇ. بىزنىڭ ياچۇيچاڭزە

ئوقۇۋاتقان چاغلارمىزدا ئىچ پۇشۇقىدا دۇتارنى ئانچە - مۇنچە تىرىشكىلىپ يۈرەتتۇق. بۇ «ھۇ-ئەر» دىن قالغىلىمۇ ئۇزۇن زامانلار بولغانىدى. مانا ئەمدى «پەتە» دە دۇتار چېلىش نىۋىتى ماڭا كەپتۇ.

مەن دۇتارنى سازلادىم. بىر پەدىگە چېلىپ باقسام قولۇم تازا قولاشمىغاندەك بولدى. مەن پەدىنىڭ ئاخىرىنى چىقىرىۋەتمەسەم ئۇلارنىڭ ئۇ-نمايدىغانلىقىغا كۆزۈم يېتىپ، مۇدۇرۇلۇپ بولسى-مۇ چېلىشقا باشلىدىم. توۋا، بۇ ئادەملەرگە نېمە بولغاندۇ؟ چېلىۋاتقىنىم شوخ كۈي بولسىمۇ، ئۇ-لار مۇڭلانغاندەك قىياپەتتە ئېڭەكلىرىنى يۆلەپ ئولتۇرۇشىدۇ، ھەتتا بىر - ئىككىسى كۆزلىرىنى زورلاپ چىمچىقلىتىپ يېڭى بىلەن سۈرتۈپمۇ ئالدى. بۇ ساختا قىياپەت، ساختا ھەرىكەتلەردىن بەدىنىم تىكەند-لەشتى - دە، چېلىشتىن توختىدىم. ئۇلارنىڭ با-رىكاللىمىرى ئۆيىنى بىر ئالدى. بەزىلىرى ئۆم-رىدە مېنىڭدەك ئۇستا دۇتارچىنى كۆرمىگەنلىكى-نى ئېيتىشى. بەزىلىرى، مەن چالغان ئاھاڭ كى-چىك بالىلارغىمۇ تونۇشلۇق بولسىمۇ، ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان يېڭى ئاھاڭ ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. مەن بېشىمنىڭ ئاغرىۋاتقانلىقىنى باھانە قى-لىپ پەتىمدىن بالدۇر ياندىم. ئۇنىمىغىنىمغا ئۇ-نماي ھىچاق بىلەن تۇيغاق مېنى ياتاققا ئە-كىلىپ قويدى ۋە ئورۇنلىرىمنى سېلىپ، كىيىملى-رىمنى يېشىپ ياتقۇزۇپ قويۇشماقچى بولدى. مەن تىرىكتىم. مېنىڭ راستىنلا ئاچچىقىم كە-گەنلىكىنى كۆرگەن تۇيغاق ھىچقاندىڭ پېشىنى تارتىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ماڭا پاخ-شى چۈش تىلەپ چىقىپ كېتىشتى.

شۇ كېچىنى مەن تۈزۈك ئۇخلىيالمىدىم. مەن بىز ئەر كىشى بولغانلىقىم ئۈچۈن، ئەركەكلىك غۇرۇرىنى يوقاتقان ئاشۇ كىشىلەرگە ئېچىندىم، باشلىقىنىڭ مەرھامىتىنى جان بېقىشنىڭ كاپالىتى دەپ بىلىش نېمىدېگەن بىچارىلىك - ھە!

قانداقلا بولمىسۇن، مەن ئىدارىدە ئىشى بىلىد-ىدىغان، ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان ئىك-كى ئادەمنى - «لۆم - لۆم» بىلەن «ھاكاۋۇر»نى تېپىۋالدىم. سۆھبەتتە بەزىلەر «لۆم - لۆم» نى گەپنىمۇ ئوڭلاپ قىلالمايدىغان، سالام - سالا-ئەتتىنى ئۇقمايدىغان بەندە، «ھاكاۋۇر» نى بولسا، ھە دېسە باشلىقىلارغا ئاتىكاچى-لىق قىلىدىغان نەرسە دەپ يامانلاپ بېرىشكەند-ى. لېكىن، مەن ئىدارىنى يەلكىسىدە كۆتۈرۈپ تۇرغانلار شۇلار ئىكەنلىكىنى بارغانسېرى چۈش-ەنشىكە باشلىدىم. شۇڭا ئۇلار بىلەن مەسىلىلەر ئۈستىدە پات - پات سۆھبەتلىشىدىغان، ئۇلاردىن مەسلىھەت سورايدىغان بولدۇم. باشلىقىنىڭ بىر ئادەمگە بولغان مۇئامىلىسى، باشقىلارنىڭ ئۇنىڭ-غا بولغان مۇئامىلىسىگە قاتتىق تەسىر قىلىدىغان ئوخشايدۇ. ئاز ئۆتمەي بۇ ئىككىيلەننى يامانلى-تىپ يۈرگەنلەر ئۇلارغىمۇ ھىجىمىدىغان، پۈكۈ-لىدىغان بولۇپ قېلىشىپتۇ. بۇنداق مۇئامىلىگە ئۇچرىغاندا «لۆم - لۆم» ئۇن - ئىسىز ئاچچىق كۈلۈپ قويايتتى. «ھاكاۋۇر» بولسا، «يۈزسىز-لىك» بىلەن: «ئەمدى بىز تەخسىگە سىغمايمىز، پەتنۇس كۆتۈرمەيسىز» دەيتتى. لېكىن غۇرۇ-رىنى يوقاتقان كىشىلەر بۇنداق ئېغىر گەپنى «چۈمۈلە روھى» نى جارى قىلدۇرۇپ غىنا قىلماي كۆتۈرۈپ يۈرىدىكەن، بىراق ئۇلارنىڭ ئىچىدە نېمىلەر قاينىۋاتقانلىقىنى كىم بىلىدۇ دەيسەن؟

مەن كېلىپ بىرەر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن ئىشلار ئازراق يۈرۈشكەندەك بولدى. لېكىن ئۇست-ئەل بىلەن ئورۇندۇقنى ئوغرىغا بەرمەسلىكىنى، باشلىققا ۋاقتى - ۋاقتىدا سالام - سائەت قىلىشنى ئۆزىگە مۇقەددەس ۋەزىپە قىلىۋالغانلارنى بۇ «ۋەزىپىسى» دىن ئازاد قىلىشقا قۇربىم يەتمە-دى. مەن مىڭ تىپچەكلىگەن بىلەن، «لۆم - لۆم» بىلەن «ھاكاۋۇر» مىڭ چاپقان بىلەن قالغانلار

— يېزا باشلىقى مەرد ئادەم، ئۇ بىر ماڭا نىڭ بېشىنى كەتتى.

— تاڭ سۆزۈلگەن مۇڭداشتۇق ...

— سىلەنڭ تەرىپلىرىنى كۆپ قىلدۇق، ھەممىسى سىلەنڭ دىدارلىرىنى كۆرۈش ئارزۇسىدا بولدى.

— ئەتەسى ئاخشىمى شۇچىنىڭ ئۆيىدە بولدىق، ئۇمۇ يېزا باشلىقىدىن قېلىشىمى ...

تايىنى يوق بۇ تېتىقىسىز پاراڭلار مېنى قاتتىق زېرىكتۈردى.

— شۇنداق قىلىپ، تاپشۇرغان خىزمەتنىڭ نەتىجىسى قانداق بولدى؟

— ھىجاق بىلەن تۇيغاق بىر - بىرىگە قارشىپ قويدى. ھىجاق ھىجايغان ھالدا گەپنى باشلىدى: — بۈگۈن قايتاشىمىزدا شۇجى بىر سان كۆشىنى ...

— يېزا باشلىقىمۇ بىر سان كۆشىنى ...

— يەنە بىرەيەلەن بىر سېۋەت توخۇمنى ...

— ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ قوبۇل قىلىپ تۇرغاي، ئاخىرى ئۇزۇلۇپ قالماسلىققا بىز ئىگە دېيىشتى.

— سىلەنڭ تاماكىنى كۆپ چېكىدىغانلىقىڭنى ئېيتىۋىدۇق، شورپىسى ئىسنى ئالدىدۇ دەپ ئىككى توخۇنمۇ ئەۋەتتى.

— ئىدارىگە ئەپكەلەيلى دېسەك، بىئەپ دەيدۇق ...

— ئۆيگە قويۇپ قويدۇق، كەچتە سىلەنڭ خاندلىرىغا ...

ئۇلارنىڭ خىزمىتى ماڭا ئايان بولدى، مەن ئۆزۈمنى بېسىۋالغۇدەك كۈچتىن مەھرۇم بولدۇم.

— ھوي بۇرادەرلەر، سىلەر يېزىدا نېمە قىلىشلىق بارغان؟ مەن سىلەرنى كۆش، توخۇ، تۇ-خۇم ئالغىلى ئەۋەتكەنمىدەم؟ بۇنداق قىلىشىڭلار ئىدارىگەمۇ، ئۆزۈڭلارغىمۇ سەت ئەمەسمۇ؟ ئې-ئىمكىڭلارنى سىلاپ بېقىڭلار، قولۇڭلارغا پىرىك

تايغ ئىچىگە ئۇچى چىقىپ قالغان مەختەك پۈت-قا سانجىلىپ ئاقىستۇرەسە، ئىدارە ئىشىدا زور يۈكسىلىش بولۇشى مۈمكىنمۇ؟

ئۆتكەندە ھىجاق بىلەن تۇيغاقنى بىر يېزىغا خىزمەتكە ئەۋەتكەنمىدەم. ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇلار قايتىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ چىمرايمىدا شادلىق ئالامەتلىرى پارلاپ تۇراتتى.

— قانداقراق؟ ئىشلار جايىدىمۇ؟ جاپا چەككەن ئوخشايسىلەر، — دېدىم مەن ئۇلارغا ئۈمىدلىك تىكىلىپ.

— ئىشلار جايىدا، ياجۇيچاڭ، سىلەنڭ رەھبەرلىكىڭىدە ... — ھىجاق پۈكۈلۈپ تۇرۇپ سۆزلىدى، — ئىشلار تازا كۆڭۈلدەك بولدى.

— ئىش دېگەننى كۆڭۈلدەك ئورۇنلىماي ھەددىسىزمۇ، — دېدى تۇيغاق دانا قىياپەتتە.

— بۈگۈن دەم ئېلىۋېلىپ خىزمەتنى ئەتە دوكلات قىلىشقا بولىدۇ، — ئۇلارنىڭ چارچىغان قىياپىتىگە قاراپ ئىچىم ئاغرىپ قالدى. نەچچە چاغدىن ئۇلارنىڭ بىر تەرىپىنىلا كۆرۈپ، يېزا خىزمەتلىرىگە پىششىق ئىكەنلىكىنى بىلمەي قالدىمۇ نېمە دەپ ئۆزۈمگە كايىدىم.

— ياھى ياجۇيچاڭ، — ھىجاق ئاغزىنى ئاچ-قىچى، تۇيغاق چاققان چىقتى، — خىزمەت دېگەننى ۋاقىتدا دوكلات قىلىۋەتمەي كۆڭلىڭىز ئۇنامدۇ!

— قېنى ئۇنداق يېمىرى بولسا، — مەن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنىڭ مۇھىم جايلىرىنى خاتىرىلىۋېلىش غەرىزىدە تارتىمىدىن خاتىرە ۋە قەلىمىمنى ئالدىم.

ئۇلار بىر - بىرىگە گەپ بەرمەي دوكلات قىلىشقا كىرىشتى:

— شۇنداق قىلىپ ياجۇيچاڭ يېزىغا چىقتۇق، تەلىمىمىزگە يېزا باشلىقى ئۆيىدە ئىكەن، بىزنى كۆرۈپ قالمىسى خۇش بولۇپ كەتتى ...

— سىلەنڭ سۆزىدى ...

لەرىسلەر ئۇرۇنامدىكىن ... سىلەر بىر تەركىشىغۇ ئافىنىلەر، ئەركىكتەك ياشاشنى ئۆگىنىۋالساڭلار نېمە بولار! ... يەنە نېمىلەرنى دېدىم، بىلەن مەيمەن، ئىشقىلىپ بىرە-ازا قايىندىم. ئۇلار شۈمەيگىنىچە قۇلاق سېلىپ تۇرۇشتى. «شۇنداق»، «ھەي، بىز تازا ئەقىلسىزلىق قىلىپتۇق»، «نېمەشقا شۇلارنى ئويلىمىغاندىمىز»، «ھەرقانچە دېگەن بىلەنمۇ رەھبەر دېگەننىڭ ئەقلىمۇ باشقىچە بولىدىكەن» دەپ گەپ قىستۇرۇپ تۇرۇشلىرى تېخىمۇ زەردەمنى قايناتتى.

ئاخىرى سۆزدىن توختاپ تاماكانا ئېسىلدىم ۋە يەر تېگىدىن ئۇلارغا قارىدىم. ئۇلارنىڭ چىرايمىدا يەنە شۇ ئالامەت - ھىجاق ھىجايماقتا، تۇيغاق ساختا كۈلكىسى بىلەن ... توۋا، دۇنياغا قانداقلارچە تۇرىلىپ قالغان ئادەملەر بۇ؟!

تۇيغاق ئورنىدا بىر نەچچە تولىغىنىپ ۋە كالتە يۆتىلىپ قويۇپ:

— ئەمدى ياچۇيچاڭ، بىزدىن ئۆتۈپتۇ. ئىلىنىڭ كايىغانلىرى بىزنى ئايمىغانلىرى، — دەپ سۆز باشلىۋىدى، ھىجاق گەپنى تارتىۋالدى: — پۈتۈن ئەس - يادىمىز سىلدىلا چۇيچاڭ، سىلنى دەپلا بىئەپ ئىش قىلىپ قويۇپتۇق، كۆڭۈللىرىگە ئالمىسلا، بىز ناماقۇل.

مەن، ھەرقانچە قاينىساممۇ بولغۇلۇق بولدى، بۇمۇ ئۇلارغا بىر ساۋاق بولۇپ قالاردەپ ئۆزۈمگە ھاي بەردىم ۋە ئۇلارغا ئىجازەت بەردىم.

كەچتە كىتاب كۆرەي دېسەممۇ كۆڭلۈم بار-مىدى، شاھمات تاختىسىنى ئالدىم - دە، ئۇرۇقلارنى تىزىپ ئۆزۈمنى مىلىكە قىلماقچى بولدۇم. بۇ چاغدا تاشقىرىقى ئۆيىنىڭ ئىشىكى ئېچىلدى ۋە كىمەلەرنىڭدۇر پەچىرلاشقىنى، نېمىلەرنىڭدۇر تاراقشىنى ئاڭلاندى، ئارقىدىنلا ئىككى گەۋدە ئېگىلىگىنىچە كىرىپ كەلدى. بۇلار ھىجاق بىلەن تۇيغاق ئىدى. مەن خۇش ياقىمىغاندەك قىياپەتتە:

— كېلىڭلار، — دېدىم.

ئۇلار ھېلىقى سالام - سائەتلەرنى بىر قۇر تەكرارلىۋەتكەندىن كېيىن، قورۇنغاندەك قىياپەتتە تە ئورۇندۇققا قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ئارىدا بىر-ھازاغىچە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئىچىمدە مەن ئۇلارنىڭ تېزىرەك چىقىپ كېتىپ، مېنى يالغۇز قويۇشىنى تىلەيتتىم. چۈنكى ئۇلار بىلەن پائاللىشىشقا زادى رەۋىتىم قالمايدى.

— بەللى، ياچۇيچاڭ شاھماتچىكەن - دە! — جىمجىتلىقنى تۇيغاق بۇزدى، — رەھبەر دېگەن شۇنداق بولسا، ئىش دېسە ئىشتا بار، سەزىدە سە سازدا بار، ئويۇن دېسە ئويۇندا ... ھەي، سەنمۇ ئانچە - مۇنچە بىلىدىغاندەك قىلىۋىدىڭ خۇ، — ئۇ ھىجاققا قارىدى. ھىجاق ئىككى قولنى سىلكىپ:

— نەدىكى گەپنى قىلىۋاتسەن، ياچۇيچاڭنىڭ ئالدىدا شاھماتنى بىلىمەن دېگۈچىلىك يوق، — دېدى ھىجىيىپ تەمتىرىگەندەك قىياپەتتە.

— ئۇنداق دېسە، يېڭىلىك ئۈستىدىن يېڭىل دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ بىرەر - ئىككى يۈرۈشنى ئۆگىنىۋالساڭ ئەجەپ ئەمەس. قانداق دېدىم، ياچۇيچاڭ؟

بۇ ئايىپ مەھمانلار بىلەن شاھمات ئويناش كۆڭۈللۈك ئىش بولمىسىمۇ، بىراق ئۇلارنىڭ ھېچ گەپ بولمىغان تەقدىردىمۇ پۇشۇلداپ ئىككى-ئۈچ سائەت ئولتۇرمىغىچە، خوش دېسەيدىغانلىقىنى بىلىگەچكە بېشىمنى لىڭشىتىم.

ھىجاق شاھماتنى يامان ئەمەس ئويىنايدىكەن، ئادەتتىكى چاغلاردا بولسا مېنىڭ يېڭىۋېلىشىم تۇرغان گەپ ئىدى. لېكىن، بۈگۈنكى پەلپەتەش ئىش تۈپەيلىدىن كەيىپم تولىمۇ ئوسال بولغاچقا، دەسلەپتە بىر نەچچە ئۇرۇقنى بېرىپ قويۇپ پايدىسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالدىم. ھىجاق بېرىلىپ ئوينىۋاتاتتى، شۇ ئوينىشىدا مېنى مات

قېلىشتى، ئارقىدىن بۇ «يېزىدىكىلەرنىڭ كۆڭلى» نى كۆتۈرۈشۈپ قاراڭ-غۇلۇق قوينىمدا غايىسىپ بولدى.

دوستۇم، بۇ يېزىقتا تىقانىلىرىم يېزىم يىملىدىن بۇيان يۈز بەرگەن ھەم كۈلكىلەك، ھەم زەر-دىنى قاينىتىدىغان ئىشلارنىڭ ئازغىنە بىر قىسمى. مەن ئۇنىڭغا ھەيرانمەنكى، ھەممە ئادەم-نىڭ، جۈملىدىن ئۆزىنىڭمۇ ئانا قورسىقىدىن يان-لىڭاچ چۈشكەنلىكىنى، ھېچكىمنىڭ بىرەر مەرتەۋە بەلگىسى بىلەن دۇنياغا كەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ، بەزى كىشىلەر خۇشامەت قىلىشنى ئۆز-لىرىنىڭ مۇناسىپ خىسلىتى دەپ بىلىدۇ، ئۇلار-نىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمىسە، خۇشامەت بىلەن جان بېقىپ كېتەلىشىگە، ھەتتا قەدىرلىنىشكە ئىشىنىدۇ. بۇنداق غۇرۇرسىزلىق، ئاللا بەر-مىگەن قۇيرۇقنىڭ ئورنىدا ئۆزىنى قۇيرۇق قىلىپ شىپاڭشىتىش، خۇشامەت تەمە قىلىشتىنمۇ پەسكىسىلىك بولمىسا كېرەك، بۇنداق كىشىلەر ئە-مەل تۇتقانلارنىڭ ھەممىسىلا باشقىلاردىن خۇشا-مەت تەمە قىلىدۇ دەپ بىلىسە كېرەك. بىراق، باش-لىقلار ئىچىدە خۇشامەتنى ھار ئالدىدىغان، ياغلى-ما سۆزلەرنى، غىلجىڭ قىلىقلارنى ئاڭلىغاندا يان-كى كۆرگەندە بەدىنى تىكەنلىشىدىغان كىشىلەر-مۇ بار. ئۇلار خېلى چوڭ ئىشلارنى قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككۈپ، لېكىن خۇشامەتنىڭ قورشاۋى-دا قېلىپ، ھېچ ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك قىلالماي تىت-تىت بولىدۇ، تېرىكىدۇ. لېكىن خۇشامەت-چىلەر: «تېرىكەنلىرىمىزنى يېقىن كۆرگەنلىكى-مىزى، كايىغا لىرىمىزنى ئايىغانلىرىمىز» دەپ ھېچ-چىمىيىپ تۇرۇشىدۇ. بىلىمىز ئادەمنى ئوقۇتۇپ بىلىملىك قىلغى-لى بولىدۇ، لېكىن، خۇشامەتكە ئامراق ئادەمنى غۇرۇرلۇق ئادەم قىلغىلى بولامدۇ-يوق؟ مەن بۇنىڭغا بىر نېمە دېيەلمەيمەن. ھەتتا ھازىر،

قىلىشى ئېنىق ئىدى. لېكىن ئىش بۇنداق بول-مىدى، تۇيغاق ئۇنى بىر ئوقۇپ قويۇۋېدى، با-يىقى ئەستايىدىل قىياپىتى غايىسىپ بولدى - دە، بىكاردىن - بىكار ئۇرۇقلىرىنى بېرىۋېتىپ، ئاخ-رىدا مات بولۇپ قالدى. شاھماتنى ئاتا-بالا ئوي-نىسىمۇ، قىزىپ كەتكەندە بالا ئاتمىغا يۈز قار-ماي ھۇجۇم قىلىدىغۇ. بىراق بۇ ئىككىسى يېڭى-لىپ بېرىشنى باشلىققا بولغان ھۈرمەت دەپ بىل-سە كېرەك، ئەمەلىيەتتە ئۇلار مېنىڭ غۇرۇرۇمنى خورلىغانىدى. ئاچچىق گەپلەر ئاغزىغا كەلدى-يۇ، يۈتۈۋەتتىم.

ئۇلار نېمەشەيدۇ بۇ قېتىم قايتىشقا ئالدىراش-تى. مەن ئۇلارنى ئۇزىتىپ چىقىپ تاشقىرىقى ئۆي-نىڭ چىرىغىنى ياندۇردۇم. پەستە ئىككى سان گۆش، بىر سېۋەت تۇخۇم، يۇڭداپ تازىلانغان ئىككى توخۇ تۇراتتى. مەن ھويلىغا چىقىپ بول-غان ھىجاق بىلەن تۇيغاقنى توۋلىدىم:

— بۇ نېمە ئىش؟ ئەتىگەنلا سەت بوپتۇ، خا-تا قىلىپتۇق دەۋانائىتىڭلار، بۇ نەرسىلەرنى يەنە كۆتۈرۈپ كەپسىلەرغۇ؟!

— ئەمدى... ئەمدى ياجۇيىچاڭ، بۇنىدىن كې-يىن بۇنداق ئىش بولمايدۇ دېسە، ئەمدى شۇ ئەكىلىپ قايتۇق ...

— بۇ قېتىم مەيلى دەۋەتسىلە، يېزىدىكىلەر-نىڭ كۆڭلى ...

— يوقتىڭلار كۆزۈمدىن! — ئىختىيارسىز ۋارقى-رىۋەتتىم، — ئەتە بىر كۈنلۈك رۇخسەت بېرەي، نەدىن ئەكەلگەن بولساڭلار، شۇ يەرگە ئاپىرىپ بېرىڭلار، ئادەمنى بۇنداقمۇ ئانىي تاپقان بارمۇ... ئازراق ئەقىل - ئىدراك مېنى ئىدارە قىلىپ تۇرمىغان بولسا، بۇ نەرسىلەرنى ئۇلارنىڭ بېشىغا ئېتىشتىن يانمىغان بولاتتىم.

ئۇلار ئەلپازىمدىن قورقتى بولغاي، ئۆزلىرى-نى يوقاتقان ھالدا بىردەم دالە قېتىپ تۇرۇپ

شۇنداق قىلغىلى بولىدۇ دېگەن سۆزلەرگىمۇ ئىشەنكىم كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئېھتىمال بۇ مەسىلىگە ھەددىدىن زىيادە قاتمال قارىغانلىقىمىدىن دۇر. ئەگەر بىرەركىم بۇنىڭ ئۈنۈملۈك ئامالنى تېپىپ بېرەلسە ئۇ مېنىڭ ئۈۋرۈۋاپەت ھۈر-مەت قىلىدىغان ئادىمىم بولۇپ قالاتتى.

يېقىندا، مەن ئىدارە خادىملىرىنىڭ غۇرۇر-نى تىكلەش مەقسىتىدە بىر يىغىن ئاچتىم، مەن «يۈزسىز» لىك بىلەن خۇشامەتنى سۆڭۈتۈم، ئا-دەم بىلەن ئادەمنىڭ باراۋەرلىكى، پەقەت خىزمەت تەقسىماتىدا پەرق بولىدىغانلىقى، ئەمما بۇ پەرق خۇشامەت تەلپ قىلمايدىغانلىقى، كىشىلەرنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ئۆزىنىڭ بىلىمى، ئەخلاقى ۋە ئىشچانلىقى بىلەن بولىدىغانلىقى ھەققىدە خېلى تەسۋىرلىك، خېلى ئاچچىق سۆزلەرنى سۆزلىدىم. ئاخىرى نېمە بولدى دېمەسەن؟ ئۇزاققا سوزۇلغان سۈكۈتتىن كېيىن، ھىساج، تۇيغاق قاتارلىقلار كەينى - كېيىندىن «پىكىر» بايان قىلىشتى:

— ياچۇبجاننىڭ بۈگۈنكى يول-يورۇقى ھەقىقەتەن مۇھىم. دېمىسىمۇ خۇشامەت بىلەنمۇ يا-شەخلى بولامدۇ؟

— ياچۇبجان بۇ مەسىلىنى ئىنتايىن دانالىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويدى.

— ئادەم دېگەندە غۇرۇر بولمىسا بولامدۇ؟ مانا ياچۇبجاننى ئېيتايلى، مەن ئۆمرۈمدە بۇنداق غۇرۇرلۇق رەھبەرنى كۆرۈپ باقمىغان.

— ياچۇبجانگەك دادىل رەھبەر ئاز تېپىلىدۇ... ..

كۆردۈڭمۇ، مېنىڭ زور ئۈمىد بىلەن ئاچ-قان يىغىنىم خۇشامەت بىلەن تۈگىدى، كۈلەي-چۈ، يەغلايمۇ؟

دوستۇم، ئىشلىرىم مانا شۇنداق كېتىۋاتىدۇ. ئىچىمدە لىق دەرد. قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ئادەملەرنى سەن خۇشامەتچىكەنەن دەپ بىر ياققا ھەيدەۋەتكىلى بولمىسا، يا جۇڭگودا مەخسۇس خۇشامەتچىلەر ئۈچۈن ئېچىپ قويۇلغان يىغىۋېلىش ئورنى بولمىسا، ئەھۋال شۇنداق بولۇۋەرسە، ئاخىرى ھېلىقى ئىرادە، ئۈمىدلىرىم-نى يىراققا تاشلاپ، كۆدە - كۆرپەمنى ئۆشەم-گە ئارتىپ يۇرتقا كېتىشىمگە توغرا كېلەرمۇ؟ سەن بىر مەسلىھەت بېرەلمەسەن؟ ...»

دوستۇمنىڭ خېتى شۇ يەردە ئاياغلاشقاندى. ئۇنىڭ ئۆتۈنۈشى مېنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قويدى. مەن نېمە مەسلىھەت بېرەلەرمەن؟ ئۆ-زۈم شۇغۇللىنىۋاتقان ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئاجايىپ رولىغا تايىنىش ھەققىدە مەسلىھەت بې-رەي دېسەم، ھازىر ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ بۇ-رۇندىن ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان ئاجايىپ مۇنۇمىگە ئۆ-زۈم ئازائىشەنەمەي قېلىۋاتىمەن. چۈنكى، نۇر-غۇنلىغان ئەدەبىي ئەسەرلەردە، كىنو، تېلېۋىزى-يە تىياتىرلىرىدا خىلمۇ خىل ناچار ئەستىلار كۈچلۈك تەنقىد قىلىنىۋاتىدۇ، لېكىن بۇنداق ئىس-تىلار بازغانچە ئاۋۇپ كېتىۋاتقاندا كىلا تۇيۇل-دۇ... لېكىن، مەن دوستۇمغا مەسلىھەت بەرمە-سەم بولماس، نېمە مەسلىھەت بەرسەم بولار؟ ئويلاپ باقسام، قولۇمدىن كېلىدىغىنى يەنىلا قە-لەم ئىشى ئىكەن. ئاخىرى شۇ ھۈنەرىمدىن پايد-ىلىنىپ دوستۇمنىڭ خېتىنى ئېلان قىلغۇم كە-لىدى. ئاسادىپەن بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ، بۇ ئىمگىم دوستۇمنىڭ دەردىگە شىپا بولۇپ قال-سا ئەجەپ ئەمەس. شۇنداق بولۇشقا نېسىپ بولغاي، ئىلاھىم!

كەم مەنچىلىك بولالايدۇ

(ھەجۈى ھېكايە)

بارىچان زەپەر

سەنئەت كۇرۇشقا دىكراتسىيە ئىشلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ھېلىكى مەكتەپ باشقۇرۇش سەنئىتىم يوقىمىش، قورسىقىم قۇرۇق بولغاچقا مائارىپ تەرەققىيات قەدىمگە ماسلىشالماپتىمىشەن، مەن كىم؟ ... ھەي ... چوڭ گەپ قىلدى دې- مەڭلار، ئاشۇ ۋالىي، مۇدىر، دېرىكتور، بۇلۇم باش- لىقى ... دەيدىغان كىشىلەرمۇ ئۆز بالىلىرىنى مەكتەپكە ئالدۇرالمىي مېنىڭ ئالدىمدا يەتتە تا- زىم قىلىدغۇ؟ ...

ئېسىڭلاردا باردۇر، مەن بۇلتۇر كىۈزدە بىر ئىشچىنى، يەنە كېلىپ رەسىم سىزالايدىغان بىر ئىشچىنى قوبۇل قىلدىم. ئۇ خېلى ئىشچان نە- سكەن. بىرەر يىلچە بولدى ئۇ مەكتەپتىمۇ، بىزنىڭ ئائىلىدەمۇ ئىشلەۋاتىدۇ. گەپنىڭ راستى- لا ئېيتىۋېتەي، ئۇ كەلگەندىن بېرى، مەن ئايا- لىمنىڭ تۈگىمەس بۇيرۇقلىرىدىن بىرئاز ئازاد بولدۇم، ئۈچ ۋاخ بازارغا بېرىپ ئوت - ياش ئەكەلىدىم. ماڭىزىغا ھاراق - شاراب سېتىۋال- ھىلى يۈگۈرىدىم. ئىلگىرى مەكتەپنىڭ ئومۇ- مىي ئەھۋالىدىن دوكلات ياكى خۇلاسى يېزىشقا توغرا كەلسە بېشىمغا تاغ يىقىلاتتى. ئەمدى ئۇ- داق ئىشلارنى ئاشۇ ئىشچى بىمالال ئورۇنلى- دى، ئورۇنلىماسلىقىمۇ ھەددى ئەمەس - تە! بى- رەر يىل بولار - بولماستا، ئىلمىي مۇدىر، كافېد- را باشلىقلىرى دېگەنلەر ئۇنىڭ كېچىلىرىمۇ ئىش- لەۋاتقانلىقىنى، خەتتاتلىق كۇرۇشكى قۇرۇپ خېلى بىر قىسىم بالىلارغا ھۆسن خەت ئۆگەتكەنلىكىنى،

سەنئەت كۇرۇشقا دىكراتسىيە ئىشلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىمدا ئىشكەنلىكىنى دوكلات قىلدىم. قارىسام ئىشخانا ئالدىدىكى قارا تاختاي ۋە ئەينەكلىك رامكىلارمۇ بىر چىرايلىق سۈرەت ۋە ھۆسن خەت بىلەن توشۇپ كېتىپتۇ، مەن شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ ھەم رەسىم، ھەم خەتتات ئى- كەنلىكىنى بىلدىم. قارىسام، بىزنىڭ خوتۇنمۇ ئۇ- نى ياقتۇرۇپ قاپتۇ. مەيلى، ئوبدان ئىشلىسە كې- يىنچە كادىرلىققا ئۆستۈرەرەن دەپ ئويلىدىم. ئەمما بۇ ئىشنى ئالدىراپ ئورۇنلىماسلىقىمۇ ئۇ- تۇپ قالمىدىم. ئەگەر ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇ ئۇ- زىنىڭ ئەسلى «قارا ئىشچى» ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ ئەمەسمۇ! ... مەن بۇنچىلىكىنى ئويلىيالما- سام قانداقمۇ بىر مەكتەپنى ئالدىمغا ئېلىپ ئاي- لاندىرالايمەن؟ ...

بىلىملىرىم مەن ھەر ھەپتىدە دېگۈدەك ئۇ- يۈمدە زىياپەت ئۆتكۈزۈپ تۇرىدىغان ئادەم. بىز- نىڭ ئۆيگە نى ئى كاتتا باشلىقلار كېلىپ تۇرى- دۇ. زىياپەت دېگەندە «ھە، ھۇ» دېيىشكىلى ئادەم بولمىسەمۇ بولسايدۇ. ھېلىقى ئىشچى بۇ جەھەتتە ئۆلچەمگە توشقان ياردەملەشكۈچىلەرنىڭ بىرى. ئېھتىمال ئۇ مېنىڭ ئۇنى كادىرلىققا ئۆي- تۈرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىمنى بىلىپ قالغان ئوخ- شايدۇ، بولمىسا ئۇنچىۋالا پايىپتەك بولۇپ كېتە- دۇ، دەسەلەر! ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇ پىشىپ كەتكەن قاقباش نېمىدەك قىلىدۇ. توغنا، ئۇ بىز- نىڭ ئۆيگە كىرىپ - چىقىپ يۈرۈپ قىزىمغا كۆڭلى

چۈشۈپ قالغان بولمىسۇن يەنە ؟ ... ياق، مۇمكىن ئەمەس! قانداقلارچە چۈرئەت قىلالىسۇن ؟ ... شۇنچە يوغان مەكتەپنى چىمچىلاق قولدا چۆرۈپ يۈرگەن مەندەك بىر ئادەمنىڭ كىچىككىنە بىر ئىشلارغا ئەقلى يەتمىگەننى قاراڭلار، مەكتەپكە يۆتكىلىپ كەلگىلى ئىككى يىل بولغان تۇل مۇئەللىمەدىن بىرى بار ئەمەسمۇ، ئاشۇنى ئۇنىڭغا شاققىدىلا چېتىپ قويسام ئىش پۈتمەمدۇ! بۇنداق قىلىشىم ئۇلارنىڭ تۇرۇش ئىشىغا كۆيۈن-گىنىم ئەمەس، بەلكى قىزىغا ھېلىقى ئاكەمنىڭ يامان كۆزى چۈشۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش - تە، ئەلۋەتتە. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ ئىككىسى مەندىن مىننەتدار بولىدۇ. ئايىشى بوسۇغامدىن قۇرمايدىغان بولدى، ھەپتە ئارىلاپ بېيىلىپ تۇرىدىغان زىياپەت داستانىمىنىڭ خىزمەت قىلغۇچىلىرىمۇ كۆپىمىدۇ ئەمەسمۇ!؟

ئۆز گېپىمگە كېلەي، ئالدىنقى كۈنى باشقارما دەرىجىلىك بىرنەچچە يىلەننى ئۆيگە چاقىرىۋالدىم. نەدىن بىلەي، رەسىسام مەست بولۇپ قالغانمۇ نېمە، بىردىنلا ئەلپازنى يامان قىلىپ، ئېغىزىنى قۇيۇۋەتمەسمۇ! ئۇ ماڭا تىكىلىپ تۇرۇپ: — مۇدىر، سىلى تولا ھەددىلىرىدىن ئاشمىسىلا، يۇقىرى بىلەنلا قالماي، تۆۋەننىڭ داد - پەريادىغىمۇ قۇلاق سالىسىلا، سىلى قورساقلىرىنى كۆتۈرەلمەي، بۇنداق ... — ئۇ مېنىڭدىن قىلچە تەپتارتماي، مېنى دوراپ، قورسىقىنى ئالدىغا چىقىرىپ ئۆردەككە ئوخشاش ئىرغاڭلاپ ماڭغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ماڭغانلىرى بىلەن بىزلەر ئايانلىرىدا يەنجىلىپ كېتەي دەپ قالدۇق ... ئۆيۈمدىكى مېھمانلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى. غەزەپىم شۇنداق كەلدىكى، بۇ ئانىكورنى چايناپ پۇركىۋەتكىدەك بولدۇم. ئەتىسى، ئۆزۈمنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بىر

كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن ھېلىقى مۇتئەئەمنى چاقىرتىپ شۇنداق بۇيرۇق قىلدىم: — سەن ھازىردىن باشلاپ، مەكتەپ ئىشخانىسى ۋە ئىلمىي بۆلۈمدىكى يۈگۈر - يېتىم ئىشلارنى توختات. بىز سېنى ئىشچىلىق شىتاتى بىلەن يۆتكەپ كەلگەنمىز، بۈگۈنلا خوجىلىق بۆلۈم تەركىبىگە ئۆتۈپ، ئادەتتىكى قارا ئىشچىلىقنى قىلىسەن، مەكتەپ دېھقانچىلىق مەيدانىدا تۇرۇپ ئىشلەيسەن. ئەگەر پىكىرىڭ بولسا، ئەنە دەرۋازا ئوچۇق! نەگە بارساڭ شۇ يەرگە بار! ...

دەل شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بوغالتىرىمىز ئۇرۇمچىگە بېرىپ، ئالدىن زاكاز قىلىپ قويۇلغان پىكاپنى ئېلىپ كەلدى. مانا ئەمدى مېنىڭ كەينىمىدىن گەپ تاپقان كىشىلەر ماشىنىمىنىڭ چاڭ تۈزىڭى ئارىسىدا ماڭا رەشك نەزەرى بىلەن قارىشىپ قالىدۇ دەرگاھلار!

بىر كۈنى ۋاقىچە ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئاشىنا قىلدىم. دە، ئۆي بىلەن ئىشخانا ئارىلىقىدىكى يۈز مېتىر مۇساپىنى بىيادە بېسىشقا كۆڭلۈم ئۇنىماي، پىكاپنى ھەيدىتىپ تەنتەنە ۋە ھەيۋەت بىلەن ئىشخانا بىناسى ئالدىغا كەلدىم. ماشىنىدىن چۈشۈشۈمگىلا بىنا يېنىدا يەر سۈپۈرۈپ، ئەخلىت ئېلىۋاتقان ھېلىقى مۇتئەئەمگە كۆزۈم چۈشتى. ئۇنىڭ ئۈستى - بېشى توپا - چاڭغا مەلنەنگەن ھالدا ئېڭىشىپ ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ مەيلىقىمدا كۈلۈپ قويدۇم. ئۆزىنى بىجاھىي قىلىنالايتقاننىڭ جازاسى شۇ، دەپ ئويلىدىم. ئىشخانىغا چىقىسام، ئىش ئۈستىلىمىنىڭ ئۈستى ئەرز - دادا ئىلتىماس - تەلەپ خەتلىرىگە تولۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئانچە ئەجەپلىنەرلىك ئىشى ئەمەس. مەن بۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولغاندىن بېرى، بۇنداق «داد» لار ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرىدىغۇ! ؟ ... شۇنداق بولسىمۇ، بىكارچىلىقتىن ئىچىم پۇشۇپ بۇ خەت

چەكلەرنى بىر - بىرلەپ تەتقىق قىلىپ كۆرمەك - چى بولدۇم.

بىر خەتتە ئىلمىي بۆلۈمنىڭ ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى بېسىپ - تارقىتىش ئىشىنىڭ توختاپ قالغانلىقى، بۇنىڭدىكى ئاساسىي سەۋەب - ھېلىقى ئىشچىنىڭ يۆتكىۋېتىلىپ، يەر سۈپۈرۈش ئىشىغا سېلىنغانلىقى... ئىكەنلىكى يېزىلىپ، ئۇنى دەرھال ئىسلىدىكى ئىشىغا ئورۇنلاشتۇرۇش تەلەپ قىلىنغان؛ يەنە بىر خەتتە، مەكتەپتىكى ئون نەچچە نەپەر بويىتاق ئوقۇتقۇچىنىڭ ياتاق - ئۆي مەسىلىسى سۆزلەنگەن، ئۇلار ئېغىزىدا بېقىپ كەپ قىلماي، تېخى ماڭا تەھدىت سايىتۇ، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ھېچ بولمىغاندا ئىككى نەپەر ئوقۇتقۇچىغا بىردىن ياتاق ھەل قىلىپ بېرەلمىسەك، يۇقىرىدا ئەرز سۇنارمىش، مەكتەپتىن يۆتكىلىپ كېتەرمىش. ۋاي... سويىملارەي، نېمە بىلجىرىلىشىسەن؟ تۆت نوپۇسلۇق مەندەك باشلىقىمۇ ئاران سەككىز ئېغىز ئۆيىدە ئولتۇرۇۋاتىمەنغۇ، نېمە ئانچە ھەددىدىن ئېشىپ كېتىشىسەن؟ داشۆنى پۈتتۈرگەن زىيالىي بولساڭ ئۆزۈڭگە، مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن نېمە كارىم! ياخشى ئىشلەپ مۇشۇ ياخشى شارائىتقا شۇكرى قىلالساڭ - قىل، بولمىسا، ھەرقايسىڭنى مەن تەلەپمۇ قىلمىغان. چوڭ گەپ قىلىپ ئادەم قورقۇتما، قارا، ئاقۇبىنىڭ ئاۋۇ مۇنتىھەننىكىدەك بولۇپ قالمايۇن يەنە؟...

باشقا خەتلەرنىمۇ كۆرۈپ چىقىم. قارىسام، ھەممىنى تولا گەپ قىلىپ باش ئاغرىتىدىغان، كىشىگە ئەقىل كۆرسىتىدىغان ئالدىنچى-ئەشەشەش ئىكەن؛ ئەڭ ئاخىرىقى بىر پارچە خەت ھېلىقى مۇنتىھەم ئىشچىنىڭ ئىلتىماسى بولۇپ، ئۇمۇ يۆتكىلىشنى تەلەپ قىپتۇ. غەزىپىم يەنە قوزغىلىپ قالدى. ئۇنىڭ ھېلىقى ئاخشامدىكى تۈزكۈرلىكى كۆز ئالدىدا قايتا نامايان بولغاندەك بولدى. شۇ ئاچچىقىدا ئۇنىڭ ئىلتىماسىغا تەستىق سېلىپ -

ۋەتەنكەچىمۇ بولدۇم. بىراق ئاچچىقىمغا ھاي بەرمەي بولىدى. ئۆز كەسپىگە قويسا يۇۋاش ئىشلەيدىغان، خەتنى ئالامەت چىرايلىق يازىدەن. خان يەنە بىرەرنى تېپىشىمغا كۆزۈم يەتمەيدى. ئارىدىن ھەپتە ئۆتكەندە ۋىلايەتنىڭ چوڭ باشلىقلىرى پىكاپلىرىغا ئولتۇرۇپ مەكتەپكە يېتىپ كەلدى. مەن ئۇلارنى راۋۇرۇس كۈتۈۋالماقچى ئىدىم. لېكىن، بۇ قېتىم ئۇلار تولىمۇ سۈرلۈك كۆرۈندى، ماڭا ھېچ نەزەر سالغۇسىمۇ يوق، ئۆيۈمدىن سىرتقا چىقىپماي ئۆز ئىشىمىنى قىلدىم. ئاڭلىسام ئۇلار ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلاردىن، ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن - ھەممىسىدىن پىكىر ئالغانىمىش. نېمە توغۇرلۇق پىكىر ئالغانلىقىنى بەلگىلىدىم. ئىلمىي مۇدىرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئەتە مەكتەپتە چوڭ يىغىن ئېچىلىدىكەن. يىغىندا ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مەكتەپنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتىنى ئىسلاھ قىلىپ، قايتا تىزىملىگەنلىكى توغرىسىدىكى قارارىنى يەتكۈزۈۋەتمىش.

ئەتىسى ئەتىگەندە شوپۇرنى ئىزدەپ تاپالماي، ئىلاجسىز ئىشخانا بىناسى ئالدىغا بىيادىلا يېتىپ كەلدىم. كۆردۈمكى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى - نىڭ كۆزى مەندە، بەزىلىرى يىپىقىدا كۈلۈشسە، بەزىلىرى مېنى كۆرسىتىشىپ، ئۆز ئارا كۈلكە ئالدىلاش پىچىرلىشىدۇ، ئىشقىلىپ، ھەممىسىنىڭ كەيپىياتى ئادەتتىكىدىن باشقىچە، تېخى ئاۋۇ مۇنتىھەم ئىشچىمۇ، ھېلىقى تۈل مۇئەللىمەمۇ كۈلكىسىنى توختىتالمايدىغاندەكلا بىر ھالەتتە كۆرۈندى.

ھەي... تولا گۇمانخورلۇق قىلماي. ئۇلار قانداق ئولتۇرۇشقا ئولتۇرۇشۇرسۇن، بىردەمدىن كېيىن يىغىن باشلىنىدۇ، سۆزلەش نۆۋىتى باشلىنىپلا ماڭا كېلىدۇ. بۇلارنىڭ ئەدىبىيىتى ئەنە شۇ چاغدا بېرىمەن. مەن مۇشۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى، كىم ئىكەن ئۇ مېنىڭ چىشىمغا تېگىدىغان؟...

(ئاخىرى 71 - بەتتە)

« مەنەۋ بىر نېمە دەپ باقاي »

(مقالە)

ياسن خۇدا بەردى

چىققان پىكىرلەر ئىسيانى.

ھەممىمىزگە مەلۇم، كېيىنكى 10 يىل ئىچىدە ئىجتىمائىي ھاياتىمىزدا مەيدانغا كەلگەن ئۇلۇغ ئۆزگىرىشلەر ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئوبىيېكتى بولغان ئادەملىرىنىڭ تۇرمۇشىدا، ئېڭىدا، مەيلى مەزمۇن جەھەتتە تىن بولسۇن، مەيلى شەكىل جەھەتتىن بولسۇن تۈپ خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەرنى مەيدانغا كەلتۈرمەكتە. شۇنىڭدەك كىشىلەرنىڭ مەنەۋى ئوزۇقلىنىش، ئىستېتىك زوقلىنىش تەلپىنى ئۆستۈرمەكتە. ئەدەبىياتقا جۈملىدىن ئەدەبىياتنىڭ ئالىي شەكلى بولغان شېئىرىيەتكە دەۋرىمىزدە يۈز بەرپىۋاتقان مۇشۇنداق تۈپلۈك ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەسىر كۆرسەتمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ئەدەبىياتىمىزدا يېڭى شېئىرلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى — تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى دەپ ئېيتىپ بولمايدۇ. مېنىڭ بىلىشىمچە ھازىر بىز كۆپرەك قوللىنىۋاتقان بارماق ۋەزنى ئۇيغۇر شېئىرىيەت تارىخىدا ئەزەلدىن مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن شېئىرىيەت شەكلى ئەمەس. ئەدەبىيات ئەھلىگە ئال-ھايتى ئېنىق مەلۇمكى، ئۇيغۇر شېئىرىيەت تارىخىدا دەسلەپ ئارۇز ۋەزنى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەن. نۇرغۇن كىلاسسىك شائىرلار بىز ئۆزلىرىمىزنىڭ ئۇلۇغ ئەسەرلىرىنى ئاشۇ ئارۇز ۋەزنىدە غەزەل تەرىقىسىدە يازغان. پەقەت 20-ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدىن باشلاپ ئارۇز ۋەزنىگە يانداش ھالدا بارماق ۋەزنى پەيدا بولغان. ئۇقۇشىمىزچە ئارۇز ۋەزنىنى مۇقەددەس بىلگەن كىشىلەر دەسلەپتە بارماق ۋەزنىدە يېزىلغان شېئىرلارنى «شېئىر ئەمەس» دەپ كۆزگە ئىلمىغان ئىكەن. چاچما شېئىر پەيدا بولغاندىن مۇخۇددى شۇنداق ئەھۋال سادىر بولغان.

بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا بەزىلەر «تۇتۇق»، بەزىلەر «گۇڭگا» ۋە بەزىلەر «چۈشنىكىسىز» دەپ ئاتاۋاتقان شېئىرلارنىڭ مەيدانغا كەلگىنىگە ئاندىن چە ئۇزاق ۋاقىت بولمىدى. ئۇ ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن قاتتىق ۋارقىراپ يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقان بوۋاققا ئوخشاش ئەدەبىياتچىلارنىڭ، شېئىرىيەت ئەھلىنىڭ ۋە ئوبزورچىلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنى قىزغىن قارشى ئېلىپ قوللىماقتا. يەنە بىر قىسىم كىشىلەر بولسا بۇ بەغىباش بالىنىڭ مۇگ دەپ ياتقانلارنى ئويغاتقۇچى كۈچلۈك ئاۋازىدىن غەيرىي بىر ئەھۋالنى ھېس قىلماقتا.

يېڭى شېئىرلارنىڭ پەيدا بولۇشى ئەدەبىيات ئەھلى ئىچىدە يېڭى بەس-مۇنازىرىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ھازىر بۇ بەس-مۇنازىرە بارغانسېرى كېڭىيىپ، چوڭقۇرلىشىپ بەرپىۋاتىدۇ. مېنىڭچە بۇ ناھايىتى ياخشى ئەھۋال.

مەن شائىر ئەمەسمەن. ئوبزورچىمۇ ئەمەسمەن. پەقەت ئىلھام كەلگەندە ئانچە - مۇنچە بىر نەرسىلەرنى يېزىپ قويىدىغان ئەدەبىيات ھەۋەسكارىمەن ۋە مۇشۇ ساھەنىڭ بىر پېشقەدەم خادىمىمەن. يېڭى شېئىرلار پەقەت شائىرلارنى، ئوبزورچىلارنى ۋە تەتقىقاتچىلارنىلا ئەمەس، ھەممىمىزنى قىزىقتۇرماقتا. شۇڭا مەنمۇ ئازراق بىر نېمە دەپ باقاي. ھېچبولمىغاندا بۇرۇنقى پەدە بويىچە ئېيتقاندا ئىپادە بىلدۈرۈش بولۇپ قالار.

ھەقىقەت بەس-مۇنازىرە جەريانىدا ئايدىڭ لىشىدۇ، ئېنىقلىنىدۇ. شۇڭا مۇنازىرىنىڭ كۆپرەك، كەڭرەك ۋە چوڭقۇرراق بولۇشىنى قۇۋۋەتلەيمەن. مېنىڭ قارىشىمچە يېڭى شېئىرلار ئەدەبىيات ساھەسىدە، شېئىرىيەت بايىدا مەيدانغا كەلگەن ئىسلاھات. ئەنئەنىلەر قېلىپقا سىغماي پارتلاپ

بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنىڭدەك بۇنداق شېئىرلار-
نى يېزىۋاتقانلارنىڭ كۆپچىلىكى يېڭىدىن ئىجا-
دىيەتكە قەدەم قويۇۋاتقان، ئىزدىنىۋاتقان ياشلار
بولغانلىقى ئۈچۈن بەزى يېتەرسىزلىكلەردىن، نۇق-
سانلاردىن خالى بولۇش تەس، ئەلۋەتتە. بىز
يېقىنقى دەسلەپتە ئەدەبىيات كۈلزارلىقىمىزنى تەرخىل
كۈللەر بىلەن بەزەشكە، گۈللىتىشكە ئەجىر سىڭ-
دۈرۈۋاتقان ياش كۈچلىرىمىزنى قىزغىن قوللاپ -
قۇۋۋەتلىشىمىز، يېتەشمەسلىكلىرىنى ۋە نۇقسانلىرى-
نى تۈزىتىشكە ئاكتىپ ياردەم بېرىشىمىز كېرەك.
دەرۋەقە، بىز يېڭى شېئىر ۋە كىلىملىرىنىڭ جۈر-
ئىتىنى، ئىنتىلىشىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەندە، ھەر-
گىزمۇ شېئىردىن تېخىمۇ كىچىك ئەنئەنىلەردىن پۈتۈن-
لەي قول ئۇزۇشنى، ئۇنى قارىلاشنى توغرا ھا-
دىسە دەپ ھېسابلىمايمىز، ئارزۇ ۋە بارماق شە-
كىللىرى دەۋرىلەر سىنىقىدىن ئۆتكەن. شېئىردىن تېخى-
مۇ ئىزنىڭ تەرەققىياتىدا ناھايىتى كېچىك خىزمەت
قىلغان شەكىللەر. ئۆتمۈشتىمۇ شۇنداق بولغان،
ھازىرمۇ شۇنداق، كەلگۈسىدىمۇ شۇنداق بولىدۇ.
مېنىڭچە بۇ يەردە ئەڭ مۇھىم مەسىلە شېئىر-
نىڭ قانداق شەكىلدە يېزىلىشىدا ئەمەس، بەلكى
قانداق يېزىلىشىدا. بۇ خۇددى 'خۇنۇك بىر قىز
ھەرقانچە ئېسىل كىيىم كىيىۋالسىمۇ بەرىبىر گۈ-
زەل بولالمىغانغا ئوخشاش گەپ.

دەريا پەقەت ئويناپ، شوخ تاغ سۈلىرىدىن
ھاسىل بولۇپ قالماستىن، بەلكى شۇنىڭ بىلەن
بىللە تەرەپ - تەرەپتىن بۇلدۇقلاپ چىققان يەر
ئاستى سۈلىرىدىن، يەنى بۇلاق سۈلىرىدىنمۇ ھا-
سىل بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرىنى تەن ئېلىپ، بىر
رىنى رەت قىلىش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە.

مېنىڭچە ئەنئەنىۋى شېئىردىن تېخىمۇ بىلەن يېڭى
شېئىرلارمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش ئەدەبىيات
دەرياسىغا قۇيۇلىدىغان ئىككى ئېقىم.

لېكىن تارىخىي ئەمەلىيەت بارماق ۋەزىنىدە يېزىل-
غان شېئىرلارنىڭ جۈملىسىدىن چاچما شېئىرلار-
نىڭ زور ئەۋزەللىكىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، غەزەل-
دە ئەپادە قىلالىمىغان كۆپ نەرسىلەرنىڭ ئۇنىڭدا
ئوڭۇشلۇق، ئېنىق ئەكس ئەتتۈرىدىغانلىقىنى كۆر-
سەتتى. بۇنىمۇ يېڭى ھاياتتا يۈز بەرگەن يې-
ڭىلىقلار تەقەززاسى ياراتقان ئەمەسمۇ؟

بۈگۈنكى كۈندە بىز شېئىردىن تېخىمۇ مەيدانغا
كەلگەن يېڭىلىقلارغا ئىسلاھات نۇقتىسىدىن،
تەرەققىيات نۇقتىسىدىن قارىماي، ئۆتمۈشتىن تا-
ھازىرغىچە قېلىپلىشىپ قالغان شېئىردىن تېخىمۇ
كىچىك چۈشەنچىلىرىمىز ئاساسدا مۇئامىلە قىلساق توغ-
را بولارمۇ؟ مېنىڭچە توغرا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە.
شۇڭا يېڭى شېئىرلارغا «گۈڭگا»، «تۇتۇق»
دېگەنگە ئوخشاش ناملارنى قويۇشقا ئالدىراپ
كەتسەك بولماس. مېنىڭچە بۇ ناملار يېڭى شې-
ئىرلارنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى تازا چۈشىنىپ كەت-
مەگەنلىكىمىزدىن كېلىپ چىققان بولسا كېرەك.
مەنمۇ دەسلەپ شۇنىڭغا مايىلراق قاراشتا بولغا-
ندىم. كېيىن مۇشۇ ھەقتە يېزىلغان ماقالىلەرنى،
ئوبزورلارنى ئوقۇپ مۇلاھىزە قىلغاندىن كېيىن،
شۇنىڭدەك يېڭى ئۇسلۇبتا يېزىلغان شېئىرلارنى
قايتا - قايتا ئوقۇپ تەتقىق قىلىپ تەمىنى تېتى-
غاندىن كېيىن، بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىمدا تۈپلۈك
ئۆزگىرىش بولدى. مەن ھازىر ئۇنى تولۇق قۇۋ-
ۋەتلىش تەرەپكە ئۆتتۈم. مەن شۇنداق
قاراشتىمەنكى، ھازىر مەيدانغا كېلىۋاتقان يېڭى
شېئىرلار ئەدەبىياتىمىزدا بىخ ئۇرۇپ چىققان
قان يىڭى شەيئى، يەنە كېلىپ ئىستىقبالىق يېڭى
شەيئى. شېئىردىن تېخىمۇ يېڭى شېئىرلاردا ئېچىلىۋاتقان
ئۆزگىچە بىر گۈل.

دۇرۇس، يېزىلىۋاتقان يېڭى شېئىرلار ئىچىدە
دە بەزى چۈشمەنكىسىز شېئىرلار، بەزى نۇق-
سانلىرى بار شېئىرلارمۇ يوق ئەمەس.
لېكىن بۇلار پۈتۈن يېڭى شېئىرلارغا ۋەكىللىك
قىلالمايدۇ. بۇ يېڭى پەيدا بولۇۋاتقان شەيئى

يۇلتۇز قانداق چاقنىدى؟

(ئەدەبىي ئاخبارات)

يالقۇن جۈمە

مۇقەددىمە

ئىنسان بالىسى ئۆز ھايات يولىدا، كىشىلەر دائىم «سىزلىق ئالەم» دەپ ئىزاھلىشىدىغان بۇ دۇنيادا ياشاش ئۈچۈن، تۇرمۇش تەقدىم قىلغان رەھبەرلەر ۋە تۈرلۈك - تۈمەن خىل ئىلتىپاتلارغا مۇيەسسەر بولىدۇ، بۇنىڭدا ئالدىكىلەرگە تۇيۇقسىز ئامەت ياغسا، بىراۋلارنىڭ بېشىغا ئويلىمىغان پىششىكلىكلەر كېلىدۇ، لېكىن شۇنداقمۇ ئادەملەر باركى، ئۇلار تۇرمۇش سىناقلىرىدىن ئاجايىپ ما- تائەت بىلەن غالىب كېلىپ باشقىلارنى ھەيرەتتە قويىدۇ، ئەنە شۇنداق ئادەملەر بولغانلىقى ئۈچۈنلا، تۇرمۇش ئۆزىنىڭ جەزىبىسىدە سېھرىي كۈچىنى ساقلاپ قالغان. بىراق، «ھەي-ئەمدى تۈ- گەشتىم، ھەر نېمە قىلغان بىلەن بىكار» دەپ، تىلەك - مەقسەتلىرىدىن ئاسانلا ۋاز كەچكۈچىلەرنى خۇدا ئۆزى ساقلىسۇن!

ئاياللارمۇ ئادەمدەك ياشىشى كېرەك!

1983 - يىلى كۈز ئايلىرى.

دۇڭكۆۋرۈك سودا بازىرىدىكى كىچىككىنە دۇ- كاندا 30 نەچچە ياشلار ئەتراپىدىكى زىلۋاغى- نە كەلگەن بىر ئايال تېخى ئەمدىلا بېشىغا تول- خان بالىسىنى كۆتۈرۈۋالغان يېتى، خېرىدارلار بىلەن بىر نېپىلەر ئۈستىدە سۆزلەشمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ پات - پات تەرلىرىنى سۈرتۈپ، قورساقى- نى بېسىپ قويۇشلىرىدىن ئېغىر ئاياغ ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

— توۋا قىلدىم خۇدايىم، ئايال كىشىمۇ ئىج- رەت قىلغان بارمۇ؟ ئۇلار ئېرىنى كۈتۈشكە يارد-

تىلغان، ئېرى!

— ئېرىنىڭ تېپىپ بەرگەننى يەپ، ئۆيىدە ئولتۇرسا بولماسمىدى جېنىنى قىيىنغىچە.

— ھەرقانچە قىلغان بىلەن، ئەمدى قىرىق يىلدا ئەملىگە كېلەلسە مانا مەن قۇلقىمنى سا- پالدا كېسىپ بېرىمەن!

بۇ بىر نەچچە يىلەننىڭ پارىگىغا دوغلاققىنە كەلگەن باققال ئايال لوقما سالىدى:

— ھەي! بولدى قىلىڭلار، خوتۇنۇڭلار قى- لىدىغان غەيۋەتنى سىلەر تارتىۋالساڭلار، ئۇلار قىلغىلى ئىش تاپالماي قالمىسۇن يەنە. كۆرىم- دىڭلارمۇ، ئۇ بىچارىنىڭ شۇنچە چوڭ زىيانغا ئۇچراپمۇ، يەنە بوي بەرمەي تىجارەت قىلىۋات- قىنىمى؟ ناۋادا ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن سى- لەرنىڭ بېشىڭلارغا كەلگەن بولسا. ھالىڭلارنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى شۇ چاغدا كۆرگەن بولات- تۇق. «ئۆزىگە كەلمىگۈچە ئۆزگىنى چۈشەنمەپتۇ» دېگەن شۇ - دە!

شۇ چاغدا غەيۋەت ئويىپىكتى بولۇپ قالغان بۇ ئايال — ئاپتونوم رايونلۇق يەككە تىجارەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق 6 - نۆۋەتلىك ئا- ياللار قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، ئاخبارات ئورۇنلى- رىنىڭ تەشۋىقات ئويىپىكتىغا ئايلىنىپ جەمئىيەتتە خېلى تەسىر پەيدا قىلغان ئىلغار يەككە تىجار- رەتچى «8 - مارت سودا بازىرى» نىڭ دىرېكت- تورى رابىيەم قادىر ئىدى.

دېگەن قىسقا جۈملىلەر بىلەن خۇلاسىلدى.

بۈگۈنكى كۈندىكى «ئوتتۇرا»

نەسر ناخشىسى

بىزنىڭ كىشىلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ قايسى دەۋر- دە ياشاۋاتقانلىقىنى گېزىتلەرنى كۆرگەندىلا ھېس قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

1987 - يىل ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ بىرى.

— خۇش خەۋەر! خۇش خەۋەر!

قولدا گېزىت تۇتۇۋالغان رابىيەم ئىشىكتىن كىرىپلا كەچكە قىزى ئەقىدەمنى قۇچاقتىمەن. لىغانچە سۆيۈپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرايىدىن خۇشاللىق تەپپە تۇراتتى. ئۇ قىزنى يەرگە قويۇپ، ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇرۇشقان ئۆيىدىكىلەرگە ئالدىراشلىق بىلەن گېزىتنى ئوقۇپ بەردى. گېزىتكە يېڭىدىن ياسالغان ئۈچ قەۋەتلىك «خانئەگىرى جامائەتى» نىڭ ئون بىر دۇكاندىن تەركىب تاپقان بىرىنچى قەۋىتى ھۆددىگە بېرىلدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئېلان بېسىلغانىدى. بىر-ھازا تالاش-تارتىش، مەسلىھەتلەر ئارقىلىق، رابىيەم مەسچىتنىڭ بىرىنچى قەۋىتىنى ھۆددىگە ئېلىش ئۈچۈن ئەتىسى رەسمىيەت بېجىرىدىغانلىقىنى بايقىدى.

— نېمە، سىز ھۆددىگە ئالامسىز؟

ئىش بېجىرىگۈچى چىرايىدىن غەيرەت - شەجائەت ئۇرغۇپ تۇرغان ئايالغا ھەيرانلىق بىلەن قارىدى.

— شۇنداق، مەن ھۆددىگە ئالغىمەن!

ئىش بېجىرىگۈچى ئۆزىنىڭ بىلەپ ھالىتىنى ئوڭشۇۋالدى:

— ناھايىتى ياخشى، قارشى ئالغىمىز! سىز بىزنىڭ تۇنجى خېرىدارىمىز سىز، سىزدەك بىر ئايالنىڭ مۇنداق چوڭ ئىشنى قىلىشقا بەل باغلىغانلىقىغا بارىكالا! سىز گەرچە بىر ئايال بولىسىڭىزمۇ...

بۇ ئۇنىڭ 1982 - يىلى بىر قىسىم تەجىربە-رەتەپچىلەر بىلەن بولغان سودا رىقابىتىدە بارلىق مەبلەغىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن، ئەمدىلا ئازراق دەسمايە توپلاپ قايتا تىجارەتكە كىرىشكەن ۋاقتى ئىدى.

ئۆزىنىڭ بىر ئايال — «ئاجىزە» بولۇپ قالغانلىقى سەۋەبىدىن بۇ قېتىم مەغلۇب بولغانلىقى ھەم مۇشۇ تۈپەيلى جەمئىيەتتە ئاياللىقى شەپقىتىنى كەلتۈرۈلۈپ مەسخىرە قىلىنىۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ مۇرەككەپچىلىكلەر ئارىسىدىن يول تېپىپ بېرىش ئىرادىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتكەنىدى.

ئۇ، ئىچ ئاغرىتىپ تىجارەتتىن قول ئۇزۇشنى تەۋسىيە قىلغانلارغا:

— ئاياللارمۇ ئەرلەر قىلالىغان ھەرقانداق ئىشنى قىلالايدۇ، مەن ئۆزىمنى «ئاجىزە» ھېسابلايدىغانلارغا ئېچىنمەن، ئاياللارمۇ قەدىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىنى ئىگىلىشى كېرەك، — دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ سودا ئىشلىرىغا قايتىدىن بەل باغلاپ غەيرەت بەلمەن كىرىشىشى پاتلا تەتىمىنى كۆرسەتتى. رابىيەم تۆت يىلدىلا ئىقتىسادىنى ئەسلىدىكى ھالىتىگە كەلتۈرۈپ بولدى. بۇ ئىشتىن كېيىن قولىنى ساپالدا كېسىشتە بەسلىشكەنلەرنىڭ كەسكىنى كەسكىنلىكى بىزگە نامەلۇم. ئەمما بىر نەچچە يىل ئىلگىرىكى سۆز - چۆچەكلەرنىڭ ئورنىنى ئەمەلىيەتكە ئۇچۇردىن ئەجەپلىنىش، ئىشەنچسىزلىك، ھەيران قېلىش ۋە ھەسەت ئوتلىرى ئۆرتىمگەن ئادەملەرنىڭ ھەرقىسىمما پاراڭلىرى ئىگىلىدى، خالاس.

بۇ چەيراندىكى مۇۋەپپەقىيەتلەرنىڭ سىرىنى ئۇ: «ئۆزۈڭلۈكىمىز تىرىشىش، زور ئۈمىدۋارلىق، سودىدىكى چىنلىق، كۈچلۈك ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت، تىجارەت ئۇسۇلىنى يېڭىلاش، يوقسۇللارنى يۆلەش ۋە كەسپداشلار بىلەن ھەمدەمدە بولۇش»

نىنى ئۈچ ئاي تاقاپ، ھاللىرىنى زىيىنىغا سېتىپ تاپقان ئىقتىسادىي زىيىنىنىڭ ئەلىمى بولماستىن، بەلكى تۈزۈلۈپ بولغان توختامنىڭ بۇزۇۋېتىلىشى، كۆڭلىگە پۈككەن ئۇلۇغ ئارزۇلىرىنىڭ بىر-دەمدىلا ئېزىتقۇغا ئوخشاش غايىم بولۇپ كېتىشى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان ئەلەم ياشلىرى ئىدى. ئۇ ياش يۇقى كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىك كىنىچە ئويلاشقا باشلىدى: «ئاي، نادانلىق! جاھالەتنىڭ ساقىندى تۇمانلىرى ئۆزىنىڭ «ئادەم» لىكىنى تونۇپ رېئاللىققا جەڭ ئېلان قىلغانلار-نىڭ يولىنى قاچانغىچە توسار؟ مەن پەقەت ئايال بولغانلىقىم ئۈچۈنلا مۇشۇ خورلۇقلارنى تارتىشىم كېرەكمۇ؟ ماڭغان يۈزۈمدىن توختاپ، ھايات رىقابىتىگە باش ئېگىشىم كېرەكمۇ؟...»

مېڭىشقا تېگىشلىك يولدا چوقۇم مېڭىش كېرەك

— بۇ يەر «تاشلاندىق ئەخلەتخانا» تۇرسا، رابىيەم بۇ يەرنى ھۆددىگە ئالسىمەن دەپ ئېلىشىپ قالمىغاندۇ؟

— ھەي، مېنىڭچە بۇ بوش ئايال ئەمەس جۈمۇ، قاراپ تۇرۇڭلار ...

بۇ رابىيەم مەسچىت ئىشىدا «مەغلۇب» بولغاندىن كېيىن، شەھەرلىك كۆكتات شىركىتىنىڭ ئىشلىتىلمەي تاشلىنىپ قالغان 12 ئېغىز دۇكان، 43 پەشتاختا ئورۇنلاشقان ئورۇن (ھازىرقى 8-مارت سودا بازىرى) نى توختام بىلەن ھۆددىگە ئالغاندىن كېيىن، كىشىلەر ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن سۆزلەر ئىدى.

جەمئىيەتتە ھەر خىل سۆزلەر ئېقىپ يۈرگەچكە، «قېنى كۆرۈپ باقمادىق» دېگۈچىلەردىن باشقىلار بۇ بازاردىن دۇكان ئېلىپ تىجارەت قىلىشنى خالىمەيدى. شۇنىڭ بىلەن رابىيەم ئىش كۈتۈپ تۇرغان 30 نەپەر قىزنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، تىجارەت قىلىشنى خالىغان تىجارەتچى-

ئۇ گەرچە ئاغزىنىڭ ئۈچىدا ھەدەپ بۇ ئايالنىڭ جاسارىتىنى تەرىپلىگەن بولسىمۇ، ياسالما كۆلگە يېغىپ تۇرغان چىرايىدىن بىر غىمىل ئە-جەپلىنىش ئالامەتلىرى ئۆزىنى ئاشكارىلاپ تۇراتتى.

بۈگۈن ئۇ ناھايىتى خۇشال ئىدى. چۈنكى توختام بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا تۈزۈلۈپ رەسمىيەتلەر بېجىرىلىپ، پەقەت ئەتە كۆۋاھلىق ئىدارىسىگە بېرىپ توختامغا تامغا باستۇرۇش ئىشىلا قالغانىدى. ئۇنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىش ئالدىدا تۇرماقتا ئىدى. بۇ كېچىمى ئۇ تاتلىق خىيال قۇچمىقىدا ئەللەيلىنىپ، كۆزىنى يۈمىمەستىن شېرىن چۈشلەرنى كۆرۈمەكتە... «بۇ يەرنى ئالغاندىن كېيىن ناھايىتى چوڭ كەڭ دائىرىلىك بىر مۇسۇلمانلار سودا بازىرى قۇرسام، بۇ بازار كېيىنچە شىنجاڭدىكى ئاساسلىق سودا مەركەزلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا...» ئۇ چۈش كۆرۈمەكتە ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ چۈشلىرىگە شۇ كېچىسى بولغان باشقا بىر توختام مەسلىھەتى كىرمەگەندى.

ئەتىسى جامائەتچىلىك ئارىسىدا غۇلغۇلا پەيدا بولۇشقا باشلىدى:

— مەسچىت دېگەن خۇدانىڭ ئۆيى، بۇ يەر-دە بىر يالاڭ-پاش ئايال تىجارەت قىلسا گۇناھ بولىدۇ!

— تىجارەت دېگەن ئاياللارغا دۇرۇس ئەمەس!

كۆۋاھلىق ئىدارىسىگە بارغۇچە بولغان ئارىلىقتا، يۇقىرىقى سەۋەبلەر باھانە قىلىنىپ توختام بۇزۇۋېتىلدى. ھەرقانچە كۈچىنىپ تىرىكشىلەر-مۇ بۇ «قۇدرەتلىك» جامائەت پىكىرى ئالدىدا ئاجىزلىق قىلدى. نەتىجىدە توختام باشقا پىراۋ بىلەن تۈزۈلدى.

ئۇنىڭ كۆزلىرى يەنە ياشلاندى. بۇ ياش تام-چىلىرى بۇ قېتىمقى توختام ئىشى بىلەن دۈك-

لەر بىلەن بازارنى دۇنيا مەنەنەتكەش ئاياللىرىمىزنىڭ قەد كۆتۈرگەن «8 - مارت» كۈنىنى كۈ- تۇۋىلىشقا ئۆلگۈرتۈپ ئېچىشقا جەددىي كىرىشىپ كەتتى.

1988 - يىلى 28 - فېۋرال كەچتە تەييار- لىقلار ئاساسەن پۈتتى. ئەتىكى يېڭى بىر كۈن- نى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن چىرايلىق ياسىنىشقا قىزىلار بۇ يېڭى دىرېكتورنى چۆرىدىگەن ھالدا، بازارغا ئىسىم قويۇش ئۈستىدە قىزىغىن پاراڭلاش- ماقتا ئىدى، بىر قىز رابىيەمدىن سورىدى:

— ھەدە، سىز بازارغا نېمە دەپ ئىسىم قو- يۇشنى ئويلاۋاتىسىز؟

— مېنىڭچە، — ئۇ بىر ئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، — بازارنىڭ ئىسمى «8 - مارت سودا بازىرى» بولسا سىلەرچە قانداق؟

ھەممەيلىن ئۇنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلدى، چۈن- كى ئۇلار بۇ يېڭى دىرېكتورنىڭ كۆڭلىنى چۈ- شىنىشكە باشلىغانىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ قە- بىمىدە تەشۋىشلىنىش، ھاياجانلىنىش ھۆكۈم سۈر- مەكتە ئىدى. ئاخىرى كۈتۈكەن كۈنۈمۈ كەلدى.

1 - مارت كۈنى سائەت 1 دە بازار ناغرا - سۇنباينىڭ ياڭرىغان ئاۋازى بىلەن مەست بولدى، بۇ ۋاقىتتا تىجارەتچىلەر بىلەن پىرىكازچىك قىز- لار تۇنجى خېرىدارلارنىڭ بازارغا قەدەم بېسى- شىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتمەكتە، يۈرەكلەر تېز- تېز سوقۇپ، ھاياجاندىن نەپەسەلەر قىسىلماقتا. رابىيەم قانداق ھېس - تۇيغۇدا، قانداق روھىي ھالەتتە ئىدى؟ ئۇنىڭدا بولۇۋاتقان مۇشۇ دەق- قىلەردىكى ئالامەتلەرنى يېزىش كىتابخانلار ئۇ- چۈن ئارتۇقچە — ئەلۋەتتە!

بىر سائەتكە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە بازار خېرىدارلار، سودىگەرلەر ۋە كۆرگۈچىلەر بىلەن تولۇپ، چېلىنىۋاتقان سازلارنىڭ ياڭرىشى بىلەن بۇ بازار خۇددى بىر ساما سورۇنىغا ئوخشاپ

قالدى. «8 - مارت سودا بازىرى» غايىمىتىن پەيدا بولغاندەك، بىردىنلا كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا نا- مايان بولدى. «8 - مارت» كۈنى ئاپتونوم را- يوننىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن قەيۇم باۋۇدۇن، ماھىنۇر قاسىم، بادەي، خۇاڭ باۋجاڭلار كېلىپ بازارنىڭ ئېچىلغانلىقىنى تەبرىكلىدى ۋە قىزىغىن قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

شۇ كۈنكى ئەق مەيدان مەنزىرىسى تېلپۇن- زوردا كۆرسىتىلدى ۋە گېزىتلەردە بۇ ھەقتە خە- ۋەرلەر بېرىلدى. دېمەك، قولىدىن ئىش كەلمەي- دۇ، دەپ قارالغان «ئاجىز» ئايال ئاخىرى غە- لىبە قىلدى. پۈتۈن بازاردىكى تىجارەتچىلەر ھەم 30 قىز غەلبە قىلدى! تىرىشچانلىق، جاسارەت غەلبە قىلدى! شۇ چاغدىلا كىشىلەر نەزەرىدە توساتتىن پەيدا بولغان بۇ ئايال دىرېكتورنىڭ كۆزلىرىدىن بۇرۇنقىدەك سوغ تادىچىلار ئەمەس، ئىللىق سېزىملارنى قۇچاقلانغان تادىچىلار مەخزىنى بويلاپ ئېقىشقا باشلىدى ...

ئەمدى يول قانداق مېڭىشقا قالدى

«8 - مارت سودا بازىرى» دا ماللار رابىيەم- نىڭ بۇيرۇقى بىلەن باھاسى 30 پىرسەنت چۈ- شۈرۈپ سېتىلدى. بۇ يېڭىلىق ئۈرۈمچىدىكى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغانلىكى ئادەمنى ئۆزىگە ماگىنىت- تەك جەلپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ بازار خې- رىدارلار ئايدىن ئۇزۇلەيدىغان، قاينام - تاشقىن- لىققا چۆمگەن سودا بازارلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. بازارنى قۇرۇش ئاخىرى مۇۋەپپەقىيەت- لىك بولدى. لېكىن ئەمدىكى گەپ بۇندىن كې- يىنكى يولنى قانداق مېڭىشقا قالدى.

بۇ بازاردىكى تىجارەتچىلەرنىڭ 80 پىرسەنت- ى ئايال، 90 پىرسەنتى يېڭىدىن تىجارەت باشلىغانلار بولۇپ، ئۇلار تىجارەت ئۇسۇلى جە- ھەتتىلا خام بولۇپ قالماستىن، سودىدا دائىم دېگۈدەك بولۇپ تۇرىدىغان رىقابەتلەرگە بەرداشلىق

غا ئايلىنىپ، ئىسمى تۈرلۈك گېزىت - ژۇرناللاردىن ئورۇن ئالدىغان، كىشىلەر قىزىقىدىغان جاي بولۇپ قالدى.

— سىزنىڭچە تىجارەتتە روناق تېپىش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟

— ھەقىقىي تىجارەتچى روناق تاپمىدى دەيدىكەن، ئۇ كىشىلەرنى قاچتى - سوقتى قىلىش، ئۆلۈپ زىددىن ئاجىزلارنى ۋەيران قىلىش بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاقكۆڭۈل بولۇپ، ئاچكۆڭۈلۈكتىن ساقلىنىش، سودىدا ئادىل، ئىنسانىيەت بولۇش، ئاجىز كەسىپداشلارنى يۆلەپ ئۇلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈش، شۇ ئارقىلىق خېرىدار ۋە كەسىپداشلارنىڭ ئىشەنچىسى ۋە قوللىشىغا ئېرىشىش كېرەك.

— ئارزۇيۇڭىز ئەمدى ئەمەلگە ئاشقانمۇ؟
— مەن تېخى ئەمدىلا ئارزۇيۇمنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويدۇم، ئارزۇلىرىم توغرىسىدا ئەمدى ئويلىنىۋاتىمەن. مېڭىشقا تېپىشكە ئىمكان بولدىكەن، بىر دەققىمۇ توختىماستىن مېڭىشنى داۋاملاشتۇرىمەن. ئارزۇلىرىم ئۇلۇغ ۋە گۈزەل، بىراق مۇشكۈل ھەم يىراق. بۇ، رايىيەمنىڭ بىر مۇخبىرنىڭ سوئاللىرىغا بەرگەن جاۋابلىرىم ئىدى.

مەن يېتەكچىلەرگە ئانا بولۇشنى خالايمەن خۇدا بىر قىسىم بەندىلىرىمنى بەختسىز قىلىپ يارىتىپ قويغىنى بىلەن، ئۇلار ئۈچۈن ئاقكۆڭۈل مېھرىبان، ياغرى يۇمشاق ئىنسانلارنىمۇ ھەمراھ قىلىپ ياراتقاندىن. بولمىسا شۇ بەختسىز يېتەكچىلەر، بۇ دۇنيانىڭ خورلۇقلىرىنى يەنە قانچىلىك تارتقان بولار ئىدى؟

— كېسەلنىڭ ئۆيىدىكىلەردىن كىم كەلدى؟
— مەن كەلدىم.
— سىز بۇ كېسەل قىزنىڭ نېمەسى بولىسىز؟
— بۇ ياق بىزنىڭ دىئېكتورىمىز بولىدۇ.

بېرىلمەيتتى، ئەگەر ئۇلار تىجارەتتە ۋەيران بولۇپ كەتسە، بازارنىڭ كەلگۈسىدىن سۆز ئېچىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. قانداق قىلىش كېرەك؟

بەزى زىيان ۋە ئېغىرچىلىقلارنى يەنىلا رايىيەم ئۆزى ئۈستىگە ئېلىشقا توغرا كەلدى. چۈنكى زىيان تارتىش - پايدا ئېلىشنىڭ ئاساسى. ئۇ، دۇكان تىجارىسى تۈزۈلمەيدىغانلاردىن ئالتە ئايغىچە تىجارەتچىلەرنىڭ دەسلەپتىلا زىيان تارتىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۆزى مەخسۇس توپ مال تارقىتىش ئورنى قۇرۇپ، تىجارەتچىلەرنى ئېلىمىز ۋە چەت ئەل ماللىرى بىلەن نېسىگە تەمىنلەپ، ساتالغانلىرىدىن پۇل ئالدى، ساتالغانلىرىدىن ئاشقان مالنى قايتۇرۇۋالدى. ئۇ يەنە تىجارەتچىلەرگە قارىتا، تىجارەتتە پائالىيەتچان بولۇش، خېرىدارلارغا ئىللىق مۇئامىلە قىلىش، ئاز پايدا ئېلىپ تېز مال سېتىپ، شۇ ئارقىلىق خېرىدارلارنى جەلپ قىلىش توغرىسىدا ئېرىنمەي تەشۋىق ئېلىپ باردى. نەتىجىدە بۇ بازار كۈندىن - كۈنگە روناق تېپىپ، ئالتە ئاي تارتقان زىياننىڭ ئورنى ئىككى ئايغا يەتمەگەن ۋاقىت ئىچىدىلا تولدۇرۇلۇپ زىيان پايدىغا يۈزلەندى.

شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى رايىيەمنى قوللاش يۈزىسىدىن بازارنىڭ ئىككىنچى تەرىپىنىمۇ ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن يەنە 47 تۆمۈر دۇكان ئورنىتىلدى. ھېچكىم دۇكان ئېلىشنى خالىمىغان بۇ «چۆلدەرەپ» قالغان تاشلاندىق ئەخەت خانىدا، دۇكان ئېلىشنى ئىلتىماس قىلغانلارنىڭ سانى ئەمدى 500 دىن ئېشىپ، بۇرۇن 50 يۈەن تىجارىگىمۇ باش قاشلايدىغان تىجارەتچىلەر ئەمدىلىكتە 250 يۈەنگىمۇ پىسەنت قىلمايدىغان بولدى. «8 - مارت سودا بازىرى» سوۋېت ئىتتىپاقى، ياپونىيە، تۈركىيە، پاكىستان، ھىندىستان قاتارلىق 13 دۆلەتتىن كەلگەن خېرىدارلارنى كۈتۈۋالىدىغان، ئادەم ئۆكسىمەيدىغان قاپناق بازار.

ساق بولماس.

— ياق، بۇ يۆلنىڭ بىلىش ئەمەس مۇدىر، بۇ بالىلار-
مۇ ئۆزۈمنىڭ بالىسىغا ئوخشاش. بىز بىلىمىزلىك،
نادانلىقنىڭ دەردىنى ئاز تارتۇقمۇ؟ پەرزەنتلى-
رىمىز ئوقۇش ئۈچۈن جاپا چېكىۋاتسا قۇربىم يې-
تىپ تۇرۇپمۇ قاراپ تۇرسام مېنىڭ — بىر ئا-
لىنىڭ يۈرىكى چىدامدۇ؟ — كەچۈرۈڭ، ئالدى-
ڭىزدا سۆزلەپلا كېتىپتەن.

— ئۇنداق ئەمەس، ئېيتقانلىرىڭىز تامامەن
توغرا، — دېدى مۇدىر ئالدىدىكى بۇ ئايالغا
ھۈرمەت بىلەن تىكىلىپ.

— ھازىر يېنىمدا بارى 300 يۈەن ئىكەن،
بۇنى ئاز بولسىمۇ ئېلىپ قېلىپ، قىشلىق كىيىمى
يېپىلىك بالىلارغا كىيىم ئېلىپ بېرەرسەلەر، ئۈچ-
تۆت كۈندىن كېيىن يەنە 500 يۈەن ئەۋەتىپ
بېرىمەن.

— رەھمەت سىزگە رابىيەم.

دېمىسىمۇ ئۇ يېقىنقى ۋاقىتلاردىن بۇيان ئاپ-
تونوم رايونلۇق غۇنچە مۇكاپاتى ئىلمىي تەتقى-
قات جەمئىيىتى، خىجاسەن يېتىمىلەر مەكتىپى،
30 - باشلانغۇچ مەكتەپ قاتارلىق ئورۇنلارغا
10 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پۇل ئىمانە قىلدى.
لېكىن ئۇ بۇ قىلغانلىرىنى ئەزەلدىن مىننەت قىل-
غان ئەمەس. ئۇ ھامان بۇ قىلغانلىرىم ھېچنەرسە
ئەمەس، خەلقىمنىڭ مەرىپەت ئىشلىرىغا يەنىمۇ
چوڭراق ھەسسە قوشۇش، يېنىڭ بۇرچۇم، دې-
گەن سۆزىنى ئاغزىدىن چۈشۈرەيدۇ.

خاتىمە

— ئۇ ئايال ئىكەن ئەمەسمۇ، تېخى ئۆزى
يالغۇز.

— سۆزلىرىنى ئاڭلىمىدىڭىزمۇ، بىردەمدىلا
نەچچە ئون خېرىدارنى يولغا سېلىپ تۇرغىنىنى،
بىر ئاتق ئىكەن!

— چوڭراق ھەكەتەلەردە ئوقۇغان بولسا

رابىيەمنىڭ يېنىدا تۇرغان قىز ئۇلاپلا جاۋاب
بەردى. دوختۇر بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:
— بۇ قىزنىڭ كېسەلى خېلىلا ئېغىر، ئويىپ-
راتسىيە قىلىنمىسا بولمايدۇ، بۇ ئادەتتىكى ئويىپ-
راتسىيە ئەمەس، كېسەلنىڭ ئۆيىمىدىكىلەردىن بى-
رەرسى بولمىسا بولمايدۇ ...

— ئائىلىسىدىكىلەرگە خەۋەر يەتكۈزگەندۇق،
لېكىن ھازىرغىچە ھېچكىم كەلمىدى، ئادەمنى قۇ-
تۇلدۇرۇش مۇھىم. بولدى، ئويىپراتسىيە قىلىش
ئوخشاشمىغا مەن قول قوياي. ئۇ قىزمۇ ئۆزۈمنىڭ
قىزى، — دېدى رابىيەم كەسكىنلىك بىلەن.

— بولدى، بىراق داۋالاش راسخوتلىرىنى ...
— داۋالاشقا كېتىدىغان بارلىق چىقىمى مەن
تۆلەيمەن. مانا، ماۋۇ قىز، كېسەل ساقايغىچە ئۇ-
نىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ. ئەتىسى چۈشتە، ئو-
يىپراتسىيەنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغانلىقىدىن خە-
ۋەر تاپقاندا رابىيەم، گويا يەلكىسىدىن ئېغىر
بىر يۈك ئېلىنىپ كەتكەندەك يېنىكەلەپ قالىدۇ.

قىش كۈنلىرىنىڭ بىر ئەتىگە ئىلىكى جاندىن
ئۆلتىدىغان سوغۇق جۇۋا كىيىۋالغانلارنىمۇ شۇ-
شەيتىدە تەكەندى. ئالدىراپ ئىشقا كېتىپ بارغان
رابىيەم، ئىشتانلىرىنىڭ تىزلىرى يىرتىلىپ پاخ-
تىسى ساڭگىلاپ قالغان سەككىز ياشلاردىكى ئىك-
كى بالىنىڭ سومكىسىنى مەيدەسىگە بېسىپ قول
لىرىنى قوشتۇرغىنىچە كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرد-
دۇ. ئۇ «شۇنداق قاتتىق سوغۇق بولۇۋاتسا، بۇ
بىچارە بالىلار قانچىلىك توڭلىغاندۇ. ھە!» دې-
گەن خىياللار بىلەن بالىلارغا ئەگىشىپ مېڭىپ
ئۆزىنىڭ مەكتەپ دەرۋازىسىغا كېلىپ قالغانلىقىنى
تۇيماي قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەكتەپكە كى-
رىپ مۇدىر بىلەن كۆرۈشىدۇ.

— سىزنىڭ مائارىپقا ياردەم قىلىپ كېلىۋاتقان
مەرىپەتپەرۋەر ئايال ئىكەنلىكىڭىزنى ئوبدان بى-
لىمەن. شۇنداقسىمۇ ھە دېسىلا سىزگە يۆلەينىۋال

كېرەك.

— بۇ ئايال ھەقىقەتەن ئاياللارنىڭ جەسۇر-
لۇقىنى نامايان قىلدى.

— توغرا، بۇ ئايال دىرىكتور يېتىشكەن نا-
تىق، قابىل دىپلومات، پەشقان تىجارەتچى. لې-
كىن ئۇ بىر ئاددىي قول ھۈنەرۋەننىڭ 6 - س-
نىپىنى ئاران تۈگەتكەن قىزى. يېقىندىن بۇيان ئۇ پار-
تىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ ۋە ئاممىنىڭ
قوللىشى ئارقىسىدا 3 مىڭ 800 كۋادراتمېتر زېمىن-
غا سەككىز قەۋەتلىك زامانىۋى سودا سارىيى قۇرۇپ،
ئاياللارنىڭ — ئانىلارنىڭ جاسارىتىنى يەنىمۇ
نامايان قىلىشقا جەددىي تەييارلىق قىلماقتا، شۇ-
نىڭ بىلەن يەنە ئۇ «يېتىم بالىلارنىڭ ئانىسى بو-
لۇپ، ئۇلار ئۈچۈن بىر يېتىملەر مەكتىپى سال-
دۇرسەن، ئۇلارنى ئۆز باغرىغا ئالىسەن» دې-
گەن ئەھدىنىمۇ ئۇنتۇپ قالغىنى يوق. ئۇ بۇمۇ-

ساپىسىلار جەريانىدا قانچىلىك مۇشەققەت ۋە تو-
سالغۇلار بار ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. شۇنداقسىمۇ ئۇ
«توسالغۇغا ئۇچراش — ۋسالغا يېقىنلاشقانلىقىم-
نىڭ، رىقابەتكە ئۇچراش — غەلبىمگە ئېرى-
شىشنىڭ شەپقىتى» دەپ بارغانسېرى غەيرەتكە
كەلمەكتە.

مەن ئۇنىڭ تۈرلۈك رەقەملەر بىلەن تولغان
ھېسابات دەپتىرىنىڭ 1 - بېتىگە: «مېنى خەل-
قىم، تۇپرىقىم تۇغدى، يۈكسەك پەللىگە كۆتۈر-
دى، خەلقىم ۋە توپرىقىمنىڭ قەرزىنى ئادا قى-
لىش، مېنىڭ بىردىنبىر ئەڭ ئۇلۇغ ئارزۇيۇم،
مەن چوقۇم شۇ ئارزۇيۇمغا يېتىسەن. چۈنكى
مەن — ئۇيغۇر ئايالىمەن!» دەپ يېزىلغانلىقىم-
نى كۆرۈپ، مەنىمۇ خاتىرىمگە مۇنۇ بىر جۈملە
سۆزنى يېزىپ قويدۇم:

«بىزنىڭ ئاياللىرىمىزمۇ ئۇلۇغلاردىندۇر»

(بېشى 62 - بەتتە)

نەچچە يۈزدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ۋە ئۇلارنىڭ
ئاتا - ئانىلىرىنى ھامان ئالدىمدا دوڭخاقلانغانلايمەن.
قېنى ئېيتىڭلارچۇ، كىم مەنچىلىك بولالايدۇ؟ ...
ئايلا ... ئالدىراپ ھۆكۈم چىقاردىمۇ نېمە؟
قۇلقىمغا غەلىتە سۆزلەر ئاڭلانغاندەك قىلىدىغۇ؟
سوغىقىم ئېشىپ قالمىغاندۇ ياكى ئىنتىزام تەك
شۇرۇش كومىتېتىنىڭ ئاۋۇ كادىرى بۆلەك كىشى
ئۈستىدىكى قارارنى خاتا ئوقۇپ قويۇۋاتىمىغان-
دۇر ؟ ...

ياق ... مەن خاتا ئويلىدىمۇ - يە، ئۇلار ماڭا
ھومايمىدى، ئەكسىچە كۈلۈشۈپ ئولتۇرغىنىغا قال-
دىغاندا ... مېنىڭ ئورنۇم تېخىمۇ مۇستەھكەم-
لەنگەندەك قىلىدۇ. شۇڭا ئۇلار ماڭا خوشامەت
نەزەرى بىلەن قاراشقا مەجبۇر بولغاندۇ ...
مېنىڭ بۇ مەكتەپتە ئىشلىگەن خىزمىتىم كۆپ
ھەم ئۆلەستۇر. مەكتەپنىڭ تامغىسى يەنىلا مې-
نىڭ قولۇمدا، مەن ئاشۇ تامغىدىن ئايرىلىپ قال-
مىساملا، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى،

شەپشەكلەر

ياسەن ئىمىن

ياش شائىر ياسەن ئىمىن، 1949 - يىلى 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاقسۇنىڭ قا-
رىتال يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1966 - يىلىمىچە ئاقسۇ 1 - ئوتتۇرا
مەكتەپتە ئوقۇغان. 1970 - يىلىدىن 1972 - يىلىمىچە ئاقسۇ قارىتال ئوتتۇرا
مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان.
1972 - يىلىدىن 1976 - يىلى 2 - ئايغىچە شىنجاڭ داشۇ ماتېرىياللىرىغا -
كۆلتىپىدا ئوقۇغان ۋە 1981 - يىلى 9 - ئايغىچە شىنجاڭ داشۇ ماتېرىياللىرىغا -
كۆلتىپىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1984 - يىلى 9 - ئايدىن بېرى شىنجاڭ ياشلار -

ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە ئىشلەپ كەلمەكتە.
ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىن باشلاپلا ئەدەبىياتقا قىزىقىپ كەلگەن بولۇپ، 1985 - يىلى شىن-
جاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن «تال ئىلەملىرى» ، 1988 - يىلى شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى
تەرىپىدىن «تال شاملى» شېئىرلار توپلىمى نەشر قىلىنىپ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى
يېقىندا ئۇنىڭ «شادكۆل» ناملىق ئۈچۈنكى شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر
قىلىنىپ، كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشكە كچى. ھازىر ئاپتور ئۆزىنىڭ ھېكايىلەر توپلامى ئۈستىدە ئىشلەمەكتە.

ئېغىر ئۇيقۇدا كېلەر بۇ كېچە،
چۈش كۆرمەيدۇ ئالەم - كائىنات.

خىرە سايىلەر

خىرە سايىلەر كېلەر ئەگمىشپ.
گۈگۈننىڭ ئالدىدا ماڭا ياندەشمپ ...

I

ئەجەپ قىزىل كەچكى شەپەقلەر،
ياق،

بەزىدە سېرىق چىرايى،
تارتىنىشمۇ قىزىرىشلىرى،
ئۆكۈنۈشمۇ سارغىمىشلىرى.

كۆيگەندە كلا سەھەردە ئۇپۇق،
بەزى قىزىل ۋە بەزى سېرىق،
خۇشاللىقمۇ قىزىرىشلىرى،
غەم - غۇسىمۇ سارغىمىشلىرى.

II

كۆرۈنەر قارشى قىرغاق خىرە - شىرە،
كېلىدۇ ساھىل بويلاپ يىگانە قىز.

ئىككى ئۇپۇق، ئۇلار چىن ئاشىق،
ئارىسىدا بېرلا قارا تاغ.

باقىدۇ ئالدى تەرەپ ئۇ قىرغاققا،
 بەرنا يىمىكت كېلەر، تاشلاپ ئارقىغا ئىز.
 كۆرۈنەر قارشى قىرغاق خىرە - شىرە،
 كېلىدۇ ساھىل تامان ئاپئاق جۇۋان.
 كېلىدۇ تەمبەل كىشى بىر تەلەكتە،
 كىپايە ئارزۇسىلا قالسا ئامان.
 كۆرۈنەر قارشى قىرغاق خىرە - شىرە،
 كېلىدۇ ساھىل تامان ئاق چاچ موماي،
 كېلىدۇ ساقال سىپاپ ئاقدىل بوۋاي.
 كېلەر يېتىلەپ نەۋرىلەرنى شۇ ساھىلغا،
 نەۋرىلەر بىر ساھىلغا باقار تىنماي.

III

چىخان - چاتقال، ئالدىمىز جاڭگال،
 ئىز چۈشمىگەن مۇخ باسقان چىرا.
 نىشانىمىز تاغلاردىن ئېشىش،
 يىراقلاردا خىرە، تىك قىيا.

شۇ ئەيىبكار كېچە قوينىدىن،
 بىز كېلىمىز يوللارنى ئېلىپ.
 خىلۋەت ئارامگاھىدىن ئۆز نىسبۇتىمىز،
 مۇھەببەت بالغا شىرنىلەر يىغىپ.
 تۇت جانان چىنەستىدەك لىۋىڭنى ماڭا،
 دىل ئەلبۇمىغا ئۆچمەس ئىز قۇياي.
 ئاچ جانان باغرىڭنى،
 پاكلىق بابىدىن -
 سۆيگۈنىڭ ساداقەت نەقىشىن ئۇياي.

بىر چۈشتىن خاقىرە

قۇيۇنغا،

دېگۈدەكمەن چۈشۈمدە شۇنداق:
 نېمىگە پىرقىرايسەن توپا توزىتىپ.
 ئوخشىمايسەن شامال، بورانغا،
 كۆتۈرۈلمەسەن يۈكۈرۈپ يۈرۈپ.
 سوزۇپ قولۇڭنى،

ھەتتا كۆككەچە ئۇزىتىپ، سوزۇپ.
 چۆركىملىيسەن گاھىدا ئوڭغا،
 كۆپ ھاللاردا تەتۈر كېلىسەن.
 قېنى ئېيتقىن، نېمە خىيالىڭ،
 يوللۇرۇڭدا نېمە قىلىسەن.
 قۇيۇن دېگۈدەك:

خىيالىم يوق سەن ئويلغاندەك،
 قورقۇتقۇدەك قۇدرىتىمۇ يوق.
 ماڭا نە ئىلاج،
 مېنى تۇغقان،

تايىنىمىز كەلگەن ئىسسىق ۋە سوغۇق.
 لېكىن مەن،

مەن كەبى ئوڭ - تەتۈرگە چۆرگىلەيدىغان.
 مەقەتسىز ھەر يەرگە يورغىلايدىغان،
 ئەخلەت - چاۋالارنى كۆتۈرۈپ ئەرىشكە،
 ئۇرۇپ يەرگە،

قىلماقچىمەن يوق.

كۆيۈك ھەققىدە قىسقا پاراك

دېگۈدەك بىرى كۆيگەنگە شۇنداق:
 نېمە پايدا كۆيۈپ يۈرۈشتىن،
 ئاھلار ئۇرۇپ پۇچىلەننىشتىن.
 قېنى دېگىن،

نېمە قىلىسەن ئۈنچىلىك كۆيۈپ؟
 ئۇ دېگۈدەك جاۋابىن ئاڭا:

راست، مەن كۆيمەن،

ئۆزۈم سۆيگەن نىگار ئوتىدا.

تۈمەن ئەلا ئەمەسمۇ بىلسەڭ،

خۇددى سەندەك،

كۆيگەنلەرنى يۈرگەندىن كۆرۈپ.

پۇشمان

ئايرىلىش ئالدىدا بىرلا بېقىشتۇق.

سىر تۆكۈشتى شۇندا ئوت كۆزلەر.

بىر مىنۇتقا تىترىدى يۈرەك،

يۈرىكىم تۇيغاندەك بۇ ئايرىلىشنى،
تۆزۈمەي - تۆزۈمەي قەدەم ئالغىنىم.

ئىست، ئىست!

ئاشۇ مىنۇتلار،
ھېچبىر ھۇزۇر بولمايدۇ تۇنداق.
«كېيىنكى پۇشان ئۇزۇڭگە دۈشمەن»،
پۇشانلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق.

يالقۇن رەڭگە كىردى شاد يۈزلەر.

كەم ئويلىغان بۇنىڭ ئاداققى

قىممەتلىك پەيت بوپ قېلىشنى.
ئايرىلىشنىڭ مەڭگۈگە ئۆچمەس،
يۈرەكلەرگە ئوت سېلىشنى.

ئېسىمدە ئاداققى ئۇنتۇلماس مىنۇت،
ئېسىمدە بىرمۇڭلۇق قاراپ قالغىنىڭ.

بىر كۆپلىملىق شېئىرلار

ئايلىكىم تۇردى

ھەسەت

بەك يامان ئىكەنغۇ ئىچى يامانلىق،
تالانتلىق - ئەقىلنىڭ دۈشمىنى ھەسەت؛
ھەسەتنى سەن ھەرگىز بوش چاغلىمىغىن،
تىرىكىنى ئۆلتۈرۈپ قىلىدۇ جەسەت.

بولىدۇ تۆھمەت

ئىشلىمەي، زورمۇ زور قازانغان شۆھرەت،
كەلتۈرمەس دانىشقا ھەقىقىي ھۈرمەت؛
گاھىلار ئاغزىدا «ئاپپىرىن!» دەيدۇ،
بۇ ماختاش ئەمەلدە بولىدۇ تۆھمەت.

كۈشەندە

كۈشەندە چۈشتىمۇ سېنىڭ پېيىڭگە،
تور - تۇزاق يايىدۇ ھەرىكەت - سۆزۈڭگە؛
بولمىسا ئويدۇرۇپ «پاكت» دېگەننى
سۈركەيدۇ قارىنى ئاپئاق يۈزۈڭگە.

«ياھان» نىڭ ئوتلىرى

يوقالدىم كۆزۈڭدىن خۇش بولارسەن، يارە
ۋە ياكى سېغىنىپ چېكەرسەن ئازاب؛
«ياماننىڭ ئوتلىرى يامان بولىدۇ»
يۈرەكنى كۆيدۈرەر مەڭگۈ لاۋۇلداپ!

تۇت ئەلگە ئالما

ناكەستىن ئۆتۈپ كەت، ئارقىدا قالما،
ئارقىدا قالساڭ ئۇ، ئاتىدۇ چالما؛
ئۇ ئازغان تېرىسا ئەلنىڭ بېغىغا،
سەن سەرخىل گۈل تېرىپ، تۇت ئەلگە ئالما.

قانداق بەسلىشى؟

چۈشكەننىڭ «چىپ» - كوككا ھەم ئايروپىلان...
مېنىڭچۇ چۈشكەنم يار - يار ھارۋا؛
ھالىغا بېقىپراق بەسلىشىمەن
ئاتىلىپ قالارمەن «تاشپاقا»، كالۋا.

ئويلايتتىم

ئويلايتتىم بۇ «زات» نى ياخشى كۆرەر دەپ -
روھ - ۋىجدان بابىدا ئەڭ ئېگىزلىكنى؛
زەڭ قويسام ئەسلى بۇ ئەلا كۆرەر كەن -
پۇل، مەنەسپ، ئۇز خوتۇن ھەم سېمىزلىكنى.

بەرگىن ئىجازەت

بەزىلەر پۇل تاپسا ھەجگە بارار كەن،
ۋە ياكى قىلار كەن چەتنى زىيارەت؛
مەن سېنى تاۋاپ قىپ كەلدىم جان يۇرتۇم،
«چەكەڭ» گە سۆيۈشكە بەرگىن ئىجازەت.

بىر خېنەنغا سوئال

تۇتىيا خېنىم تويىنى قىپ بولۇپ،
خېنەن قويغانلىق پايىدىسى نېچە؟
پەدەز كېرەكمۇ يا چىن گۈزەللىك -
راستىڭنى ئېيتقىن، كايىدى دېمە:

تۆلەيمىز تۆلەم

كۈلكەڭ چېغىدا بولسۇن، ئى، تۆرەم،
قوشنا تامدىلا بولماقتا تۆلەم؛
خۇشاللىق - كۈلكەڭ چېكىدىن ئاشسا،
ئاخىر بىر كۈنى تۆلەيمىز تۆلەم!

نەرقى تۆۋەن

سەن چېكىپ مەغرۇرلۇق «چىلىمى» دا بەك،
ئۆزۈڭنى ھېچكىمگە قىلماي كەلدىڭ تەك؛
تەمەننا تەختىدە «شاھ» بولساڭمۇ سەن،
نەزىرىڭ ئۈستۈنكى، نەرقىڭ بەك تۆۋەن.

ئازما؟

يازماي قوي يازغاندىن - بۇرمىلاپ يازما،
پاكتىنى ئويدۇرۇپ - تاتىلاپ - قازما؛
ئۆتەلمەي تارىخنىڭ سىناقلىرىدىن،
ھەقىقەت ئالدىدا مات بولغان ئازما؟!

ئاڭلىمىغىن ناخشامنى

ئوبۇل ئەزىزى (دولانى)

دېرىزەڭنى يېيىپ ئاستا ئەي قىزچاق،
ئاڭلىمىغىن ناخشامنى تىنچ ئۇخلاپ قال.
قاراپ تۇرساڭ خىجىل بولۇپ يېنىمغا،
چىقمايدىكەن قوشناڭ قىزى - ئايجامال.

ئاق كېچىدە تار كوچاڭنى ئارىلاپ،
مەجنۇنلارچە ناخشا ئېيتىپ يۈرسەممەن.
دېرىزەڭنى قىيا ئېچىپ مارىلاپ،
نېچۈن ماڭا سەن تەلمۈرۈپ قارايسەن؟

دېڭىز سەرگەردانى

ئەسئەت ئەمەت

لەيلەپ يۈردۈم زۇلمەت كېچەڭدە،
شاۋقۇن-سۈرەن بولدى ھەمىيىم.
ئاخىر قارا دولقۇنلىرىڭدا،
پاچاقلىنىپ كەتتى قولۇنىم.
ئولتۇرىمەن ساھىلدا تەنھە،
يۈرىكىمنى قاپلاپ مۇڭ - پىغان.
ئارىلىڭدا قالدىم تەمتىرەپ،
ئە سەرگەردان روبىزىنىسىمان.

ساھىلىڭدىن قوزغاپ قولواقنى،
يۈرۈپ كەتتىم ئۇيۇقلار تامان.
دېڭىزدىكى دولقۇنلار مېنى،
كۈتۈۋالدى كۆتۈرۈپ چۇقان.
مەن دېڭىزدا يۈرمەستىن ئۇزاق،
ئە يوقاتتىم كىپەنلىكىمنى.
ئۇچۇپ يۈرگەن سەۋدايى شامال،
ھەم ئېپقاچتى چېچەكلىرىمنى.

ئى-ئى-ئى

خەلپىبۇي تۇرداخۇن

جان ئانا، جانجان مېھرىبان ئانا
دىلىمدىن مۇھەببەت ئۇرغۇيدۇ ساڭا،
قەغىشلەك قىلمايمەن، ئۆمرۈم تەسەددۇق
پەرزەنتلىك بۇرچۇمنى قىلىشقا ئادا.

قارايمەن بالىلىق ھېلىم بىلەن
مېھرىلىك چاقنىغان بىر جۈپ كۆزۈڭگە.
خىجىلمەن مەن ئۈچۈن چېكىپ زىيارەت
ئالدىراش ئۆتۈپ كەتكەن شۇ كۈنلىرىڭگە.

سۆيگۈ ۋە پۇغمان

جېمىل مۇھەممەت

شائىر جېمىل مۇھەممەت 1942 - يىلى قورغاس ناھىيەسىدە تۇغۇلۇپ، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپنى ئۆز يۇرتىدا تۈگەتكەن. 1956 - يىلىدىن 1964 - يىلىغىچە ئۈرۈمچىدە سايبىق شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىدا داخۇنىيە ئىنژىنېرلىق ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان. 1961 - يىلىدىن 1964 - يىلىغىچە ئۈرۈمچى تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1965 - يىلىدىن 1970 - يىلىغىچە شىنجاڭ ياشلار ئۆسۈملۈك نەشرىياتىدا، 1970 - يىلىدىن 1986 - يىلى 3 - ئايغىچە «شىنجاڭ كېزىتى» دە تەھرىر ھەم مۇخبىر بولغان.

جېمىل مۇھەممەتنىڭ ھەرقايسى كېزىت - زۇرناللىرىدا 500 پارچىغا يېقىن خە - ۋەر ماقالىسى، 450 پارچە فوتو سۈرىتى ئېلان قىلىنغاندىن تاشقىرى، يەنە «ھارماس تۇلپار بەيگىدە»، «ئەجرى كۆپىنچە ھۈرمىتى چوڭ»، «غەيرىتى بار كىشىنىڭ، بەر -

كىتى بار ئىشىنىڭ»، «ئۇنىڭ ئەجرىدىن ئەزىسە تەۋر يېتىشتى» قاتارلىق 50 پارچە ئوچىرىك، زىيارەت خاتىرىسى ۋە تۇڭشۇنى؛ «بىر - بىرىگە قاراپ»، «كۆلىمىستان»، «پۈتكىدا»، «ئائىلىدىكى سۆھبەت»، «كىم باشلىق»، «تۆ - كىنىڭ جەننەت چۈشمى»، «بۆرە بىلەن تۈلكىنىڭ ئاقىۋىتى» قاتارلىق ئوندىن ئارتۇق ھېكايە، مەسەللىرى؛ «ئەلەمجان ۋە ئۇنىڭ كىيىملىرى»، «سولۇمدا»، «چىن كۆزەلەن كۆردۈم - بۇ يەردە»، «كۆرۈپ كېتىڭ»، «ئىچىپ كېتىڭ»، «باھار كەلدى»، «قىزىل كۆل»، «ساتراش تاغام»، «كۆرۈك سالىدىم» قاتارلىق 150 پارچىغا يېقىن شېئىرى ئېلان قىلىندى. يولداش جېمىل مۇھەممەت ھازىر شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى باش تەھرىر ئىشخانىسىدا ئىشلىمەكتە.

ساڭا ئاشىقەن

كۆزىلىم كۆرۈنسىن گۈلدەك بولۇپ،
 كېچىگە ھۆسۈن بەرگەن ئايدەك بولۇپ.
 مۇھەببەت ئىشقى يانغان كۆزدە باقسام،
 كۆرۈنسىن تاڭدا چىققان كۈندەك بولۇپ.
 شان قۇچۇپ ئىلىم - پەندە، بەختى كۈلگەن -
 ئاشىقەن خۇشتار بولۇپ ساڭا كۆيگەن.
 ئىشقىمنى ئىزھار قىلدىم غەلبەم بىلەن،
 مەنمۇ ھەم ساڭا ئوخشاش ئەلنى سۆيگەن.
 ئاشىقەن سەن ئوت يۈرەك قەلەمقا شىقا،
 ئۆزىگە يار كېرەك ئەمەس، سەندىن باشقا.
 بىر ئۆمۈر ھەمدەم بولسام ئىش - چېلىشتا،
 بەختىم شۇ سەن تۆھپىكار سۈبۇل چاچقا.
 سۆيگەن تەم سېنى، بىراق ئۆزۈم.....
 كىم مەندەك دىلدىن سېنى سۆيەلگەن،
 قەلبىدە ئاتەش يېنىپ كۆيەلگەن؟

سۆيگۈ - سۆزى

كۆيدۈم ساڭا قەلەمقا شى،
 ساڭا قۇربان ئەزىز باش.
 ھەر سېغىنىسام سېنى ئويلاپ،
 كېلەر كۆزگە ئىسسىق ياش.
 سەندىن ئارتۇق قىز بولماس،
 (ھېچكىم سەندىن ئاشالماس).
 بىر سېنىڭدىن باشقىغا،
 سۆيگۈ سۆزۈم ئېيتىلماس.
 باغ مېھنەتسىز ئاينىماس،
 چۆلدە بۇلبۇل سايىماس.
 سەن ياراتساڭ يېڭىلىق،
 تۆھپە مەندىن ئايرىلماس.
 بېرەر بىزگە كۈچ - قۇۋۋەت -
 چىن سۆيگۈ ۋە مۇھەببەت.
 كەل ئىشلەيلى قارا كۆز،
 مەنۇت - سائەت ئەڭ قىممەت.

شېئىرلار

كامىل رەھىم

كامىل رەھىم 1957 - يىلى 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئۈرۈمچىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1983 - يىلى قەشقەر سەنئەت شۆبەسىنى پۈتتۈرگەن. ھازىر ئۈرۈمچى شەھەر - لىك مائارىپ شۆبەسىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى.

كامىل رەھىمنىڭ ئىجادىيىتى 1979 - يىلىدىن باشلاپ مەتبۇئاتلاردا كۆرۈلۈش - كە باشلاپ، ھازىرغىچە 150 كە يېقىن شېئىر، نەسر، ئەدەبىي ئوبزورلار ئېلان قىلىندى. 1986 - يىلى شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن «ئانا مېرى» نام - لىق شېئىرلار توپلىمى نەشر قىلىندى. ئۇ ئۈرۈمچى شەھەرلىك يازغۇچىلار جەمئىيە - تىنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونلۇق لوگىكا ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئۇ ھازىر نەچچە يىللىق جاپالىق ئەمگىكىنىڭ نەتىجىسى بولغان «ئوتتۇرا مەكتەپ ئەدەبىيات دەرسلىكىدىكى سۆزلۈكلەرگە نىزاھات لۇغەت» نى نەشرگە سۈندى.

خۇداغا ئىلتىجا

بوغۇزۇمنى غىدىقلايدۇ بىر سوئال،
ھېچ ئارام بەرمىدى تىلنى سەكرىتىپ.
ئېغىزنى چىڭ يۇمۇپ بولسام زۇۋانسىز،
كۆرۈمدىن ياش بولۇپ ئاقتى سېرىلىپ.
كەچۈرگىن ئەي خۇدا سوئالنى سوراي،
سەۋر يوق بەندەڭدە ئېغىزنى ئاچماي.
سەن بەرگەن تېرىقتەك ۋىجدان ئوتىدا،
كۆيگىچە بىر يولى دوزاختا ياتاي.

ئېتىزغا ماڭغاندا مېھنەتكەش دېھقان،
«خۇدا» دەپ نامىڭنى قۇتلۇقلاپ ماڭار.
ئۇرغاندا تۆمۈرچى ھەرىز بولقىنى،
نامىڭنى ئېغىزدىن چۈشۈرمەي ئۇرار.

تۈن كېچە ئوغرىمۇ «ئوۋغا» چىققاندا،
«ئەي خۇدا يولۇمنى ئاسان قىل» دەيدۇ.
زىناخور، قاتىلمۇ «خۇدا، خۇدا» دەپ،
ئىشقا سېنىڭدىن مەدەت تىلەيدۇ.

ھەيرانمەن مېھنەتكەش مەدەتلىرىڭگە،
تەلمۈرۈپ، سارغىمىپ يۈرۈشلىرىگە.
ھەيرانمەن زىناخور، ئوغىرى، پارىغور،
راھەتتىن سەمىرىپ كۈلۈشلىرىگە.

سوئال ئىشۇ ئىدۇر ساڭا ئەي خۇدا،
كىم مەدەت تىلىسە مەدەت شۇنىڭمۇ؟
دەيدىكەن بۇ ئالەم نەپكە - نەپ بەرمەك،
بىلىدىم بۇ شوئار ئەسلى سېنىڭمۇ؟

ئايىدە

ئىسىمىڭىزنى سورىسام،
ئايىدە كۈل دېدىڭىز.
كۈلدەك تاتلىق بىر كۈلۈپ،
جاننى ئوتقا سالدىڭىز.

ئىسىمىڭىزگە ھۆسنىڭىز،
كەلگەن ئىكەن خويمۇ ماس.
لاتاپەتتە بۇ ئالەم،
سىزدەك كۈزەل تېپىلماس.

ھۆر دەيدىكەن كىشىلەر،
ھۆر سىزچىلىك كېلەرمۇ؟
ئىشقىڭىزدا بىر چوغمەن
قۇياش مەندەك كۆيەرمۇ؟

جامالىڭىز، ئىسىمىڭىز،
دىلغا بولدى ئايىدە.
ئايىدە دەپ مەن ئۆلەي،
سىزدە قالدى نېپسۈۋە.....

سېغىنەش

باغ ئارا يۈرىمەن ھەرتاڭ كۆل پۇراپ،
بۇلبۇلنىڭ ئىشقىدىن ئىشقىمنى تېپىپ:

لەۋلىرى قىزارغان غۇنچە بويلىرى،
يۈرەكنى ئازابلار يارنى ئەسلىتىپ.

پەرۋە ئىتىڭدىن پەخىرلەن

تۈنۈگۈن تۇغۇلغان قۇتلۇق مەرھابا،

ئۆمەللەپ تاغزىنى سۇنار كۆككە قول.

ئانىسى چۈشەنمەي بوۋاق دىلىنى،

ئويۇنچۇق تەڭلىدى قىلماق ئۇچۇن كۆل.

ۋە لېكىن بوۋاق كۆل بولمىدى ئاڭا،

ۋارقىراپ ئىتتىردى ئانا قولىنى.

ئېمىزگە بەرسىمۇ بۇلەپ چىقىرىپ،

تەكىدۇ يەنىلا كۆككە كۆزىنى.

— ئانىسى، — دېدىم مەن چۈشەنمىدىڭ ھېچ،

باغرىڭنىڭ دىلىدىكى ئىستەكلىرىنى.

ئۇ ئاينىڭ بويىغا ئېسىپ قويماقچى،

سامانىڭ جۇلالىق چېچەكلىرىنى.

ئالدىغا سەن ئۇنى ئېمىزگەڭ بىلەن،

قويۇۋەت مەيلىگە، سۇنسۇن كۆككە قول.

پەخىرلەن باغرىڭنىڭ ئىستەكلىرىدىن،

پەخىرلەن تۇغدۇم دەپ. شۇنداق بىر ئوغۇل.

رازىمەن بالامدىن

دېدىڭ سەن — ھەجەپمۇ قۇۋ ئىكەن بالاڭ،

سۇ بەرسە ئەمەيدۇ، سۈت بەرگىن دەيدۇ.

تۆت كۈنلۈك بالامۇ سۈت بىلەن سۇنى،

قانداقۇ ئايرىيدۇ، ئەقىل يەتمەيدۇ.

— ئويلانما، سۈتكە سۇ تەڭ ئەمەس ئەسلا،

رازىمەن بالامنىڭ چېچەنلىكىگە.

خۇرسەنمەن سۈتنى سۇغا يەڭگۈشلەپ،

ئالدىغان ئىشقىنى بىلگەنلىكىگە.

(بېشى 76 - بەتتە)

سۆيگۈدىن قەلبىڭ يېنىپ مۇزلىغاندا،

كىم مەندەك ئوتلۇق لەززەت بېرەلسەن؟

سۆيگەننىم ئۆچكەن ئوتتۇڭ ياندى پەقەت،

لېكىن مەن پۈتەس دەردكە قالدۇم ئەبەت.

كىرىمىڭ قىرو بېسىپ گىرەلەشكەن،

لەۋلىرىڭ كىچىك ئىدى، رەڭگى ئۆچكەن.

سۆيگەننىم قەلبىڭدە ئوت ياندى قايتا،

كۈل بولدۇم ئۆزۈم بىراق كۆيۈپ ئۆچكەن.

سۆيگەننىم ئۆچكەن ئوتتۇڭ ياندى پەقەت،

لېكىن مەن پۈتەس دەردكە قالدۇم ئەبەت.

پۇغان

شادلىق ئەبەدى بولمىدى ماڭا،

مەندەك غەمكىن بولغانمۇ ھەركىم؟

دىلىبىرىمدىن ياخشى ئىكەن مەي،

(ئەقىدەمگە ئۆكۈندۈم بەلكىم.)

بەخت كۈلۈپ باققاندۇ دېسەم،

لېكىن ئۆچتى ئۈمىد چولپىنى.

دىلدا يېنىپ ئەلەملىك ھەسرەت،

ئالدى ئىلىكىگە قايغۇ يالقۇنى.

قايغۇ مەڭگۈ بولغانمىكىن يار —

ئەلەم ئوتىدا كۆيىمىكىم نېچۈن؟!

تەلەي - پىشانەم تەتۈرمىكىن تاڭ —

پەلەك دىلىنى رەنجەتتەر نېچۈن؟!

يۈرەك تارىم تىترەيدۇ مۇڭلۇق،

ھەر زەخمەكتە ئوت ئالار پۇغان.

چىشىم خاراب بولدى ئۆرتىنىپ،

قەلبىم جامى غەمگە لىق تولغان.

كېچە ئۆرتەنسىم خىيال ئوتىدا،

سەھەر تۇرۇپ پەرياد ئۇرسەن.

چۈشەنمەيدۇ ئۆزىگە ھېچ كىشى،

مەجنۇن كەبى بىچارىدۇرمەن،

كىمگە ئىپتىئاي ھالۇ - مۇڭۇمنى،

سەپەردىشىم چۈشەنمەگەندە.

تەقىدىر سالىدى قەلبىمگە تۈگۈن،

سۆيگەن يارىم چىراي تۈرگەندە.

سۆيگۈ

ئۆمەر جان فوپۇر

دۇنيا ئۇنتۇپ كەتكەن قېرى چال،
 پىغان بىلەن چالغاندا قالۇن.
 مەندە زىنھار قالمىغان ماجال،
 گويا تۈنكى خىيالغا ئوخشاش،
 ئىزگۈلۈكتە بولغانمەن جۈنۇن.

خوش دەپ ئاق يول تىلەپ كۆز ياشلاپ،
 تىلەك بىلەن يول سالغان ئانام.
 بەردەم تەننى ئاجىز باغاشلاپ،
 ئارمانغا يېتىپ ئەبەدىي،
 قۇچمىقىدا جان ئۈزگەن مومام.

ۋىسال بىلەن قۇچۇلغان زېمىن،
 ئۇيۇشتىلا ئۆتكەن تەبىئەت.
 ۋە ئۆتمۈشتە ئېچىلغان سىرىن،
 ئالدىنىڭدا ئاسراپ ھەممىنى — ...
 قۇت بەرگەنسەن، سۆيگۈ، مۇھەببەت.

سۆيگۈ

ئەكبەر ئىبراھىم

شۇل مۇلايىم يۈزلىرىڭنى، قامىتىڭنى،
 ئىسسىتاتتىم يۈرىكىمدە ئوتقا قاقلاپ.
 ئۇنتۇدۇم مەن قالدى يىراق ئايدىڭ كېچە،
 شۇ چاغلاردا مۇشۇنچىلىك سۆيۈشمەپتۇق.
 لەرزەن شامال، چىمەنزاردا شوخ بېقىشىپ،
 بۈگۈنكىدەك دىدارىمىزغا تويۇشماپتۇق.

ئېسىنى بىلىپ سەبى ھاياتلىق،
 قۇچمىقىدا كۆردى ئۆزىنى.
 چۈشلىرىدە تامشىپ بىر تاتلىق،
 سەۋدا بولغان تەلۋە سۆيۈشتە،
 ئادەملەرنىڭ ئاچتى كۆزىنى.

تىغ ئالدىدا كۆرگەنمەن، يۈرەك —
 شۇنچىكى شاد، شۇنچىكى بەغمەك.
 شوتارلارغا تۇتۇنغان بىردەك،
 تۇپراق سىقىپ سىلكىنگەن بارماق.
 تەۋلادقا نۇر ئاتقان كۈننى ھەم.

زەڭگەر ئىس بىر ئالغان كەپىدە،
 ئۇچراتقاندىم بىر ئاجىز يېتىم.
 ۋىسال پەيتى ئىلاھ تەختىدە،
 دوغۇرۇپلا يالاك تەنلەرگە.
 ئاھ دېگەنمەن قىزىرىپ بېتىم.

قارا تۈتەك باسقان دەھشەت كېچە ئىدى،
 چىقىتى بوران ئىككىر تال نالە قىلىپ.
 يارىنى ئىزدەپ ماڭغان ئىدىم سەۋدالىقتا،
 ساداقەتلىك يۈرىكىمدىن گۈلخان يېقىپ.
 بىر ھازادا ئاپتىم سېنى غار تۈۋىدىن،
 دالدىسىدا ئالدىم سېنى چىڭ قۇچاقلاپ.

سۆيگۈ

پەرھات ئىلياس

2

بىز مۇھەببەت، تۈزىماس ئەسلا،
 ئەمما

بىلمەيمىز نېمە ئۇ مۇھەببەت دېگەن.
 تال تۇۋىدە تۇرماقتۇ بىللە،
 بىر - بىرىمىزنى
 ئىزلەپ ھامان يۈرىمىز سەرسان.

سۆيگۈ

تۇراپ دايم

2

سۆيگۈنى قويغىن ئۆز ئەركىگە ئىنسان،
 ھەم قىلما زورلۇقتىن يۈرىكىنى داغ.
 باشقىچە يول تۇتساڭ يانار ئۆزۈڭگە،
 چۆلدىمۇ ياسايدۇ سۆيگۈ چىمەن باغ.

شۇڭلاشقا سۆيگۈنى قۇل دېمە ھەرگىز،
 بازارغا كىرمەيدۇ، ساتمايدۇ ئىنسان.
 دىل ياققان كىشىگە تۇتمىدۇ ئۇنى،
 بۇنىڭغا چەك قويما، بولسىن يەكسان.

3

يوللارنى تاللىدىم، تاللىدىم ئۆزۈم،
 تاللاشقا ھەقىقەت بار، ئادەم مەن مەڭگۈ.
 قەلبىمدىن ئۇرغۇيدۇ يېڭى ھاياتقا،
 بېسىلماس دولقۇندەك ئۇلغايدان سۆيگۈ!!!

بۆلەنگىن بۆشۈكىڭگە

بۈيۈك تارىخ،

ئەمگىن ئېمىزگە.

توختات تىنىقىڭنى

بار مەۋجۇدات،

پات سۈكۈتكە!

مۇھەببەتنىڭ تىمەن تەكتىدە،

يايرىم ئىككىمىز سۆيۈشكەندە!

ئەسلىدە دۇنيانى ياراتقان سۆيگۈ،
 جانلىقلار ئۇنىڭغا ھامان ئىنتىزار.
 تەۋرەيدۇ سۆيگۈنىڭ كۈچىدە دۇنيا،
 قىلغاچقا چۆلىنىمۇ سۆيگۈ ئېكىنزار.

كۆيۈشنى، سۆيۈشنى ياراتقان ئادەم،
 بۇمۇ ھەم تەڭداشسىز ئۇلۇغ مۆجىزە.
 ھايۋانمۇ، قۇشلارمۇ سۆيگۈ ياراتتى،
 ئادەمدىن ئۆگىنىپ، ئېلىپ ئەندىزە.

ھە، ئەنە ئەمەكتە قويىنىڭ قوزىسى،
 ئانىسى ئالدىدا يەرگە تىزلىنىپ،
 سۈت بېرەر قوزغا ئانىسى شۇ تاپ،
 تىنىمىسىز يالاپ ھەم خوپ ئەركىلىتىپ.

سۆيگۈ

زۇنۇن رەبەم

دەريادەك دولقۇنلاپ سۆيگۈ ھېسلىرىم،
 ھاياتلىق ھەققىدە ناخشا ياڭراتقان.
 سۆيگۈمنى قۇياشقا تەڭلەشتۈرىمەن،
 زېمىننى دائىما نۇرغا چۆمكىگەن.
 قۇياشتەك بىر سۆيگۈ پارلاپ دىلىمدە،
 ھاياتىم باھارى مەڭگۈ كەتمىگەن.
 سۆيگۈمگە كۈۋاھتۇر پاك قەلبىم مېنىڭ،
 ئانامنىڭ سۈتىدەك غۇبارسىز دىلىم.
 شۇ پاكلىق، غۇبارسىز سۈتتەك دىلىمغا،
 سۆيگۈلەر ئۇرۇقى تېرىغان خەلقىم.

سۆيگۈمنى تاغلارغا تەڭلەشتۈرىمەن،
 تاغلارمۇ ئانا يەر باغرىنى سۆيگەن.
 سۆيگۈمدە يالقۇنجاڭ ھارارەت ئېقىم،
 تەمسالى يالقۇنجاڭ ئوت بولۇپ كۆيگەن.
 سۆيگۈمنى چاقماققا تەڭلەشتۈرىمەن،
 (چاقماقمۇ چېقىلسا يوربتار جاھان)
 سۆيگۈمنىڭ كۆكسىدە چاقىدۇ چاقماق،
 نۇرلىرى قەلبىمنى نۇرلىتار ھەرتان.
 سۆيگۈمنى دەرياغا تەڭلەشتۈرىمەن،
 تاغ - ئېدىر، گۈلىستاننى ئارىلاپ ئاققان.

كۈلرەڭ مۇھەببەت

روزى سايىت

بىلەردىمەن مەن،
 سۆيگۈنى دەپ «سۆيۈش» تۇتاقلا،
 يوقالسا ئەقلىم پاڭپۇڭى؟
 تۇمۇ،
 بۇمۇ —
 ھەرئىككىسى بۇزۇلىدىكەن،
 ساقلانمىسا پاك،
 تىپەت - نومۇس،
 سۆيگۈ تەڭپۇڭى...
 ئىقرار قىلماي ئاماللىمۇ يوق،
 (يوشۇرغىدەك ئەھۋاللىمۇ يوق)
 توۋار بىلىپ سۆيگۈ ئاتلىقنى،
 ھەۋەس بازاردا قىلغاچقا ئوقەت؛
 غەدىقلىغاچ كۈلرەڭ مۇھەببەت —
 كۆرەڭ مۇھەببەت؛

— ئىقرارنامە —

مۇشۇ ھالغا قويغىنى دېنى
 مەن خارلىغان،
 مەن قەدىرگە يەتمىگەن سۆيگۈ،
 كۈلرەڭ مۇھەببەت...

× × ×
 بوپتۇ، سىلەر سوراپ قالدىڭلار،
 پىنھاننى ئېيتاي سىردىمىنىڭ.
 ئۈنمەس بولدى سۆيگۈ مايسىسى،
 شورى ئۆرلەپ ۋىجدان يېرىمىنىڭ؛
 سۆيۈۋېرىپ،
 سۆيىدۈرۈۋېرىپ
 سېزىمىنى يۇقاتتى كالىپۇك،
 گەرىملىرى ئۇچتى لېۋىمىنىڭ...

① پاڭپۇڭ — جىڭ - تارازنىڭ تەڭشەك چېكىتى.

قىزىللىقى قېچىپ مەڭزىمنىڭ،
ئىناۋىتى يوقاپ لەۋزىمنىڭ،
ئارتماقتىمەن پۇشايمانلىق دەرد...

بىر سوئالغا ئىككى جاۋاب

(1)

— سۆيگۈڭ بارمۇ؟

— قىزىق گەپ بولدى،

بولمايدىكەن نېمىشقا سۆيگۈم؟

شۇنداق سۆيگۈم باركى قەلبىمدە.

(ئۇ مېنىڭكى ۋەجدان ئەقلىمدە)

ئەلنىڭ سۈيىدە ئاقسام!...

ئوتىدا كۆيسەم!...

ئەل سۆيگەننى مەنجۇ ئەڭ سۆيسەم!!!

(2)

— سۆيگۈڭ بارمۇ؟

— ئۇلى بىر دېمە،

تاقىتىم - تاق سۆيگۈ تۈپەيلى.

ئاشۇ لېۋەننى،

قارا كۆزلۈك، ئازۇك بەدەننى،

بىر قېتىملا سۆيسەم — بىر قېتىم،

بەدىلىگە ئالسىمۇ جاننى—

مەيلىدى — مەيلى!!!...

x x

سۆيگۈ — خۇدا،

سۆيگۈ — مەيۋدە،

ئۇنى ھەركىم چۈشەنگىنچە،

(ئىشەنگىنچە)

ئۇلۇغلايدۇ — قىلىدۇ تاۋاب.

پاكىتى شۇ:

بىر سوئالغا ئىككى خىل جاۋاب.

سۆيگۈ...

تۇرسۇن گۈل توختى

چىن سۆيگۈگە باي ئىكەن قەلبىم،

ۋۇجۇدۇمنى ئۆرتەيدۇ پىراق.

يېرىمىلاشاي دېدى ياشلىقىم،

ۋاقتىم ئىسراپ بولدى سېنى دەپ.

رەت قىلىنغاچ بىرلا «ئەلەپ» نىڭ

يۈز ئۆرۈدۈڭ، كەتتىڭ كىمنى دەپ؟

ھەيرانمەن، سۆيگۈ كۈچىمنىڭ—

شۇنچىۋالا يۈكسەكلىكىگە.

نېمە سىر بار كۆزۈڭدە سېنىڭ؟

يېتەلمىدىم ھېچ بىر تېگىگە.

كۆرمىسەمۇ بوپتىكەن سېنى،

كەتسەم ئىكەن پىراق - پىراققا.

تۇغۇلمىغان بولسام ئەسلىدە،

قالماستىن دەردۇ - پىراققا.

پەرۋاندىدەك كۆيىمگەن بولساڭ،

لەۋلىرىمگە سۆيىمگەن بولساڭ،

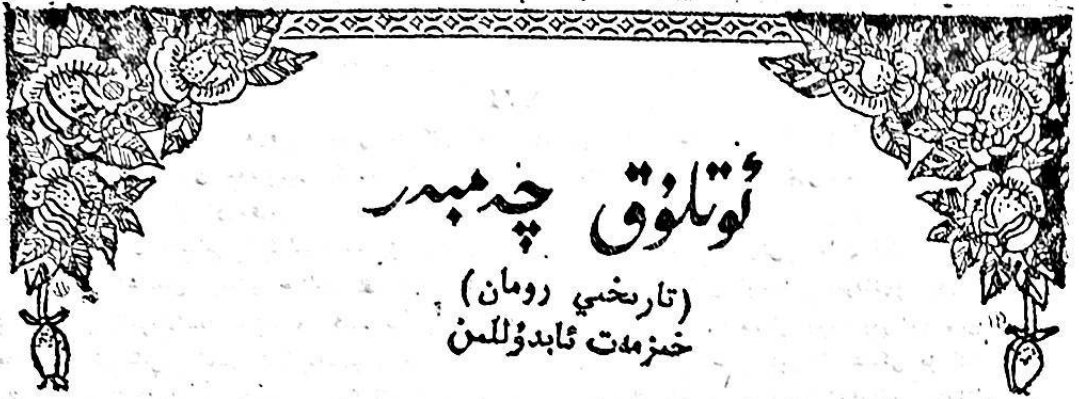
غەرق بولماس ئىدىم، ئاھ ئەمدى—

كىم ئېپ چىققاي مېنى قىرغاققا؟

پەقەت سېنى — سېنى دەپ مانا،

قۇرۇق قالدىم ھەممىدىن، پىراق—

(ئاخىرى 112 - بەتتە)

ئوتلۇق چىمبىر

(تارىخىي رومان)
خىزمەت ئابدۇللىن

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

قىرغىز ئېلىنىڭ مىڭلىغان مىھرىلىق ئۇلۇغزار داستانى «ماناس»، مانا شۇ زامانلاردا، بەلكى شۇ ئا-
خىرقى چوڭ كۆچ جەريانىدا جەمئىيەت كۆيىمىگە باشلىغان بولۇشى كېرەك. «ماناس» داستانىدا بولسا،
خەلقىمىز رېئال ھاياتى، تارىخىي تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىق بىر مۇستەقىل باھادىرلىك قە-
دىمان قىياپىتى تەسۋىرلەنگەن. ئۇنىڭدا، خەلقى سۆيگەن، ئىشەنگەن ئاجونويمان، بۇلغۇن باتۇرلار توغرىلىق مۇ-
ھىمىرلار بولدى.

ئاجونويمان غىم ئىردى.	ئامان قالدى ئېلىمىز،
بۇلغۇن باتۇر ئىمىرىمىز (بولۇپ).	بايلىمىدا ياتار بوپ ...
ئاجونويمان يوق ئەمدى،	شۇ بايلىمدىن ئايرىلدىق،
بۇلغۇن باتۇر تىرىگىز.	چوڭ سايلاردىن قايرىلدىق.
ئاجو ئەلگە ئاتا بوپ -	ئۆزىگە ئەلگە بارۇرمىز،
بۇلغۇن ياۋلى چاپار بوپ.	تەڭرىمىزگە يالۋۇردۇق.

ھەزكۈر مىھرىلار قىرغىز ئېلىنىڭ ئەينەن شۇ يىراق ئۆتەۋىشىگە، باتۇرلىرىغا باغلىق ئىكەنلىكىنى كۆر-
سەتە، مۇنداق مىھرىلەرنىڭ قانچە مىڭلىرى ئاشۇ ئۇزۇن يوللار، بايلىقلار ۋە ئۆتكەن ئەسىرلەر قاتلاملىرى-
دا قالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ ...

بۇتۇن بىر خەلقىمىز، ياكى ئەلىمىز بىر تەۋەدىن، يەنە بىر تەرەپكە كۆچۈش ھېچقاچان ئاسان بول-
مىغان. مۇنداق كۆچمەردە مال سانى ئۆسۈش ئورنىغا، كېيىمىپ بارىدۇ. بايلىقى ئازىيىدۇ. چۈنكى ھەممىلا
يەردە مال بېقىپ، توپىدۇرۇپ مېڭىش ئىمكانىيىتى بولمايدۇ. بىردە توقۇلۇق، بىردە ئاچلىق يۈز بېرىدۇ. ئى-
سىل موي، ئالتۇن - كۈمۈشكە ئوخشاش نەرسىلەر، كۆچ يولى ئۆتمەيدىغان ئەل-يۇرتلار ھۆكۈمرانلىرىنىڭ سا-
رايلىرىغا يوللىنىدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى، كۆچ جەريانىدا مال ھەيدەش، بېقىش ۋە ئۇنى سۇغىرىش بىلەن
مەشغۇل بولىدىغان ئەر - يىگىتلەر ھەر خىل خەۋپ - خەتەرلىك ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، قوللىرىغا قو-
رال ئېلىپ، رەسمىي لەشكەر بولۇشقا مەجبۇر.

مانا شۇ شارائىتلارنىڭ بارلىقىنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئاخىرى جۇڭغارىيە ۋە تۇرپان تەۋەلىرىدىن ئۆت-
كەن قىرغىزلار كۆچى، قەشقەرىيەنىڭ شىمالىي تەرەپلىرىدىكى ئازدۇر - كۆپ ئۆز باغرىلىرى تۇرۇۋاتقان
بايلىقلارغا ئۇلاشقان ئىدى. لېكىن ئۇ بايلىقلاردىمۇ ئۇزاق تۇرالماي، تەڭرىتاغلىرىنى بويلاپ تېخىمۇ ئى-
رى كېتىشىگە مەجبۇر بولدى. بۇنىڭغا مال - ۋارىنى ئۈچۈن بايلىقلارنىڭ يېتىشمەسلىكى سەۋەب.

بۇلغۇن باتۇر باشلىغان قىرغىزلار كۆچى تۇرپان ئەتراپىدىن ئۆتكەندە، ئۇلارنى قارشى ئېلىپ تەيخې
خېنىم، بوغۇزۇن بەك ۋە ئوغلى ئارىلان تېگىنلەر ئۆكەرلىرى بىلەن چىقتى. كۆچ باشلىقلىرىغا داستانغان
يېيىپ ھۈرمەت كۆرسەتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئائىلىلىرىگە سۇغا - تۆھپىلەر ۋە نۇرغۇن مىقداردا مە-
ۋە - چۆۋە، يەل - يېمىش بېرىپ مىننەتدار قىلغانىدى.

بۇلغۇن باتۇرلىق ئۆزلىرىگە ئەركىنلىك بەرگەنلىكى ئۈچۈن تەيخې خېنىم ئېيتقان

تەشەككۈر سۆزلەر تەڭشۈمچىلارغا چوڭقۇر تەسەر قىلدى.

XVI

ئۇرغۇن - سېلىنغا تەرەپلىرىدىكى مەزكۇر ئەھۋاللاردىن تولۇق خەۋەر تاپقان ئۈكەدە خان، ئەتراپىدىكى كىملىرىنى يىغىپ، خاقان سەنتۇنىنىڭ گەنجۈدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىنىڭ قايتمىشىنى تەلەپ قىلغان خېتىنى توغرىلۇق كېڭەش ئۆتكۈزدى.

خۇاڭخېننىڭ ياقىلىرىغا كېلىپ، گەنجۇ، لەنجۇ، ئەندە قاتارلىق شەھەرلەرنى ئاساس قىلغان ھالدا قەد كۆتۈرۈشكە باشلىغان ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئۈكەدە خان باشلىق، ئىشەنەر تېگىن ئوخشاش بىرقانچە ئەربابلىرى، بۇ ئەۋەدىدىن ئايرىلماسقا تىنىتمىسە، كىملىك قېنى، تۆكۈلگەن يەرلەرنىلا كىمەيدىغان يەدە بىرقانچە... شۇ چۈشكەن ئىدىگەن تېگىنمۇ ئاتا ماكانغىلا قايتمىشى ئارزۇ قىلاتتى. ئىككى خىل كۆز قاراشتىكى بۇ كىشىلەر - ئىككى ھەممىسىلا تۇراقلىق تۇرمۇش شەكىللىرىگە، ھۇنەر - كەسپچىلىك شەھەر ھاياتىغا ئۆتكەن خەلقلەرنىڭ قايتمىشى كۆچمەنلىك ھاياتقا يۆتكەلمەيدىغانلىقىنى، بۇ جەمئىيەت تەرەققىياتى قانۇنىدىن ئىكەنلىكىنى بىلىش - مەيلىتى. ئۇلار پەقەت ئۆزلىرىنىڭ تەبىئىي خاھىشلىرى ئاساسىدا قارىمۇ - قارشى بىكىمى قىلاتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، تۈرك ئەللىرىنىڭ ئوردىلىرىدا دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئاقساقاللار كېڭەشلىرى، تالاش - تارتىش - لىرىغا ئاساسىي سەۋەب، ئۇلاردىكى دۆلەت تۈزۈمى ئەزەلدىنلا مۇنارخىيە شەكىلدە ئەمەس، بەلكى رېسپوبلىكىلىق دېموكراتىيىگە يېقىن ئىدى. خان، بەگلىرى كۆپىنچە ئاقساقاللار مەجلىسلىرىدە، ئۇلۇس - ۋىلايەت - لەر ۋەكىللىرىنىڭ قاتنىشى بىلەن سايلىنىدىغان. لېكىن خان، بەگلىرى سايلىنىپ ئوردىدا ئولتۇرغاندىن كېيىن، ھەل قىلغۇچى ھۆكۈم شۇلارنىڭ قولىدا بولاتتى.

شۇنىڭ ئۈچۈن كېڭەشتىكى كۆپ تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن خان ئۈكەدە ئۆزىنىڭ شۇ ھوقۇقىدىن تولۇق پايدىلانماق بۆلدى. ئەتىملىم، ئىدىگەن ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىغا قاراپ: - تاغدا چارلار... سەنتۇن خاقان ئەمدى نە قىلۇر بىزگە، قاراڭغۇ، - دېدى، - شۇڭلاشقا ھېلىمىزلا يۇرت - ئاۋۇل بولۇپ بۆلۈنەر. بولساق، بۇ ياخشى ئەمەس! ھازىر تولا، ئۇرغۇن سايللىرىدىكى ئاقساقال - ئىككى مال - ۋاردىنى ئاران تويۇنار ئىكەن. قىرغىزلار تاشلاپ كەتكەن سېلىنغا مۇ خۇددى شۇنداق ئىدى. ئۇ تەرەپلەرگە ئېغىپ بېرىش ئەمدى بىزگە نۇمۇستۇرا مەگەر، ئۇنىمىز - ئىللار، ئىنىم ئىدىگەن، خوپ، ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ قورغا! ...

ئىدىگەن ھەم ئاغا، ھەم ھۆكۈمران خان ئۈكەدەنىڭ ئاچچىقىنى ئالماق بولدى - دە، - بىلكە كۆچۈرۈش خان ئاغا، - دېدى ئۇ، - ئۆزۈڭ ئويامغىنىڭلارنى ئېيتىڭلار، دەپ بۇيرۇدۇڭ، بىز ئېيتتۇق. ئەمدى ئۆزۈڭ يېشىم قىلۇرسەن.

- مەن بىلەم، ئەلەيىم ئاقساقال ئاغرىپ، قورقۇپ ياتۇرگەن، ئۇنىڭغا ئىككى - ئۈچ مىڭ لەشكەر يۈر - كۈزەرەيمىز. تاغدا چارلارغا بۇ يەرلەرنى بېرىش ئەمەس، ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلۇرغىمىز ئەمدى ھېچكىم ئۇر - خۇن، سېلىنغا ياقىلاردا كۆپلەپ تۇرالماس. تاغلارنىڭ قارى تىنچىمىدى، سايلارنىڭ سۈيى سوغۇلدى ... خۇش، ياغىرلار، ئەمدى خاقان سەنتۇنىنىڭ تەيخې يەڭگىنى چاقىرىغىنىغا ئېمە دەپ جاۋاب قىلۇرمىز؟ بۇ سوتسالىغا ئۇزاق جىمجىتلىقتىن كېيىن، چەنكىيۇن جاۋاب بەردى. ئۇ دالا ھاياتىغا باغلىق مەسە - لىگە ئانچە ئارىلىشالمىغان بىلەن، تاغدا مۇناسىۋەتلىك ھەممە ماجرالارنىڭ زىر - زەۋىرىنى بىلەتتى. - تەيخې ساپىق خاقاننىڭ قىزى بولسىمۇ، ئۇيغۇر خېنىنىڭ ئايالى، ئۇيغۇر تېگىنىنىڭ ئانىسىدۇر. دېمەك، ئۇ ئەمدى تاڭ پۇقراسىمۇ ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر تۇرپان ئىدىقۇتلۇقىدا ياشار. خاقانمۇ، بىزمۇ ئۇ - ئىگە ھۆكۈم ئېيتالمايمىز، نېمە قىلىشى، پەقەت تەيخې خېنىنىڭ ئۆزى بىلۇر. مېنىڭچە، شۇ يوسۇندا جا - ۋاب كۆپايمىدۇر.

چەنكىيۇننىڭ پىكىرىگە ھەممە بىر ئېغىزدىن قوشۇلدى، ھەتتا ئۈكەدە خاننىڭ ئۆزىمۇ خۇرسەن بولغان - دەك تەبىئەت - مۇ بىلەن:

- دۇرۇس ئېيتۇرسەن، چەن دوستۇم! - دەپ قۇۋۋەتلىدى. - دەل شۇنىڭدەك يازمىش يازغىن سەن خاقانغا. ئاندىن ئوقۇپ يوللارمىز.

X X X

ئەزەلدىن خۇشاللىق بىلەن خاپىلىق، نۇر ۋە كۆلەڭگەردەك بىم - بىموسى بىلەن ئالمىشىپ، ھەتتا -

قاتارلىقىنى كېلىدۇ. ئۇ كۈندە خان ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەندىن كېيىن، كۆپ نۆتمەي ئىنەنى ئارىلايدىغان ئايالنى بەھەممە ئەفەندىنىڭ ئوغۇل تۇغقانلىقىنى توغرىلىق خۇشخەۋەر كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ يەنە ئېلىنىڭ چىن دوستى، ئەسەرلەر بويى بىلەن كۆچۈپ، دۈشمەنلەرگە قارشى بىلەن كۆرىشىپ كېلىۋاتقان ئايال-مادىلارنىڭ باشچىسى شۇنقار ئاتىنىڭ دۇڭخۇالا ئەتراپىدا دۇنيادىن ئۆتكەنلىكى مەلۇم بولدى. ئىلاجى بولسا بۇ ئىككى زور ۋەقەنىڭ ئىككىسىگە ئۇ كۈندە ئىككى ئۆزى، ئەڭ بولمىغاندا، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇلۇغلاردىن بىر نەچچىسى ئىشتىراك قىلىشى كېرەك ئىدى. ئەپ-ئۆچىش، ئۇنداق قىلىشقا كەچ كۈز ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۆلىشى كېلىدىغان قار - بورانلىق قىش سۈرى يار بەرمىدى.

ئۇ كۈندە خان، ئىدىكان تېگىن ۋە ئۇلاردىن يىراقتىكى ئەل-تەبىر ئاقساقال شۇنقار ئاتىنى ياخشى بىلگەنلىكى ئۈچۈن چوڭقۇر قايغۇ چېكىپ ماتەم تۇتتى... ئۇ كۈندە خان دۇڭخۇالا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەللەر ئەھۋالى توغرىسىدا ئويلاپ، مىجەزى بوش، ئۆمۈر بويى ئۇششاق - چۈشەك دەۋا - دەستۇرلەرنىلا سوراپ، ئەسەبىيلىك قىلىۋاتقان پان تېكىننىڭ يۈز بېرىش مۇمكىن بولغان ھەربىي قوغۇنۇش، قوشنا قەبىلە تەبىئىيلىرىنى باشقۇرۇش قاتارلىق جىددىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلىقىنى تېتىبارغا ئېلىپ، دۇڭخۇالا ئەتراپىدىكى ئەلگە باشلىق رېتىمدە ئىشەنچى بولدى - يۈ، لېكىن يەنە ئاشۇ بىر قېرىنداش ئايال مان ئېلىنى ھۈرمەتلىگەچ، تۇتۇق تارخانىلىققا شۇلارنىڭ ئۆز سەردارلىرىنىڭ بىرىنى سايلاش كېرەكلىكىنى ئېيتىپ خەت يوللاشقان قارارغا كەلدى.

ئەمدى قاتتىق ئاغرىغان قېرى ئەل-تەبىر ئاقساقال ئەھۋالىنى كۆزدىن كېچەرتتۈر، - دەپ ئويلىدى خان، - مەن ئۇنىڭ يېنىغا ئىدىكاننى ئۆز تۆمەنى بىلەن يۈبەرسەم، ئۇ چاغدا بىز يەنە ئۇچلا تۈمەن باران بىلەن قالغۇدۇم. تىبەت ۋە تۇرپان تۈمەنلىرى بىزدىن يىراق. ئىككى - ئۈچ مىڭ ياران بارغان بىلەن، ئەلنى ھەم يارانلارنى يېتەكلەپ كۈچلۈك قولباشچى، بىلگەن كىشى كېرەكتۇر. بىر تۈمەن بېشى ئىشەنچى ھەم قويۇپ بېرىشكە بولماس. نېمە قىلىش كېرەك؟ قانداقلا بولمىسۇن، ھەممە ئىش كۆكۈم - يازدا يېتىۋىدۇ. شۇ ۋاقىتتىكى كۈتۈش كېرەك، ئۆزىگە ھېچ يول يوقتۇر...

ئۆۋەتتىكى قىش بۇ تەۋەككۈل يەنە ئىنتايىن ئېغىر ۋە قەھرىمان بولۇپ كەلدى. ئەسلىدە بەرگى - غا زالا تۈمەننى كېسىپ كېلىدىغان سوغ قىشنىڭ قايسى ئەل قايسى يەرلەردە بولمىسۇن، قار - يامغۇرسىز كەلگەن قارا سوغ، قۇرۇق بورانلىق «قىسىر» قىشلاردىن كۆرە، قېلىن قارلىق قىش ئىلىق ۋە كەلكۈسى يەم - چۆپ بايلىقىمۇ زامان بولمىدۇ. مۇنداق قىشلاردا پەقەت قار چاپچىپ ئوزۇق تېپىپ يەيدىغان يىلتا، قوي قاتارلىق ماللار، ۋە تىكەن - قاماق يەپ چاتقاللاردا تويۇپ يۈرىدىغان تۆگىلەردىن «پالەچىلىك» بىلەن پەرىق قەلىمىدىن سىمىر مېس ئۇچۇن، ئازدۇر - كۆپ يەم - چۆپ توپلاش لازىم.

ئەپ-ئۆچىش، ئۆۋەتتىكى قىش ئىنتايىن شىددەتلىك ۋە قاتتىق بولۇپ، ئۈچ ئاي بويى، تا سەنجۈ - سەنگىچە ئۇششاق پېتىر ئۇششاش لەيزەتنى «كۈلتۈك» دەپ ئاتىلىدىغان كۈن چىقىشنىڭ دەھشەتلىك شا-ماللىرى ئۇرۇلۇپ تۇردى. ئۇششاق مال بىلەن چوڭ ماللار ھەتتا تۆگىلەرمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي جۈدەشكە، ئۆپكە ئاغرىقىدىن غۇلاشقا باشلىدى. بۇلاق ۋە كۆلچەكلەرنىڭ - ۋىلىرى تا تۇۋىكىچە توڭلاپ كەتكەچكە مۇز يالاشقا مەجبۇر بولغان ماللار ئومۇميۈزلۈك بالا تاشلاشقا باشلىغانىدى.

خۇددى پۈتۈنلەي ئۇزۇش مەيدانىنى شەخسەن ئۆزى كۆزىتىپ، قايسى يۆنىلىش، قايسى قاناتتا ئەھ-ۋال ئېغىر بولسا، شۇ يەرگە بېرىپ تېگىشلىك ياردەم بەرمەكچى بولغان توماندەك، ئۇ كۈندە خانمۇ بىر ئاي بويى ئات ئۈستىدە ئەل ئارىلاپ يۈردى. ئاز - كۆپ يەم - چۆپ زاپاسلىرى بىلەن، شەھەر جۇڭگاز - خانلىرىدا توپلانغان كۈنجۈرلەرنى، خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ ئوتۇن ئۈچۈن توپلىغان كۆمە قوناق غوزاقلىرىنى، ھەتتا قىزىل قوناق شاخلىرى بىلەن پاخاللارنى يىغىدۇرۇپ، ھارۋا، تۆگىلەر ئارقىلىق يىراق ئاۋۇللارغا ئە-ۋەتتى. مىڭلىغان قازانلاردا قار بىلەن مۇزلارنى ئېرىتىۋېتىپ، مىڭلىغان ياغاچ چېپەكلەردە سۇ تارتقۇزدى. ئاخىرى شۇنداق شىددەتلىك ھەرىكەت قىلىش ئارقىلىق، قەھرىمان قىشتىن ئومۇم مال بېشىنىڭ بىرىمىنى ئامان ئېلىپ چىقتى. ئەڭ ئاساسىي ئۇنۇق، پۈتۈن ئەل بولۇپ، ھەربىي يۈرۈشلەرگە ھاجەت بولغان ئاتلار بىلەن تۆگىلەرنى ساقلاپ قالدى. ئەپ-ئۆچىش، ھەددى - ھېچىسىز ئېغىر ھەرىكەتلەر، سوغ، بوران ۋە ئۇيۇقسىزلىق بېتەجىمىدە ئاغرىشقا باشلىغان يۇرتداشلىرى قاتارىدا، ئۇ كۈندە خاننىڭ ئۆزىمۇ ئاغرىپ ئالدى.

چوڭگو تېۋىۋامىرىنىڭ «ئىمىق - سۇغى» تەشەببۇسىدا دورا دەرمە كىلىمىمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆپكەگە سوغ تەككەندە ئىنتايىن پايدىلىق دەپ ئىسسىق تېرىمگە ئېھتىياجلىق، ئۆزىگە خاسلىق كېلىمىگە داۋا بولمىدى، چۈنكى خانىنىڭ ئۆپكەسى ساق بولۇپ، ئۇنىڭ پۈتۈن تېنى، ئۆزىگە - ئۆزىگە كىلىمىگە قاقشاپ ئاغراتتى، بويى شۇرگىنىپ مۇزلاپ - تىترەپلا تۇراتتى.

ئۆزىگە خان بىر ئايغا يېقىن ئورنىدىن تۇرالماي ياتتى. ئۇنىڭ بېشىدا ئولتۇرغان ئىككى-ئالتى سۈمبۈل سۇلۇۋ، ئىدىكىنىڭ خۇتۇنى كۈلەندە ئاغىچا، ئۆزىگە ئىككى-ئالتى ئايالى دىنىمى ۋە سەردار - ئۆزىگە بىر-بىخىش چاقىرىپ بېرە ئويىنىتىشى ئەيمىنىش بىلەن ئېيتىپ كۆردى. شۇ ئەھۋالدا - ھەقىقىي سەركەردىلەرگە خاس ئىرادە بىلەن، تېتىمە قالىغان ئاغىچى كۈچىنى يىققان-ئۆزىگە تەبەسۈم قىلغان ھالدا:

— ئەمەسە مېنى ھامامدا تىرلىتىپ قويۇڭلار! — دېدى.

خان ئەتراپىدىكىلەر ئۆزئارا كېڭىشىپ، ئۇنى ساراي ھۆججەتنىڭ چېتىگە ياسالغان ھامامغا ئەكىرىپ تەرلەتمەك بولۇشتى. ئۇلارنىڭ بۇ قارارى ئىنتايىن توغرا بولۇپ چىقتى. ھەممە نەرسە ھازىر بولغاندىن كېيىن ئالتۇن بېزەكلىك تەكچىسى بىلەنلا ھامام بۆلىمىگە ئېلىپ كىرىلگەن ئۆزىگە خان، يېشىنەر - يېشىنەي شۇرقىراپ تەرلەشكە باشلىدى. ھامام ئىچىدە ئېسىلىپ تۇرغان ئەمەن، ئادىراھامانلارنىڭ ھەددىدىنمۇ كۈچلۈك ۋە ئاچچىق تەر، ئىسسىق ھورنىڭ تەسىرى بىلەن تېخىمۇ كۆپلەپ ئېقىپ، ئاغىچىنىڭ ئۆزىگە - ئۆزىگە بىر-بىخىش كۆرۈشكە، كۆڭلۈش خۇش كەيپ بولغاندەك كۈچلەشكە باشلىدى ...

ئۆزىگە خان ھامامدىن چىققاندا ئۇيغۇرغا كىتىپ بارغان كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ، بىر پىيالە ئۇسۇز-لۇق ئىچتى - دە، بەئەينى ئانا باغرىنىڭ ئوغۇز سۈتمىگە تويغان سەبەدەك ئىلىق پۇشۇلداپ ئۇخلاشقا باشلىدى. ئەمدى سىلەرنىڭ باخشاۋىرلار كېرەك بولماس! — دەپ كىنايە قىلدى ئىدىكى چۆرىدىكىلەرگە قاراپ. دەر ھەقىقەت، تال سەھەر بىلەن تامامەن سەككىپ ئويغانغان ئۆزىگە خان، يېنىدا ئۇخلاپ قالغان ئال-ۋالىنى ئۆزى چىلاپ ئويغاتتى - دە، قورسىقىنىڭ ناھايىتى ئېچىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. خۇشاللىقىدىن نېمە تە-لارنى بىلەي پايىپتەك بولغان سۈمبۈل سۇلۇۋ:

— ھازىر - ھازىر، سادىق كېتەي، ھازىر مەن سېنى تاماقلاندۇرىمەن ... — دەپ، يۆلىمىدىن چىقىپ، مېھمانخانىدا ياتقان ئىدىكى بىلەن ئايالىنى ئويغاتتى، ئاغىچىگە پارچە خىزمەتچىلەر تەق بولۇپ يۈكۈرۈشۈپ كېتىشتى.

سۈمبۈل سۇلۇۋ ئىدىكىلەر بىلەن ئېرىنىڭ ئېنىغا كىرگەندە ئۇ ئۆز تەكچىسىدە بەدەشقان قۇرۇپ، يېنىدىكى كىچىك ئۆستەلگە قويۇلغان ئالما - ئانارلارنى ئىشتەپ بىلەن يېمەكتە ئىدى.

— ھوي، ئۆزىگە ئالما، ئۆزۈڭ يالغۇزلا يەسەن؟ بىزگە ھەم بەرگىن - دە! ... — چاقچاق قىلدى ئىدىكىكى. — مە، سەندۇ تويۇپ ئال! — دەپ ئانارنىڭ بىر دانە ئۇرۇقىنى سۇلدى خان.

ھەممە كۆزلىرىدىن ياش ئەكىتىپ كۈلۈشتى ... شۇ مەھەلدە ئېرىنى بۆلىمىلەرنىڭ بىرىدىن ئالتە ئاي-لىق ئوغلىنىڭ ئاتىسى، بەلكى ئاتىسى كىنەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاقلاندى

— ئوغۇمى، قىزلىرىنى ئېلىپ كىرىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى ئۆزىگە جۈدەپ، ئىنجىمىگەپ كەتكەن پۇت-لىرىنى يەرگە چۈشۈرۈپ ۋە ئۇلارنىڭ ئۆسە لاكاسىغا ھەيران بولغان ھالدا، ئۆتكەن بىر-ئاي ئىچىدە ئۇ شۇقەدەر ئاجىزلاشقان ئىدىكى، ساقايغاندىن كېيىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئېتىنى يېتىلەپ ئەتىيازلىق قۇ-ياشلىق ئايىچىغا چىقىشى بىلەن، بېشى قېيىپ يىقىلىشقا تاس قالدى. لېكىن ئېتىنى ھېچكىمنىڭ ياردىمىمۇز ئۆزى مىنىپ، خۇددى ئىككى-ئالتى سېغىنىغاندەك تىزگىن سېرىپ ئالغا ئىنتىلگەن چۈشۈرۈش چاقچان بويى، ئۆز-ئۆزىگە ئۆزىگە بايادىمۇ دالانىڭ ساپ ھاۋاسىغا چىقىپ كەتتى.

XVII

ئۆزىگە خان ۋە ئۇ خاتالىق قۇرغان تارىخىي دەۋردىكى ھەل قىلغۇچى، ئەڭ ئېغىر سىناق پەيتى يېقىنلاشقاندا ئىدى.

كەنجۇدىن كەلگەن جاۋاب خەتتىن كېيىن، بولۇپمۇ، ئۆزى ئاقەتسىز كۈتكەن تەيغىپ خىزمىتى قولى يەت-پىگەندىن كېيىن، غەزەپكە كېلىپ، ئۆزىگە خاس جىنايەتلىك بىلەن ئىش تۇتقان سەلتۇن چاۋشلىكلارنىڭ

ھەممە ئەلەپامىرىگە كۆڭەن ھالدا، تەڭرىتاغ بېتىگە كېلىپ، بارلىق كۈچىنى ئۇيغۇر ئېلىگە تاراتماق بولغان. ھەتتا چاۋشەنلىكلەرنىڭ شاخىغى، چىڭداۋغا ئوخشاش شەھەرلىرىگە كېلىپ سودا يۈرگۈزۈشكە ئىجازەت بېرىش بەردىمگە، ئۇلاردىن بىر تۈمەن پىيادە ئەسكەر ئېلىپ، ئۇنىڭغا جالغىن ئاقىنى شىنجاڭ قىلىپ بەلگىلىگەندە. دى. چۇڭگو خاقانىنىڭ شۇ خىل چارە - تەدبىرلىرىدىن غەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭ يارلىقىنى بۆلۈپتەمەي ئورۇنداشقا تەييار تۇرغان كەدان - شاتۇلار بىلەن غەيبەتتە ئۇيغۇرلارغا قارشى جىددىي تەرەددۇتلارغا كىرىشكەندى.

ۋاقىت ناھايىتى ئاز قالغانىدى، نېمىدىن باشلاش كېرەك؟

بۇ ئۇرۇشتا ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىغا چوڭ كۈچ قوشۇش مۇمكىن بولغان قىرغىزلار، شۇ ئەھۋالنى ئەقلىيلىككە چىكە، يىراق تەڭرىتاغ باغرىغا بېرىپ ئۇلاشتى. بۇلتۇر تۇرپان بىلەن تىمەتتىن كېلىپ قاپتقان لەشكەرلەر يېنىپ كەلگەن تەقدىردە، ئاساسىي جەڭلەرگە ئۈلگۈرلەيمەي قېلىش مۇمكىن ... شۇنداق بولسىمۇ، تېز چاپارمەنلەر ئەۋەتىپ، ئۇلارنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش كېرەك. مۇنتىزىم ئۈچ تۈمەندىن تاشقىرى، قولغا قورال ئالغىدەك ئۇيغۇر ناھالىتىدىن يەنە بىر تۈمەن تەشكىل قىلىش مۇمكىن.

ئۈكە خان مۇشۇنداق ئوي-پىكىرلەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئۆز كىشىلىرى بىلەن يەنە ھەربىي پىلانلار ھەققىدە مۇھاكىمە ئۆتكۈزدى.

ئەتىبارىدە، ئۇ لەشكەرلىرىنى تەك ئۈچ بۆلىشكە بۆلۈپ، ئۇلارنىڭ ئىككىسىنى كەنجۇ - ئەندە قورغان سېپىللىرىنىڭ جەنۇبىي بىلەن شىمالىغا قويۇپ، ئۆزى بىر تۈمەن لەشكەر بىلەن دۈشمەن ئوتتۇرىدىن دەريا ئارقىلىق ئۇدۇل ئۇرۇشقا تېگىش جايدا، بۇلتۇر ياسالغان سالاردىن ھازىرلاپ تۇرىدىغان بولدى. يېڭىدىن تەشكىل قىلىنىدىغان تۈمەن غەرب تەرەپتىكى ئارقا سەپتە مەشىق قىلماق، تۇرپان بىلەن تىمەتتىن كېلىدىغان لەشكەرلەرنى كۈتۈش كېرەك. ئاساسىي جەڭنى بولسا، قىرغاقتىكى كەڭلىكتە ئەۋج ئالدۇرۇپ، ئاندىن ئاساسىي دۈشمەنلەرنى دەريا تەرەپكە - ئورۇپ بەربات قىلىش لازىم! ... بۇ تېشى پەقەت پىلانغۇر، ئەمەلىيەتتە ھەرقانداق ئۇرۇشتا كۈتمىگەن يەردىن، كۈتمىگەن يەتلىرىدە يۈز بېرىدىغان ئەھۋاللارنىڭ بىر-بىرى لۇشى ھەم مۇمكىنمۇ؟

ياڭلىۋاشتىن جەڭگىۋار روھقا كېلىپ، جاسارەت بىلەن تەۋرىنىشكە باشلىغان ئۈكە، ئىدىگەن، ئىشەن ۋە باشقا ھەربىي سەردارلار - يارانلارنىڭ ھەممىسى، ئادەتتىكىدىن باشقا قانداقتۇر بىر جانلىق، چۈرەتەنلىك ھالەتكە كەلگەندى. بۇ ھالەتنى مىڭ - مىڭلىغان لەشكەرلەرمۇ، شەھەر، دالانىكىسى ئىسھاقمۇ ياخشى بايقىغانىدى. خۇسۇسەن سەردارلار ئائىلىسىدىكى چوغلار، ئۇلارنىڭ سۆيگەن يارلىرى چوڭقۇر تەۋرىنىشتى. ئۈكە خالىمۇ، ئىدىگەن، ئىشەن تېگىنلەرمۇ كېچىلىرى ئۆز ئورۇنلىرىدا خاتىرجەم يېتىپ تۇرغانى، كۆپ ۋاقىتلىرى تاماكا چېكىش بىلەن، ناسۇئال ئېتىش بىلەن، ھويلا - ئارامدا مېڭىپ يۈرۈپ، خىيالىنى خىل ئويلاش ئىلكىدە بولاتتى.

بىر كۈنى ئىدىگەننىڭ ئايالى كۈلەندە ئاغچا ئۇنىڭ باغرىغا يېتىشىنى قويدۇ، نېمە ئۈچۈندۇر يىغلاشقا باشلىدى. ئىدىگەن ئۇنى بەزەپ تەپتىشلىگەندىن كېيىن، ئاران - ئاران ئۆپكىسىنى يېمىپ: - ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى... ئەمدىگىنە بالا - قۇلۇن كۆرىدىغان بولدۇق دېگەندە! - دەپ يەنە ئۆپكىدەپ كەتتى كۈلەندە ئاغچا. ئايالى ۋە ئۆزى ئۈچۈن شۇ خۇشاللىق كەپلەرنى ئاڭلىغان ئىدىگەن ئۆز يارىنى قۇچاقلاپ:

- ئەمەس، نېمىگە يىغلايسەن؟ بۇنىڭغا خۇشال بولۇپ كۈلمەسەن؟ - دېگەن سۆزلەر بىلەن بەزەلدى. كۈلەندە ئاغچا ئۆزىنىڭ ... يۈرىكىنىڭ ئەندەشسىنى ئېيتماق بولدى - يۈ، لېكىن ئېرىنىڭ رايىچە بو-لۇپ، يىغا ئارىلاش كۈلۈشكە تىرىشتى.

- قانداقلا بولمىسۇن، بۇ ئۇرۇشتا ئۆزۈڭگە ساق بول، - دېدى ئۇ يەنە ئىدىگەنغا چىڭ يېپىشىپ، قاچان بولمىسۇن، يامان دۈشمەنلەر سېنىلا كۆزىتىدۇ...

- سەۋەب؟ مەن ئۆزۈم يامان دۈشمەنلەرنى كۆزىتىرمەن. يىراق ئەمدى قورقما، ئۈكە ئاغچا! - بۇ ئۇرۇشتا ھېچقانداق بىرگە - بىر چىقىشمۇ، تۈمەن باشچىلىرىنىڭ چىقىشقا كىرىشمۇ بولمىسۇن! - دېدى شۇ سەۋەبتىن بۇدا قېتىم بارچە سەردارلار ئامان بولۇر.

بۇ يامان ئىش بولۇپ، چوڭ دۈشمەنلەر يىپەننى يېڭىپ ئالسىچۇ؟

— بۇ سۆزنى ئىككىنچى ئېتىبارغا، گۈلەندە ئۇرۇش ئالدىدا، ئۇرۇش ۋاقتىدا مۇنداق سۆزنى ئېيتۇرغا بولماس!

— غوپ - غوپ، مەن ساڭلا ئېيتۇرمەن...

— مانا ھەم ئۇنداق سۆزلەرنى ئېيتۇرغا بولماس! سەۋەب، مەن ھەم بىر ئۇيغۇر يارالدىمۇرەن.

X X X

يەنە بىر ئايدىن كېيىن بىر - بىرىگە تاقابىل تۇرىدىغان رەقىبىلەر ھەممە تەرەپتىن يېقىنلىشىپ تۇرغان ھەلەرنىڭ ئاساسىي پۈتۈلمىسىدە يېتەرلىك دەرىجىدە مەلۇم بولدى. ھەتتا تاشق چىرىكلىرىنىڭ ئازىقىدا قىسمى دەريانىڭ ئۇ قىسمىدا توپلىنىپ سالىرىنى تەييارلىغان بولۇپ، يىلان-غسان ھەيۋە قىلمۇ ئاقلىقىمىمۇ شىمالدا چاڭئۆيۈك باشقۇرغان ئىككى تۈمەن چىرىكلىك دەريانى قىسىپ چەتئۆيۈمى تەرىپىدىن كېلىۋاتقانلىقىدا، مۇ، كىدان - شاتو چىرىكلىرى غەربتىن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇيغۇر تۈمەنلىرىنى دەرياغا قەرق قىلىشنى مولى-جىلان-غسانلىقىمۇ ئېنىقلىدى. دۇشمەنلەر ئۇيغۇرلار لەشكەرلىرىگە چاۋشەن ۋە تاشق تۈمەنلىرى بىلەن توقۇ-چۈنلىك يۇقىرى - تۆۋەندىكى ئىككى قورغان ئەتراپىدا ئىككى تۈمەنلىكىنى بىلەتتى - يۇ، تۇرپان ۋە تىبەت تە-رەپتىن كېلىدىغان قوشۇنلارنىڭ غەرب تەرەپتە، بىر كۈنلۈك يول يىراقلىقىدا يوشۇرۇلۇپ ياتقانلىقىنى بىلمەيتتى. شۇ تۈپەيلى، ئۈكۈدە خان، ئىككى قاناتتىكى لەشكەرلىرىگە چاۋشەن ۋە تاشق تۈمەنلىرى بىلەن توقۇ-نۇشقاندا، بىرىم كۈچلىرى بىلەن ئۇرۇشتا ئىككى بولۇپ، ئاندىن چىكىنىپ ئۇرۇشۇش ئارقىلىق كەندىچۈ تە-رەپكە ئۆتۈپ كېتىشى، غەربتىكى لەشكەرلەرنى كىدانلار بىلەن شاتولارنى مۇمكىن قەدەر كەندىچۈ-تۇرپانغا قارىتىپ چىكىندۈرۈشنى بۇيرۇپ چاچماقلىرى ئەۋەتتى.

ھەممە جەريان، تەخمىنەن، ئۈكۈدە مولىجانلىقىدا روي بەردى. دۇشمەنلەر تىۋت تەرەپتىن دائىرە شەكلىدە يېقىنلىشىپ، چەتلىك ئىككىنچى كۈنى شىمالىي ئويمانلىقتا جۇغۇ - جەم بولۇپ، بوغۇلۇشقا باشلىدى. ئېغىر ئەھۋالنى نەزەر تۇرۇپ ئۆلچىگەن شىمالدا چاڭئۆيۈك چەمبەر ئىچىدە مۇستەھكەم ئۈچ رەت دائىرە قۇرۇپ، ئىككى كۈن شۇ دائىرىنىڭ بىر سېپىنى دەريا ۋە شەھەر تەرەپتىكى ئۈكۈدە خانلىق لەشكەرلىرىگە ئەۋەتىپ قىرىلىپ تۇردى. بۇ تەرسالىقتىن ھەزرە ئەيلىگەن خان، ئۈچىنچى كۈنى كېچىسى ئىككى كى ياقىتىكى لەشكەرلىرىگە چاچماقلىرى ئەۋەتىپ، تاشق سەھەردە، چەك باشلىشى بىلەن ھەممە لەشكەرلەرنىڭ دەريا تەرەپتىكى مەيدانغا سىلجىشىنى تاپشۇردى.

لېكىن تۈن بويى دەريادىن ئۆتۈپ ئۈلچۈرگەن ياۋىنىڭ ئۇ قاناتتىكى زاپاس چىرىكلىرى قىرغاقنى تاشلار بىلەن قوغدىغان ئاھالىنى يىمىرىپ، قۇرۇقچاققا چىقتى - دە، بىرىم ياتىسى ئاتلىنىپ، قالغىنى يىمىدە ئالغا قاراپ ماشقان پەيتتە، ئۈكۈدە خانلىق لەشكەرلىرى داۋالغۇپ كېلىپ، ئارىدا گاڭگىراپ قالغان دۇشمەننى چاپماي، قىرماي قورالسىزلاندۇردى ۋە كېيىن چىكىندۈرۈپ دەريا لېۋىگە ئاپاردى - دە، تايپاق يەپ تىم-تىمانغا تەلئە ئاھالىنىڭ مەيلىگە قويۇپ بەردى. قورالسىز ئاھالە قوللىرىغا تاش، تايپاق - توقماقلار تۈ-تۈپ، دۇشمەنلەردىن شۇنداق ئۈچ ئالدىكى، ئۇلار بىرسىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

يېقىن كىشىلىرىنىڭ سەمىمىيەت بىلەن، ئۇزاق ئاغرىقتىن كېيىن قىيىن-قىيىن ئۇزۇلۇپ قالماستىن ھەققىدە ئېيتقان سۆزىنى ئېسىگە ئالغان ئۈكۈدە خان، چەتلىك ئارزۇسىنى سەمىي يورغىسى بىلەن ئالماشتۇرۇپ، يورغىلاتقان بويى چەك بولۇپ ئۆتكەن مەيدانغا بارغاندا، چاڭئۆيۈك چىرىكلىرىنىڭ چىرىكلىك-قالغانلىقىنى ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئۆلۈپ، بىر قىسمى قانغا سىلىنىپ يارىدار باتسا، يەنە بىر قىسمى ئۆلگەن چىرىكلەر ئارىسىدا ئۆيىلەپ، قېچىپ كېتىشكە ھەرىكەت تىمماقتا ئىدى.

بىر چاغدا تۇرپاندىن كەلگەن لەشكەرلەرگە نەزەر تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئارىلان تېگىنى ئىزدىگەن ئۈكۈدە بىر قانچە ئايغا قىچقىنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىگە ئارىلاننى چاقىرىشقا، يەنە بىر قانچىسىنى يارىدارلارغا ياردەم كۆرسىتىشنى يولغا قويۇشقا بۇيرۇق بەردى. ئاندىن چاۋشەن كېنىمىزلىنى ئۆلتۈرمەي، زېرىكىپ سەيكەنگەندەك تۇرغان ئورنىدىن ئېرى كەتتى.

X X X

«تۇرپاندا قالغان ئارىلاننى» خانلىق چەك مەيدانىدىن ئىزدەتكىنىگە ھەيران بولغان بوغۇزۇن بەگ ئۈكۈدەلىك ئالدىغا ئۆزى كەلدى. ئۇنىڭ بىر قولىغا تىخ تەككەن بولۇپ، بويىغا ئېسەۋالغانىدى. بەگنىڭ ئاتى چۈشۈشكە، ئۈكۈدە خانمۇ ئېتىدىن چۈشۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى - دە:

— دەل ۋاقتىدا كېلىپ، كۈچ قوشقىنىڭلار ئۈچۈن رەھمەت! — دېدى.
 ئۇلار بىر - بىرىنىڭ قولىغا قولىنىپ بىلەن تەبىرىكلەپ يەنە قول ئېلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۈكەدە خان،
 بوغۇزۇن بەگنى بىۋاسىتە جەك دەيدىغانغا كىرگىنى ئۈچۈن كايىغان بولدى - دە.
 — ئارىلان تېگىنمۇ سىزگە ئوخشاش، قارا - قويدۇقتا قېلىمچىلىشىپ يۈرۈرمۇ؟ سىلەر سىز مەككە بېشى، يۈز
 باشلىرى تىغ ئۇرۇپ، قېلىچ چاپسالەساس بولدىمۇ؟ مەن قولباشچى - سەردارلارنىڭ جەڭگە كىرىشىسى
 توختاتقاندىم ...

— بىلگە كۈچلۈك... ئىدىم ئۈكەدە. — ھودۇقۇپ چېچىلىپ جاۋاب قىلدى بوغۇزۇن بەگ، — سېنىڭ بۇيرۇقىڭ
 نى مەن ئاقلىماپتەن. ئارىلان تېگىن بولسا تۇرپاندىدۇر. مەن ئۇنىڭ بۇ ياققا يۈرۈشىنى توختىتىپ قويغان ...
 — بەلى... ھازىرلا ئىدىكىكى «ئارىلاننى قاينامدا كۆرۈپ قالدىم... بىراق، يېنىغا يېتەلمىدىم» دەپ
 قاپتات ئات چاپتۇرۇپ كەتتىمۇ؟ بۇ قانداق بولغىنى - ھە؟ ئۈكەدە خان ئېيتىشقا مەنىپ، كالىكە -
 لىشىپ كېلىشۋاتقان قارا - قويدۇق ئىككى قات چەمبەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاق بوز ئاتلىق چاۋشيەن شىچاڭ
 چاقتۇرۇۋال تەرەپنى ئىشارە قىلدى - دە.

— ئەنە ئاشۇ تېگىن قولىغا قېلىچقا ئىنتىلىپ، ئىككى قېلىچنى ئىككى تەرەپكە بىردەك چېپىپ يۈرگەن
 سىزنىڭ كۈيۈملىكىڭىز ئارىلان تېگىن ئەمەسمۇ؟... مەككە مېنىڭ كۆزلىرىم ئەلەس بولۇپ قالغان بولسا، شۇنداق
 ھەي، قىزىق قان تەۋىلىلەر! ئىدىكىكى ئۆزۈم ئۇنىڭ يېنىدا قېلىمچىلىشىپ يۈرۈپتۇ! — دېدى ۋە ئۇ سەر -
 دارلارنىڭ بىۋاسىتە جەڭگە كىرىشىنى مەننى قىلغانلىقىنى ئۇنتۇپ، قولىنى قېلىچ دەستىسىگە سۇنغان ھالدا،
 ئېتىنى چاپتۇرۇپ جەڭگە كىرمەك بولدى - دە. يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. دەل شۇ پەيتتە ئارىلانغا يان -
 دىشىپ ئۈلگۈرگەن ئىدىكىكى، تاسا ئارقاچا سالىمىنى بېشى ئۈستىدە ئايلاندۇرۇپ ئاتتى. بېشىدىن كىيىلىپ،
 بېلىغا چۈشكەن «ئارقاچىغا» ھەيران بولغان چاڭ شىچاڭ سىرتماق بېلىنى بوغۇپ، ئۆزىنى ئۇرۇشقا باش -
 لىغاندا، «ئارقاچا» نىڭ سىرتىنى بېلىپ قېلىچ ئۇرماق بولدى - يۇ، بىراق ئۈلگۈرە، مىدى. چۈنكى، ھەم
 مەننى ھېسابلاپ تۇرغان ئىدىكىكى، سالىمىنى چىلىق ۋە تېز تارتىپ چاڭ شىچاڭنى يەرگە غۇلاتتى. بۇ مەنزىرە
 رەننى كۆرۈپ كۈلۈۋەتكەن ئۈكەدە خان، يېنىدىكى ئۆكەلەرگە بۇيرۇدى:

— قېنى ئەمدى تېز بېرىپ، ئىدىكىكى بىلەن ئارىلانغا يول ئېچىڭلار. ئەمدى ئۇلار تىجىمەلنى سۆرەپ
 قايتىدۇ... شىچاڭ ئۇنىڭ سالىمىنى قىممەتسە، ئىدىكىكى ئۇلارنى ئۇچۇن يەرگە چۈشۈشى مۇمكىن!
 دەل ئۈكەدە ئېيتقانداك بولدى. ئىدىكىكى بىلەن ئارىلان كېنىرالىنى توپ ئىچىدىن بىمالال سۆرەپ چىق -
 تى - دە، خان تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى. سالىما ئارقاچىسىغا دۈشمەن تەرەپتىن ھېچكىم قېلىچ ئۇرغىنىمۇ
 يوق، ئەكسىچە ھەممىسى قوراللىرىنى يەرگە تاشلىدى. ئۇلار ئاخىرىغىچە قوغداشقا تېگىش بولغان قۇمان -
 دانىنى دەھشەتلىك سىرتماقتىن قۇتۇلدۇرغاندەك، قايتا ئاتقا مەنەلەيتتى.

كۆڭلى يۇمشاق بوغۇزۇن بەگ ئارىلاننىڭ باش - كۆزىنى سىلاپ، كۆكسىگە بېشىنى قويۇپ يىغلىماقتا
 ئىدى. بىر - بىرىگە كۈلۈمسەرەپ قارىشىپ قالغان ئاغا - ئىنى، بىر پەستىن كېيىن قۇچاقتاشىپ كۆرۈشتى.
 — قانداق، ئاناڭ رۇخىنى بىلەن كەلدىڭمۇ ياكى تۇيدۇرماي قاچتىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۈكەدە
 جىيەن ئىنىسىدىن ۋە ئۆز سوتالىغا ئۆزى جاۋاب بەرگەندەك، — مەڭلىغان لەشكەر بىلەن تۇيدۇرماي كې -
 تىشىمۇ مۇشكۈلدۇر، — دېدى.

— ئەلۋەتتە شۇنداق ئاغا، ئاناڭنىڭ ئۆزى «ئاغامى ئۇرۇش قىلغاندا، ئىنىمى ئۆيدە ياتىمەن، بار
 ئوغۇزم!» دەپ دۇئا بەردى. دەل جەڭ باشلانغاندا، يېتىپ كەلگىنىمۇ دەل شۇ دۇئادىن بولسا كېرەك ...
 — شۇنداق ئۇلۇغ ئالىسى، بىلگە كۈچلۈك ھەدىسى بار ئىككىمىزدە نېچە ئارمان بار دېسەڭچۇ، ئىنىم!
 — يەنە «دانىشەن قۇدا - ئەقىلدار!» — دەپ قوشقۇندە ئۇلۇغ خان، — دېدى بوغۇزۇن بەگ سىمىسى
 مەغرۇرلۇق بىلەن. ئۈكەدە ئۇنىڭ ئىلتىماس سۆزىنى تېخىمۇ ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن تەكرارلىدى.
 شۇ ئەسنادا ئەتراپتىكىلەرنىڭ «ئاپلا» دېگەن ئۆكۈنۈشلۈك ئاۋازى ئاڭلاندى. چۈنكى سالىما سىرتىدىن
 قەدىن بوشتىلىغاندىن كېيىن، تاش ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، ئۇزۇن غاڭزىسىنى چېكىۋاتقان كېنىرالى چاقتۇرۇۋال
 ھەرىكەتلەرچە تىك تۇرۇپ، كىيىملىرىنى سەر - سەپ بىلەن تۈزەتكەندىن كېيىن، ئوڭ يانچۇقىدىن خەنجەر
 رەننى ئېلىپ ئۆزىگە ئۇرغاندىكى دەرىۋى بېرىپ ئۆز ئولجىسىنىڭ تومۇرىنى تۇتقان ئىدىكىكى، ئۈكەدە
 چاڭزا ئەيىبلىك كىشىلەرچە قاراپ مۇرىسىنى چىقاردى - دە:

— بۆلۈپ قاپتۇ، — دېدى.

— ھە، سەن نېمە دەپ ئويلىمىدىڭ؟ — دەپ چۈشەندۈردى خان، — پىچاقنى دەل يۈرىكىگە دەلەپ ئۇ-
رۇپتۇ. «ئۆزىنى بىلگەن خار ئەمەس» دېگەن مۇشۇدۇر. ھېلىق يامان ئويۇمنى بىلگەن بولسا كېرەك. مەن
ئۇنىڭ مۇشۇ قان مەيداندا، ئىككى ياقىدىن بىكارغا قىرىلغان مەڭلىغان ئەرلەر ئارىسىدا موما ياغاچقا تى-
گىپ، — مانا «ئۆز ئىشىنى كۆر» دەپ كەتمەك ئىدىم.
۱ ئۈگدە خان يۈرىكىدىكى سۆزلەرنى شۇ تەرىقىدە ئېيتقاندىن كېيىن، تىرىك قالغان دۈشمەنلەرگە ئوزۇق -
تۇلۇك، دەريادىن تۇتۇپ كېتىش ئۈچۈن ساللارنى بېرىشنى بۇيرۇدى...

X X X

ھەرقايسىغا ھەرخىل ياردەم كۆرسىتىۋاتقان ياردىدار - مېھرىبان ئارىسىدا، ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىغا
ئۆز لايىقىدا سۆز ئېيتىۋاتقان ئۈگدە خان يېرىدىلا چاڭ مەيداننىڭ ھەر تەرىپىدىن ئاتىلىق، پىيادە ۋە
تۆگىلەر مىنگەن خەلقنىڭ يېقىنلاشقانلىقىنى بايقىدى؛ بۇلار تىرىك، ياردىدار ۋە ئابۇت بولغان لەشكەرلەر-
نىڭ تۇغقانلىرى ئىكەن. ئۈگدە خان يەنە پەرىشادلىنىپ قالدى. بىرلىرى ئېرىدىن، يەنە بىرلىرى ئاتىسى-
دىن، ئاغىسىدىن ئايرىلغان خەلققە نېمە ئېيتىشى، ئۇلارنىڭ لەختە بولغان يۈرەك - باغرىنى قانداق سۆز-
لەر بىلەن پەيلىش مۇمكىن؟ خاننىڭ شۇ ھالىتىنى بىلگەندەك چەك مەيدانغا كەلگەن خالاپىق ھەرىياققا پىتىراپ،
يىغلاپ - قاقشىماي سەۋرى - تاقەت - پىمانە - خاننىڭ ئەتراپىغا يىقىلىپ، ئۇنى تارىخىمى
غالىبىيىتى بىلەن تەبرىكلىگەندەك باش ئېگىشىپ چىم تۇرۇشتى. ئۈگدە خاننىڭ يېشىغا خىلمۇ
خىل ئويلار، سۆزلەر كېلىپ - كېتىپ قوشۇمىلىرى تۇرۇلدى، بۇرۇتلاردىن ئۇچى، مەڭزىلىرى ئۇزىچىلا تىترەپ
كەتكەندەك بولدى. يۈرىكىنىڭ سوقۇش ئاڭلىنىپ، كۆزلىرىدىن ياش ئەگىشكە باشلىدى. بىر چاغدا بۇ ئا-
خىرقى كۈچ - ئىرادىسىنى يىغىپ، كۆزلىرىدىن چىقىپ كېتەي دەپ تۇرغان ياش تامچىسىنى توختاتتى - دە،
بوغۇق ئاۋاز بىلەن كەپ باشلىدى؛

— ئى ئۇلۇغ ئەل... يۇرت! سىلەرگە رەھمەت! شۇنداق ئۇيراماس، قايتاماس شىر - غۇران ئەرلەرنى
ياراتقىنىغا مىڭلارچە رەھمەت! كۆرۈپ تۇرۇپ، مەلەر، بىز كۈچلۈك ياۋى يەڭدۇق... بۇ ئۇرۇشتىمۇ بىزگە
سىلەرنىڭ ئار - نوھۇس، تىلەك - ئارمانلىرىڭلار مەدەت بولدى... ئۇلۇغ ئاتىلىرىمىز كۈلى پەيلىو، بىلگە كۈچ-
لۈك مويۇن-چورلارنىڭ روھى يار بولدى! بىراق، قانچە مىڭلىغان باغرىلىرىمىزدىن ئايرىلدىق... قانچە
مىڭلىغان بالا - چاقا بېتىم، قانچە مىڭ خوتۇن - كېلىنلەر يېسىم قالدى؟ لېكىن بۇ قىرغىننى باشلىغان بىز-
لەر ئەمەس، بىلگۈسىلەر، بۇنى باشلىغان تايغاچلاردۇر. ئاقىۋەت، ھى نون مىڭلىغان ئەرلەر ۋاقىتىمىز ئابۇت
دېۋالى... بىراق ئۇلار ئىزگۈ قۇت قۇربانلاردۇر. سەۋب، ئۇلار ئۆزىمىز ئۈچۈن ئۆز ئېلىمىز ئۈچۈن قان-
لىرىنى بەردى ئاھا، ئىزگۈ قۇت ئېلىم! ئەمدى مەن سىلەرگە پەقەت بىرلا نەرسە بىلەن سەۋر - چىدام، كېلىچەككە
ئىشەنچ بېرۈرەن. ئەمدى بۇنىڭدەك قىرغىنلار بولماس، يۈز يىللارغىچە تىنچ - يۇۋاش تۆۋر كۆرۈرۈمىز.
«ئۇلۇمدىن تىرىك ئۇلۇغ» دېگەن بىزنىڭ ئاتىلار ئىزگۈ قۇت بول، ئۇلۇغ ئەل... يۇرت!

XVIII

تۇرپاندا، كېلىنى ھەممە ۋە ئالتە ئايلىق ئەۋرىسى ئۈدزەر (سەبىنى بوۋىسىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتاش-
قان) بىلەن قالغان تەيىپ، ئۆزىنىڭ ئىچكى تەشۋىش - ئەندىشىلىرىنى قانچە يوشۇرۇپمۇ بەررىپەر، كېلىنى
ھەممە ئاغچا بىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئىككى كىشىنىڭ ئارىلان بىلەن ئاتىسىنىڭ قايتۇسىنى قىلاتتى.
تەجرىبىلىك تەيىپ ئۆز يېقىنلىرىنىڭ تەقدىرىنىلا ئەمەس، پۈتۈن ئەلنىڭ تەقدىرىنى ئويلاپ ھەسرەت چې-
كەتتى. ئەگەر ئۇيغۇرلار بۇ قېتىم غالىبىيەت قازانسا پۈتۈن تۈركىي تايىپلار ئۈچۈن بەخت - سائادەتلىك
دەۋرىنىڭ باشلىنىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ھەربىي كۈچلەرنىڭ نىسبەتلىرىنى چەتتىكى ۋە سەردار-
لارغا قايىمىيەتلىرىنى تەخمىنەن بىر - بىرىگە تاقاسلاتتى.
ئۇ بوغۇزۇن بەگنىڭ كەينىدىن ئارىلان مېڭىپ، بىر ھەپتە ئۆتكىچە ئەتراپتىكىلەرگە ھەممىدىن ئاۋ-
ۋال كىلىنى ھەممەدكە مەدەت بېرىشكە تىرىشىپ يۈردى. كېيىن بولسا، ئەل تەقدىرى قانلىق تاۋكاغا
قوپۇلغان خۇاڭخې تەرەپكە مېڭىپ، ارىغا كەلدى. لېكىن، ئۇزۇن كىرىپكەلگەن قېتىپ، پۇتا كۆزلىرىنى

مۆلدۈرلىتىپ تۇرىدىغان ھەممىدىكى قانداق يالغۇز تاشلاپ كېتەلەيدۇ؟ ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ قارارىنى قانداق ئېيتالايدۇ؟ ئەگەر ئۇ خۇاڭخېيا بارغاندا، ئەلنىڭ مەنەپئەتى ئۈچۈن قانداق پايادا يەتكۈزىدۇ؟ تەيخېن نەنە شۇنداق سوئال مۇلاھىزىلەر بىلەن ئويلىنىپ يۈرگەندە ھەممە ناغما خۇددى ئۇنىڭ ئىچكى ھالىتىنى بىلىپ تۇرغاندەك:

— ئانا، — دېگەن بىرىچە مۇراجىئەت قىلدى. — يىراقنا تۇرۇپ، غەم — قايغۇ چەككەندىن كۆرە، ئۇلار — ئەڭ يېنىدا بولغان ياخشىمۇ دەيمەن؟

— بۇنى ئېچىمگە سوراپ قالدىڭ، قىزىم؟ ھەممىدىكى شەپقەت مەڭزىلىرى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتتى.

— ئۆزۈمچە، شۇنداق بىر خىياللارنى كەچۈرگىنىم، ئانا، مەگەر خاتا بولسا خاپا بولما. — ئېچىشقا خاپا بولمەن، قىزىم، — ئۇ ھەممىدىكى بېشىنى سىلاپ، مەدەت بەرگەندەك بولدى، — بىر — بىرەمىزنى ئاياپ، قايغۇمىزنى يوشۇرغاندىن كۆرە، ئوچۇق مۇقداشقىمىز ئۇزۇل. ئويۇقنى ئېيتىۋەر، قىزىم، مېنىڭ يۈرىكىم قاتقان، قورقما.

— دېمەكچى بولغىنىم، سىزنىڭمۇ شۇ ياقتا، ھەممە بىلەن بىللە بولغىنىڭىز ياخشىمىكىن، «ئوتۇننىڭ سىرتىدا كۆيىگەندىن كۆرە، ئىچىدە كۆيىگەن ئەلا» دېگەن بىر ماقالىنى ئاڭلىغانىم.

— ئىنتايىن ياخشى ھېكمەت ئىكەن! راست دەيمەن قىزىم، قولۇمدىن ئەڭ بولمىغاندا، يارىدارلار جا — راھەتلىرىنى تېڭىپ داۋالاش كېلەر ئىدى... بىراق قىزىم، سېنى يالغۇز تاشلاپ كېتىشكە بولماس!

— مەن ئېچىمگە يالغۇز ئانا؟ راست، سىز بىلەن بىللە. وازىش، ئەڭ زور بەخت ھەم مەدەتتۇر، بىراق، ئۇلارغىمۇ، مەدەت — ياردەم كېرەككۇ. بىز دېگەن تىنچ تەۋدە تۇرۇۋاتىمىزغۇ؟ مېنىڭچە سىزنىڭ خۇاڭخېيدا بولغىنىڭىز ياخشى.

— توغرا ئېيتىۋەرسەن، قىزىم. يەنە بىرنەزەر كۈتەيلى، بەلكى ئۇلاردىن خەۋەرمۇ كېلىپ قالار... كېيىنكى ھەپتىدەمۇ، خۇاڭخې — گەنجۈ تەرەپتىن ھېچبىر خەۋەر بولمىدى. چۈنكى ئۇ يىللاردىكى ۋە — قىلەر يولغا چىققان كارۋان ۋە يولۇچىلارنىڭ قىسقا يوللىرىنى ئۇزارتقۇدەك ئىدى. شۇ تۈپەيلى، تەيخې ھېچكىمنى كۈتمەي، كېلىۋاتقان خەۋەر بولسا يولدا ئاڭلاشنى ئۈمىد قىلىپ، ئۇزۇن ۋە خەتەرلىك سەپەر — گە ئاتلاندى.

تەيخې خېنىم بېشىنىڭ ئەللىكىگە يېتىپ قالغىنىغا ۋە ئۆزىنىڭ بەكمۇ نازۇك، رەزىكىلىكىگە قارىماي، خۇد — دى چاپارمەنلەرگە ئوخشاش ئىلدام ۋە تىنچسىز مېڭىپ، بىر ھەپتىدىلا ئۈكەدە خانغا ئوخشاش قۇمۇل شەھەر — رىگە يېتىپ كەلدى. قۇمۇلدىن قوشۇلغان قۇمۇل خانى، يولۇچىلارنىڭ ئاتلىرىنى تىك يورغىلار بىلەن ئال — ماشىنۇرغاچ، قالغان يېرىم يولىنىمۇ شۇنداق سۈرئەت بىلەن بېسىپ ئۆتتى.

ئۇلار خۇاڭخېيا يېقىنلىشىپ قالغاندا، گەنجۈدىن قايتقان تىبەت قوشۇنلىرىنى ئۇرۇشقا ئېلىپ كەلگەن خان بىمى بىلەن ئۇچرىشىپ، تارىخىي غالىبىيەتتىن خەۋەر تاپتى. كۆڭلى خاتىرجەم بولغان تەيخې، خۇشاللىق — قىمىدىن يىغلىۋەتتى. ئۇ شۇ چاغدىلا، ئۆزىنىڭ ئىنتايىن ھېرىپ ھالىسىراپ قالغانلىقىنى سەزدى.

ئۇلار يول ئۈستىدە يېنىك ئۆيىلەر تىككۈزۈپ، بىر كۈن ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن يولىنى يەنە داۋام قىلدى. بۇ كۈنى ئۆزلىرىنىڭ تۇرپان قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچراشتى. بوغۇزۇن بەگ بىلەن ئارىلان يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن يولغا چىتاتچى ئىكەن. «دېمەك چوڭ غالىبىيەتكە باغلىق توي — سەلتەنەتلەر ئەۋج ئې — لىنىۋاتسا كېرەك...» دەپ ئويلىدى تەيخې. ئۇنىڭ مەزكۇر تەخىمىنى بىر تەرەپتىن توغرا بولسىمۇ يەنە بىز تەرەپتىن ئەينى ئەھۋالغا توغرا كەلمەيتتى. چۈنكى تارىخىي غالىبىيەت تەنتەنىسى ئەۋج ئالغان دەسلەپكى ئىككى كۈندىن كېيىن، ئۈكەدە خان قايتىدىن يىقىلىپ بىر ھالدا ياتاتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر بىلەن پۈتۈن ئەل — يۇرتنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ ساداقەتلىك پادىشاھىنىڭ غېمىدە سۈرلۈك سۈكۈنات ساقلاپ، تەشۋىش — لىك تىڭشاش ئىكەندە ئىدى.

خان شانبىي پەتەت ئارىلاننىڭ چەك مەيدانىغا تۇيۇقسىز ئۆلگۈرۈپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈچۈن خان ناغىسىنىڭ، كېيىن ئاتىسىنىڭ نەقەدەر ھەيران ۋە خۇرسەن بولغانلىقىنى قايتا — قايتا ئېيتىپ، ئانا يۈرىكىنى خۇش قىلغان بولسىمۇ، تەيخېنىڭ كۆپىنچە بىلىمىدىن، كۆپىنچە ئويلىنىدىغان زېرەك ئايال ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇپ، ئۈكەدە خاننىڭ تىبەت ئېلى ۋە ئۆزى توغرىلۇق ئېيتقان سۆزلىرىنى قانائەتلىنىش بىلەن سۆزلەپ

بەردى. ئۇ كۈدە خان ئۇنىڭ بىلەن خەيرلىشىشى ئالدىدا، ئەمدى بۇ دىنىي ۋە دۆلەت ئەربابى بىلەن كۆرۈشەلمەيدىغانلىقىنى ھېسابقا ئېلىپ، دانا ئاخىرى ئەھۋال قانداق بولدى، خان، - دېگەندى. مەن ئۆزۈم تايغاچلارنى قورغاپ، سىلەردىن ئىككى كۈن بىلەن ئۇرۇشتۇم. ئاخىرى ئىككىمىز قوشۇلۇپ ئۇنى ۋەيران قىلىپ، تايغاچلار ئېلى بىلەن ئۇنىڭ خاقانىنى ساقلاپ قالغان ئىدۇق. ھازىر نېمەشقا شۇنداق قىلدۇق؟ دەپ ئويلايمەن. ئەكسىچە تەبىئەت، باغرىلار بىلەن بىرلىشىپ، شۇ چوڭ يىلاننىڭ ئۆزىنى ئۇرۇشىمىز كېرەك ئىكەن، بۇنىڭغا ئۆزئارا تىل تاپالمىغان ۋە تايغاچلارنىڭ قۇۋىتى بىلەن بۆلۈنۈپ - بۆلۈنۈپ، بىر - بىرىگە بۆرە بولغان بىزنىڭ خانلار - بايان، ئاجو ئويان، شان كۈنجۈ ئەيىبلەك. ئەمدى شان بىلەن خان، بىزنىڭ ئەۋلادىمىز شۇ ئاچچىق ساۋاقلارنى ھېچقاچان ئۇنتۇمىسۇن!!!

X X X

غۇنىڭدەك ئۇ كۈدە خان ئەتراپىدا ئولتۇرغان بوغۇزۇن بەگ بىلەن ئارىلانغۇ مۇراجىئەت قىلىپ: - يەنە بىر نەچچە كۈن تەخىر قىلىڭلار. تۇرپانغا يېتەر - يەتمەي يېنىپ، بۇ ياققا ئات چېپىپ يۈر مەڭلار... دەپ ئۆزىنىڭ ساقايمايدىغانلىقىنى ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئىجاد قىلغانىدى.

دېمىسەمۇ ئىچىدىن كۆيۈپ تۇرغان ئېگىز قارغايىدەك قاتتىق يىقىلغان ئۇ كۈدە ئۆزىنىڭ يېنىپ يەر دەسسىمەسلىكىنى ياخشى سېزەتتى. شۇڭا ئايالىنى غەيرەتكە دەۋەت قىلغان ھالدا، كېچىدە مۇنۇ بىر ۋەقەنى ئەسكە ئېلىپ، ئاستا سۆزلەپ بەردى:

- بىزدە بىلەدەك بوغان، يۇۋاش بىر ئۆي بولمىغان؛ قەھرىتان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، ئۇ ئىزسىزلا يوقاپ كەتتى، ئاتام ئىككىلىپ ئەزەپ، ئۈچ كۈن ئەتراپىنى كەزگەندىن كېيىن، تۆتىنچى كۈنى چۈشەردە لەپ سۈيىنىڭ بېرىغا يېقىنلاشقاندىق... مانا شۇ چاغدىلا يىراقتىكى چۆپ دۆۋىسى تۈۋىدە ئېلەك - سېلەك بىر نەرسىلەر كۆزگە چېلىقتى. بىز ئات چاچتۇرۇپ باردۇق. كۆك ئۆي كەينىنى چۆپ دۆۋىسىگە يۆلەپ تۇرۇپتۇ. ئالدىدا ئۇزاق بۇياققا دەڭلىپ بىر بۆرە تۇراتتى. ئۇيغۇ ئۇنىڭغا قاراپ بېشىنى توغرىلايتتى. ئولەك يېقىندا ئىككى بۆرىنىڭ ئۆلۈكى ياتتۇ... ئاتام بىزنى بايقىماي ئۆز ئولجىسى بىلەنلا ئېلىشقان يىرتقۇچى ساداق بىلەن ئېتىپ تاشلىدى. ئاندىن ئۆيىنى ئارغامچا بىلەن باغلاپ يېتىۋاتتۇق. بىراق-ئانا، جانىۋار بىر نەچچە قەدەم يېتىپلا يەرگە قۇلدى.

- ئەلە بولمىسا، بوغۇزلاۋالمايمەن؟ - دېدىم مەن ئاتامغا. ئاتام مېنىڭ ئۇچامغا بوغان قولنى قويۇپ:

- ئەمدى ئىچ ئامال يوق، ئوغۇم، - دەپ چۈشەندۈردى، - كۆپ ۋاق ئېلىشقاچ، بۇ جانىۋارنىڭ جىنى تۈگەپ، تىك تېنى قايتۇ. قارىمىسەن! دەل شۇنداق، پىادەك ئۆيىنىڭ زور سۆڭەكلىرى ئۈستىدە قارا پاناققا مەلەنگەن پالازدەك سالىڭاپ تۇرغان تېرىسىدىن سېسىق، سېرىق سۇ - تەر ئاقار ئىدى...

يىگىرمە يىل ئىچىدە يۈزگە يېقىن چەڭگە بىۋاسىتە ئىشتراك قىلغان، شۇ چەڭلەرنىڭ قانلىق ئوقۇبەتلىرىنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، جەسۇر، سەرباز ئۇ كۈدە خان ئايالىغا ئۆزىنىڭ خۇددى شۇنداق ئىچىدىن يېنىپ تۈگەنگەنلىكىنى ئېيتتى - بۇ، لېكىن ئېيتقاندىمۇ ئارتۇق چۈشەندۈردى.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى گاھ ھوشىنى يوقىتىپ، گاھ ھوشقا كېلىپ، ئوي - تەپەككۈرى بىر ئاز روشەنلىشىپ ياتقان خان ئۆز ھەدىسىدەك ھەتتا ئۆز ئانىسىدەك كۆرىدىغان تەيخېنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىگە شۇ قەدەر خۇرسەن بولۇپ تەۋرەندىكى، ئورنىدىن تۇرالماستىمۇ، ياتتۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشقا تەمشەلدى. بۇ ئۇنىڭ ئەك ئاخىرقى، ئەك زور خۇرسەنلىكى ئىدى. تەيخې تىزلانغان يېتىپچە خان ئىنىسىغا يۈزىنى يېقىپ ئۇزاق ئولتۇردى ۋە ئۇنىڭ يۈزىگە - باغرىدىكى دەردىنى بۆلۈپ ئالماقچى بولغاندەك ياخشى سۆز ۋە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈردى. ئۇ كۈدەمۇ يەڭگىلىنىڭ بېشىغا ئالتىننى يېقىپ، ۋىدالاشقان ھالدا بىر پەس جىم - جىم ياتتى - دە:

- ئوڭۇمۇ - چۈشۈمۇ دەيمەن، سۆيۈملۈك يەڭگە! - دېدى ئۇزۇك - ئۇزۇك نەپەس ئېلىپ. - يېتىپ كەلگىنىڭ قانداق قۇت بولدى! تەڭرى بىلەن ئۆزۈڭگە شۈكرى، ئانا! نەۋرىنىڭ ئىسمى، ئۆزۈم... قۇت ياخشى قانداق چوڭ بولدىمۇ؟

- مۇشۇنداق بوغان - ئۆزۈڭلەرگەلا ئوخشايدۇ، ئىنىم! - دېدى.

- شۈكرى، ئانا! ئەمدى، قۇرۇق قول، ئىزسىز ئەمەسمۇ.

ئاغرىق يەنە ھالىمىراپ، قۇرۇپ، گەز باغلاپ تۇرغان كالىچۇكامىردىنى يالغاندەك بولدى. بۇنى دەرهھال بايقىغان تەيىپ، تۇرپاندىن ئېلىپ كەلگەن چىلگە، تاۋۇزلاردىن بىرىنى تىلىپ، ئۈككەگە يېگۈزمەك بولۇۋىدى. ئۇ سەل ھاھال قىلىشنى ئىشارە بىلەن ئۇقتۇرۇپ، بوغۇزۇن بەككە قارىدى - دە:

— مانا ئەمدى، مېنىڭ ئاماللىقىمنى تىڭشاڭلار، بوغۇزۇن ئاغا، - دەپ سۆز باشلىدى. - كۆزۈم يۈمۈلغاچ، مېنى ھەم شۇ يەردە قالدۇرۇپ، كۈلۈمنى شۇ يەردىكى سەردارۇ - يارادلىرىم كۈلگە قوشۇپ چېچىڭلار! بۇ دالانى ئۈزۈم ئاغانلىك قەبرى بەن بىزلىك روھىمىز بىرگە كۆزىتىپ ياتىمۇن. مەن ئاشۇ كۆيدۈرۈلگەن سەردارۇ - يارادلىرىمدىن ئارتۇق ئەمەس، خ - ئوش، ئوردۇمغا خان قىلىپ، ئارس-لاننى كۆرسىتەر ئىدىم...

بوغۇزۇن بەگ، خانلىق ئالدىغا بېرىپ تىزلاندى - دە، ئۇنىڭ قوللىرىنى باغرىغا بېسىپ سۆيدى ۋە:

— ئۇلۇغ بىلگە كۈچلۈك ئۈككە ئىنىم! - دەپ ئالە قىلدى، - ئارسلاننى ئەمدى ئىدىقۇتقا خان، دەپ ئېلان قىلماق ئىدىم. ئۆزۈڭ بىلۈرسەن، مەن سېنىڭدىن ئون ياش چوڭ. ئۇنى بىزگە ھەم خان قىلىپ، ئاخىرقى ئۇلۇغۇقۇنى كۆرسەت، ئىنىم!

ئۈككە - سۇلاشقان غۇۋا كۆزلىرى بىلەن ھەممىنىڭ يۈزلىرىنى سەمىسى سېغىنغاندەك تەكشى قا - راپ چىقتى - دە:

— چەنكىيۇن، ئىدىگان، ئىشەن - سىلەردە ئېمە ئوي بار؟ - دەپ سورىدى. ئۇلارمۇ ئومۇم سۈكۈناتقا رىئايە قىلىپ، بىرئاز جىم تۇردى - دە، ئاندىن ئۇچىلىسى بىردەك:

— سەن، بىمىردىن-بىر ئەل ئاغىسى، ئۇلۇغ خاسىمىز سەن. پەتەت ئۆزۈڭ قانداق ئېيتىۋىرسەن، ھەممە شۇنداق بولۇر! - دېگەن سۆزلەرنى تەكرارلىدى.

— ئۇ چاغدا مېنىڭ ئورۇمدا ئېدىگان قالۇر. بوغۇزۇن بەگ سەن، مېنىڭ بىلگە، سۆيۈملۈك يەتتەم - سىلەر ئارسلانغا ئەقىلدار - دەسلەپتە بولۇڭلار! - دەپ ۋەسىيەت سۆزىنى يەكۈنلىدى ئۈككە. - ئەڭ قۇت، ئەڭ كېرەك نەرسە، ئەزىر باغرىلىرىم، ئۇ، مەڭگۈ بىرلىكتۇر. شۇ چاغدا، قولغا كەلتۈرگەن بۇ ياخشى تىنىچ زامانە كۆپكە سوزۇلۇر... مەن شۇنى تىلەيمەن ئاخىرى. ئەمدى، سۈمبۈل سۇلۇۋ بالىلىرىمنى يېنەمغا ئەكىم...

ئۇ بالىلىرى بىلەن ئىنتايىن تەسلىكتە قېنىلىپ تۇرۇپ، لېكىن شۇندىمۇ ئارەسىدىلەرنى قورقۇتماستىن تىرىشقان ھالدا ۋىدالاشتى. شۇندىن كېيىن يەتتەمگى تەيىپكە قاراپ، خۇش كۈلۈمىرىگەندەك بولدى - دە، بايقىسى چىلگە تاۋۇزنى ئىشارە قىلدى.

كېچىك - كىچىك پارچىلاپ ئاغزىغا سېلىنغان شەرىپەت تاۋۇز سۈيى تامىقىدىن ئۆتكەنچى «ئۇھ - ئۇھ» دەپ رايەتلەنگەنلىكىنى ئىپادىلىدى. بىر چاغدا چىشىنى چېلىپ چىلىمگەندەك لەۋلىرىنى جۈپلىدى ۋە كۆزىنى يۇمغان بوپى جان تىنىقى - سەكراتقا چۈشۈپ قالدى.

XIX

دەشتى دالادىكى ئوتلۇق چەمبەر بولغان بۇ چارەك ئەسىر ئىچىدە ئۈككەنىڭ ۋاپاتى - تۆتىنچى خانلىق مۇسۇبىتى بولدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا بىۋاسىتە، ئۇرۇش - ماجرالار ئاقىۋىتىدە دۇنيادىن ئۆتكەنلىكىنى ھېسابقا ئالسا، مەزكۇر دەۋرنىڭ نەقەدەر ئوتلۇق، قانلىق بولغانلىقى بايقىلىدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى، ھەر قانداق ئۇرۇشنىڭ سەلبىي سالىتىرى، خەلقلەرنىڭ روي بېرىدىغان قىيىن ئاقىۋەتلىرى قانچە دېسىمىزچۇ؟ ئۈككە خانلىق ۋاپاتىدىن كېيىن، گەنجۇ ئۇيغۇر دۆلىتىگە خان بولۇپ، تەختكە ئولتۇرغان ئىدىگان تېگىن، ئەندى ئۆزىنىڭ ئانا ماكانى ئورخۇنغا كۆچۈپ كېتىش ئىمتىدىن تامام قايتقانمىدى. ھەتتا قېرى ۋە ئاغرىق ئەلئەبىر ئاقساقالمۇ ئۇ ياقلاردا يېتىمىمىراپ، ئەل - يۇرتى تەلەتتۈكۈس بولمىغان ھەرقانداق دىيارنىڭ چۆلدەرىگە يات يەرگە ئايلىنىدىغانلىقىنى ياخشى سەزگەندى. شۇڭلاشقا ئۇ ئۆزىنىڭ بىتاپلىقىغا قارىماي، ئۈككەنىڭ قىرغىغا ئۈلگۈرۈپ كەلدى ۋە ئۇ ئۈزۈمخانى ئاغىسى يېنىغا زور كۈمبەز قۇيۇلمە ھالىقىغا ئۇيغۇراندى ۋە:

— ئاخىرقى دەملەردە ئۇنى قايىل قىلىشقا بولار ئىدى، - دەپ ئۆلگەنلەرنىڭ كۈللىرى كۆمۈلگەن يەردە قەد كۆتۈرگەن ئېگىز ئوبىا يېنىدا سېغىنىپ يۈردى - دە، ئاغىرى ئەلگە قايتار ۋاقىتدا ئىدىگان بىلەن سۆزلىشىپ، وتى نەرسە ئۈستىدە جىددىي ئارازلىشىپ قالدى. ئاغرىق، قېرىداق تەسىرى بولسا كېرەك،

ئەتىمالم، ئەلئەبىر ئاقساقال ئىدىيىسىدا شەرت قويغاندا، ئۆزىنى دۇنيادىن ئۆتكەندە، ئۇدزەرخان مازارىدا -
 خا دەپنە قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بۇنىڭغا ئىدىيىسى كۆندىدى. ئۇ تۈگۈدە خانداننىڭ مۇنداق تەلەپ قويماي
 جەسەتنى كۆيدۈرۈپ، كۈلنى جەڭدە قۇربان بولغان جەڭچىلەرنىڭ كۈلگە قوشۇشنى ۋەسەت قىلغانلىقى
 قىزى، ئەلئەبىر ئاقساقالنىڭ بولۇپ ئۆتكەن ئېغىر ئۇرۇشقا ئۆز لەشكەرلىرىنى ئەۋەتمىگەنلىكىنى تەكىتلىدى.
 بۇ كەپكە ئاچچىقى كەلگەن قېرى ئەلئەبىر، ئىدىيىسىنىڭ خان تەختىگە قانۇنسىز چىققانلىقىنى، ئەگەر ئۇ
 سۆزگە كىرمىسە، ئاقساقاللار مەجلىسدە مەسئەلە قوزغاپ دىيىشنى ئېۋەتىپ پىسپوزا قىلدى.

ئاچچىقى چاس ئىدىيىسى كۆڭۈلىنى سۆھبەتنى يەكۈنلەپ،

— ئەلئەبىر ئاقساقال، سەن ئەلگە قايتار ئىكەنەن، قۇت دىيەت بىلەن قايت، — دېدى، — بولمىسا،
 سېنى بۇ-ئاققا يولاتمىشىم مۇمكىن. ئەگەر كۆنمەي، ئاران تىنچلىق ئۆمۈرگە ئېرىشكەن ئەل - يۇرتنى غۇلا -
 غۇلا قىلار كەنەن، ئۇ چاغدا مەن سېنى «ئالچىغان، ئازغان ئادەم» دەپ، چوڭ ساي-نىڭ سۈيىگە قويۇپ
 بېرىۋەن... سېنىڭمۇ ئۇمۇس تارخاندەك ياۋۇزلىقىنى كۆپتىن سېزىپ بۇرەر ئىدىم، مانا ئەمدى تېخىمۇ ئاي-
 دىك كۆرۈلۈپ تۇرۇپسەن...

— سەن، ئىدىيىسى، ئۆزۈڭنىڭ ئىلھامى بىلەن ئىكەنلىكىنى ئۇتۇما... — دەپ ھەيۋە يەنە قىلدى قېرى.
 — سەنىمۇ ھېلىقى بىر چاغدا ئۈگۈدە ئاغىنى، مېنى... تاكى ئۇدزەرخاننىڭ ياش ئوغلى ئارىلاننى ئال-
 داپ، قىزىقتۇرۇپ، يىرت-قۇچ يولۇشقا يولۇقتۇرغىنىنى ئۇتۇما؛ شۇ چاغدا سەن، خاندان-ئەمۇ، بىزدىنمۇ
 قۇتۇلماق بولغان، بۇنى پۈتۈن ئەل ياخشى بىلىۋەر.

مەزكۇر كۆڭۈلىنى سۆھبەتتىن خەۋەرىمىز بولغان مۆتىۋەرلەرنىڭ ھەممىسى، بولۇپمۇ، ئۈگۈدە خانلىق قىرغى
 ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن، تۇرپانغا قايتىشقا ھازىرلانغان تەيخى بىلەن ئارىلان ئىدىيىسىنىڭ ئىچكى خاپىلىقىنى
 بايقىغاندەك بولسىمۇ، لېكىن ھېچ-نىمىنى ئېنىق قىياس قىلالمايتتى. ئىدىيىسى بولسا، ئەلئەبىرنىڭ پەيلىنى
 ھەزەر ئەيلەپ، ئەل - يۇرت ئىچىدە نومۇسۇق تالاش - تارتىشلار باشلىنىپ كېتەرەمۇ... دېگەن ئويلاشقا بې-
 رىلەتتى. بىراق ھازىرچە ئۆزىنىڭ بۇ خىل ئەندىشىسىنى ھېچكىمگە بىلدۈرمەي، سۆيۈملۈك ھەدىسى تەيخى
 بىلەن ئارىلاننى ياخشى كۈتۈپ، ياخشى ئۇزىتىپ قويۇشنىڭلا كويىدا بولدى.

يېقىن تۇغقانلار ئارىسىدىكى ئەڭ ئېغىر سانئەتلەر مانا شۇ چاغدا باشلانغان. شۇ كەمگىچە فەيرەت
 قىلىپ چىداپ كېلىۋاتقان سۈيۈملۈك سۆيۈملۈك كۆڭلىدە تۇنجى قېتىم تۇرغان ئاھۇ - زارى، غۇلغان تاغ تۈس-
 مىسىغا ئوخشاش تاشقىنلاپ كەتتى. ئۇنىڭ بالىلىرىمۇ چوڭ ئانىسى تەيخى، ئاغىسى ئارىلاندىن ئايرىلىشنى
 خالىماي يىغلاپ قاقشىماقتا. بۇنىڭ بارلىقىدىن جانلىرى سىرقىرىغان ئادا - بالا، ئىنتايىن خىجىل بولۇپ
 ئۇيرىندى - دە، ئۆزئارا مەسئەت قىلدى.

— خوش، ئوغلۇم، قانداق تارارغا كېلىمىز؟ — دەپ ئارىلانغا ياردەم قىلىش خاھىشىدا گەپ باخشىدى
 تەيخى، — ھازىر بىچارە سۈيۈملۈك بىلەن بالىلارغا بىزدەك يېقىن كىشىلەر بەك ھاجەت. قانداق قىل-
 مىز، يەنە مەن قېلىپ، سەن ھەمدە ئاچقا يېنىڭغا ئاتلىنىۋاتسەن؟
 — ياق، ئانا، مەن سىزنى تاشلاپ قاتمايمەن. سەۋەب، ئەڭ ئاۋۋال ئاغا ئۆيىدە ئىككىمىز بىرلە بول-
 ساق ياخشىدۇر ئاندىن... ئاندىن - قېيىن ئاتام مېنى ئۆز ئورنىغا خالىماق سۇنغاچ، سېنىڭمۇ ئۆزى يېنىپ
 كەپتۇ، دەپ ئويلاپ قالۇر.

— ئىنتايىن دۇرۇس، ھەقىقىي سەردارلارچە ئويلىغانىەن، ئوغلۇم، — قىزغىن قۇۋۋەتلىدى ئانا، — ئەمدى
 سېنىڭدىن خانلىق قېچىپ قۇتۇلماي. پەقەت ئالدىرىماسلىق، ھودۇقماسلىق كېرەك. تارىختا كۆيلىگەن ھۆكۈم-
 رانلاردىكى ئومۇم نۇرغان ئىۋلارنىڭ سەۋەبلىكى، ئالدىراقتىنمۇ، خۇ - ئوش، ئەمدى سەن مانا
 شۇنى ئېيت، ئالچە ئورۇنسىز پۇرسەت بولسىمۇ، سېنىڭدىن سورىغۇم كېلۇرغا كايىچەن، تۇرپاندا، قۇمۇلۇ تې-
 خى تولۇق خانلىق ئەمەس، ئەمدى ئۇ تەۋەلەردە ھەقىقىي خانلىق تەرتىپلىرىنى ئورنىتىپ، ھەقىقىي خان
 بولۇش ئۈچۈن ئىچە قىلىش كېرەك؟

كۈندىن - كۈنگە خان - تېكىنلەرچە ئىرادىلىك، ھۆكۈم ئىگىلىرىگە خاس سالىماق، سالاپەتكە چۆمۈلۈ-
 ۋاتقان ئارىلان سەل ئوڭايىملىق بىلەن ئۇيلاق، — بۇياققا بىر قارمۇالدى - دە؛
 — بۇنى ئەپسىز بىر ۋاقىتتا سوراپ قالدىڭ، سۆيۈملۈك ئانا، — دېدى، — مەن قىتقا ئېيتماي، ئۆزۈم
 خان بولۇشقا ئەمەس، بەلكى ئاشۇ باغرىلار بىلەن بىرلە قۇت ئۆمۈر سۈرۈشكە خالىماق قۇرۇش ئۈچۈن

تۇرپان ئىمىنىۋاتىمىقى ئەتراپىدا بارچە چولا - كىچىك شەھەرلەرنى بىرلەشتۈرۈۋەتسەن... باشقا ئىشلارنى كېيىن سۆزلىشىپ بېشىۋىرىمىز.

تەيخې ئورنىدىن تۇرۇپ، ئوغلىنىڭ يۈز - كۆزىگە سۆيىدى. ئۇنىڭ نەپىس ھېسسىيات، زور تەپەككۈرۈپ گە پۇت-ۋىن ۋۇجۇدسىدىن خۇشال بولۇپ، مۇرىلىرىنى سىلاشتۇرغان ھالدا ئۆزلىرىنىڭ بۆلۈشمىدىن چىقىپ ە زال تەرەپكە ماڭدى.

X

X

X

ئارىلان بىلەن تەيخې توپىنى ئىدىگان، چەنكىيۇن ۋە ئىشېر تېكىنلەر خىلق ئاتلىق سەردارۇ - لەش- كەرلەر بىلەن ئۆزىنى چىقىتى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چوڭلارنىڭ ئاياللىرىمۇ بولغاچقا، بىرەر يۈزگە يېتىن قىز - كېنىزەك ئاياللارمۇ بىلە بولۇپ، بارلىقى ئۈزۈرەن مازارغا بېرىپ، زىيارەت قىلدى - دە، ئاندىن يېڭى قەبرىستانلىقتىكى ئوبغا يېقىنلىشىپ، يەنە ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى.

ئەنە، ئاۋۇ يوغان تاش ئۈستىدە ئۆزىنىڭ ئاخىرقى سۆزىنى ئېيتىۋاتىدى ئاغام، - دەپ ئانىسىغا ئويماقلىقنىڭ يۇقىرى تەرىپىنى ئىشارە قىلدى ئارىلان.

ئاغىمچە تېخى توپىسى تىنا - تىنماي ئۈستىگە كىيىلار ئۇدۇپ چىققان، ئەتراپىغا تىكىلگەن كۈل - كۆ - چەتلەرنىڭ ئاينىشقا باشلىغان ئوبغا ئېتىكىدىن بىرئاز كۆتۈرۈلگەن ئىدىگان كۆپكە مۇراجىئەت قىلىپ: - ئىزكۇ قۇت باغرىلار، بارلىقلىقلار بىلەرسىلەر، بۇ يەردە بىزنىڭ ئۇلۇغ خان ئۈكۈدە ئاغ ئۆزىنىڭ باتۇر لەشكەرلىرى بىلەن ياتۇر، - دېدى ۋە بىردىنلا ئاۋازىنى ئۆزگەرتىپ، سەل بوغۇق ۋە مۇڭلۇق ئۇن بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى، - ئۇ دۇنياغا كەتكەن ئىزكۇ قۇت يۇرتداشلار، بىلگە كۈچلۈك ئۈكۈدە ئاغ، سۆيۈملۈك ھەدەڭلار، ئىنىڭلار ئارىلان سىلەر بىلەن خوشلىشارغا كېلىپ تۇرۇر، بىلگە قۇت ئۈكۈدە ئاغ، بىز سېنىڭ باغىر - يارانلىرىڭ، ئىزكۇ سۆزلىرىڭنى ھەرقاچان قۇلاق-لاردا تۇتسارمىز، سىلەر كۆپ ھاردىڭلار، ئەمدى ھەم - قايغۇسىز ياخشى ئارام ئېلىڭلار...

ئىدىگاننىڭ سۆزى تۈگەش بىلەن، چەنكىيۇن سۇ ئېلىپ كەلگەن ھارۋىلارغا ئىشارە قىلىپ، ئۇلارنى ئوبغا يېنىغا كەلتۈردى - دە، تەيخې، ئارىلان ۋە باشقا سەردارلارغا چېپەكلەرنى تۇتقۇزدى. ئۇلار چېپەك- لىرىگە سۇ توشقۇزۇپ ئوبغا ئەتراپىدىكى دەرەخ كۆچەتلىرى ۋە كۈللەر ئۈزۈگە قويۇشتى، ئاندىن تەيخې قول ياغلىقىنى يەرگە يېيىپ، ئۇنىڭغا مۇقەددەس ئوبانىڭ توپىسىدىن بىر ئۈچۈم تۈكۈۋالدى. ئوبغا تۇۋىدىن ئايلىنىپ، ئالغا سىلچىغان توپنىڭ نەزەرى بىر چاغدا، ئۆزلىرىدىن قىيىداپ، شىمال تە- رەپكە كېتىپ بارغان، يەنە بىر توپقا چۈشتى. ئىدىگان ئۇ توپنىڭ كىملىرى ئىكەنلىكىنى كىتايە سۆزلەر بىلەن چۈشەلدۈردى:

- ئۇ، ئەلئەبىر توپى. مېنىڭدىن يامانلاپ، ئاشۇنداق چەتتەپ بارۇر. - ئۇ سېنىڭدىن ئېسىگە يامانلايدۇ؟ - ھاياجان بىلەن سوراپ قالدى ئارىلان. ئىدىگان سەل ئىككىلەندى - دى. - دە، قېرى ئەلئەبىر بىلەن بولغان كۆڭۈلسىز گەپنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى: - ئۇ ئاقساقاللار ئالدىغا خانلىق دەۋاسىنى قويۇرمەن دەيدۇ. ئۆلگەن چېغىدا ئۆزۈرە خاتەننىڭ كۆم - جىزىگە قويارسەن دەپ تەلەپ قىلۇر.

- خوش، سەن قانداق جاۋاب بەردىڭ؟ - دەپ سورىدى تەيخې. - ھەر ئىككى ئىمىتنىڭ ياخشى ئەمەستۇر، - دېدىم.

ئۇنىڭ خۇلاسىسىگە ھەممىسى قانائەتلىككە ئىگە دەك بولدى - يۇ، لېكىن ھەركىم ئۆز كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىزلىك بولۇشىدىن ۋەھىسە قىلىشتى.

يۈلۈچىلەر ۋە ئۇلارنى ئۇزاتقۇچىلار چىڭىتى چۈش مەزگىلىدە بېرىم كۈنلۈك يەرگە بېرىپ، تازدۇر- كۆپ غىزالىشىش ۋە خوشلىشىش ئۈچۈن چولا بۇلاقنىڭ يېنىدا توختاشتى. خىزمەتچىلەر تورسۇق بىلەن چانداشلاردىكى قىمىز، شۇباتلارنى مۇزدەك سۇغا چىلاپ، تۆكىلەرگە ئارتىلغان كىلەم - پالازلارنى، كۆك ھاي- سا ئۈستىگە يايىدى. بىر-نەچچە يەرلەرگە كۈلخانلار يېقىپ، تۆمۈر پۇتلۇق ئىلگەكلەرگە چېپەكلەر ئېسىلدى. سوغ كۆشلەر ئوتقا قاقلىنىپ، پىياز، سامساقلار توغراىدى. داستىخان سېلىنىپ ئانلار ئۇشۇلدى. - خان تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، سەلتەنەت كۈلىنى بىر ئاي بۇرۇن خەۋەرلە، ئارىلان ئى- نىم، - دەپ ھاراق قۇيۇلغان پىيالىنى قولغا ئالدى ئىدىگان. سېنى تەبىرىكلەپ خىلق ئاتلىق سەردارۇ -

ياۋانسلىرىم بىلەن ھېتىپ بارۇرمەن.

— بىزچۇ؟... بىز خاتۇنلار ئۇ تويىدىن ئايرىلىپ قالغىمىزۇ؟ — دېگەن بولۇپ كەپكە ئارىلاشتى ئىدىگان.

— نىمە ئايالى كۈلەندە ناھىيا.

— بەللى، سېلەرسىز خان تويى بولارمۇ؟

— ئەمىسە، يەنە توپتوغرا بىر ئايدىن كېيىن ئاتلانسالار بولسۇر، ئىنىم ئىدىگان، — دەپ كېمەپ ئېيتتى تەيىپ. چۈنكى بوغۇزۇن بەگ قايتاردا ئۇلۇغقا ئالايتەن جېكىپ، ئارىلان خان تەختىگە ئولتۇردى. خان مەرسىگە ۋاقتىنى ئۆزى بەلگىلەپ، خەۋەرلەر كېتىشىنى ئۆتۈنگەن.

— ئۇ چاغدا ئۆزۈڭلەر يەنە بىر ئاي تۇرۇپ، يولغا بىلگە چىقساق بولۇرگەن، ھەدە، — دەپ ئىشەپ تېگىن قىزىقىپ، خىجالەت بولۇپ ئولتۇرغان ئارىلان شۇندا:

— زادى ئالدىراشنىڭ كېرىكى بارمۇ؟ — دېۋىدى.

— ئالدىراشنىڭ ھەم، كېچىكىنىڭ ھەم كېرىكى يوق، ئىنىم ئارىلان، ھەممە ئىشنىڭ ئۆز ۋاقتىدا بولغىنى قۇت ياخشىدۇر، — دەپ يەكۈنلىگەندەك بولدى ئىدىگان

1 تەيخېنىڭ كۆز ئالدىدىن قارا قۇرۇم شەھىرى، ئورخۇن، تولا دەريالىرى، قۇردۇم تەتراپىدىكى ۋە قەلە ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇشۇ ئىدىگاننىڭ بالىلىق چىقىشى بىلەن ئۆزىنىڭ باشلىقى ناھايىتى بولدى. شۇ چاغلاردا تەسەۋۋۇر قىلغان ئويلىرى، ئىدىگاننىڭ كېلىچىكى ھەققىدە كەلگەن خۇلاسىلىرى ئەمەلگە ئاشقانلىقى ئۈچۈن خۇشال بولدى ۋە: «شەددەتلىك تەبىئەت، قەيىنچىلىق بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تۇرمۇش، دەھشەتلىك ئۇرۇش — قىرغىنلار بۇ باتۇر ۋە قابىلىيەتلىك خەلقىنى بەرزەلتىرىنى چىقىقتۇرۇپ، ياخشى يېتىلدۈرىدىكەن» دېگەن ئوي — پىكىرلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى.

— قەۋل، تۇرپان تەۋەلىرىدە بولمىغان باغىرلار، ھەر بىر ئۇيغۇر بەرزەلتىشى ئۇ ياقلارنى بىر كۆۋرۈپ كېلىشى كېرەك. — دەپ شائىرانە يۈكەكلىك بىلەن خىتاپ قىلدى تەيخې، ئۇ ياقىتىكى باغىرلىرىڭلارنىڭ باغۋەنچىلىكىنىڭ ئۆزى ھەرقانداق كىشى خۇرسەن قىلۇر. شەھەر ۋە يېزىلىرى بولسا، چىن ۋە ئەرەپ، پارس دۇنيالىرىدىكى يۇرتلاردىن ھېچ قېلىشما. كۆرۈپ ئۆگىنىپ نەرسە كۆپ يۇرتلاردا، ئۇدۇزەر خالە ۋە ئۇگدە خانۇە ئۇلۇغ ئۇستازىم تۇردالم ئۆلمەمۇ ۋەسىيەت قىلغان ئىزكۇ قۇتلۇق مەسىلە ھەم دائىم ئارىلىشىپ، بىرلىشىپ ياشاش ئىدى. ئويلايمەنكى ئەمدى بۇندىن بۇيان ئۇيغۇر خەلقى ۋە باشقا قېرىنداش ئەل — قەبىلىلەر ھاياتى شۇنداق مەقسەتلىك تەدبىرلەرنى بىلەن روناق تاپار.

تەيخې خېنىمنىڭ تەنتەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ھەممىسى سەمىمىي خۇرسەنلىك بىلەن قارشى ئالدى. شۇندىن كېيىن يولۇچىلار ئاتلىنىپ كەتتى — دە، ئۇزاتقۇچىلار ئېگىز دۆڭ — ئېدىرلار ئۈستىگە چىقىشىپ، ئۇلارنىڭ قارىسى يۈتكىچە قارىشىپ تۇرۇشتى.

XX

بىر خانلىقتىن يەنە بىر خانلىق تۇغۇلىدىكەن. ئەلئەبىر ئاقساقال ئىدىگان بىلەن ئارازلىشىپ كەلگەنلىكىنى پۈتۈن ئەلگە تارقىتىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى ئەتراپتىكى دوست — دۇشەنگە، چولك — كىچىك ئەل — يۇرتلارغا يېتىپ، بۇنىڭدىن بىرىنچى ئۆزۈم تە، كىدانلار پايدىلانماق بولدى — دە، قايتىدىن ئور — خۇنغا يۈرۈش قىلىش تەرەددۇتىغا كىرىشتى. ئۇشتۇمۇت بولۇپ تۇرىدىغان يۈرۈش، ئۇرۇشلار نەتىجىسىدە، كىدانلار ئېلىنىڭ يېرىمى قالغان بولسىمۇ، ئۇلار يەنە ئون مىڭ ئۆيىلىك ئەلئەبىر ئېلىدىن خېلى كۆپ ئىدى، باشلاردىن قېرىنلاغىچە بارلىقى سەردارۇ — چېرىك بولۇپ، جەڭگىۋار روھقا ئىگە بولىدىغان. ئۇلار ئەزەلدىنلا بۇلاڭ — تالاڭ قىلىشتىن بېيىپ كېلىۋاتقاندى.

ئارىدىن توغرا بىر ئاي ئۆتۈپ، ئىدىگان خان ئۆز كىشىلىرى بىلەن نۇرپانغا ماڭاي دەپ تۇرغاندا، ئۇرخۇندىكى قېرى ئەلئەبىردىن ئايغاقچىلار كېلىپ، خەۋىلىك ئەھۋالدىن خەۋەر يەتكۈزدى. ئەپسۇسكى، ھالا ئىدىگان خان شەخسى ئاچچىق كاساپىتىگە بېرىلىدىمۇ ياكى ئۇنداق خەۋىرنىڭ راستلىقىغا، جىددىيلىك كىگە كۆزى يەتمەيدۇ، ھەر ھالىدا ئانچە ئەھمىيەت بەرمەي، نۇرپانغا قاراپ كېتىۋەركەنسىدى، كىدانلار ئەلئەبىرنىڭ ئۆزى ئاران يىقتان مىڭ لەشكىرى بىلەن ئىككى ئوغلى باشلىغان ئىككى مىڭ لەشكىرىگە بىر تۈمەن قوراللىق چېرىكلىرى بىلەن ھۇجۇم قىلىۋاتىدى. ئۇرۇشنىڭ بىرىنچى كۈنىلا، ھەتتا سەھەردىن چۈش — بېشىنلاغىچەلا كىدان چېرىكلىرى ئەلئەبىرنىڭ ئوغۇلىنىڭ ھالاك قىلىپ، ئۇنىڭ

ئۆزىنى قورشاشۋالغانىدى. كىدانلار تولا دەرياسى بويىدىكى بىرەنچىچە مىڭ ئۆتۈننىڭ مال - ۋاران، مۈلكىنى قالدۇرغان. تاراج قىلىپ، ئاددىن ئۇرغۇن ۋە قۇردۇم بويلىرىدىكى ئۆلۈك - ئۆتۈنلەرگە قاراپ بەت ئالدى. ئەلەبىر بولسا، كىدانلار قولباشچىسىغا «ئۆلۈك ئۆزۈپ» ئۆزىنى قالدۇرغان ئىكەنلىكىنى بىلەن قويۇپ بېرىشىنى تۇتۇلدى.

دانا شېنە ئېلىدىمۇ، ئۆزۈڭمۇ كېرەك ئەمەس، - دەپ جاۋاب بەردى كىدانلار قولباشچىسى، - مانا بىرەك بىلەن مېلىق كېرەك. ئۆزۈڭ قالدۇرغان ئېلىق بىلەن نەگە بارىسەك شۇ ياققا بار. شۇنداق قىلىپ، «ئۆلۈك» ئۆزۈڭمۇ كېرەك - بۆرە بەر» بولدى. ئەلەبىر بېرىدىن - بېلىدىن، سەردارۇ - يارانلىق - رىدىن ئايرىلدى. قارا قۇيۇنىڭ كەلگەن بۇ پاجىئەگە ئاساسەن ئۆزىنىڭ ئۆزى سەۋەبى بولغانىدى، ئۇ قېرىقنىدا، سەۋر - تاقەت، قاناتلىق بولۇپ قېرىدىغان، ھەتتا ئۆلۈمىمۇ قانۇنىي شەرت، دەپ خاتىرىلەپ قارشى ئالدىغان كۆپچىلىك دالا ئاقساللىرىغا ئوخشىماي، شەھەر ۋە ئوردا ئەتراپىدىكى مۇھەببەت ئەمەلدارلاردەك تەۋاز، تەرسا ۋە دەۋاگەر بولۇپ قېرىغانىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ ھېرىپ - ئېچىپ، قايغۇ - ھەسەتتە مۇپتىلا بولۇپ، خۇاڭخې ئەتراپىغا ئۆلۈش بىلەنلا، ئۆزىگە ئوخشاش ئەمەلدىن قالدۇرغان، ئاداۋەتچى ئاقساللار بىلەن بىرلىشىپ، ئورخۇندا بولغان پاجىئە ئۈچۈن ئەيىبلەپ ۋاڭ - چۆلك كۆتۈردى. خان ئورماندا قالغان ئىشەن تېگىن، قېرى ئەلەبىرىنىڭ بۇ ۋاڭ - چۆكىسىغا ئىنتىقار بەرمىگەن. شىجاڭ چەنكۈن بولسا، دالا ئەنئەنىلىرى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئاقساللارنىڭ چوڭ تەسىرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئانچە ياخشى بىلمەيتتى. شۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان قېرى ئەلەبىر، ئاقساللار بىغىنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ شۇ پاجىئە ئالدىنى ئالمايلىقىنى ئېيتىپ، ئىدىكان تەلۋە بولمىسا، ئېمە ئۈچۈن تېز چاپارمەنلەر ئارقىلىق كىدانلارغا يارلىق ئەۋەتمىدى؟ نېمە ئۈچۈن ۋاقىتدا ئۆلگۈرلەشمە، مۇ، لەشكەر ئەۋەتىپ ياۋنىڭ كېيىنكى بۇلاڭ - تالاقلىرىنى توختاتىدى؟ زادى نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ قانۇنلۇق يېرىمىزگە يەرۋاسىز قارايدۇ؟ دېگەن كەپلەر ئارقىلىق كۆپچىلىكنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ، ئىدىكاننى تۇرپاندىن كېلىشى بىلەن سوتلاش، باشقا خان سايلاش كېرەك دېگەن مەسئۇلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ غۇلغۇلا پۈتۈن ئەل، ئۆلۈك - ئايماق، ئاۋۇللارغىچە تاراپ، ئەل ئىچىدە ئەنسىزلىك، قايغۇقۇش پەيدا قىلدى. شۇ چاغدىلا ئۆزلىرىنىڭ مەپەزۇلىق قىلىنىشىغا بۇشۇمان بېگەن ئىشەن تېگىن بىلەن چەنكۈن تۈرەنلىرىدىكى بۇز بېشى، مەلىق بېشىلارنى يىغىۋېلىپ، قوراللىق يارانلارنىڭ ئىدىكان خانغا ساداقەتلىكىنى ساقلاپ قالالدى. شۇنىڭدەك، ئۆزئارا كېلىشىۋالغان ئاقساللار، ئايرىم - قوشۇنلار ئارىسىدىكى ئۆز كىشىلىرى ئارقىلىق، خەتەرلىك ئىغۋالار يۈرگۈزۈش داۋام قىلدى.

X X X

ئىدىكاننى بۈكۈن - ئەنە كېلىپ قالار دەپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يەتتە خاقان سەنتۇن سارۇ - يىدىن كەنجۇ خانلىقىغا خەت كەلدى. ئۇنىڭدا ئاساسەن ئۆزلىرى ئۈچۈن ئىنتايىن ھاجەت بولغان مالىيە، سانائەت بۇيۇملىرىغا ئالماشتۇرۇش قاتنا تىكلەش ھەققىدە ئېيتىلىۋاتىدى. ئۇلار شۇنچە ماخىرالايدىن كېيىن، ھەربىي يۈرۈشلەر ئۈچۈن ھاجەتلىك ئون مىڭلىغان ئات توغۇرلۇق يېزىشقا تۇيۇلغان بولۇشى كېرەك، قىممەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك ئېغىر تېشى، تارمىدىن ئېلىنىۋاتقان «يورۇشقا» بىلەن خوتەننىڭ قاشتېشىنى سىزايۇ. بۇلاردىن تاشقىرى، پايتەخت ھۆكۈمرانلىرى ئۇلارنىڭ ئازىدىن تەتەي ۋە كېنەزەكلىرى ئۈچۈن كىمكى كەندىكىگە يىغىلىپ، پىشىپ چۈشكەن خۇشخۇي ھىددىلىق ۋە شىپاكار ماسادا بۇسكۇس - مۇشۇ ۋە تۇرپاننىڭ ئۆرۈك مېھرى، قېرۇتۇلغان ئۇزۇملىرىنى كۆپلەپ سوراپتۇ. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش كۆپلىگەن تەكلىپلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن كەنجۇ رەھبەرلىرى تۆت كۆز بىلەن خان ئىدىكاننى كۆتۈرگەن ئىدى.

خۇاڭخې ئەتراپىدا قېلىن يامغۇرلۇق ئۆتمەيدىغان كۈنلەر كېلىپ، دەريا تېشىشقا، يوللار يۇزۇلۇشقا باشلىغانىدى. ئەنە شۇنداق يامغۇرلۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىشەن تېگىننىڭ خانلىقىغا بەدەستۇر يوقان سىزىگىم كىرىپ كەلدى - بۇ ئاشۇ بىر ۋاقىتتا ئۆگەن خان ۋە ئىدىكانلار بىلەن چېلىشقان ئەندەلىك پالۋان ئىدى. ئىشەن تېگىن ئۇنىڭغا سەپىلىپ قارىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشەن تېگىننىڭ قولىغا كەلگەن ئىدى. - خوش، ئېسىگە شۇنچە ئات چاپتۇرۇپ كەلدىڭ؟ - دەپ سورىدى.

— ئۆز يۇرتىمىز ئاقساقاللىرى ئۈستىدە سۆز توشۇش ئۈمىداتۇر، بىلگە كۈچلۈك تېگىن، — دەپ خىجىلەپ
 لەت بىلەن بايان قىلدى بۈكە يىگىت، — شۇنداقمۇ تېز ئۇقتارماسلىققا بولماس، دەيدۇق. تۇرۇڭلۇن كەچتە
 ئەلتەبىر ۋە يەنە، بىر نەچچە ئاقساقاللار يوشۇرۇن يىقىلىپ تاپماق تىڭچىلىرى بىلەن گەزلىشىش ئۆتكۈزۈرگەن.
 ئۇلار ئىدىگان خانىي ئۆلتۈرۈمگە كەڭ قارار قىلغان. بۇنى ماڭا شۇ گەزلىشىشتە بولغان بىر ئاقساقال ئېيتتى،
 قارا سەھەردە ئاتلىنىپ، بۇ ياققا ماڭغىنىمدا مىڭلارچە يارانلارنىڭ لەيزە - ساداقلار ئېلىپ، كۈن پېتىشىغا
 ئات قويغىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم...

ئىشەنچ تېگىن ئورنىدىن دەس تۇردى - دە:

— يارايىسەن باتۇر يىگىت، — دەپ كىمىلىرىنى كىمىشىگە باشلىدى. ئاندىن ئىدارە كۆزىتىدە تۇرغان
 يارانلارنىڭ بىرىنى چەنكەيدۇننى چاقىرىشقا، يەنە بىرىنى - شەھەر سېپىلى ئىتراپىدىكى لەشكەرلەرنى
 چوڭ دەۋرۋازا ئالدىغا ئاتلايدۇرۇپ ئېلىپ كېلىشىگە بۇيرۇدى.

ئىشەنچ تېگىن كېچە بولغىنىغا، يامغۇرنىڭ توختىماي يېغىۋاتقىنىغا قارىماي يولغا چىقتى.
 بۇ خىل جىددىي ۋە ئالدىراش ھەرىكەتلەرگە ئادەتلەنگەن لەشكەرلەرنىڭ بىر قىسمى يەنە بىر قىسىم
 مىنىڭ ئاتلىرىمنى يېتەكلىگەن بويى، سۇ، پاتقاق يولدا كەلگۈن سۈيىدەك داۋالغۇپ ئىلگىرىلەپ كەتتى.
 سۈيى ئالدىدا يامغۇر توختاپ، قارا سوغ كۆچەيگەچكە، يول ئۈستى غىلغا ئايلىنىپ تاقىمىز ئاتلار
 تېپىلىپ - سۈرۈلۈپ يىقىلىشقا باشلىدى. ئىشەنچ تېگىن لەشكىرىنى توختىتىپ، يېتەكلىگەن تىڭ ئاتلارنى
 ئالماشتۇرۇپ مىنىشىگە بۇيرۇق بەردى - دە:

— يول چېتىدە چۆپ باستۇرۇپ چېپىڭلار! دېدى. — ئەمدى ئۇ ياۋۇزلار ئايماق يولدا بىزدىن ئاندا
 چە كۆپ ئۇزاپ كېتەلمەس.

ئەپسۇسكى ئەلتەبىر ئاقساقالنىڭ پىتىسى بىلەن ئاتلاندىرۇلغان لەشكەرلەر، يول چېتىدە بىر نەچچە
 چېدىرلارنى تىكىپ، ئاز - تولا جىگدە ياغاچلىرىنىڭ ئوتىدا ئايال - قىزلارنى ئىسسىندۇرۇپ، ھاردۇق ئالدۇلۇ
 رۇپ، يېڭىدىن ئاتلىنىشقا باشلىغان ئىدىگالارنى قورشاپ ئالدى.

ئۆزلىرىنى تۇيۇقمىز كېلىپ قورشىۋالغان لەشكەرلەرنىڭ ئۇيغۇرلار ئىكەنلىكىنى بايقىغان ئىدىگان،
 دەسلەپتە بۇ ۋەقەنى كېلىشىگەن ئويۇن ھەزىل بولسا كىرەك دەپ ئويلىدى. شۇ چاغدا قېرى ئەلتەبىر -
 لىڭ جىيەن ئىنىسى دېباشقۇلار، ئايال - قىزلار ۋەيران بولمىسۇن دېسەك، ئۆزۈڭ قورالغىنى تاشلاپ بۇ
 ياقتا ئۆت. بولمىسا، بارچىڭنى قاتار چاپۇرمىز دەپ ۋاقىرىغاندىن كېيىنلا، ئەھۋالنى چۈشىنىپ، دەرھال
 غەزەپى ئۆرلىدى - دە:

— سەن ئېشىڭنى يىغىپ سۆزلە، قېرى ئاۋاستىنىڭ كۈچۈكى، — دەپ قەھرى بىلەن ئالغا چىقتى. ئەلتە -
 بىرنىڭ جىيەنى شۇ ھامان ئىدىگان خانغا قارىتىپ ئوقيا ئاتتى. ئۇلارنىڭ ئاساسى مەقسەتتە ئىدىگاننى
 ئۆلتۈرۈشلا ئىدى. ئىدىگاننىڭ ئۆزى تىزگىنىنى تارتىشىمۇ ياكى ئۆزى شۇنداق قىلىدىمۇ، خاننىڭ مىنگەن
 ئېتى ئۈرۈمگەن قۇشتەك ئالدى ئايماقلىرىنى تىڭ كۆتۈردى - دە، پىرقىراپ كەتتى... ئوقيا ئوقى ئاتنىڭ
 كۆكسىگە سانجىلىپ، بەئەينى تامغا قېقىلغان سىم تۆۋرەك تىترىمەكتە ئىدى. ئەلتەبىرنىڭ جىيەنى يەنە
 ساداق تاشىغا ئوق ئۇلاپ ئېتىشقا تەمشەلگەندە، ھەددى - ھېسابىز غەزەپكە كەلگەن ئىدىگان، پولات
 قېلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، ئېتىنى دېۋىتىپ، ئالغا ئىنتىلدى ۋە بىردە - مىنىڭ ئىچىدىلا قىرغىن - چېپىش
 باشلىنىپ كەتتى.

شۇ چاغدا ئىشەنچ تېگىننىڭ قۇلىقىغا، ئاياللارنىڭ يىغا - زارى بىلەن ئاتلارنىڭ كىشىلىرى ئارىلى -
 شىپ كەلگەن بىر شاۋقۇن ئاڭلانغاندەك بولدى - دە، ئاتلىرىغا قامچا ئۇرۇپ قېلىچىلىرىنى يالماڭلاپ،
 چەك مەيدانغا كەلگەندە، ئىككى ياقنىڭ ئىككىلىمىدىن تەڭ يېرىم ئادىم يەر بېخىرلاپ يانتىغانىدى. ئۆ -
 زىدىن ئىككى باراۋەر ئارتۇق كۈچكە قارشى جەڭگە كىرگەن ئىدىگاننىڭ يىگىتلىرى چېتىدىنلا چەيدەس
 ۋە پالۋان سەردارلار ئىدى.

سەلەدەك گۈرۈمۈپ كېلىپ، ئىدىگان قېلىچىدىن غاراب بولغان ئەلتەبىر جىيەنىنىڭ لەشكىرىدىن
 قالغانلىرىنى ئۆلۈم گىردابىدا تۇنجۇقتۇرغان ئىشەنچ تېگىن، كۈللۈم - سىرەپ يېقىنلاشقاندا:
 — بۇ نېمە، ئىشتۇر؟ — دەپ قەھرىلىك ھالدا سورىدى ئىدىگان.

— بۇ ھېلىقى بىر چاغدا تۇتقۇنغا ئالماي، قويۇپ بەرگەن ئەلئەبىر چالنىك ئىشىدۇر. — دەيدى ئىشپەر تېگىن ۋە ئىتائەتمەنلىك بىلەن چۈشەندۈردى، — ئۇ قاقباش، ئېلىنى كۆپلىگەن يارانلىرىنى ۋەيران قىلىپ قالغىنى بىلەن بىزنى قۇرۇتماق بولۇپ كەپتۇ.

— سىلەر ئېنىگە قاراپ يۈردۈڭلار؟
— سېنى كۈتتۇق.

— ئالچىغان ياۋۇزلىك ئۆزى قايدەدۇر ھازىر؟
— ئەلدەدە.

— دەرياىلىك ئۇ ياقىچۇ؟ ئۇ ياقىتىن ھېچ خەتەر يوقمۇ؟
— ئۇ ياق تىنچ، سەلتۇن خاقان يەنە خەت ئەۋەتمىتتۇر.

— خېتى قۇرۇسۇن ئارىسىز ئىبلىسنىڭ. ئۇلار تېز پۈكۈپ تۇرۇپ تىغ ئۇرار.
— دېمىسەڭمۇ شۇنداق بولماقتا ناھا، بۇ ياۋۇزلۇقنى ھەم ئەلئەبىرەمۇ تايغاچلارنىڭ تىڭچىلىرى بىلەن بىرلىكتە قىلىۋالدۇر.

— ئۇ چاغدا، سەن ھازىر ئەندەگە بارۇرسەن، — دەپ ئەمىر قەدى ئىدىگان، — ئەلئەبىر بىلەن تاي-ھاچلارنىڭ تىڭچىلىرىنى ئارقانلاپ كەنجۇغا ئېلىپ كېلىۋر بول.

— ئەلئەبىرگە قوشۇق ئۆزگە ئاقساقاللار ھەم بولسا كېرەك.
— ئۆزگىلەرنى ھەم ئارقانلا. قۇتىغان بۆرە توپىنىڭ بىرىنى قالدۇرماي جازالاش كېرەكتۇر.

خانىنىڭ غەزەبىدىن ھەزەر ئەيلىگەن ئىشپەر تېگىن ئارتۇق سۆز قىلماي ھەتتا يارىدارلارغا ياردەم بېرىپ، جەسەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ كېتىشكە ئىجازەت سورىماي، كەينىگە قاراپ ئات سالىدى. خان ئۆزد-گە شۇنداق زۆرۈر بۇيرۇق بەردەمۇ، دېمەك، قالغان ئىشىنى ئۇنىڭ كىشىلىرى بېجىرىدۇ. ھەقىقەتەنمۇ ئىدىگاننىڭ ئويى شۇنداق ئىدى. ئىشپەر تېگىن ئىدىگانغا ھەردانە بۆكە يىگىتىنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم رەھمەتتىن ئېيتتى.

يارىدارلارنىڭ جاراھەتلىرىنى تېگىپ، ماغدۇرى بارلارنى بوش ئاتلارغا مىنگۈزۈپ، ھالىسىزىلارنى تۆگىلەر ئۈستىدىكى كەڭتاشا چوملار ئارىسىدا ياتقۇزۇشقا ئىدى. جەسەتلەرنى بولسا بىر چەتكە يىغىپ كۈلغان يياقتى. پەقەت شۇنىڭدىن كېيىن، ئېرىنىڭ يېنىغا ياندىشىپ بارغان گۈلەندە ئاغچا، قورقۇش ھالىتىدىن بىر ئاز قۇتۇلۇپ، ئىدىگانغا سۆز قاتتى:

— شۇ چاغدا بۇ ئاقساقاللارنىڭ سانى قارشى قوزغالمىنى بۆلدەمۇ؟
— ياق... ھەممە ئاقساقاللار ئەمەس، ئاشۇ ياۋۇز ئەلئەبىرنى ئەگەشكەن بىر نەچچىسى بولۇشى كېرەك، — دەيدى ئۆزىدە نەچچە ئۈزلۈك ئويىدا تۇرغان خان، — ئالچىغان ئەخەقلەر... زادى ھەممە ئاقساقال قانسار شۇنداق ئېزىق-سىمۇ، بىزدە تۆت تۈمەن لەشكەر تۇرسا، قولىمىدىن نېمە كېلىۋر.

— قانداقلا بولمىسۇن، بۇ ياخشى ئەمەس ئىدىگان...
— ئەلۋەتتە ياخشى ئەمەس. ياۋلارغا كۈلكە دوست - ياغىرلارغا غەم - قايى-ئۇدۇر.

— خوش، ئەمدى نېمە قىلىۋرسەن؟
— خوش، سەن ئۆزۈڭ نېمە؟... سوراق سورار تۆردەمۇ؟

— ياق، سېنىڭدىن قايغۇ قىلىۋرمەن.
— مېنىڭدىن قايغۇرما. خاننىڭ ئىشى — خوتۇننىڭ ئىشى ئەمەستۇر. تايغاچلاردا خانلارنى خوتۇنلىرى باشقۇرار كەن. بىزدە يوقتۇر. نېمە قىلىشنى ئۆزۈم بىلۋرمەن...

گۈلەندە ئاغچا ئۆز ئېرىنى بىرىنچى قېتىم ئەنە شۇنداق قاتناغۇرۇ. غەزەپلىك ھالەتتە كۆرگەچكە، قەلبىدىكى قايغۇ - ئەندىشىنى تېخىمۇ كۈچەيدى. بىر تەرەپتىن، ئىدىگاننىڭ قاتتىق كېتىپ، ئەل ئىچىدە يامان كۆرۈلۈپ قېلىشىدىن ۋەھىم قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بالا تۇغمىغىنىم ئۈچۈن مۇشۇنداق قاتناغۇرۇ-لۇق قىلىۋامدىكىن دەپ ھەسرەت چېكەتتى.

بىراق گۈلەندەمۇ دالا قىزلىرىغا خاس ئىرادە بىلەن سەۋرلىك ئويلاپ، ئۆزلىرىنىڭ بالا - قۇلۇسىز-لىقىغا ئۆزىنىلا ئەيىبلىك كۆرمەي، ئۇ دەردنى تەڭ بۆلۈرمىز، تەڭ تارتىمىز دەپمۇ ئويلايتتى. شۇنىڭ

ئۇچۇن بولسا كېرەك، ئىدىگانغا يەنە مۇراجىئەت قىلىپ،
 - خوتۇنلار ھېچ نېمە بىلەمسە بولىمىزما؟ - دېدى.
 - ساقا نېمە بولغان - ھە؟ - ئەجەپلىنىپ قارىدى كۈلەندە ئىناھىرىغا ئۇ باشتا ئوي - سەيلىلارغا بېرىد
 لىپ تۇرغۇچقا، تېخىمۇ قاتتىقۇر جاۋاب بىلەن ئايالىنىڭ تەرسالقىنى باسماق بولدى - دە، ئۇ دېگەن
 بىلگە قۇت خاتان قىزى تەيخې... ھە سەن كىم ئۇنىڭ ئالدىدا؟
 - مەنمۇ بىر ئەل ئاقساقالنىڭ قىزى، خاننىڭ خاتۇنى... دەپ ئۇنلۇك ۋە ئوچۇقلا تاللىشىغا باش
 لىدى زەردە بىلەن قاينىغان كۈلەندە.

ئىدىگان مېيىمىدا كىنايىلىك كۈلدى - دە، ئىنتايىن سۇرلۇك ئىچكى ھالىتىنى ئەكس ئەتكەن ھالدا،
 - دۇرۇس... دۇرۇس ئېيتۇرسەن، - دەپ يەكۈنلىمەك بولدى، - سەن خاننىڭ خوتۇنلىدۇرسەن. بىراق
 خان ئەمەس، ئەمدى ئاقساقال ئاتىلار بولسا، ئۇلا ئۆز ئورنى بىلەن. خان كىم؟ ئۇلار كىم؟
 - بىراق ئاقساقاللارنىڭ ھەممىسىگە بىردەك قارىماي، ھەرقايسىسىنىڭ كىملىكىنى كۆرسەتكەن بىلگە
 كۈچلۈك بولسا.

ئىدىگان ئايالىغا: «نېمە؟ سەن مېنىڭ بىلگە كۈچلۈك ئىكەنلىكىمدىن كۇمانلىنىۋاتىمەن؟» دەپ ادالەت
 بولدى، - يۇ، نېمە ئۇچۇندۇر، بۇ گەپنى ئاغزىدىن چىقارمىدى. بولۇپمۇ كۈلەندە ئىلىق تېخىچە قورساق كۆ-
 تۈرمەي يۈرگىنى ئۇچۇن ئۆزىنى «كۈچلۈك» دەپ ئېيتىشىغا چۈشەنمىدى يەتتەي تىگىش قاپ ئالدى. «بۇ
 قىسىر قانچىقۇ ئۇ باشتا ئازغاندەك، يەنە ئېزىشقا باشلىسا كېرەك... ياكى... ياكى... ئارلىق ئەيىب
 ئۆزۈمدىمۇ؟» دېگەن ئوي كەلدى ئۇنىڭ بېشىغا، - باشتا بىر ئازغان خوتۇن - ئاخىرى يەنە ئازارمۇ؟
 بۇ ئىچكى تېخىچۇقىزلىق ئۇنىڭغا پايدا كەلتۈرمەيتتى، ئەلۋەتتە. ئەكسىچە، بۇنداق ئەسەپلىك ئىدىگان-
 نىڭ خانلىق سىياسىتىنى كەسكىن ئۇشتۇتۇت ۋە ئەھۋاللارغا ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن ئىدى...

دەرۋەقە، كېيىنكى ئەھۋاللار شۇنداق روي بېرىپ، گەنجۇ ئۇيغۇر دۆلىتىدە، ھەتتا ئىدىگاننىڭ ئۆزى
 ئىشەنگەن ھەربىي قىسىملار ئارىسىدىكى ئۆملۈك بۇزۇلۇشقا، چەت ئەللەر بىلەن ئىدىتلىق سودا - تالماش
 ئىشلىرى ئېرۈنلەنمەي، تالاش - تارتىشلار يۈز بېرىشكە باشلىدى ۋە سىياسىي - ئىقتىسادىي بۇھرانلار
 خەتەرلىكى پەيدا بولدى.

ئىدىگاننىڭ ئەمىر - پەرىمانلىرى بىلەن كۆپلىگەن يۇرتلارنىڭ ئاقساقاللىرى زىندانغا تاشلىنىپ، ئەل
 بىر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئىناۋەتلىك بىر نەچچە مۇسەپپەتلەر دارلارغا ئېسىلغاندىن كېيىن، گەنجۇ ئۆي-
 قۇرلىرى ئارىسىدىن، ھەتتا خان ئوردىسىغا ئەك يېقىن ياغما، چىگىل ۋە بايرىم قولى قەبىلىلىرىدىن كۆپلى-
 گەن ئۇلۇس - ئاۋۇللار قۇمۇل، دۇڭخۇا ۋە تارپان تەۋەلىرىگە كۆچۈپ كەتتى. شۇ يۇرتلارنىڭ پەرزەنت
 لىرىدىن تەشكىل قىلىنغان ھەربىي تۈمەنلەرمۇ يېرىملاپ، ئومۇم قوراللىق كۈچ چۈشكۈنلۈك ھالىتىگە كەل-
 دى، ئەل ئارىسىدا، پايتەخت كەنجۇنىڭ ئۆزىدە تۇراقلىق، خاتىرجەم ھايات، ئەندىشە بىلەن ئالماشتى.
 يامغۇر - يېشىملىق بولغان كەچ كۆز، بوران - شۇبۇرغا، لارىمىز ئىللىق ئۆتكەن قىش داۋامىدا بىر ئاز
 سېلىكىپ، كۆكەم كېلىشى بىلەن يەنە كۆچۈشكە باشلىغان ئەلگە، ھەربىي قوراللىرىنى تاشلاپ مۇلتىمىز
 ئارمىيىنى ئاجزلاشتۇرۇشقا باشلىغان جەھىملىرىگە بىر، ئۈچە يېنىمىچىلىك، ئەزەللىكلەر يارىتىپ، خان يار-
 لىقلىرىنى ئېلان قىلغۇزغان چەنكىمۇ بىلەن ئىشەن تېگىن، ئەمدى ئىدىگاننىڭ ئۆزىگە قارشى شەخىلەر-
 نى تەقسى قىلىشى توختاتقۇزماق ئىدى. ئۇلار ئۈچىنچى ئايىدىن، يەنە سەلتۇن خاقان خەۋىپى ھەققىدە
 يازغان خېتىگە بولسا، ئارىلان خان تۇرپاندىن كەلسە مۇشۇ يازنىڭ ئۆزىدە ئەلنىڭ غەربكە ئېقىشىنى توخت
 ىتىپ، يېڭى خان سايلاش توغرىلۇق مەسلىھەتلىرىگە كىرىشكەن. ئۇلار ئۇنلۇك ئوتلاق - يايلاقلىرى ئاز
 غەربىي تەۋەلەرگە كۆپ مال بىلەن كۆچۈپ بارغان ئاھالىنىڭ ھېچكىمگە پايدىسى يوق، ھەربىي سەپلىرىدە
 مىز ئاجىزلىشىدۇ، بۇ ھەممىمىز ئۇچۇن خەۋىپلىك دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن ئىدى.

XXI

گەنجۇ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ۋە قەلەردىن ۋاقىپ بولغان ئارىلان خان، ئىنتايىن چوڭ
 قۇر تەۋرەندى. ئۇ، ئومۇمەن ئوردا - سارايلاردىكى ئىچكى رىقابەت، ئىغۋا ۋە قانلىق پاجىئەلەر توغ
 رۇلۇق ئاخلىغان، ئوقۇغان بولسىمۇ، ئۇنداق ئەھۋاللارنىڭ شامىدى ۋە قانداشچىسى بولمىغان. ئەمدى بولسا،
 كەنجۇدىكى ماجرالارنى ئۆزى بېرىپ يېشىشى، بىر ئاز ئىزىغا سېلىشى كېرەك.

بىرىلمىغا يېقىن ۋاقىت چەريانىدا بۇ نەزەرىيەنى ئوڭۇشلۇق ئەھۋاللار، ئۆزىنىڭ خانلىق تەبرى بىلەن ئەمەلگە ئاشقان، ئېشىۋاتقان بىر چاغدا، ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىشنىڭ ئۆزىمۇ ئېغىر ۋە كۆڭۈلسىز. ئۆتكەن كۈزدە كۇچا، يەركەنت ۋە مەيلى تەلەپتە بولۇپ، ئۇ يەرلەردىمۇ چىكىم، كەنجەك، توغسى قەبىلىسىدىن بىر نەچچە مىڭىنى تۇراقلىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىشەنچلىك ئادەملەردىن بەگ - ھاكىملار بەلگىلەپ قايتقان ئىدى. ئۈچ تۈرپان، قارا شەھەر قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن ۋەكىللەر ئۆزلىرىنىڭ تۈرپان ئىدىقۇتلىقىغا قوشۇلدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ھاجەتلىك يوليورۇقلار ئېلىپ كېتىشكەن. ئەمدى بولسا، ياغا ئېلىنىشقا بىرقانچە سەردارۇ - ئاقساقاللىرى بىلەن قەشقەر - ئاقسۇ ياتقا مېڭىش ئالدىدا تۇراتتى. ئەپسۇسكى، خۇاڭ خې بويىدىكى بەزۇقۇنلار ئەھۋاللار بۇ سەپەرگە كاشلا بولدى.

قېيىن ئاتىسى بوغۇزۇن بەگ، ئانىسى تەيخې ۋە يەنە بىرقانچە يېقىن كىشىلەر بىلەن كېڭەشكەندىن كېيىن، ئارىلان خان ئۆزى ئويلىغاندەك، بىر تۈمەن ئەسكەر بىلەن ئەمەس، پەقەت بىرەر يۈزگە يېقىن كۆكەر - يارانلارنى ئېلىپ ئاتلانماقچى بولدى، چۈنكى ئۇلار مىڭلىغان ئەسكەردىن كۆرە، كەنجۇلۇقلار ئۈچۈن ئۇنىڭ دادىسى ئۈزەر، كىچىك دادىسى ئۈكە خاتۇننىڭ روھى ۋە ئۆزىنىڭ ئىناۋىتىنى تەسىرلىك دەپ ئويلاشتى. مەسلىھەت چەريانىدا كەنجۇنىڭمۇ تۈرپان ئىدىقۇتلىقىغا بېقىنىشنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە زۇپىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

— باتۇر سەردار، بىزگە ساداقەتلىك ئىدىكەننى خان تەختىگە ساقلاپ قېلىش كېرەك، ئوغۇلۇم. — دەيدى تەيخې. — شۇنداق ئۈچۈن ئەشكەرلەر بىلەن ئەل ئىچىدە ئاقساقاللارنىڭ ئۇنىڭغا ياردەم قىلماي، قاتتىق كەت كەتلىكىنى ئېيتىپ، يالغۇز قالغاندا ئىدىكەننىڭ ئۆزىگە قاتتىق كەتكەنلىكىنى، خان ئۈچۈن سەۋرى - تاقەتتىن ھاجەتلىكىنى مەسلىھەت قىلدى.

— ئەنە، ئۇ جانابلىرى ئارىلاننىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، بىزنىڭ شەرتىمىزگە كۆنمەسە، شۇ ۋاقىتتا نېمە قىلىش كېرەك؟ — تەشۋىش بىلەن سورىدى بوغۇزۇن بەگ. — كۆنۈشكە ئېگىشلىك... كۆندۈرۈش كېرەكتۇر، — دەپ جەددى تۈستە جاۋاب بەردى ئارىلان. ئاندىن مۇنۇ سۆزلەرنى قوشتى، — چەنكىمۇ بىلەن ئىشەن تېگىن بار، ئاندىن كۆپچىلىك ئاقساقاللار ئاتامنىڭ روھىنى ھۆرمەت قىلۇر. دېمەك، مېنىڭ سۆزۈمنى ئاغلار. تەيخې ئوغلغا يەنە چېكىدى:

— ھەر ھالدا، ھەممە ئېشىنى تىنچلىق، سەۋرچانلىق يولى بىلەن يېشىشكە تىرىش. خان، سەردارلارنىڭ رەيىقىسى بولۇش چوڭ شەرەپ، مابروي ئىدى. بۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ ئاساسى بۇرچى. ئەندىشە - ۋەھىمە، ئۈزۈش ۋە كۈتۈشلەردىن ئىبارەت. ئارىلانلار ئۆزلىرىنىڭ ئېگىشلىك بولغان تانغىنى كۆز يۇمماي قارشى ئالغان ھەممىدە، ئوغلى بىلەن قال تار يېتىپ ئۇخلاۋاتقان ئېرىگە كېچىچە دەم سالغاندەك قاراپ ئولتۇردى. ئانىسى رەھىمىدىن كۆرۈپ ئۇ كەلگەن بەزى ئىرىم - پىرىملەرنىمۇ بېجىرىپ ئۆلگۈردى.

ئېرىنىڭ چاپىنىنىڭ ياقىسىغا دولانماقچىدىن پارچە تىكىپ يوشۇردى. قېلىچىنىڭ دەستىسىنى ئۇپا - ئەڭلىكلەر بىلەن سۈرتۈپ، ئۆتۈك كەمەرلىرىگە چىراغ يېقىدىن تەككۈزۈپ، يانغىنى بىلەن سۈرتتى... ئەيتەۋۇر، سۆيۈمۈك ئېرىنىڭ ھەر سەپىرىدە ئادا قىلىدىغان رەسمىي - قائىدىلەرنىڭ ھەممىسىنى بەجا كەلتۈرۈپ ئاخىرى ئەتىگەنلىك غىزاغا ئويۇتتى.

قېيىن ئاتىسى، ئانىسى ۋە سەپەرگە بىلە ئاتلانغۇچى سەردارلار بىلەن ئەتىگەنلىك غىزىنى ئىچكەندىن كېيىن، ئارىلان قايتا ئۆز خانىسىغا كىردى. دە، ئوغلى بىلەن ئايالىنى سۆيۈپ سىرتقا چىقتى. ئۇنى بىر نەچچە تۆگىلەرگە يەل - يېشى ۋە باشقا تەۋرۈك نەرسىلەر ئارتقان كىشىلەر، ھەيۋەتلىك يوپۇقلار يېپىلغان ئاتلار يېنىدا سەردارلار كۈتمەكتە ئىدى.

ئىدىگەن ئۈچۈن ئارىلان خاننىڭ كېلىشى كۈتمەگەن ۋەقە بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئارىلاننىڭ بۇ يەردىكى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تېپىپ، ئەڭ كېرەكلىك ۋاقىتتا كەلگەنلىكى ئۈچۈن چىن قەلبىدىن ئادالەت دى. چۈنكى، يازاننىڭ كېلىشى بىلەن ئەلدىكى بازارلىرىغا يەنە كۆچمىنىپ، كۆچۈش - قېچىشلار ئەۋج

ئېلىشقا باشلىغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇتقۇنغا ئېلىنغان ئۇلۇس - ئازۇللار ئاقساقاللىرىنى نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرغانىدى. بولۇپمۇ ئۆزىگە قارشى تەرەپتە، جۈملىدىن قارشى تۇرغان ئاقساقاللىرىنىڭ بىرى - خوتۇنى كۈلەندە ئىناجىنىڭ ئاتىسىنى بوشاتسا، ئۇلار ئەلنى تېپىمۇ غۇلغۇلىغا سېلىپ، ھەتتا لەشكەرلىرىنى قايمۇقتۇرۇشى ئېنىق، بىرەر جازا قوللىنماي دېمە ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قارشى... مۇشۇنداق تەڭرىتاغقا قېلىپ بېشى قاتقان ئىدىگەن ھەتتا ئۆزىنىڭ خانلىق ئورمانىدىن كېچىشكەمۇ تەييار ئىدى. بىراق ئۆز ئورمانىغا كىمىنى قانداق قويۇشى مۇمكىن؟ ئۇنىڭغا قانداق مۇناسىۋەتتە بولىدۇ... مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش كۆپلىگەن چېكىش مەسىلىلىرى ھەقىقەتەنمۇ قىزىق قان قولىداشچى ئىدىگەنلىكى بېشىنى قاتتىق قايدۇرماقتا...

ئۇنىڭغا ئەل ئاخىرىدا بېرىلگەن ئەڭ ئېغىر زەربىلەرنىڭ بىرى - كۈلەندە ئىناجىنىڭ سارايدىن بىر يوللا كېتىپ قالغانلىقى بولدى. كۆپچىلىك كۈلەندەلىك خان ئېرىدىن ئايرىلىپ كېتىشنىڭ سەۋەبىنى ئاتا تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك دەپ بىلمەيتتى. يۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سوغۇقچىلىقنىڭ ئاساسىي سەۋەبىنىمۇ ھېسابقا ئالمايتتى. شۇ تۈپەيلى، كۈلەندە ئىناجىنىڭ ئاتىسى تۇتقۇندىن بوشىتىلىپ چىققانىمۇ ئۇلارنىڭ ياخشى، خوپ بولۇشىدىن كۆماندىلىناتتى.

بۇ ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسىنى ئەڭ بۇرۇن سۆمبۈل سۇلۇۋ ھەددىدىن ئاڭلىغان ئارىلان خان، ئىدىگەننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆزىدىن مەسئەلەت سوراپ، ئەل - يۇرتى، لەشكەر قىسىملىرىنى ئارىلاپ، بىللە يۈرۈشكە تەكلىپ قىلدى. لېكىن، مەغرۇر سەردار ئىدىگەن ئارىلانغا يالۋۇرغاندەك مۇراجىئەت قىلىپ ئۇنىڭغا كۆندى.

— قايسىلا يەردە بولمىسۇن، مېنىڭ توغرايدا ھەرخىل گەپ - سۆزلەر ئېيتىشما، — دەپ دەلىللىدى ئۇ. سەنمۇ ئۇلارنىڭ بىرلىرىگە قوشۇلۇپ، يەنە بىرلىرىنىڭ سۆزلىرىنى قايتۇرارسەن. شۇڭلاشقا ئەل - يۇرتى، سەردارۇ - لەشكەرلەرنى مېنىڭسىز ئارىلىساڭ دۇرۇس بولسۇر.

ئارىلان ئىدىگەننىڭ دەلىلىگە قايىل بولدى: دەھشەتەنمۇ ئۇنىڭ ئۆزىنى بىللە ئېلىپ يۈرۈپ خىم - جالەت قىلىشنىڭ، خىمالەت بولۇشنىڭ نېمە كېرىكى باردۇر. ئاخىرى چوغلار بىلەن باش قوشقاندا، ھەممىنى بىللە يېشۇرمىز دېگەن تۈگۈنگە كەلگەندى ئۇ.

ئەل ئاغللىرىنىڭ - ئاقساقاللىرىنىڭ كۆپچىلىكى پەقەت ئىدىگەننىڭ ئەلئەبىر ئاقساقال ۋە ئۇنىڭ ئېلىگە بولما ئۆتكۈزگەن خاتالىقى ئۈچۈنلا دەرغەزەپكە كەلگەن. ئىدىگەن خان شۇ مەسىلە ئۈستىدە ماقۇل - ئاق ماقۇل بولۇشنىڭ ئورنىغا ئەكسىچە، بىشى - بىشىغا ئۇرغاندەك، ئۆزىگە نارازى بولغانلارنىڭ ھەممىسىنى تەقىب قىلىشقا باشلىغان. دېمەك، ئۇ ئۆز ئېلىنىڭ ئەزەلدىنلا خان بەكلىرىگە ئىتائەتەنلىكىنى ساقلاش بىلەن بىر قاتاردا، ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى دائىم كۆزىتىپ، ھەتتا تۈزىتىپ كەلگەنلىكىنى ياخشى ئۆلچەپ كېلىپتەن. بۇ مەزگىل، بولۇپمۇ ھازىر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىككى مۇستەقىل خانلىقى قەد كۆتۈرۈپ، كىمىنىڭ قايىسى خانلىقتا ياشاشنى تاللاپ ئېلىشقا ئىمكانىيەت تۇغۇلۇشى بىلەن تېخىمۇ كۈچەيگەنلىكىنى سەزمەي ھەرىكەتلەنگەن. بۇنىڭ بارلىقىنى ياش، ئەمما زېرەك ئارىلان خان ئىدىگەننىڭ ئۆزىگە ئېيتىپ چۈشەندۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى. ئارىلان خان ئەل - يۇرت، سۆھبەتلەشكەن مۆتىۋەرلەرگە بولسا، ئىدىگەننىڭ جەڭگىۋار جاسارەتلىرىنى، ئۆز ئېلى، ئۆز يېرى ئۈچۈن دائىم جانچىمدالىقىنى، ئەلئەبىر ئاقساقاللىرىمۇ باشقىلارغا بىر ئاز ئېزىقچىلىقىنى ۋە شۇنىڭ نەتىجىسىدە ئىدىگەنغا سۈيىقەست ئۇيۇشتۇرۇپ، شۇ ماجراغا ئاساسىي سەۋەبچى بولغانلىقىنى... ئاخىرى، ئەگەر خان باشلىق سەردارۇ - يارانلار ئىناق - ئۆم بولمىسا، ھەممىنىڭ چولپا يىلان بىلەن ئەتراپتىكى چىل بۆرىلەرگە يەم بولىدىغانلىقىنى سەمەمىي چۈشەندۈرۈپ چىقتى. ئاندىن كېيىن ئۇ ھەممە مۆتىۋەر ئاقساقاللىرىنىڭ، جۈملىدىن تۇتقۇندىكى ئاقساقاللىرىنىڭ بېشىنى قوشۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىدىگەن خان ئەتراپىدا بىرلىشىشى، گەنجۇ خانلىقىنىڭ تۇرپان خانلىقىغا بويسۇنۇش ھاجەتلىكىنى ئېيتتى ۋە بۇ تەلەپنى ئاتىسى ئۇلۇغ ئۈدزەرخان بىلەن ئۆكۈدە خانلارنىڭ ۋارىسى رەب - تىدە ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ پىكىرنى ھەممە بىر ئېغىزدىن قوللىدى - يۇ، لېكىن كۆپچىلىك ئاقساقاللىرى كىم - نىڭ خان بولۇشى توغرىلىق مەسلىنى كۆتۈردى. شۇ چاغدا ئىدىگەن ئۆزىنىڭ خانلىق نەخىتىدىن ۋاز كەچ - كەلدىكىنى، چۈنكى ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلىقىنى، مۇمكىن بولسا بىر تۈمەن ئەسكەر ۋە ئۆز ئېلى بىلەن قايتا ئۇرخۇن بويىغا كېتىشىنى خالايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— ھېزىر ھېچكىم ھېچ ياققا كۆچمەستۇرا — دەپ قەتئىي رەت قىلدى ئۇنىڭ خاھىشىنى ئارىلان خان، ئەمدى شۇ ئاھىيە بويىدىكى سىلەر بىلەن ئۇنىڭ ھەر تەرىپىدىكى باغىرلارنىڭ تۇرمۇشى، كۈچلىرىگە باغلىقتۇر. شۇڭلاشقا، بۇ يەردىن ئەل، تۈمەنلەرنى ئېلىپ كۆچۈش تۇرماق، تېخىمۇ كۆپىيىپ، كۈچلەنىش كېرەك! ئەمدى ئىدىگان خان بولۇشتىن باش تارتسا، بۇ باشقا ئېۋزىدۇر. كۆپچىلىك ئەل ئىسغىلىرى بىلەن سەردارلار كىمنى كۆرسەتسە شۇ خان بولۇر، ئەلۋەتتە.

ئىدىگاننىڭ خالىق تەختىدىن كەچمەك بولغىنى، بۇ ئارىدىن بېزىپ كېتىش نىيىتى كۆپچىلىككە قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. ھەتتا ئۇ تەقىپ قىلغان، تۇتقۇنغا ئالغان ئاقساقاللارنىڭ ئۆزلىرىمۇ «ئېيىشقا بىز ئۇنى شۇنچە رەنجىتتۇق؟... نېمە ئۈچۈن بىز شۇ قەدەر باتۇر، قورقۇمسىز سەردارلارغا ۋە خانغا يار - يۆلەك بولماي، شۇ ئەھۋالغا يەتكۈزدۇق — ھە؟» دېگەن ئىنسانىي ۋە قېرىنداشلىق سېزىملىرىگە بېرىلىپ تويلىنىپ قالغانىدى. بۇ ھالەتنى سېزىپ، ئودۇم سۈكۈناتىنى ساقلاپ ئولتۇرغانلارنىڭ ئارىسىدىن چەنگىيۇن كۆپچىلىككە مۇراجىئەت قىلدى:

— ئۇيۇر باغىرلار، راست، ئارىدا ئىنتايىن كەسكىن ماجرا ۋە ئارتۇق — كەم كېتىشلەر يۈز بەردى ... بۇنداق ئەھۋاللار ھەممىلا ئەللەر، دۆلەتلەر تارىخىدا بولغان ۋە بولماقتا ھەم بولغۇسىدۇر. ئاساسەن مەسىلە — ۋاقىتدا ئۆز ئارا تىل تېپىشتا، ئەقىلغە كېلىشتۈر. خوش، ھېلى بىز شۇنداق تىل تېپىپ ئەقىلغە كېلىپ تۇرغان ئىكەنمىز، ئەلنىڭ ئىچكى — تاشقى ئەھۋالى بىلەن ھېسابلىشىپ ئىش تۇتقان تۈزۈك بولۇر، ھېلىمۇ بىز ئەتراپتىكى چوڭ - كىچىك بىسىرقاچە خەلقلەر بىلەن ئۇرۇش - تارتىشلار شارائىتىدا ياشاۋاتىمىز. مېنىڭچە بولغاندا شۇنداق شارائىتتا ئەلنىڭ، لەشكەرنىڭ بېشىدا پەقەت ئىدىگاندەك كۈچلۈك سەردارنىڭ تۇرۇشى كېرەك.

ئىشەن تېگىن چەنگىيۇننى قىزغىن قوللىدى.

ئاقساقاللار بىر - بىرىگە قارىشىپ، ئارىدا خۇددى بىر ئاددىغىنا ئۇقۇشماسلىق بولغاندەك ۋە ئۆزلىرى ئۇ ئۇقۇشماسلىقنى ئالدىنقىلا بىلىپ، ئەمدى ئۇنىڭ ئۈستىدىن دانالىق بىلەن كۈلگەندەك، تەبەب - سۇم قىلىشتى - دە، بىسىرقاچىسى تەڭلا، پەقەت ئىدىگاندەك قولى قاتتىق، باتۇر سەردارنىڭ خان تەختىدە ئولتۇرۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىشتى ۋە ئۇنىڭ مۇھىم ئىشلار ھەققىدە ئۆزلىرىدەك ئاقساقاللار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تۇرۇشىنى ئۆتۈلدى.

ئانا يۇرتنىڭ كەسكىن ۋە قەھرىلىك بەزىدە چەكسىز سەۋر - تاقەتلىك كىشىلىرى ئارىسىدا، ئۆزىنى ئۆز ئاتىسىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرغاندەك سېزىۋاتقان ئارىلان مۆتەۋەرلەرگە كۈلگەن بويىچە رازىمەنلىك بىلەن دۇردى. باش سۇنسا بۆك ئىچىدە، قول سۇنسا يەك ئىچىدە دېگەن ماقالىمۇ ئەنە شۇنداق ئۆز ئارا تىل تېپىپ، ئۆز ئارا كېلىشىشلەر ئاقىۋىتىدە بارلىققا كەلگەن بولۇشى كېرەك.

X X X

— خوش، ئىدىگان ئاغا، — دېدى قانداقتۇر بىر تۇغقانلىق، ئاغا - ئىنىلىق نەسەت بىلەن ئارىلان خان كەچكى چايدىن كېيىن يالغۇز قالغاندا، — ئەمدى يەنە سېنىڭ ئاۋۇلىڭغا بېرىپ، كۈلەندە ھەدىنى قايتۇرۇپ كېلىۋىمىزەۇ — يوقمۇ؟

ئەتەي، باش - ئاياغنىڭ ھەممىسىنى ئېسىگە سېلىش ئۈچۈن قويۇلغان ھەزكۈر مۇرەككەپ سوئالغا ئىدىگان «ياق!» دەپ بىرلا سۆز بىلەن جاۋاب بەردى.

— ئېسىگە شۇنچە رەنجىدىڭ سەن؟ «بالا - قۇلۇن كۆرمىدىم، كۆرۈشىم كېرەك ...» دېسەك بۇرۇنراق ئايىزلىشىش ياكى توقال ئېلىش كېرەك ئىدى. سەن بولساڭ ئۇنداق قىلمىدىڭ. چۈنكى كۈلەندە ھەدىنى قاتتىق سۆيەر ئىدىڭ ...

— ھەي ئارىلان ئىنىم ... سەن ئۆي، خوتۇن ياقىتىن قۇتۇلۇقسەن، مەن تەلەيمىز، — ئۇھ تارتقانداك چوڭقۇر تىنىنىپ داۋام قىلدى ئىدىگان، — توقال توغۇرلۇق دەيسەن. «توقال» دېگەن مۇڭغۇزى يوق سەن بىر دېگەن سۆزدۇر، يەنى «توقال سىمىرنىڭ مۇڭغۇزى ئىچىدە» دېمەكلىكتۇر. كۈلەندەدەك سۇلۇۋ خاتونى بار كىشىگە ئۇنداق توقالنىڭ كېرىكى ئېمە، دېگەنلىدىم. مانا ئەمدى ئەھۋالنى ئۆزۈڭ كۆرۈپ تۇرۇپسەن ... — ئېمىسى بار؟ ئۇيۇر دېگەندە كىشىلەر گاھ ئايىرلاۋۇر، گاھ قايتا قوشۇلۇۋېرىن. سىلەر نېمە، بارچىپ دىن ئۆزىڭمۇ ؟

ئۆزۈڭگە ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ تەتۈرچە كىيىمى بىلەن شۇ ئاداشقان ئاددىي كىيىمچىلەرچە بولۇپ قالغانىمىز.

— مەنىمەن؟
— مەنىمەن، كۈلەندە ئۇنىڭ چاتاقچى ئاتىسىنى ۋاقىتلىق تۇتۇلغا ئالغىنىم ئۇچۇن كېتىپ قالغىنى يوق، ئۇ باشقا يىگىت بىلەن يۈرۈرە
— مۇنداق - دەپ.

— شۇنداق، ئارىلان ئىنىم، شۇ سەۋەپتىنمۇ، مەن ئۆزۈمنى خان بىزلىشىغا لايىق ئەمەس، دەپمەن - ئىدىم، كۆلىمىڭلار.

— بەللى! - دەپ يىگىتلىك غۇرۇرى بىلەن سۆزلىدى ئارىلان، - خانلىق يولىنى خاتۇنلار كۆرسىتىپ قويارمۇ؟ سېنىڭدەك باتۇر قىرانغا ئۇزۇ باسار ئۇرغاقچى قۇش ئازمۇ؟

— قىيىن سىر مانا شۇ دۇۋا باسار ئۇرغاقچىلىقتا، ئىنىم. خاتۇن تۇخۇمىنىڭ ھەممىسى - ئۇزۇ باسار ئانا بولغۇسى كېرەككەن. كۈلەندەنى شۇ ئارىمىغا يەتكۈزمەي ئۆزۈم بولسام كېرەك ...
— ئارىلان ئىدىگانىنىڭ ئەك نازۇك ۋە سىز قىراپ تۇرغان يېرىگە تېگىپ تېخىمۇ قاقشاتقانداك بولدى. بۇنى ئۇچىپ ئولتۇرغان ھەر ئىككى خان، ئۆزلىرىنى قىيىن - قىستاق جەك پەيتىگە توغرا كەلگەندەك سەزمەكتە ئىدى. شۇ تۇپەيلى، پەقەت ئېغىر پاراڭغا خاتىمە بېرىش ئۇچۇنلا، بىر ئاز بولسىمۇ ئىدىگانىنى خاتىرىمە قىلىش ئۇچۇن.

— مۇمكىن ئەمەس! - دېدى ئارىلان. - شۇنداق بولغاندا، سېنىڭ دەردلىك بولۇشۇڭ مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، سەن بىر ئەلگە قولياشچى ھەم خان. دېمەك، سېنىڭ قورقۇمىڭدا ياخشى خاتۇن بولۇش كېرەك. ئەگەر بۇ يەردىن خاتۇن ئالماس ئىكەنمەن، ئۇلۇغ تۇرپاندىن ئالۇرسەن!

ئىدىگانى ئۇنىڭ تەستىقى ئارىلان خاننىڭ بۇرۇسىنى ئاقىداپ قېقىپ قويدى - دە، ئورنىدىن ئۆردى. ئارىلان پەقەت يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن، ھەربىي تۈمەنلەرنى سەپكە تۇرغۇزۇپ، بارچە ئاق-قال - سەردارلارنى ئىدىگانى خان ئەتراپىدا مائۇزغان ھالدا مەيدان ئوتتۇرسىدا توختاتتى - دە، سەردارۇ - يازانلارنى خاتىرىمە بىلەن خان ئەتراپىدىكى بىرلىككە، جەڭگىۋار ھوشيارلىققا چاتىرىپ سۆز سۆزلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن چەنكەيۇن ۋە ئىشەن تېگىنلەر بىلەن ئىدىگانىنىڭ ئايالى كۈلەندە ئاغا ھەققىدە - ئۇرۇش ھەققىدە، ئۆزلىرى ئۇچۇن ئىنتايىن كۆڭۈلسىز ئەھۋالدىن تولۇق ۋاقىپ بولدى. ئەينى ئەھۋال ئۇلار ئۇ - چۈن كۆڭۈلسىز بولغان بىلەن، ياش ۋە كۈزەل كۈلەندە ئۇچۇن ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇ ئاشۇ بىر يىلى ئەندە قەلئەسىنىڭ چېتىدە ئۆگەن خان ۋە ئىدىگانى بىلەن چېلىشقان، يېقىندا ئىدىگانى خاننى ولدا ئۆلتۈرۈشكە ئاتلانغان سۇيىقەستچىلەرنى ئىشەن تېگىنگە خەۋەرلىگەن بۆكە يىگىت بىلەن كېتىپ قالغان. ھازىر ئۇلار دۇنيادىن بىغەم، كەچ كىرگىچە خۇاڭخې دەرياسىدا بېلىقچىلارداك چۆمۈلۈپ ئويىناپ، كېچىچە بىر - بىرىگە توپىماي، تاڭ ئاتقۇزماقتا ئىدى.

— كۈلەندە ئاغا ۋە ئاشۇ ئالىپ تۇخۇمىمان بۆكەننىڭ ئاتىلىرى بىلەن ياخشى كېلىشىپ، ئۇ ئەنئەنە مەننى قۇمۇلغا ھەيدىۋېتىشىڭلار، - دېگەن بۇيرۇق بەردى ئارىلان قايتار ئالدىدا ئىشەن بىلەن چەنكەيۇنغا.

X X X

«كۈلەندە بىلەن» قىلىپ تۇشا» لىق ملىك بۆكە يىگىت قۇمۇلغا پالانغان بولسىمۇ ئۇ يەردە ئۇچ - تۆت ئاي تۇرۇپ، تۇرپانغا - ئارىلان خان بىلەن تەيخې خېنىم ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ھە دېگەندە، كۈلەندە - لىق ۋاپاسىزلىقى ئۇچۇن رەنجىپ، ئۇنى قولدىن قېچىپ يامان ئادەتلەنگەن قۇرغۇچى ئوخشاشقان تەيخې، ئۆلىمى بىلەن دىدارلىشىش بىلەنلا، ياش چوكاننىڭ ھالىغا يېتىپ، قەغۋورلۇق قىلىشقا باشلىدى. ئىككى ياش - نىمە بىر - بىرىگە بولغان ئولتۇق مۇھەببىتى ۋە شۇ مۇھەببەتنىڭ سەزۋىلىدەك كۈلەندە ئىناغىچىنىڭ ئېغىر بويلىقى قەلئەنى چوققۇر تەۋرىتىپ، ئۇلارغا ئىسپەتەن مەننى - شەپقىتىنى تېزۋىدى. «ئالىپ تۇخۇم» مۇ ئارىلانغا ئوخشاش ئىنتايىن زور ۋە كۈزەل يىگىت ئىدى. ئۇ تۇرپاندىكى چېلىشچى - بۆكەنلەر ئارىسىدا داڭ چىقىرىلغانىدى - يۇ، ئەمما ياش خاننىڭ ئۆزى بىلەن دوست - ياران بولۇپ كەتتى. ئۇنى ئىدىگانى خان - نىڭ ئۆزى بىر چاغدا ئوردىغا چاتىرىغانلىقى، ئىدىگانىغا بولغان سۇيىقەستلىكىنى باش قىلىپ جەڭگىچە

بىزاسىتە قاتناشقانلىقىنى بەلگىلەيدىكەن كېيىن، ئارىسلان ئۇنى مەلىك بېگى قىلىپ بەلگىلىدى - دە، ئۆزىنىڭ شەخسسىي اۆكەلىرى تەركىبىگە قوشتى.

- ئوختا، سەن ئېشى يول مېڭىش - كۆچۈش، قونۇشلاردىن كېيىن، بايىغا كەلمەيدىكەن، دەيتتى ئارىسلان ئۇنىڭ بۆكەنلىكى ھەققىدە ۋە شۇنداق رەھماندۇرۇش سۆزلىرىنى ئېيتىپ، بىر قېتىم قېرىلارنىڭ ئۆزى بېگى ئۆيىگە كەلگەندە ئېيتقان تەسەللىنى سۆزلەپ بەردى. ئىلگىرىدە بىر مۇتەۋەر بايىنىڭ بالىسى ئوغلى سۆيگەن قىزغا كۆيۈپ، ئۆچۈپ ئۆيىگە كەلگەندىن كېيىن، ھۇجرىسىدىن چىقىپ يېتىۋاپتۇ ... ئاتىسى بايىقىدەك بولسا، ئوغلىنىڭ رەڭگى - رەسى ئۆچۈپ، ئىنتايىن جۇدەپ، ئارانلا ماڭدىغان ھالغا يېتىپتۇ. شۇ چاغدا ئاتىسى «ئوغۇم، يىراق يايلاقتىكى تاغنى يوقلاپ، بىر ئاز ئوۋ - شىكار قىلىپ كەلگەن» دەپ ئاران دېگەندە يولغا سالدى. بىرەر ئاي تاغىدىكى بايلىقىدا قىمىز - قىمران ئىچىپ، قوزا - پاقان كۆشىنى يەپ، قايتىدىن تولۇپ، كۈچ - قۇۋۋەتكە كەلگەننى بايقىغان بالا، ئاتىسىنىڭ بۇرۇقىدىكى شەرىپلىك سىزغا ياخشى چۈشىنىدىكەن ۋە ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋاتقاندا، ساغلىقلارنى قوغلاپ يۈرگەن ياش قوشقارنى مۇڭگۈزىدىن تۇتۇۋېلىپ، «بىچە سەن تاغنىڭ ئاۋۇلىغا باراي دەپ تىرىشىۋاتامەن؟» دېگەن ئىكەن.

بۆكەن بىگىگە بۇ تەسەللىنى كەپ ئارا كۈلەندە تاغچىغا ئېيتىپ قارىسا بولىدۇ... كۈلەندە، ھەممىدە، ھەممىدە كېنىمۇ كەلگەن، كېنىمۇ كەلگەن ئۆز دوستلىرىغا ئېيتىشىپ، ئۇلار ئارىسلان بىلەن ئالىپ تۇغىنى كۆرسىلا ئۆزلىرىچە كۈلۈپ، تاغلىرىنى بۇمالماي قېلىشىدىغان بولۇشتى.

بىر كۈنى رەسىمىلا خاپا بولۇشقا باشلىغان ئارىسلان خان ئايالىغا قانداق دېيىپ - نېمىگە شۇنچە شەيتان ئۇردى سىلەرنى؟ نېسى دۇرۇس كىشى، شۇنچىمۇ كۈلەمدۇ، دەپ كايىدى. ھەممىدە يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋالماي كۈلدى - دە؛
- بىزدە شۇ كۈلگىنى بەيدا قىلغان سەن ئۆزۈڭ - دېدى.
- نېچىشقا مەن ئۆزۈم؟

- ياش قوشقاردىن «تاغنىڭ ئۆيىگە بارغىڭ كېلىپ يۈرەمدۇ؟» دەپ سورىغان كىم؟
- ۋاي تەنتەكلەرمەي! ... ھەي، ھاماقەت تۇغا، شۇنداق مىسالنى ئاياللارغا ئېيتامدۇغان - ھە! - دەپ ئارىسلاننىڭ ئۆزىمۇ قاتتىق كۈلۈپ كەتتى - دە، يەنە قوشۇپ قويدى - ھە، نېمىسى بار، بىزدەك قوش قارلارنى ياخشى كۆتمىسەنلار، تاغلار تەرەپكە راستىنلا كېتىۋىمىز.

X X X

قەشقەر - ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىدە ئەرەب مىسسىيونېرلىرى ئىسلام دىنىنى كۈچلۈك تېغىپ قىلىۋاتقاچقا، ئۇ ياقتىكى ئىسكائىر - تاكاپىرلار بۇددا دىنىدىكى تۇرپان ئىدىقۇتى بىلەن كەنجۇ خانلىقىدىن چۆچۈككەندەك قارىماقتا ئىدى. بۇنى ئوچۇق ئېيتىپ سۆزىنىمۇ ئېيىمە ئۇچۇندۇر، ئۇ ياقنىڭ بەگ - ھاكىملىرى كۆچمەن ئۇيغۇرلار - لىڭ ئۆز نەۋەلىرىگە كۆيۈپ كېلىشىنى يەر - بايلىق تارلىقى بىلەن چەكلەشكە تىرىشتى. بۇ ئەھۋالنى چۈشەنگەن ئارىسلان خان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر ئۇ ياقلاردىكى بەگ، ھاكىملارغا دۆلەت بىرلىكىنىڭ بەتەدەر بۇغىملىقىنى، دىنىي ئېتىقاد ۋە خەلقنىڭ قائىدە - رەسىملىرىنى باشقا ئەللەرنىڭ تەسىرىدىن ساقلاشنىڭ ھاجەتلىكىنى چۈشەندۈرۈپ خەتلەر يازدى، ئەلچىلەر ئەۋەتتى... ئاخىرى بولمىغاندىن كېيىن، ئارىسلان خان ئېيىن ئاتىسى بىلەن ئاتىسىنىڭ مەسلىھىتىگە ئېتىبار قىلماي، ئەڭ يېقىن ۋە زېرەك سەر - دارلاردىن بىر تەرىپىنى بىر تۈمەن ئەسكەر بىلەن قەشقەر - ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىگە ئاتلاندى ۋە ئۇلارغا مەزكۇر مەۋەلەرنى نۇرپان ئىدىقۇتلىقى نامىدىن بولۇق باشتۇرۇپ، ئەرەب ۋە پارس دۇنياسىغا چىقىپ رەھمان كارۋانلارنىڭ ھەممىسىنى، ئۇلار - قۇمۇل ئارقىلىق كەنجۇغا، تۇرپان - جىزىڭغارىيە ئارقىلىق يەتتە سۇ ۋە غازار، يېمەك - ئىچىملىك دۇرۇشى چېكىدى، نەتىجىدە، مەزكۇر ۋىلايەتتە دىنىمۇ ۋە كىملىك كېلىپ، تۇرپان ئىدىقۇتى - ئارىسلان خانغا ئىنتايىن تەسەللىنىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۆزلىرى ئۈچۈن مەنەپ - ئەمەل سوراشتى. ئۆز ھەربىي كۈچلىرىنى ئازارتىدە بولغان تەۋەلەرنىڭ بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىش، ئالۋاڭ - سېلىق، سودا - سېتىق ئىشلىرىنى بولغا قويدۇش ئۈچۈن تەجرىبىسى بار يەرلىك شەخسلەرنى باشلىق قىلىپ ئاھالىنى شۇلار ئارقىلىق باشقۇرۇشى قولغا كەلتۈردى.

بەقەت قىزاراش ھەرنىڭ ھاكىم - بېگى ئوۋ - شىكاردا بولغاچقا، ئۇنىڭ ئازدۇر - كۆپ يارانلىرىغا قۇر بېشى بولۇپ يۈرگەن ھەر دىلمۇقۇر پەنسات، تۇرپان تۈمەنلىرىنىڭ يولىنى توسماق بولۇپ، تاياق يېگەندىن

كېيىنلا، يىتىراپ قېچىشقا مەجبۇر بولدى. تۈمەن باشلىقى شەھەر باغلىرىنى تاشلاپ، تۈزلەڭلىكتە چېچىدىرلە-
 رىنى تىكتۈرۈپ دەم ئېلىشتى. ئۇلارنىڭ چېچىدىرلىرىنى يىراققىغا بايقىغان قىزارشەھەر ئاكا مۆتىدىلەر چا-
 چاڭلار بىلەن تۇرپان تۈمەنى ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى.

XXII

كۆڭۈلسىز بىرلا ئەھۋال - روھىي چۈشكۈنلۈككە ئۇچرىغان ئىدىئالىستىك تېخنىكا مۇھىم ھاياتىي ئىش-
 لارنى ھەل قىلماي، ئۆز ئارا قايىقۇشلارغا يول قويۇپ، چوڭقۇر ۋە تېبەت بىلەن سودا - سېتىقنى كېڭەي-
 تەلمەي، تۇرپان ئىدىقۇتلىقىنىڭ چەت ئەللەر ئارىسىدا پۈتۈن بىر دۆلەت دەرىجىسىدە تونۇلۇشىغا كا-
 شلا بولۇشىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ھەقتە ئارىلان خان بىرنەچچە يىل باش قاتۇرۇپ، كۆپ ھەرىكەتلەر
 قىلمىدۇ، چىنى خاقان يولىدىكى كەنجۇ خانلىقىنى پائال سىياسەتكە يانداشتۇرالمىدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ،
 مەركىزىي خانلىق - تۇرپان ئىدىقۇتلىقىنىڭ ئىشەنچلىك ۋەكىلى ۋە ئەقىلدار - مەسلىھەتچىسى سۈپىتىدە ئۆز
 ئانىسى تەيخېنى كەنجۇ خانلىقىغا ئەۋەتتى.

X

X

X

يېشى ئەللىكتىن ھالىقىغان تەيخې بۇ قېتىمقى ئۇزاق سەپىرىنى ئالدىنقى ھاياتى بىلەن بولسىمۇ، كەن-
 جۇغا ئىنتايىن ھېرىپ كەلدى. دېگەن بىلەن ئۆزىنىڭ ئانا ماكانى، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن دىيارغا يې-
 قىن ۋە ئوخشاپ تۇرغان كەنجۇ شەھىرىنى ئارىلاپ كۆرۈش، ئۆزى ئۇچۇن ئەزىز جانلار سۆھبەت سۆلۈۋ،
 ئىدىگەن ۋە باشقا ناماياندىلار بىلەن دىدارلىشىش جەريانىدا، ھاردۇقى چىققانداك پۇخسانى قېنىپ،
 كۆڭلى سۇ ئىچكەندەك بولدى. ئۇ ئوردا سارىيىدىكى كېلىنى سۈمبۇل سۇلۇۋ خانلىرىنىڭ بىرىگە جايلى-
 شىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق ۋە سەمىمىي مۇخاداشتى. تەيخېنىڭ بايقىشىچە، يېشى ئەمدىلا ئوتتۇز بەشكە كەل-
 گەن سۈمبۇل سۇلۇۋ خېلى پۇچۇلۇپ، جۇدەپ، سولشىپ كېتىپتۇ. «ئەزىزلىكىنىڭ، ئەرسىزلىكىنىڭ
 ئالامىتى، - دەپ ئويلىدى ئۇ، - مەكەركى، چىن كۆڭلى بىلەن بېرىلىپ، يەنە بىرەر ئەرنى سۆيسە، يىام-
 خۇردىن كېيىنكى بوز يەردەك، ياڭلىۋاشتىن ياشناپ كېتەر ئىدى، بىچارە!» ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇدزەر تېگىن
 بىلەن قوشۇلغان چاغلىرىنى ئىختىيارسىز ئېسىگە چۈشۈردى.

دەرۋاق ئىدىگەن بىلەن سۈمبۇل سۇلۇۋ ئارىسىدا شۇنداق بىر ئىستىقبال سەلگىنىمۇ باردەك... بۇنى
 تەيخې كۆپ ئۆتمەي بايقاشقا باشلىدى ...

«ھەرقانداق ئات جەڭدىلا ئويغىنىدۇ» دېگەندەك ئىدىگەنمۇ ھەربىي ھەرىكەتسىز تىچ كۈنلەردە ئەل-
 يۇرت ھاياتى، دۆلەت مۇناسىۋەتلىرىدىكى مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنماي ئىلگىرىلىمەي تۇرغانلىقىغا
 قارىماي، پۈتۈنلەي ئۆز كويىدىلا قالغان. تەيخېمۇ، ئۇنىڭ بىلەن بولغان سۆھبەتلىرىدە، ئاساسەن، ئىدى-
 گاننىڭ شۇ ھالىتىنى بايقاپ مۇمكىن قەدەر، ياڭلىۋاشتىن ئىلگىرىكى چاقماق كەينى ئۆتكۈر ۋە چاققان يى-
 گىنىنى كۆرگۈسى كېلەتتى. ئۇنىڭ بۇ تىلىكىگە ئىدىگەنمۇ خۇرسەن بولدى، ھەتتا سۆيۈملۈك ھەدىسىنىڭ
 كەپلىرىدىن روھلىنىپ، كىچىك چېغىدىن ئادەتلەنگەن روھىي تېتىكىلىك ھالىتىگە كەچتى.

- نېمىگە سەن شۇنچە ئۇپراندىڭ، غېرىمىلاندىڭ؟ - دەپ سورىدى تەيخې سۆھبەت جەريانىدا.
 ئىدىگەنمۇ ھېچنېمىنى يوشۇرماي جاۋاب بەردى:

- خانلىق ماڭا ياراشمىدى، ھەدە. ئاندىن كېيىن، گۈلەندە كېتىپ ئار - ئومۇستىا كۆپ قىيىنالىدىم
 زېرىكىش، سېغىنىش يۈرۈكىنى كۆيدۈردى ... زادى بىر تۈمەن، بولمىسا بىر مەڭ يارانغا قولباشچى بولغىنىم
 ياخشى ئىدى. بۇنىڭغا ئارىلان بىلەن ئاقساقاللار ئۇنىمىدى.

- نېمىگە ئۆزىگە ئايال ئالمايمەن؟

- سېنىڭدىن يوشۇرار ھېچنېمە يوقتۇر، - دەپ ئۇڭلۇپ - تىمىرەپ، ئىچكى سىرىنى ئەمەس، دەر-
 دىنى سىقىپ چىقارغاندەك بولدى ئىدىگەن، - ماڭا بالا - قۇلۇلۇق ئايال كېرەك. باشقا ئايال، يەنە كېن-
 تىپ قىلۇر دەپ قورقمەن! بىراق بۇنىڭ بارلىقى ئەل - يۇرت تۇرمۇشى، تۈمەنلەر كۆچۈ، بولمىسا، سو-
 دا - ئالاقە ئىشلىرى بىلەن ھېچ باغلىنىشى يوق. ئۇ ئىشلارغا چامام يەتمىدى.

- ياق، ئىدىگەن ئىنىم، ھەرقانداق كىشى ئالدىدىكى ئىش - ھەرىكەت، ئۇنىڭ ئىچكىسى ئەھۋالىغا، يۈ-
 رىكىنىڭ سوقۇشىغا باغلىقتۇر. خەلق ۋە دۆلەت ئىشلىرىنى پەقەت خان، خاقانلارلا بېجىرمەيدۇ، بەلكى

كۆپلىمگەن ئەرسىلەر ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى ياردەمچىلىرىگە باغلىق. سېنىڭ ھەر قانداق ئىشنى كېڭىشىپ ئىش-
 لېشىگە چامال كېلۇر، ئويۇڭمۇ ئېيتۇر. پەقەت ئاقساقاللارنى قاچۇرما. ئۇلارنىڭ كۆپىنى كۆرگىنىدىن، بىلىشىدىن
 دىن پايدىلان. ئارىلان ئىنىڭ، ئىدىگاننى خانلىقتىن بوشتار بولساقتۇ، ئورنىغا قويا كىشى يوق، دەپ دۇ-
 رۇس ئېيتۇر. ئىشپەر تېكىن سېنىڭدىنمۇ ياش ھەم تەجرىبىسىمۇ چەنكىيۇن بولسا تاپماچ. ئۇنى بىر ئەلگە
 خان قىلىپ قويۇشقا بولماس، ئۆزىمۇ ئۇنىمەس. بىراق، ئۇنىڭ خانلىق تۇرماق، خاقان بولۇشقىمۇ چامىسى
 كېلۇر. شۇنىڭدىن پايدىلان. خوش، ئۆزۈڭ دېگەندەك، ساڭا لايىق ئايالنى بەلگىلىدىڭمۇ، شۇنى ئېيتقىنما؟
 ئىدىگان ئۇزاق تىگىرىق تۇرۇپ قالدى. ئۈستەل ئۈستىدىكى مەيدىن يەنە بىر نەچچە يۇتۇم ئىچتى.
 - ئويۇس كۆرسەك ... ئۆزۈڭ ئەقىل ئېيتىپ، ئۆزىگە بىلدۈرسەك ... دەپ دۇدۇقلاپ باشلىدى
 ئۇ، - ئۈگە ئاغامنىڭ يېسىرى، مېنىڭ بىلەن تەڭتۇش ... بالىلىرىمۇ ئۆز ئىنى - سىڭىلىرىمدەك ... بىر-
 راق، ئۇنىڭ ئۆزى نەچچە دەر، ئارىلان نەچچە دەر، دەپ تولغىنىپ يۈرگەن.
 تەيخې مېنىڭدا كۈلدى - دە:

- ئەر - خوتۇن بولۇش، پەقەت ھەركىمنىڭ ئۆزىنىڭلا ئىشى، ئۆزلىرىنىڭ كېڭىشىگە باغلىقتۇر. ئۇ ئىش-
 قا باشقىلارنىڭ ئارىلىشىشىغا ھەقىقى يوق. گۈلەندە ناغچا دىنالىپ تۇقما بىلەن كەتكەندە، سەن ئۆزۈڭ خان
 تۇرۇپ ئېمىگە جۈرئەت قىلالىدىڭ؟ ئارىلان ئۇلارنى قۇمۇلغا ھەيدەتكۈزگەن ئىكەن. ھە، ئۇلار، ئاقساقال-
 ھازىر تۇرپاندا تۇرۇر.

تەيخې بۇ سۆزلەرنىڭ ئىدىگانغا ئېقىمى ئىكەنلىكىنى بىلىشىمۇ، ئاياللار ھىيلە - مەكىرىنى ئىشلىتىپ، ئى-
 دىگاننىڭ ئەرلىك غۇرۇرىنى قوزغاش ئۈچۈن ئەتەي ئېيتتى. دېمىسىمۇ، غەيرى - نازۇك بىلىنكەن دەسلەپ-
 دە شۇ قەدەر ئىرادىسىمۇ، ھەتتا قورقۇنچاق بولغان ئىدىگاننىڭ كۆزلىرى چاقناپ ھوشيار، جەسۇرانە ھال-
 لەتكە كەلگەندەك بولدى، لېكىن شۇندىمۇ:

- سۇيۇل سۇلۇۋ بىلەن ئۆزۈڭ سۆزلىشىپ كۆرسەك؟ - دەپ يالۋۇرغاندەك ئىلتىماس قىلدى.
 - سۆزلىشىپ، ھەتتا كېلىشىپ بېرىمەن! شۇ چاغدا خانلىق خەزىنىدىن نېمىلەرنى سوۋاقتىلۇرسەن؟ -
 دەپ سۆزلىك ئاغىرىنى ھەزىلگە ئايلاندۇردى تەيخې.
 - ئۇ يەردە نېمە بارلىقىنى بىلمەيمەنۇ، بىراق بار نەرسىنىڭ ھەممىسى سېنىڭ بولۇن! - دېدى ئىدىگان.

X X X

تەيخې، ئىشپەر تېكىن ۋە چەنكىيۇنلار بىلەن سىردىشىپ - سۆزلەشكەندىن كېيىن، ئىدىگانغا يەنە پى-
 يا بولدى. چۈنكى ئۇ شۇ كەمگىچە ئۆتكەن يىلى جۇڭگو خاقانى سەنتۇندىن كەلگەن خەتنى ئېتىبارسىز قو-
 يۇپ، ئۇلار ئۇچۇندۇ، ئۆزلىرى ئۇچۇندۇ پايدىلىق بولغان سودا - ئالاقىنى تىكلەشكە ئىنتىلمەپتۇ. ئۆز خان-
 لىقىغا ئات - ئۇلاخ، موي - تېرە ۋە باشقا ماللارنىڭ كىسات بولۇپ يېتىشىغا، شۇ سەۋەبتىن ئەل - يۇرت
 ۋە ئاقساقاللارنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچراپتۇ.

- ئەمدى مەنمۇ ئېتىبارسىز قالدۇرۇلغان مەزكۇر خەت توغرىلۇق ئارىلان خانغا ئېيتىمەسەن، - دېدى
 تەيخې ئوردىدىكى مۆتىۋەرلەر بىلەن يەنە باش قوشقاندا، - بىراق، ئەمدى كېچىكتۈرمەي خاقان سەنتۇنگە
 ئىجابىي جاۋاب بېرىش كېرەك. ھازىر بۇنداق سودا - ئالماش ئىشلىرى ئەللەر ئارىسىدىكى سىياسەت ۋە ياخ-
 شى مۇناسىۋەتلەرگە زامىندۇر!

- ھازىر خاقان سەنتۇندىن ئىلگىرى بىزگە بەرمەي يۈرگەن تۆمۈر - پولات بۇيۇملىرى ھەم ئېلىشقا
 بولۇر، - دەپ تەيخېنىڭ پىكىرىنى قۇۋۋەتلىدى چەنكىيۇن، - بىراق شۇندىمۇ، بىزنىڭ بىر يىلدىن بېرى ئېي-
 نىق جاۋاب بەرمەي ياتقانلىقىمىزنى، چىنى خاقانغا كېرەكلىك ماللارنىڭ كۆپچىلىكىنى باشقا ئەللەرگە چى-
 قىرىپ تۇرغانلىقىمىزدىن، ئۆز ۋاقتىدا جاۋاب بېرەلمىدۇق، دەپ سەنتۇننىڭ قونچىغا پىت سېلىپ قويۇش
 بىز ئۈچۈن پايدىلىقتۇر.

ئىشپەر تېكىن ھەممىدىن بۇرۇن ھەربىي قورال تەلەپ قىلىش كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى:
 - زوراۋان ئۇرۇشتىن كېيىن، بىزدىنلا ساپىق دۈشمەنلەردىن ھەربىي قورال سورا، سەت ۋە بىلە
 ھەسلىك بولۇر، - دېدى تەيخې، - دەسلەپتە ئەل - يۇرتنىڭ تىنچلىق، پاراۋانلىق تۇرمۇشى ئۈچۈن ھاجەت
 بۇيۇملارنى ئالماشتۇرۇش لازىم.
 تېكىن يەنە سۆز قېتىپ ئۆز پىكىرىنى دەلىللىدى:

تەڭرىتاغ

— تۈمەن - يارانلارغا كېرەك بۇيۇملارنى ئالماشتۇرۇش سەت ۋە بىلمەسسىزلىك بولسا ئۇ چاغدا بەلگە، تاپباغچىلارنىڭ بىزدىن كۆپلىگەن يىلقا - مال سوردىمۇ، سەت ھەم بىلمەسسىزلىك بولۇر. سەزەپ - يىلقا - مال ئۇلار ئۈچۈنمۇ، پەقەت ئۇرۇش - يۈرۈشلەرگە كېرەكتۇر.

تەيخې ھەر ھالدا ئۆزىنىڭ ھەربىي مەسلىھەتدە يېتەرلىك بىلىم - تەجرىبىگە ئىگە ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ راپ قىلغاندەك مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ:

— دۇرۇس، دۇرۇس ئېيتتۇرسەن، ئىشەن ئىنىم، — دەپ ئۇ ۋە تۇرپان، كىچىك تەرەپلەردىكى ئۇيغۇر - لارنىڭ تۆمۈر كانلىرىنى تېپىپ ئېرىتىشقا باشلىغانلىقىنى، ئەمما ئۇ ياقلاردىكى ئۇستىدارلارنىڭ گەنجىدىكى قورال - ياراق ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

— بۇ بىز ئۈچۈن چوڭ يېڭىلىق، قۇت ئىشتۇر، ھەددە - دېگەن سۆزلەر بىلەن كۆپىنچە خۇرسەنلىگىمىز ئىش ئىجادلىدى ئىدىگەن، — شۇ سەۋەبتىن ھازىرغا ئۇلاردىن قورال - ياراق سوردىمىز. ئۇلار بىزنىڭ ئۆز مەنلەرنى قورالسىز دەپ، ئۆزگىچە يامان نىيەت، ھەرىكەتلەرگە كەلمىسىلا بولدى.

— بۇمۇ دۇرۇس ئۇيغۇر، ئىلاج بولسا ئەمدى ئۇرۇش - توقۇنۇشلارغا يول قويماي، خەلقنىڭ تىنچ ئارام ئۆمرىنى كۆزىتىۋېلى، باغرىلار، — دەپ ئاتىلارچە بەكۈنلىدى ئات باش، ئاپئاق ساقال بىر بوۋاي.

XXIII

تەيخې ھەقىقەتەنمۇ، ھەربىي ئىشلارنىڭ بەزىدىمىز تەرەپلىرىنى يېتەرلىك بىلمەس ئىدى - يۇ، لېكىن ئەل ۋە شەھەرلەر ھاياتىنى، ئەر - ئاياللار دۇناسمۇ تەلىرىنى بىلمەستە توغرا ۋە ئۆڭۈشلۈك، قېنىغا سېلىشقا چۈشەنمىدى. شۇ قايىلىيەت نەتىجىسىدەمۇ ياكى ئىدىگەن خان بىلەن سۇمبۇل سۇلۇننىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى تۇپ پەيلىدىمۇ، ئىشخىرى ئۇلارنىڭ باشلىرىنى قوشۇشقا مۇۋەپپەقىيەت بولدى. ئۇ دەسلەپتە ئىشتاين ئۆيىمىلىك، ھەممىلا يېقىنلىرىنىڭ، بولۇپمۇ ئارىلان خاننىڭ ئۆزى توغرىلۇق يامان ئويلاپ قىلىشىدىن قورققان سۇمبۇل سۇلۇنمۇ ئىدىگەنغا ئېيتقان ھاياتىي مەسلىھەتلەرنى ئېيتىپ خاتىرجەم قىلدى. دە، ئاندىن ئوغۇل بەرزەن تىنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىنى ئويلىغان ھالدا ھەممىگە كېلىشتى. شۇنداق قىلىپ، ئىدىگەن بىلەن سۇمبۇل سۇلۇن ئىشتاين ئىناق ياشاشقا باشلىدى. ئۇلار ياڭلىۋاشتىن باشلىغاندەك، ئەخلاقى پاك، سۆيۈڭگە سادىق تىنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ مېھرىگە چۆيۈلدى. بۇ ئەھۋال ئەلۋەتتە ئىدىگەننىڭ روھىنى كۈتۈرۈپ، ئۇنىڭ ھاياتقا ھەرىكەتكە بولغان ئىنتىلىشى - ئىزدەنشى سېزىملىرىنى ياڭلىۋاشتىن ئەۋج ئالدۇرغاندەك، ئەمگەكلىك - تېتىملىكلىك ھالەتتە كەلتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭغا ئايالنىڭ ئايىغى ياراشقانداك تىدى.

X X X

بىر چاغلاردا گەنجۇ شەھىرىدە تەيخې تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلغان ئوقۇش - تەربىيە بۆلۈمىدەمۇ ئەھدى خلى كېڭىيىپ، ياش قىز - يىگىتلەر ئالايتەن - ئالەيتەن بىلىم ئېلىشقا باشلىغاچ، سۇمبۇل سۇلۇن ۋايىغا يېتىپ قالغان ئىككى قىزنى ئاياللار مەكتىپىگە دائىملىق ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە تەيخې بىلەن مەسلىھەت قىلدى. ئوقۇمىز تېخى كىچىك، ئات مېنىش، سادىق ئېيتىش ئويۇنلىرىغا ئىراقلىقىمىزدىمۇ ئىدىگەنغا بەك ئۆگىنىپ كەتتى، — دېدى ئۇ، — بىراق ... بىراق، قىزلار تېخىمۇلا بۆرۈنەلىك بولتىمىزلىرىگە ئوخشاش قۇرۇلۇپ قىزغانغاندەك يۈرىكىمنى چۆچۈتەر بەلگە!

— ئۇلارمۇ ئۆگىنىدۇ، بىگىلىم، غەم يېمە، قىزىمىزلا دېگەن بىزگە مېھرىبانىدۇر. ئاساسىي كەپ، ئاشۇ ئوغلۇقدا، قىزلارنى دائىملىق تۇرۇپ ئوقۇيدىغان مەكتەپكە بەرسەك ياخشى.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەلۋەتتە، — دەپ مۇلايىملىق بىلەن قايىل بولدى سۇمبۇل سۇلۇن. ئۇنىڭ پاك، ئو - مۇسچان قەلبىدىكى تەبىئىي تەبىئىي - ئەندىشە تېخى تولۇق كەتمىگەن. شۇڭلاشقا، تەيخې ئۇنىڭ دىققىتىنى يەنە بىر پارلاق ئىستىقبالىغا بۆلمەك بولۇپ:

— ئىدىگەن ئىككىگىلارغا تەڭرى بىرەر پەرزەنت بېرىدۇمۇ تېخى! — دەپ خەيرىھاللىق بىلەن تەبىئەت - ئۇم قىلدى. سۇمبۇل سۇلۇن چۆچۈگەندەك تەۋرىنىپ كەتتى. دە:

— چوڭ بولغاندا ... بالىلار ئالدىدا نومۇس بولۇر! — دەپ تىڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى.

— سىلەر تېخى ياش، سىڭلىم. زادى ئۆز ئېرىڭدىن بالا - قۇلۇن كۆرۈش، ھېچقاچان نومۇس ئەمەس، قىز بەختتۇر! بۇنىڭدىن تاشقىرى، بالا - قۇلۇن دېگەن قېرىنداش تېخىمۇ تاتلىق بولىدىكەن ...

ئۆزۈڭ بىلمەن، مانا مىرالا ئوقۇل كۆرۈش ئەسپ بولدى، دېگەن بىلەن، تەڭرىگە شۈكرى، نەۋرە سۆ-
 يۈشكە يەتتىم، مانا ئەمدى شۇ نەۋرەمنى بەك سېغىنىۋاتىمەن. شۇ سۆزلەردىن كېيىن تەيخې دەپ يەردە
 تېلى ئۇزاق تۇرۇپ قالغىنىم سىلەرگە ھەم ئاشۇ سۆيۈملۈك ئېرىم ئۇدزەر تېگىن ياتقان يەر پىراقىغا باغ
 لىق» دېمەكچى ئىدى. يۇ، يەنە ئۆزىگە خاس سەزگۈرچانلىق بىلەن (سۆيۈل سۆلۈۋىڭمۇ خىيالدا بىرىن
 چى ئېرىنى نامايان قىلىپ، خىجالەتكە قويماستىن ئۈچۈن) باشقىچە يەكۈنلىدى. — ئەمدى كۆز كۈنلىرى
 كەلىڭچە ئاتلىنىپ كېتىشىم كېرەك. ئەمدى سىلەر، بىزمۇ خاتىرجەم، كېلەر يازدا يەنە ئۇچرىشىمۇ،
 مەڭلىم.

سۆيۈل سۆلۈۋ تەيخې يەڭگىسىگە ئاجايىپ بىر مەرتىبەلىق بىلەن ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدىغان
 لىقىنى، ئىلاجى بولسا، دائىم بىللە ياشاشنى خالايدىغانلىقىنى، ھەتتا ئاشۇ پۈتۈنلۈك تۇرپان ۋادىسىغا
 كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئېگىن شۇنداق بىلەن بىللە، بۇ ئاياللارنىڭ ئىككىسىلا ھايات تەلەپلىرىدىن زادى
 چىقىپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلەر ئىدى. تەيخې شۇ ھەقتە ئى ئېيتقاندا، سۆيۈل سۆلۈۋ ئىختىيار-
 سىز ئىدىگەن بىلەن ئۆتۈۋاتقان كېچىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ كۆلۈمسۈردى ...

شۇ كۈنى، چۈش - يېشىلار بىلەن تەيخې سۆيۈل سۆلۈۋغا «شەھەردىكى بىر تونۇش ئايالىنى يوقلاپ
 كېلىمەن» دەپ ئۇدزەر تېگىن مازارغا باردى - دە، چىراغ يېقىپ، ئۇزاق تەنە ئولتۇردى.
 ئىلگىرى ئۇ «بېش - دوزاخ»، «ئۇ دۇنيا» دېگەنگە ئوخشاش دىنىي نۇقۇملارغا، ھەتتا خۇدا - تەئەلىلەر-
 ئىمۇ ئانچە ئىشەنمەيتتى. يۇ، شۇنداق بولسا، ئەل قاتارى سېغىنىش - چوقۇنۇش قائىدىلىرىنى ساقلاپ
 دىغان. كېيىنكى ۋاقىتلاردا بولسا، يېشى ئۆسكەنسېرى ئۆزى ئىشەنمىگەن غەيرىي - تەبىئىي نۇقۇملارغا تايان-
 غۇسى، مەدەت ئالغۇسى كېلىدىغان بولۇپ قالدى، ھەتتا شۇنداق قىلىشتىن مەلۇم دەرىجىدە ئارام ئالغان
 دەكمۇ بولاتتى.

بۈگۈنمۇ ئېرىنىڭ مازارىدا ئولتۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ پۈتۈن ھايات يولتىنى خىيالدىن كۆچۈردى، ئۇنىڭ
 غا يەتمىگەن ئارمانلىرى، ئارزۇ - ھەۋەسلىرى پات - يېقىندا ئەمەلگە ئاشقاندا، ئۇدزەر تېگىن بىلەن
 قايتا كۆرۈشۈپ، پائىدىكى ھاياتىنى داۋام قىلىدىغاندەك سېزىلدى ...

«بىر - بىرىنى ياخشى كۆرگەن چۆرىلەرنىڭ بىرى پىلىمىدا، يەنە بىرى باقىدا ئۇزاق يۈرەلمەس بول-
 سا، - دېگەن ئوي كەچتى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن، - ئۇ چاغدا نېمىگە مېنى ئېلىپ كەتسەن ئۇدزەر! ياكى ...
 ياكى ئەڭ ئاخىردا، ئاشۇ شۇم رەقىبىلەر ... چالغان، ئىزمۇسېلەرنىڭ بىرەر ئىخۇاسىغا ئىشىنىپ، مانا
 ھىچدېڭمۇ ...»

تەيخېنىڭ ئاھۇ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىپ غۇۋالىشىپ كەتتى. بۇ قېتىم ئۇ يېشى سۈرتۈۋەتۈپ قويىمى-
 دى. كۆزىدىن چىققان سىمپىتەك تامچىلاردا سۆيگەن ئېرىنىڭ مەردانە قىياپىتى نامايان بولغاندەك قىلات-
 تى. بىر چاغدا تەيخېنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇدزەر تېگىننىڭ ئەينى قىياپىتى پەيدا بولدى ... ئۇ ئىنتايىن خا-
 تىرجەم ۋە ھەيۋەتلىك مەرىپى كىيىملىرىنى كىيگەن ھالدا «سۆيۈملۈك يارىم تەيخې، سەن يىغلىما، پەرزەنت-
 لەرنىڭ يۈردىكى سىقلاردا ئۇلارنى ياخشى كۆت. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن سېنى ئېلىپ كەتسەيمەن، تەنە يۇ-
 رسەن. بۇ ياقتا بىكارچىلىقتىن شۇ قەدەر زېرىكتىم ... ئە، خۇلق بوز ئېتىمنى يەنە بىر قېتىم مەنە-
 مەندىم!» دەپ سۆز قاتتى - دە، پەيدىنپەي غايىپ بولدى.

تەيخېنىڭ كۆزلىرىدە ياش بولسىمۇ، ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرغاندا، كۆڭلى خۇش بولۇپ، كەيى كۆ-
 تۈرۈلۈپ قالدى. چۈنكى ئۇ، سۆيگەن يارىم بىلەن شۇ خىل دىندارلىققا سازاۋەر بولغۇم دەپ ئويلى-
 دى. بۇ ھالەت سېرەمۇ، سەركالىقۇمۇ ئەمەس، شۇنىڭدەك خۇراپىي دىندارلىقۇمۇ ئەمەس. بەلكى يارىمنى سۆ-
 يۇپ، يۈردىكى ئۆيگەن ئايالنىڭ قەلبىدىكى ۋىجدان ئاۋازلىرىنىڭ ئەكس ساداسى ئىدى. مۇنداق رۇھىي ھال-
 لەتلەر تەيخېغا ئوخشاش سەزگۈر ۋە تەسەۋۋۇرى كۈچلۈك ئادەملەردەلا بولۇشى مۇمكىن ئىدى.
 ئەپسۇسكى ... تەيخې خېنىمنىڭ مەزكۇر تەۋرىنىشلىرى ھاياتىدىكى ئاخىرقى بەختى ۋە ئاخىرقى خۇ-
 شاللىقى بولدى.

X X X

... تەيخې خېنىم تۇرپانغا پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىلگەن ھالدا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ جىسمانىي

جەھەتتىن جۇدەگەن، ھالسىرىغان ھالىتىنى كۆرگەن يېقىنلىرى تەشۋىشلەنمىشكە باشلىدى. تەيخې كۈندىن - كۈنگە مىسكىنلىشىپ، كەم سۆزلۈك بولۇپ، كۆپرەك يالغۇز قېلىشى، ئىززى بىلەن ئۆزىدىلا بولۇشىغا خىلاپ قالغانىدى. سورىغانلارغا:

— ئۇيغۇرلارنىڭ «يول نازابىسى - كۆز نازابى» دېگىنى راست ئىكەن. چارچىغان ئوخشايمەن. يولدا سوغ تەكسە كېرەك، — دەپ قوياتتى. ئارىلاپ - ئارىلاپ ئىچى مۇجۇغاندەك، جېنى سىرقىرىغاندەك چىرايىنى تېرۇرۇپ، قىچقا - قىچقا بۇتمىلىپ قوياتتى. ئارىلان خىيان ئىپىسى بىلەن ھەممەپەر بولغان كىشىلەردىن سوراپ - سۈرۈشتە قىلىۋىدى، ئۇلار تەيخې خېنىمنىڭ پەقەت قۇمۇلغا كەلگەندە، قۇمۇل بىكى ۋە ئۇنىڭ كېنىزەكلىرى بىلەن شەھەردە «ئەۋلىيا» دەپ ئاتالغان كەمپىرىنىڭ ھۇزۇرىغا بارغانىدىن كېيىن، مۇشۇنداق ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىنى بايان قىلىشتى.

ئارىلان بىلەن بوغۇزۇن بەگ مەنلىمە تىلىشىپ، قۇمۇلغا كىچىك سودا كارۋانىنى ئاتلايدۇردى - دە، كارۋانچىلار ئىچىگە، ئۆزلىرىنىڭ ئۈستى تىخچىلىرى بىلەن بىر نەچچە ھىلىگەر - قۇۋ ئاياللارنى قوشتى. ئۇلارغا «ھېچنېمىنى ئايىماي بېرىپ، ھېچكىمدىن، بىرلىۋېمۇ ئاشۇ تاغ تۇڭگۇزى قۇمۇل بېگىدىن ئەيىمەنەي، ھەم مە سىرنى ئۇقۇپ بىلىڭلار، دەرھال خەۋەر تىلىڭلار!» دېگەن قەتئىي ۋە، خەپىي بۇيرۇق بەردى.

ئەسلىدە، تەيخې خېنىمنىڭ تودۇرى قىلىنغان ياكى بەرگىگە زەھەرلىك نۇرت چۈشكەن سەپدەدەك سار - غىيىپ، سولشىشىغا قۇمۇل بېگىنىڭ بىشەلىكى سەۋەب بولغانىدى. ئۇ، «دالادا قۇمۇل بۇرۇن بولۇپ تىپتۇ» دەپ، تەيخې ۋە ئۇنىڭ تىپىنى بىر نەچچە كۈن قۇمۇلدا تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ ئاشقلىقىنى، ئۆيلەنمەك نىيىتىنى ئېيتىپ، تېگىشلىك دەككىمىنى ئالغاندىن كېيىن، تەيخېنى «ئەۋلىيا» دەپ ئاتالغان مىستانىڭ ئۆيىدە سولۇپاپ، غالىجىلاشقان ھالدا يامان نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغانىدى.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن، تەيخې ئۆزىنى ياش چىغىدىكى شىر - يولۋاسقا ئوخشاش قوپال ئەرلەرنىڭ ئازابلىرىدىنمۇ بەتەر ئازابلانغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ھاقارەتلىگەنلىكىنى سېزىپ، بۇ تەڭسىز ۋە رەھىمسىز دۇنيادىن تېزىرەك ئۆتۈشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۆز ھاياتىنىڭ خاتىمىسىگە يېقىنلاپ باراتتى.

دەردلىمۇ، بەختىمۇ، مۇشۇمۇ، مۇشۇمۇ، مۇشۇمۇ، مۇشۇمۇ يېتەرىلىك دەرىجىدە باشتىن كۆچۈرگەن تەيخېنىڭ ئاخىر - قى ئارىسى ئەمەلگە ئاشتى. ئۇ قۇمۇلغا كەتكەنلىرىنىڭ خەۋىرى كەلگىچە، كۆز يۇمۇپ دۇنيادىن ئۆتتى. ئەمما پانىي دۇنيادىن كېتەر ئالدىدا، ئوغلى ئارىلان خانغا تۆۋەندىكى سۆزلەرنى ۋەسەيەت قىلدى: «كىلىنىم ھەممىدە قورساق كۆتۈرۈپ قىز تۇغسا مېنىڭ ئېتىمىنى، ئوغۇل تۇغسا ئۈگدە ئاغاڭ ئېتىمىنى قوي، ئوغۇلم. مەنمۇ شۇ ئۇلۇغ ئاتاڭ ۋە ئاغاڭ ئېتىقىدەك «تەڭرىگە شۈكرى، ئىزىم ئەمەس بىزدا...» دەپ كېتەرەن. كۆپ ئۇپرانما. سەن بىر ئۆيىنىڭلا پەرزەنتى ئەمەس، بەلكى پۈتۈن بىر ئەلنىڭ پەرزەنتى، پىياسىيانى؛ يانار يېرىدىن بىر ئوچۇم توپامنى ئېلىپ خۇاڭخې دەرياسىغا چېچىشنى ئۇلتۇزما. مەن ئىككى ئەل، ئىككى خەلقنىڭ قىزى بولۇپ ئۆتتۈم، شۇڭلاشقا توپامنىڭ بىر قىسمىنى تۇغۇلغان يېرىمگە بېرىپ سىڭمۇن...» قۇمۇلدا تىخچىلىق ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغانلار پاجىئەگە سەۋەب بولغان ۋەقەنىڭ ئېنىق تۈۋى - تەك تىگە يېتەلمىگەنۇ، لېكىن قۇمۇل بېگىنىڭ ئەل - يۇرتتىن قاچقاندىك، تېخىلا تاغۇ - تاش، چاڭگاللارنى پاناداپ يۇرۇشىدىن ۋە «ئەۋلىيا» ئاتالمىش ھازىرۇل ئايالىنىڭ ھەقىقىي كەسپىدىن ھەزەر ئەيىلەپ، زىكىم قىلىنغان زورلۇقتىن ئۇچۇر بېرىدىغان بىرقانچە دەلىل - ھۆججەتلەرنى يىغدى. بىراق ئۇلار ھەقىقىي، ئانا ۋە مۇقەددەس ئايال تەيخې خېنىمنىڭ شەنمگە داغ چۈشۈرۈمەسلىك ھەم ئۇنىڭ ياخشى كۆرىدىغان كى - شىلىرىنىڭ جانلىرىنى قاقشاتماسلىق ئۈچۈن، مەزكۇر دەلىل - ھۆججەتلەرگە كۆڭۈل بۆلگىنى يوق. پەقەت قۇمۇل بېگىنىڭ ئۆز تەۋەسىنى ئىدارە قىلىش نىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ قالغانلىقىنى تەكىتلەشتى.

خاتىمە

شۇنداق قىلىپ، ئۇرخۇن - خۇاڭخې بويلىرى ئارقىلىق ناھايىتى چوڭ ئوتلاق چەبەر ھاسىل قىلىپ، نەجدالار ماكانغا قايتىپ كەلگەن ئۇيغۇرلارغا ئىچ كۆيەرلىك قىلغۇچى ئەڭ يارقىن شەخسلەرنىڭ بىرى - تەيخې خېنىمنىڭ زاپاتىغا مۇناسىۋەتلىك مۇراسىملارمۇ ئۆتتى... ئۇنىڭ پاجىئەلىك قىسمىتىگە سەۋەب بول - غان قۇمۇل بېگى ئارىلان خاننىڭ ئىنتىقام ئېلىشىدىن قورقۇپ، تاغۇ - تاش، چاڭگاللار ئارىسىدا قېچىپ -

مۆكۈپ يۇرۇپ، بەئىكى - دىۋانە يەۋالغان ئېھىققا ئوخشاش ۋەھشىيلەشپ، ساراڭ بولۇپ يۈتتى... ئۇنىڭ ئورلىغا قۇمۇلنىڭ يېڭى قىلىپ، ئارىلان خان ئۆز قېيىن ئاتىسى بوغۇزۇن بەگنى بەلگىلىدى ۋە ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بىر تۈمەن ئەسكەر بەردى:

كەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقى بولسا، سۇمبۇل سۇلۇۋ بىلەن باش قوشقاندىن كېيىن، قايتىدىن ئانالىمۇ بەخت قۇچقان ئىدىگەن تېگىنىڭ رەھبەرلىكىدە چىنى خاقانلارنىڭ يولىدىكى ئاساسىي قورغان ۋە ئۆتكۈل دۈپ تىمدە مۇستەھكەملەندى.

ھازىر ئارىلان خانى ئەمدى پۈتۈن قەشقەرىيە بىلەن جۇڭغارىيە تونۇيدۇ. جۇڭگو خاقانى سەنتۇنمۇ تىبەت خانى شان بېمبۇ، ھەتتا ئەرەب، پارىلار، خازارىيە ۋە ماۋرەننەھىرلىك بىر نەچچە سۇلتانۇ - ئەمىرلىرىمۇ ئارىلان خانى شۇ بايانسىز ۋە باي زېھىنىنىڭ بىردىنبىر ئۇلۇغ خانى، دەپ ئېتراپ قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي - ئىقتىسادىي ئالاقىلەر ئورنىتىشقا ھازىرلىقىنى بىلدۈرۈپ، يەككۈپلەر بىلەن ئەلچە - لەر يوللىغانىدى.

ئەتىگەدە، IX ئەسىرنىڭ ئاتمىشنىچى يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا تۇرپان ئىدىقۇتى ئۇلۇغ خانلىقىغا ئايلىنىپ، قاراخان ئارىلانلار سۇلالىسى باشلاندى. بۇ سۇلالە بەش يۈز يىلغا قەدەر ھۆكۈم سۈرۈپ، جۇڭگو ۋە ئەرەب دۇنياسىدىن تارتىپ، يەتتەسۇ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەممە يەرلىرىدە ئىقتىسادىي، سىياسىي، مە - دەلىي ئالاقىلەر ئورناتتى. ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇرىيە دۆلىتىنى ئەمەلگە تونۇتتى. بۇ دۆلەتنىڭ تېخىمۇ كۈچ - كۈك، تېخىمۇ قۇدرەتلىك روناقىغا، يەنە شۇ جۇڭگو بۇغدىخانلىرىنىڭ ئەجدەدا لىمۇۋوللۇق كېڭى - يىش سىياسىتى ۋە قەشقەرىيە قاراخانلىرىنىڭ ئىسلامنى توبۇل قىلىپ، بۇددا دىنىدىكى ئىدىقۇت ئارىلان خانلىرى بىلەن بولغان ئىدىئولوگىيەلىك قارىمۇ - قارشىلىقى كاشلا بولدى.

ئۇ ھەقتە كەپ - ئالايتەن.

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز رېھىم ئەرکال

ئەدەبىي تەھرىر: مۇھەممەت روزى يارقىن

(بىشى 82 - بەتتە)

سۆيگۈ

مۇھەممەت روزى

كۆڭۈل رىشتىمنى ئۈزدۈمىن تەمەنئالىق نىگارىدىن،
 قۇتۇلدۇم مىڭ جاپا - تەستە ئۇنىڭ تور - ئىختىيارىدىن.
 قىلارمەن ئېھتىيات شۇنچە ئۇنىڭدىن كۆپ ھەزەر ئەيلەپ،
 ماڭا ھېچ تەككىمگەچ پايدا سېمىرگەر گۈلئۇزۇرىدىن.
 قىلالىمىس رام مېنى ئەمدى ئۇنىڭ ئىشىقى - مۇھەببىتى،
 پەلەكتۈر ئەمدى پەرۋايم بىھۇدە ئاھۇ - زارىدىن.
 بۈگۈن مەن چۈنكى كەلدىم بۇ ئېزىتقۇ ئۈستىدىن غالىب،
 ئېلىشقاچ قالغىچە ھەتتا ئاداققى كۈچ - مادارىمىدىن.
 تۇتاي يار ئەمدى كەمتەرلىك نىگارىن چىن دىلىم بىرلەن،
 ئېچىلماي لالە - رەيھانلار يېڭىچە نەۋ باھارىمىدىن.

سۆيگۈ... سۆيگۈ... سۆيگۈ...

مۇكاپاتلىق شېئىر مۇسابىقىسى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش

تەھرىر بۆلۈمىمىز دۆلىتىمىز قۇرۇلتاينلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى جانلاندۇرۇش ۋە كۆپ خىللاشتۇرۇش مەقسىتىدە «سۆيگۈ» ماۋزۇسىدا مۇكاپاتلىق شېئىر مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلدى.

1. يېزىلغان شېئىرنىڭ ماۋزۇسى چوقۇم «سۆيگۈ» بولۇشى، ماۋزۇ بىلەن شېئىر مەزمۇنى بىر گەۋدە بولۇشى كېرەك.
2. شېئىرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، تۈرى چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ. ئەمما ھەجىمى چوقۇم 30 مىسرادىن ئېشىپ كەتمەسلىكى، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىدىغان بولۇشى كېرەك.
3. ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان شېئىرلارنىڭ قەلەم ھەققى تۇتۇپ قېلىنىپ، تاللاپ باھالانغان بەش پارچە شېئىرغا مۇكاپاتلىق قەلەم ھەققى بېرىلىدۇ. مۇسابىقىگە ئەۋەتكەنلىكى ئەسكەرتىلىشى كېرەك. ئەسەرلەر 1989 - يىلى 1 - ساندىن باشلاپ ئېلان قىلىنىدۇ.
4. باھالاش ھەيئىتى كىتابخانلارنىڭ ئاۋاز بېرىشىگە ئاساسەن باھالاپ بېكىتكەن شېئىرلار ئۆكتەبىردە مۇكاپاتلىنىدۇ.
5. شېئىرلار ھازىردىن باشلاپ 1989 - يىلى 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە تەھرىر بۆلۈمىمىزنىڭ قولىغا تېگىشى كېرەك.

تەڭرىتاغ ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

تەڭرىتاغ قوش ئايلىق ئەدەبىي ژۇرنىلى «天尔塔格» 文学双月刊

1989年第一期

(1989 - يىلى 1 - سان)

主办单位: 乌鲁木齐市文学艺术界联合会

ئۈرۈمچى شەھەرلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمە تەرتىپىدىن چىقىرىلدى

编辑出版: 《天尔塔格》编辑部

تەڭرىتاغ ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزۈپ نەشر قىلدى

地址: 乌鲁木齐市新华南路16号 电话: 78897

ئادرېس: ئۈرۈمچى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 16 - نومۇر تېلېفون: 78897

印刷: 乌鲁木齐市第十四中学印刷厂

ئۈرۈمچى شەھەرلىك 14 - ئوتتۇرا مەكتەپ باسقازاۋۇتىدا بېسىلدى

国内统一刊号 CN65-1012 / I

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى 1 / CN 65-1012

邮局代号 58-83

پوچتا ۋە كالىت نومۇرى: 58 - 83

零售价: 1.20元

پارچە باھاسى: 1.20 يۈەن

«تەڭرىتاغ ئىددە بىياتى» دۇكاپات تارقىتىش پائالىيىتىدىن كۆرۈنۈشلەر

پائالىيەتكە ئىسەن
ئەخمەدى (ئوتتۇردا)
قانارلىق مەسئۇل
يولداشلار قاتناشتى.

پائالىيەتكە بارلىق چىقىمىنى
ئۆز ئۈستىگە ئالغان مەرد -
پەتەپەررۇر تىجارەتچى
ئوبۇل ھەسەن (ئوڭدا)
قانارلىق تىجارەتچىلەرمۇ
قاتناشتى.

→ 1989 - يىللىق دۇكاپات خىراجىتىنى كەسمە چۆپ
زاۋۇتىغا ۋە كالىتەن دىرېكتور مەجىت ئۆز ئۈستىگە
ئالدى.

سۈرەتلەرنى ئىلھام جىلانە ئادىل ئابلالار تارتقان.

تۈرۈمچى شەھەرلىك 8 - مارت سودا بازىرى

باش دېرىكتور رايىبە قادىر خېرىدارلارغا سالام بوللايدۇ

سودا بازىرىدا دۆلىتىمىز ۋە چەت ئەللەردە ئىشلەنگەن تۈرلۈك ماللار توپ ۋە پارچە سېتىلدۇر باھادا ئېتىبار بېرىلدى. 8 - مارت ھارپىسىدا مال باھاسى 30% چۈشۈرۈپ سېتىلدۇ توپ مال سېتىۋالدى.

ياغلىق
توپلى
ئۈنچە - مارجان
مەرۋايىت
پايپاق

شكەر چاچتى
تەتللا
ئەدىيال
پوفايكا
بۆرتۈم شال

تورار - دۈردۈن
شىمفون - دۇخاۋا
پۇك كۆكۈلەك
چىكەن
ئەتلەس

تېلېفون نومۇرى: 70040

ئادرېسى: تۈرۈمچى جەنۇبىي ئازادلىق يول 149 - قورۇ.

